DRŽAVNA STATISTIKA
DIREKCIJA ZA N. R. HRVATSKU
KNJIŽNICA
017 – 1 | 32
53.

LJETOPIS

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZA GODINU 1918.

SVEZAK 33.

U ZAGREBU 1919.
KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE L. HARTMAN (ST. KUGLI).
NADBISKUPSKA TISKARA — ZAGREB.

Na trajnu uspomenu

državnoga ujedinjenja jednoga naroda:

Srba, Hrvata, Slovenaca.

[Telegrami.]

I.

Njegovom kraljevskom Visočanstvu

regentu Aleksandru

Beograd.

Vaše kraljevsko Visočanstvo stoji sada na čelu države, kakovu su od davnih vremena duše najboljih sinova hrvatskih i srpskih i slovenskih tako žarko željkovale, na čelu Jugoslavije naše, i ujedinjene, i slobodne!

U ovom historijskom času podnosi i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, svagda vjerna zavjetnoj misli velikoga svoga osnivača, Vašemu kraljevskom Visočanstvu, a pred prijestolje uzvišenoga roditelja, Njegova kraljevskoga Veličanstva kralja Petra, smjerni poklon i zanosno pozdravlje.

Čvrsta nam je nada i vjera, da će vladalačku brigu Vašega kraljevskoga Visočanstva nagraditi potpun uspjeh, te će se po prokušanim načelima ravnopravnosti, pravednosti i prave slobode ukorijeniti u svačijoj duši misao trajne sloge po svim krajevima našega naroda od sva tri imena.

U tom svetom nastojanju bit će kraljevskom Visočanstvu Vašemu na pomoći svi prosvijetljeni umovi jugoslavenski, a prema prosvjetnoj namjeni svojoj i ova akademija, vična od postanka svoga, da promiče misao višega jedinstva na našem Jugu.

Jugoslavenska
akademija znanosti i umjetnosti

iz svoje skupne sjednice.

Predsjednik: Tajnik:

Vladimir Mažuranić v. r. Dr. Juraj Majcen v. r.

* * *

Zagreb, 12. decembra 1918.

II.

Jugoslavenskoj
Akademiji Znanosti i Umjetnosti,
na ruke predsjednika Vladimira Mažuranića,
u
Zagrebu.

Poletni duh najvećeg Jugoslavena i najvećega Hrvata, idealnoga vladike Strosmajera, unaprijed je prorokovao jakost našeg troimenog naroda u ujedinjenju, u jedinstvenoj i samostalnoj državi od Soče do Vardara. Uspomena na ovoga velikoga muža i na njegove pomagače bit će vječna u našem čitavom narodu. Veseli me, da sam primio srdačne čestitke prigodom proklamacije jedinstvene države Hrvata, Srba i Slovenaca pod skiptrom moga uzvišenoga oca, Njegova Veličanstva kralja Petra I., od Jugoslavenske Akademije, koja imade zadaću, da svijetlom luči nauke širi ideje vladike Strosmajera na našem jugu. — Jugoslavenska je

Akademija odgojila muževe, koji su nas proslavili u čitavom kulturnom svijetu i koji su pokazali, da mi ne znamo samo junački umirati za krst časni i slobodu zlatnu, nego da smo navikli u jednoj ruci držati oštru posjeklicu, a u drugoj knjigu prosvjete, mudrosti i znanja, i da spadamo u red najkulturnijih evropskih naroda. Tvrdo sam uvjeren, da će naša država Hrvata, Slovenaca i Srba, osnovana na načelima široke demokracije, ustavnosti i ravnopravnosti svih vjera, plemena i staleža biti najboljim zalogom procvata znanosti i umjetnosti.

Budite uvjereni, gospodine predsjedniče, da mi je Jugoslavenska Akademija veoma srcu prirasla i da ću je vazda u njenom radu podupirati. Isporučite moj kraljevski pozdrav svima članovima Akademije!

Slava i vječna pomen vladici Strosmajeru Račkom, Smičiklasu, Torbaru, Kukuljeviću i drugim trudbenicima! Cvala nam i napredovala Jugoslavenska Akademija!

Aleksandar.

* * *

Beograd, 16. decembra 1918.

SADRŽAJ:

		Strana
	Na trajnu spomen državnoga ujedinjenja jednoga naroda: Srba, Hrvata, Slovenaca.	V.
	Adresa Akademije pravomu člana dru. Vatroslavu pl. Jagiću o navršenoj njegovoj osamdesetoj godini života.	
I.	Pokrovitelj	1
	Uprava, odbori, članovi	1—16
II.	Izvodi iz razrednih, skupnih i odborskih sjednica od 1. januara do 30. novembra 1918.	17—46
III.	Glavna skupština	47—48
IV.	Zaglavni računi	49—56
V.	Svečana sjednica	57—94
	Dr. Vladimir Varićak: O teoriji relativnosti	73—94
VI.	Nekrolozi:	
	Dr. Ferdo pl. Šišić: Natko Nodilo	95—142
	Dr. Duro Körbler: Marko pl. Czerlien . . .	143—153
	Vladimir Mažuranić: Nadgrobni govor Marku pl. Czerlienu	153—156
	Dr. Milivoj Maurović: Dr. Ivan Strohal . .	157—195
VII.	Ini članci:	
	Dr. Juraj Majcen: Rad naše akademije i odnos njezin prema narodu	196—219
	Dr. Milan Kreser: Pravni temelji upravne statistike Hrvatske i Slavonije	219—252
VIII.	Prilozi k oživotvorenju razreda za umjetnosti . .	253—269

Adresa Akademije

pravomu članu

dru. Vatroslavu pl. Jagiću

o navršenoj njegovoj

osamdesetoj godini života.

Presvijetli gospodine!

poštovani i mili naš najstariji druže!

Osamdeset godina života, što ćete ih navršiti 6. julija ove godine u kolu svojih najbližih i najdražih Vam, nijesu pune sadržaja i dragocjenih uspomena samo Vama, nego i narodu našemu, slavenstvu i nauci hrvatsko-srpskoj i slavenskoj. Te godine pune su sadržaja i dragocjenih uspomena i Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti.

Vi ste u društvu s Račkim, Torbarom i Daničićem bili preteča naše akademije. Bili ste i radili kod oživotvorenja njezina. U njenoj prvoj razrednoj sjednici historičko-filološkoj Vi ste 5. junija 1867. čitali prvu radnju svoju i njenu. Prvih godišta naše akademije Vi ste valjanim radnjama svojima ispunjavali zajedno sa svojim vrijednim drugovima njene prve publikacije.

Kad ste otišli iz hrvatske domovine svoje i radili za slavensku nauku u Odesi, Berlinu, Petrogradu i Beču, svagdje se znalo, da ste naš pravi član i pravi sin svoga naroda, u čijem je središtu Jugoslavenska akademija.

Svojim organizatornim darom i marom stvorili ste i kroz decenije obdržavate organ slavenske filologije, a time ste osobito blagotvorno okupili svjetlost slavenske nauke u jedno žarište. U njem su pod Vašim vodstvom radili i rade brojni sinovi i našega naroda.

Ako i prostorom daleko, bili ste nam uvijek blizu, i nama i narodu našem. Pod Vašim okriljem uzgajale su se generacije mladih ljudi, budućih lučonoša slavenske nauke.

Obiljem uma i znanja svoga, razlivenim u mnoštvu naučnih Vaših radnja, bili ste nam uvijek dika i ponos. A, evo, i sada, u našim izdanjima 1917. godine, koja je pedeseta bila u životu naše akademije, ima knjiga jedna Vaša o našem čovjeku, dokaz, da ste još uvijek naš, još i opet bliži nama. Jamačno se i Vama pri tome vrlo živo vraćahu uspomene onoga, što je bilo i kako je bilo prije pedeset godina ovdje u Zagrebu.

Gledate tako, mili naš najstariji druže, iz sadašnjih odmaklih godina svojih u daleku čilu mladost svoju. Ali ni Vi ni mi ne bismo mogli reći, da i sada, kad svršavate osamdeset godina života, ne bi u Vas još uvijek bilo one mladenačke snage, koja samo u rijetkih od Boga odabranika drži čili duh u čilu tijelu.

Bog to u Vas nama i narodu našem još na mnogo godina uzdržao!

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

U Zagrebu, 30. junija 1918.

Predsjednik:
T. Maretić v. r.

Tajnik:
G. Manojlović v. r.

Pokrovitelj:

Dr. Ante Bauer,

nadbiskup nadbiskupije zagrebačke, pravi član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i t. d.

I.

UPRAVA, ODBORI, ČLANOVI.

UPRAVA.

Predsjednik:

Vladimir Mažuranić.

Predstojnici razredni:

U historičko-filologičkom razredu: Dr. Ferdo pl. Šišić. — U filozofičko-juridičkom razredu: Dr. Đuro Arnold. — U matematičko-prirodoslovnom razredu: Dr. Andrija Mohorovičić.

Prvi tajnik, gospodarski: Dr. Juraj Majcen.

Drugi tajnik, književni: Dr. Gavro Manojlović.

Knjižničar: Dr. August Musić. — **Arhivar:** Dr. Ferdo pl. Šišić. — **Pivr. ravnatelj Strossmayerove galerije slika:** Dr. Josip Brunšmid.

ODBORI.

a) Financijalni:

Dr. Milivoj Maurović. Dr. August Musić.

b) Za izdavanje historičkih i historičko-juridičkih spomenika:

Dr. Dane Gruber. Dr. Karlo pl. Horvat.
Vjekoslav Klaić. Dr. Đuro Körbler.
Emilije pl. Laszowski. Dr. Gavro Manojlović.
Vladimir Mažuranić. Dr. Josip Šilović.
Dr. Ferdo pl. Šišić.

Osim ovih članova izaslanici su juridičkoga fakulteta kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, kad se radi o

izdavanju dalmatinskih statuta:

Dr. Ljudevit pl. Andrassy. Dr. Marko Kostrenčić.
Dr. Milivoj Maurović.

c) Za sabiranje spomenikâ tradicionalne literature:

Dr. Đuro Arnold. Dr. Dragutin Boranić.
Dr. Ivan Kasumović. Dr. Gavro Manojlović.
Dr. Tomo Maretić. Ivan Milčetić.
Dr. August Musić. Rudolf Strohar. Dr. Stjepan Tropsch.

d) Za istraživanje hrvatskih ili srpskih narječja:

Dr. Dragutin Boranić. Dr. Franjo Fancev.
Dr. Stjepan Ivšić. Dr. Tomo Maretić.
Ivan Milčetić. Dr. Đuro Šurmin.

e) Za Strossmayerovu galeriju slika:

Dr. Josip Brunšmid. Dr. Vinko Dvořák. Dr. Juraj Majcen.
Dr. Gavro Manojlović. Dr. Milivoj Maurović.
Vladimir Mažuranić. Dr. August Musić.

f) „Za Hrvatski biografijski rječnik“:

Dr. Gustav Janeček. Vjekoslav Klaić.
Dr. Juraj Majcen. Dr. Gavro Manojlović.
Dr. Milivoj Maurović.

g) Odbor za pripravne radnje oko oživotvorenja razreda za umjetnosti:

Dr. Đuro Arnold. Dr. Vinko Dvořák. Dr. Gustav Janeček.
Vjekoslav Klaić. Dr. Juraj Majcen. Dr. Gavro Manojlović.
Vladimir Mažuranić. Dr. Ferdo pl. Šišić.

h) Za knjižnicu:

Predsjednik i razredni psedstojnici.

i) Odbor za istraživanje zemlje, razreda matematičko-prirodoslovnoga:

Dr. Artur Gavazzi. Dr. Juraj Majcen.
Dr. Andrija Mohorovičić.

ČLANOVI.

(Redom izbora).

Počasni članovi:

1. Nikola Tesla, elektrotehnik u New-Yorku. 1896., 17. XII.
2. Don Frano Bulić, umir. gimn. ravnatelj, ravnatelj arheologičkoga muzeja u Spljetu. 1898., 15. XII.

*

U razredu historičko-filologičkom:

a) Pravi:

1. Dr. Vatroslav Jagić, c. kr. dvorski savjetnik, ruski tajni savjetnik, sveučilišni profesor u Beču u m. 1866., 12. III.
2. Dr. Tomo Maretić, sveučilišni profesor u m. u Zagrebu. (1886. 21. XII.)* 1890. 4. XII.
3. Vjekoslav Klaić, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1893. 12. XII.) 1896., 17. XII.
4. Dr. August Musić, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1892. 7. XII.) 1896., 17. XII. Knjižničar Akademije.
5. Dr. Gavro Manojlović, sveučilišni profesor u Zagrebu. 1908., 18. III. Drugi tajnik Akademije.
6. Dr. Ferdo pl. Šišić, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1903. 10. XII.) 1910., 11. III. Predstojnik razreda i arhivar Akademije.
7. Dr. Đuro Körbler, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1903. 18. III.) 1915., 20. V.
8. Dr. Ivan Kasumović, real.-gimn. profesor i sveučilišni priv. docent u Zagrebu. (1910. 11. III.) 1915., 20. V.

b) Dopisnici:

1. Dr. Louis Leger, profesor u Collègeu de France u Parizu. 1870., 24. XI.
2. Čedomilj Mijatović, umir. srpski kr. poslanik u Biogradu. 1873., 24. XI.
3. Feodor I. Uspenski, ravnatelj ruskoga arheologičkoga instituta u Carigradu. 1890., 4. XII.
4. Timofej D. Florinski, sveučilišni profesor u Kijevu. 1890., 4. XII.

*) U zagradi brojevi označuju datume, kad je koji pravi član postao prije toga članom dopisnikom.

5. Josip Gelcich, profesor pomorske akademije u Trstu. 1893., 12. XII.
6. Ivan Milčetić, gimnazijski profesor u m. u Varaždinu. 1893., 12. XII.
7. Dr. Milan vitez Rešetar, sveučilišni profesor u Beču. 1896., 17. XII.
8. Marcel Kušar, gimnazijski profesor u Zadru. 1896., 17. XII.
9. Dr. Ernst Muka, studijski savjetnik, profesor i gimnazijski konrektor u mir. u Budišynu (Bautzen) u Saskoj. 1896., 17. XII.
10. Dr. Matija Murko, sveučilišni profesor u Leipzigu. 1897., 16. XII.
11. Dr. Stanislav Smolka, c. kr. dvorski savjetnik, umir. sveučilični profesor u Krakovu. 1898., 15. XII.
12. Dr. Ivan Šišmanov, sveučilišni profesor u Sofiji. 1898., 15. XII.
13. Dr. Josip Brunšmid, sveučilišni profesor i ravnatelj zem. arheol. muzeja u Zagrebu. 1899., 14. XII.
14. Makso Pleteršnik, umir. gimnazijski profesor u Ljubljani. 1899. 14. XII.
15. Dr. Ljubomir Miletić, sveučilišni profesor u Sofiji. 1900., 13. XII.
16. Rudolf Strohal, umir. realno-gimnazijski ravnatelj u Zagrebu. 1901., 12. XII.
17. Dr. Dane Gruber, gimnaz. profesor, sveuč. priv. docent i naslovni izv. sveučilišni profesor u Zagrebu. 1901., 12. XII.
18. Dr. Luka Jelić, profesor bogoslovije u Zadru. 1902., 11. XII.
19. Dr. Đuro Polívka, sveučilišni profesor u Pragu. 1903., 10. XII.
20. Dr. Oskar Asbóth, sveučilišni profesor u Budimpešti. 1907., 14. III.
21. Dr. Dragutin Boranić, sveučilišni profesor u Zagrebu. 1907., 14. III.

22. Dr. Vilmos Fraknói, potpredsjednik Mađarske akademije znanosti i upravitelj Mađarskoga historijskog instituta u Rimu. 1907., 14. III.

23. Emilije pl. Laszowsky, tajnik kr. zemaljske vlade u Zagrebu. 1907., 14. III.

24. Dr. Milorad Medini, član dalmatinskoga zemaljskoga odbora u Zadru. 1907., 14. III.

25. Dr. Ludovik Pastor, sveučilišni profesor i ravnatelj Austrijskoga historijskog instituta u Rimu. 1907., 14. III.

26. Vladoje Dukat, gimnazijski ravnatelj u Zagrebu. 1908., 18. III.

27. Dr. Stjepan Tropsch, predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade izv. sl., sveučilišni profesor u Zagrebu. 1908., 18. III.

28. Dr. Jovan Radonić, sveučilišni profesor u Biogradu. 1910., 11. III.

29. Dr. Karlo pl. Horvat, sveučilišni profesor u Zagrebu. 1911., 16. III.

30. Dr. Fran Ilešić, gimnazijski profesor u Ljubljani. 1911., 16. III.

31. Dr. Franjo Kos, profesor ženske učiteljske škole u Gorici. 1911., 16. III.

32. Dr. Josip Vajs, licejski katehet u Pragu. 1911. 16. III.

33. Petar Aleksejević Lavrov, sveučilišni profesor u Petrogradu. 1911., 16. III.

34. Aleksej Aleksandrović Šahmatov, pravi državni savjetnik u Petrogradu. 1911., 16. III.

U razredu filozofičko-juridičkom:

a) Pravi:

1. Dr. Đuro Arnold, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1899. 14. XII.) 1899., 14. XII. Predstojnik razreda.

2. Dr. Antun Bauer, nadbiskup u Zagrebu; (1896. 17. XII.) 1899., 14. XII. Pokrovitelj Akademije.
3. Vladimir Mažuranić, predsjednik kr. banskoga stola u m. u Zagrebu, 1910., 11. III. Predsjednik Akademije.
4. Dr. Milivoj Maurović, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1911. 16. III.) 1915., 20. V.
5. Dr. Milan Kreser, tajnik i zamjenik ravnatelja kr. statističkoga ureda u Zagrebu. (1917. 5. V.) 1918. 16. V.

b) Dopisnici:

1. Dr. Alfred Jensen, član Nobelova instituta Švedske akademije nauka u Stockholmu. 1908., 18. III.
2. Dr. Karel Kadlec, sveučilišni profesor u Pragu. 1909., 18. III.
3. Dr. Albert Bazala, sveučilišni profesor u Zagrebu. 1910., 11. III.
4. Dr. Josip Šilović, sveučilišni profesor u Zagrebu. 1911., 16. III.

U razredu matematičko-prirodoslovnom:

a) Pravi:

1. Dr. Gustav Janeček, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1882. 5. XII.) 1887., 7. XII.
2. Dr. Vinko Dvořák, umirovljeni sveučilišni profesor u Zagrebu. (1883. 31. XI.) 1887., 7. XII.
3. Dr. Mišo Kišpatić, umir. sveučilišni profesor u Zagrebu. (1883. 21. XI.) 1887., 7. XII.
4. Dr. Andrija Mohorovičić, realno gimnazijski profesor, sveuč. privatni docent i naslovni izv. sveučilišni profesor, ravnatelj meteorologijskoga zavoda u Zagrebu. (1893. 12. XII.) 1898., 15. XII. Predstojnik razreda.

5. Dr. Vladimir Varićak, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1903. 10. XII.) 1904., 10. XII.
6. Dr. Dragutin Gorjanović-Kramberger, sveučilišni profesor i ravnatelj geologijskoga muzeja u Zagrebu. (1891. 22. XII.) 1909., 18. III.
7. Dr. Juraj Majcen, sveučilišni profesor u Zagrebu. (1903. 10. XII.) 1909., 18. III. Prvi tajnik Akademije.
8. Dr. Artur Gavazzi, profesor trgovačke akademije i naslovni izvanredni sveučilišni profesor u Zagrebu. (1911., 16. III.) 1917. 5. V.

b) Dopisnici:

1. Dr. Franjo Vejdovský, sveučilišni profesor u Pragu. 1885., 16. XII.
2. Jovan Žujović, srp. ministar narodne prosvjete izv. sl. u Biogradu. 1886. 16. XII.
3. Dr. C. Le Paige, sveučilišni profesor u Liègeu. 1891., 7. XII.
4. Sima Lozanić, sveučilišni profesor u Biogradu. 1894. 12. XII.
5. Dr. David Segen, izvan. sveučilišni profesor u m. u Zagrebu. 1894., 12. XII.
6. Dr. Mihajlo Petrović, sveučilišni profesor u Biogradu 1897., 16. XII.
7. Dr. Jovan Cvijić, sveučilišni profesor u Biogradu. 1903., 10. XII.
8. Ferdinand Seidl, realni profesor u Rudolfovu u m. 1903., 10. XII.
9. Dr. Bogdan Gavrilović, sveučilišni profesor u Biogradu. 1905., 14. XII.
10. Petar S. Pavlović, gimnazijski profesor i čuvar prirodopisnoga muzeju u Biogradu. 1905., 14. XII.

11. Dr. Milorad Jovičić, profesor u vojnoj akademiji u Biogradu. 1905., 14. XII.
12. Dr. Lujo Adamović, priv. sveučilišni docent u Beču. 1907., 14. III.
13. Dr. Stjepan Bohniček, real.-gimn. profesor i naslov. sveučilišni profesor u Zagrebu. 1907., 14. III.
14. Dr. Stanko Hondl, sveučilišni profesor u Zagrebu. 1908., 18. III.

POKOJNICI.

Pokrovitelj:

Dr. Josip Juraj Strossmayer, c. i kr. pravi tajni savjetnik, biskup bosanski i srijemski itd.; pokrovitelj Akademije od god. 1867.—1905.; † 8. aprila 1905. u Đakovu.

Predsjednici:

1. *Dr. Franjo Rački,* kanonik prvostolne crkve zagrebačke i opat; pravi član 12. III. (9. V.) 1866.; predsjednik histor. filol. razreda 25. VII. 1866.; predsjednik Akademije 26. VII. 1866.—1886.; † 13. II. 1898. u Zagrebu.
2. *Dr. Pavao Muhić,* predsjednik odjela za bogoštovlje i nastavu kr. hrv.-slavon. dalm. zemaljske vlade izv. sl.; predstojnik filozof.-jurid. razreda 13. XI. 1867.; predsjednik Akademije 5. XII. 1887.—1890.; † 17. X. 1897. u Zagrebu.
3. *Josip Torbar,* ravnatelj realke u m.; pravi član 12. III. 1966.; predsjednik Akademije 17. XII. 1890.—1900.; † 26. XII. 1900. u Zagrebu.
4. *Dr. Tade Smičiklas,* sveučilišni profesor u m.; pravi član 21. XI. 1883.; predsjednik akademije 15. XII. 1900.—1914.; † 8. VI. 1914.

Počasni članovi:

1. *Dr. August Schleicher,* sveučilišni profesor, 25. VII. 1867.; † 6. VII. 1868. u Jeni.
2. *Dr. Jan Emanuel Purkině,* sveučilišni profesor. 25. VII. 1867.; † 28. VII. 1869. u Pragu.

3. *Karlo Jaromir Erben*, arhivar, 21. X. 1870., † 21. XI. 1870. u Pragu.
4. *Mihajlo Petrović Pogodin*, c. ruski drž. savjetnik i sveučilišni profesor, 25. VII. 1867., † 20. XII. 1875. u Moskvi.
5. *Dr. Franjo Palacký*, historiograf kraljevine Češke, 25. VII. 1867., † 26. V. 1867. u Pragu.
6. *Jovan Gavrilović*, bivši regent kneževine Srbije, 25. VII. 1867., † 10. VIII. 1877. u Biogradu.
7. *Roberto Visiani*, senator kraljevine Italije i sveučilišni profesor, 20. XI. 1876., † 4. V. 1878. u Padovi.
8. *Ismael Ivanović Sreznevski*, sveučilišni profesor, 25. VII. 1867., † 20. II. 1880. u Petrogradu.
9. *Dr. Ami Boué*, geolog, 24. X. 1870., † 22. XI. 1881. u Beču.
10. *Aleksandar Vaclav Maciejowski*, sveučilišni profesor, 25. VII. 1867., † 10. II. 1883. u Varšavi.
11. *Ivan Kukuljević Sakcinski*, veliki župan u m., (pravi član 9. V. 1866.); 21. XI. 1886., † 1. VIII. 1889. u Puhakovcu.
12. *Dr. Franjo Miklošić*, sveučilišni profesor u m., 25. VII. 1867., † 7. III. 1891. u Beču.
13. *Stjepan Schulzer Müggenburški*, c. kr. savnik u m., (član dop. 5. XII. 1882.); 16. XII. 1885., † 5. II. 1892. u Vinkovcima.
14. *Jakub Karlović Grot*, c. ruski tajni savjetnik i potpredsjednik carske akademije nauka, 21. XI. 1879., † 5. VI. 1893. u Petrogradu.
15. *Dr. Dionizije Stur*, ravnatelj c. kr. geologičkoga zavoda, (član dop. 25. VII. 1867.); 16. XII. 1885., † 9. X. 1893. u Beču.
16. *Ivan K. Rossi*, commendatore, predstojnik vatikanskih muzeja, 4. XII. 1890., † 10. IX. 1894. u Rimu.
17. *Aristo Aristović Kunik*, c. ruski tajni savjetnik i akademik, 24. X. 1870., † 30. I. 1899. u Petrogradu.
18. *Fra Grga Martić*, isluženi provincijal reda oo. Franjevaca, 11. XII. 1902., † 30. VIII. 1905. u Kreševu.
19. *Dmitrij Ivanović Mendelejev*, c. ruski pravi državni savjetnik, sveučilišni profesor u m., 5. XII. 1882., † 2. II. 1907. u Petrogradu.
20. *Ivan vitez Trnski*, c. i kr. pukovnik u m. i kr. veliki župan u m., 14. XII. 1899., † 30. VI. 1910. u Zagrebu.
21. *Dr. Antonim Frič*, profesor češkoga sveučilišta u Pragu u m., 12. XII. 1893., † 15. XI. 1913. u Pragu.

22. *Dr. Franjo Iveković*, kanonik prvostolne crkve zagrebačke, 12. XII. 1901., † 2. III. 1914. u Zagrebu.

23. *Ivan pl. Zajc*, ravnatelj hrv. zem. glazbenoga zavoda i opere kr. zem. hrv. kazališta u m., 18. IV. 1912., † 16. XII. 1914. u Zagrebu.

24. *Dr. Nikola pl. Tomašić*, c. i kr. pravi tajni savjetnik, ban kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije izv. sl., 13. V. 1916., † 29. V. 1916. u Treščerovcu.

U razredu historičko-filologičkom:

a) Pravi članovi:

1. *Ivan Berčić*, gimnaz. profesor, 25. VII. 1867., † 14. IV. 1870. Zadru.
2. *Fran Kurelac*, književnik, 25. VII. 1867., † 18. VI. 1874. u Zagrebu.
3. *Matija Mesić*, sveučilišni profesor, 1. I. 1867., † 5. XII. 1878. u Zagrebu.
4. *Dr. Đuro Daničić*, profesor velike škole u Biogradu, 1. I. 1867., † 15. XI. 1882. u Zagrebu.
5. *Dr. Lavoslav Geitler*, sveučilišni profesor u Zagrebu, 23. XI. 1874., † 2. VI. 1885. u Beču.
6. *Dr. Franjo Rački*, kanonik prvostolne crkve zagrebačke i opat: pravi član 12. III. (9. V.), 1866; predstojnik histori.-filol. razredu 25. VII. 1866: predsjednik Akademije 26. VII. 1866. do 1886.; † 13. II. 1894. u Zagrebu.
7. *Šime Ljubić*, ravnatelj arheolog. muzeja u Zagrebu u m., 29. XI. 1867., † 19. X. 1896. u Starom Gradu na Hvaru.
8. *Matija Valjavec*, gimnazijski profesor u m., 20. XI. 1876., † 15. III. 1897. u Zagrebu.
9. *Dr. Petar Matković*, sveučilišni profesor u Zagrebu u m., 25. VII. 1867., † 26. III. 1898. u Beču.
10. *Dr. Franjo Maixner*, kr. zem. nadzornik za srednje škole, 5. XII. 1882. † 2. III. 1903. u Zagrebu.
11. *Dr. Milivoj Šrepel*, sveučilišni profesor, 4. XII. 1890., † 23. II. 1905. u Zagrebu.
12. *Ivan Tkalčić*, nadarbenik prvostolne crkve zagrebačke, 22. XI. 1875., † 11. V. 1905. u Zagrebu.
13. *Natko Nodilo*, sveučilišni profesor u m.: 21. XI. 1883.: † 21. V. 1912. u. Zagrebu.

14. *Armin Pavić*, predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade izv. sl., 23. XI. 1874.; † 11. II. 1914. u Zagrebu.

15. *Dr. Tade Smičiklas*, sveučilišni profesor, u m.; pravi član 21. XI. 1883.; predsjednik Akademije 15. XII. 1900.—1914.; † 8. VI. 1914. u Zagrebu.

16. *Pero Budmani*, gimnazijski profesor u m., 12. III. 1886.; † 27. XII. 1914. u Castel-Ferrettiju.

b) Članovi dopisnici:

1. *Vinko Pacel*, tajnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 25. VII. 1867., † 1870. u Karlovcu.

2. *Ivan Erazmo Vocel*, sveučilišni profesor, 24. X. 1880., † 17. IX. 1871. u Pragu.

3. *Aleksandar F. Gilferding*, drž. podtajnik c. ruskoga ministarstva, 25. VII. 1867., † 2. VII. 1872. u Petrogradu.

4. *Kapiton Nevostrujev*, profesor duhovne akademije, 24. X. 1870., † 1873. u Moskvi.

5. *Dr. Janko Šafařik*, član srp. državnoga savjeta, 25. VII. 1867., † 20. VII. 1876. u Biogradu.

6. *August Bielowski*, poljski historiograf, 25. VII. 1867., † 10. XI. 1876. u Lavovu.

7. *Sergij Mihajlović Solovjev*, c. ruski tajni savjetnik, sveučilišni profesor, 25. VII. 1867., † 16. X. 1879. u Moskvi.

8. *A. A. Kotljarevski*, sveučilišni profesor, 24. X. 1870., † 11. X. 1881. u Kijevu.

9. *Nikola Ivanić Kostomarov*, član arheografske komisije, 24. X. 1870., † 19. IV. 1885. u Petrogradu.

10. *Aleksandar Vasiljević Gorski*, rektor duhovne akademije, 24. X. 1870., † 23. X. 1885. u Moskvi.

11. *Petar Aleksejević Lavrovski*, c. ruski ministar prosvjete, 24. X. 1870., † 19. II. 1886. u Petrogradu.

12. *Josip Jireček*, c. kr. austrijski ministar za bogoštovlje i nastavu izv. sl., predsjednik Češkoga učenoga društva u Pragu, 25. VII. 1867., † 25. XI. 1888.

13. *Radoslav Lopašić*, tajnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade u m., 21. XI. 1883., † 25. IV. 1893. u Zagrebu.

14. *Dr. Ivan Broz*, gimnazijski profesor, 7. XII. 1892., † 25. XII. 1893. u Zagrebu.

15. *A. Pavinski*, sveučilišni profesor, 4. XII. 1890., † 26. VIII. 1896. u Varšavi.

16. *Dr. Ivan Črnčić,* natpop sv. Jeronima u Rimu, 5. XII. 1882., † 7. I. 1897. u Rimu.

17. *O. Euzebij Fermendžin,* analista reda oo. Franjevaca, 4. XII. 1800. † 25. VI. 1897. u Našicama.

18. *Nikifor Dučić,* arhimadrit, 4. XII. 1890., † 6. III. 1900. u Biogradu.

19. *Dr. Ernst Dümmler,* sveučilišni profesor u m. u Berlinu, 25. VII. 1867., † 11. IX. 1902. u Friedrichsrodi.

20. *Pera P. Đorđević,* srp. državni savjetnik i senator, 25. VII. 1867., † 18. XI. 1902. u Biogradu.

21. *Jan Karlowicz,* bivši urednik „Wisle", 15. XII. 1898., † 14. VI. 1903. u Varšavi.

22. *Martin Hattala,* sveučilišni profesor u m., 25. VII. 1867., † 11. XII. 1903. u Pragu.

23. *Dr. Vaclav V. vitez Tomek,* sveučilišni profesor u m., 25. VII. 1867., † 12. VI. 1905. u Pragu.

24. *Dr. Grgur Krek,* sveučilišni profesor u m., 3. XII. 1888., † 2. VIII. 1905. u Gracu.

25. *Ilarion Ruvarac,* arhimandrit, 3. XII. 1888., † 21. VIII. 1905. u Grgetegu.

26. *Marin Drinov,* sveučilišni profesor, 21. XI. 1879., † 14. III. 1906. u Harkovu.

27. *Aleksandar N. Veselovski,* sveučilišni profesor, 12. XII. 1893., † 23. X. 1906. u Petrogradu.

28. *Luka Zore,* upravitelj gimnazijski, 5. XII. 1882., † 9. XII. 1906. na Cetinju.

29. *Milan Đ. Milićević,* srpski državni savjetnik u m., 21. XI. 1873., † 17. XI. 1908. u Biogradu.

30. *Dr. August Leskien,* sveučilišni profesor u Leipzigu, 21. XII. 1883., † 20. IX. 1916. u Leipzigu.

31. *Dr. Konstantin Jireček,* c. k. dvorski savjetnik, sveučilišni profesor u Beču. 27. XI. 1889., † 10. I. 1918. u Beču.

32. *Ljubomir Kovačević,* srp. ministar prosvjete izv. sl., tajnik Srpske kralj. akademije u Biogradu, 1911. 16. III., † 2. XII. 1918. u Vrnjačkoj Banji.

U razredu filozofičko-juridičkom:

a) Pravi članovi:

1. *Dr. Božidar Petranović,* c. kr. dvorski savjetnik i prisjednik prizivnoga suda u Zadru, 25. VII. 1867., † 12. IX. 1874. u Mlecima.

2. *Dr. Jovan Subotić,* odvjetnik, 12. III. 1866., † 28. I. 1886. u Zemunu.
3. *Janko Jurković,* odsječni savjetnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 25. VII. 1867., † 20. III. 1889. u Zagrebu.
4. *Adolfo Veber,* kanonik prvostolne crkve zagrebačke, 12. III. 1866., † 6. VIII. 1889. u Zagrebu.
5. *Dr. Mirko Šuhaj,* vijećnik kr. stola sedmorice, 4. XII. 1866., † 30. XI. 1889. u Budimpešti.
6. *Dr. Blaž Lorković,* sveučilišni profesor, 4. XII. 1890., † 17. II. 1892. u Zagrebu.
7. *Mirko Bogović,* kr. ministarski savjetnik u m., 12. III. 1866., † 4. V. 1893. u Zagrebu.
8. *Dr. Pavao Muhić,* predstojnik za bogoštovlje i nastavu kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade izv. sl.; predstojnik filozof.-jurid. razreda 13. XI. 1867., predsjednik Akademije 5. XII. 1887.—1890., † 17. X. 1897. u Zagrebu.
9. *Dr. Kosta Vojnović,* sveučilišni profesor u Zagrebu u m., 4. XII. 1890., † 20. V. 1903. u Dubrovniku.
10. *Dr. Valtazar Bogišić,* crnogorski ministar izv. sl., 25. VII. 1867., † 24. IV. 1908. na Rijeci.
11. *Dr. Fran Vrbanić,* sveuč. profesor, 21. XI. 1886., † 26. VIII. 1909. u Zagrebu.
12. *Dr. Jaromir Hanel,* c. i kr. dvorski savjetnik i sveučilišni profesor u Pragu, 21. XI. 1874., † 20. IX. 1910. u Znojmu.
13. *Milovan Zoričić,* ravnatelj kr. statističkoga ureda, (22. XII. 1801.) 12. XII. 1893., † 30. X. 1912. u Zagrebu.
14. *Dr. Franjo pl. Marković,* sveučilišni profesor, (24. XI. 1873.) 20. XI. 1876., † 15. IX. 1914. u Zagrebu.
15. *Dr. Ivan Strohal,* vijećnik kralj. banskoga stola i sveučilištni priv. docenat, (1912. IV. 18.) 1912. 18. IV., † 8. XII. 1917.

b) Članovi dopisnici:

1. *Miloš Popović,* pisac, 25. VII. 1867., 1867., † 8. VIII. 1879. u Biogradu.
2. *Medo knez Pucić,* vlastelin, 25. VII. 1867., † 1. VII. 1882. u Dubrovniku.
3. *Dr. Romuald Hube,* c. ruski pravi tajni savjetnik i senator, 22. XI. 1875., † 10. V. 1890. u Varšavi.
4. *Dr. Gustav Wenzel,* sveučilišni profesor u m. i član velikaške kuće ugarske, 25. VII. 1867., † 24. XI. 1891. u Budimpešti.

5. *Vaclav Brandl,* zem. arhivar, 24. X. 1870., † 5. XII. 1901. u Brnu.
6. *Matija Ban,* činovnik u srp. ministarstvu spoljašnjih djela u m., 25. VII. 1867., † 14. III. 1903. u Biogradu.
7. *Luka Zima,* gimnazijski profesor u m., 5. XII. 1882., † 16. III. 1906. u Varaždinu.
8. *Dr. Marijan Derenčin,* odjelni predstojnik kr. hrv.-slav. dalm. zem. vlade izv. sl. i odvjetnik, 27. XI. 1889., † 8. II. 1908. u Zagrebu.
9. *Dr. Hermenegeld vit. Jirečck,* odsječni predstojnik c. kr. austrijskoga ministarstva izv. sl., 27. VII. 1867. † 30. XII. 1909. u Vysokome Mytu.

U razredu matematičko-prirodoslovnom:

a) Pravi članovi:

1. *Živko Vukasović,* zemaljski školski nadzornik kod c. kr. glavnog vojnoga zapovjedništva kao vlade za hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, 9. V. 1866., † 10. VIII. 1874. u Zagrebu.
2. *Dr. Janez Bleiweiss,* predsjednik Matice Slovenske, 9. V. 1866., † 22. XI. 1881. u Ljubljani.
3. *Dr. Josip Schlosser-Klekovski,* odsječni savjetnik kr. hrv.-slav. dalm. zem. vlade, 9. V. 1866., † 28. IV. 1882. u Zagrebu.
4. *Ljudevit Vukotinović,* veliki župan u m., (4. XII. 1866.) 1. I. 1867., † 17. III. 1893. u Zagrebu.
5. *Dr. Đuro Pilar,* sveučilišni profesor, (24. XI. 1873.), 22. XI. 1875., † 19 V. 1893. u Zagrebu.
6. *Dr. Bogoslav Šulek,* književnik, 9. V. 1866., † 30. XI. 1895. u Zagrebu.
7. *Josip Torbar,* ravnatelj realke u m., pravi član 12. III. 1866.; predsjednik Akademije 17. XII. 1890.—1900.; † 26. VII. 1900. u Zagrebu.
8. *Spiro Brusina,* sveuč. profesor u m. (24. IX. 1870.), 28. XI. 1874., † 21. V. 1908. u Zagrebu.
9. *Dr. Karlo Zahradnik,* c. kr. dvorski savjetnik, profesor češke politehnike u Brnu, (21. XI. 1879.), 5. XII. 1882., † 23. IV. 1916. u Brnu.

b) Članovi dopisnici:

1. *Franjo Erjavec,* profesor realke, 22. XI. 1875., † 13. I. 1887. u Gorici.
2. *Dr. J. Pančić,* profesor velike škole u Biogradu, 22. VII. 1867., † 7. III. 1888. u Biogradu.

3. *Dr. Emil Weyr*, sveučilišni profesor, 16. XII. 1885., † 4. XII. 1893. u Beču.
4. *Dr. Bogoslav pl. Jiruš*, sveučilišni profesor, 21. XI. 1883., † 16. XI. 1901. u Pragu.
5. *Dr. Franjo Studnička*, c. kr. dvorski savjetnik, sveučilišni profesor, 21. XI. 1883., † 21. II. 1903. u Pragu.
6. *Dr. Eduard Weyr*, c. kr. dvorski savjetnik, profesor češke politehnike, 4. XII. 1890., † 23. VII. 1903. u Pragu.
7. *Dr. Šimun Šubic*, sveučilišni profesor u m., 5. VII. 1867., † 27. VII. 1903. u Štajerskom Gracu.
8. *Dimitrije Nešić*, srp. državni savjetnik u m., 4., XII. 1890., † 9. V. 1904. u Biogradu.
9. *Martin Sekulić*, profesor realke u m., 24. XI. 1873., † 14. IV. 1905. u Zagrebu.
10. *Nikolaj Aleksandrović Menšutkin*, sveučilišni profesor, 16. XII. 1885., † 5. II. 1907. u Petrogradu.
11. *Đuro Zlatarski*, sveučilišni profesor, 4. XII. 1890., † 21. XI. 1909. u Sofiji.

II.

IZVODI

iz

razrednih, skupnih i odborskih sjednica

od 1. januara do 30. novembra 1918.

Razred historičko-filologički

16. januara 1918.

1. Uvrštava se u zapisnik izraz trajna i zahvalna spomena na člana dopisnika dra. Josipa Konstantina Jirečeka, koji je 10. januara 1918. preminuo.

2. Budući da dosadašnji razredni predstojnik pr. čl. Vjekoslav Klaić odlučno otklanja ponovni izbor želeći, da taj teret preuzme mlađa sila, to se razrednim predstojnikom za 1918. godinu jednoglasno bira pr. čl. dr. Ferdo pl. Šišić.

3. Prihvaća se za „Rad" radnja dra. Tihomira Ostojića: „Hronologija pjesama Branka Radičevića"; po mogućnosti neka se doda njegovim već prihvaćenim „Studijama".

4. Prihvaća se za „Građu" prilog čl. dop. Rudolfa Strohala: „Plač Gospoje", ali neka pisac preudesi svoj predgovor prema primjedbama ocjenjivača, čl. dop. dra. Dragutina Boranića; — isto se tako konačno prihvaća za „Građu" prilog čl. dop. Rudolfa Strohala: „Tri hrvatska crkvena prikazanja iz 15. stoljeća".

5. Uz neke uvjete, ako se izvrše, prihvatit će razred od dra. Petra Karlića prepis komedije „Ljubavnici" dalmatinsko-dubrovačke literature, iz staroga dubrovačkoga života. Štampao bi se ili kao dodatak VII. knjizi „Starih Pisaca" ili kao posebna knjiga.

6. Ne prihvaća se radnja dra. Maksimilijana Petanjka: „Pridjev i imenica kao atribut u starom slovenskom, ruskom i hrvatskom jeziku".

7. Književni tajnik izvješćuje, da će se u „Ljetopis“ uvrstiti članci čl. dop. Rudolfa Strohala: „Razdioba hrvatske literature na periode“ i Hamdije Kreševljakovića: „Razgovor vilâ Ilirkinjâ god. 1835.“ napisao fra Martin Nedić“. Uredniku „Građe“ neka se preda Kreševljakovićev prepis toga „Razgovora“ po štampanoj tada knjizi i drugi prepis učinjen iz Nedićeva rukopisa nova izdanja djelâ toga autora.

8. Ne prihvaća se predlog čl. dop. Rudolfa Strohala, da Akademija prekupi od njega 1. svesku njegovih „Mirakula I.“ i svaki im arak nagradi sa 40 K.

9. Prihvaća se od pr. čl. dra. Dure Körblera rukopis novoga izdanja Gundulićevih djela (Stari Pisci, 9.).

10. Prima se na znanje dopis dekanata pravoslovnoga i državoslovnoga fakulteta kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, da je profesorski zbor toga fakulteta mjesto pok. dra. Ivana Strohala izabrao u odbor Akademije „za izdavanje dalmatinskih statuta“ svoga profesora dra. Marka Kostrenčića.

11. Raspravlja se o proračunu Akademije za god. 1918., koliko se tiče ovoga razreda.

12. Uređivanje „Starina“ povjerava se pr. čl. dr. Ferdi pl. Šišiću.

13. Za stručne ocjene nekih radnja, izvršene u 1917. godini, predlažu se nagrade: čl. dop. dru. Dragutinu Boraniću 100 K, čl. dop. Vladoju Dukatu 100 K, pr. čl. dru. Đuri Körbleru 50 K, pr. čl. dru. Ferdi pl. Šišiću 30 K.

14. Zahvalno se od čl. dop. Vladoja Dukata primaju kao poklon za arhiv rukopisi Adama Filipovića Heldentalskoga: a) djela: „Dvogovor dilloredni Cvittara i Cvitcka; b) dvaju sveščića pjesama (str. 1.—319. i str. 9.—32.; od veće česti neštampanih); c) pjesme „Oroz“ (štampane u kalendaru); čl. dop. Vladoje Dukat primio je te rukopise na poklon od profesora dra. Josipa Bösendorfera.

15. Budući da je broj pravih i dopisnih članova za ovaj razred potpun, to se Akademiji nitko ne predlaže kao nov član.

Razred matematičko-prirodoslovni
22. januara 1918.

1. Razrednim se predstojnikom za 1918. godinu ponovno bira pr. čl. dr. Dragutin Gorjanović-Kramberger.

2. Prihvaćaju se za „Rad“ radnje: a) Jan de Vries-a (Utrecht. Nizozemska): „Mreže krivuljâ s mnogostrukim temeljnim točkama“; b) Stjepana Mohorovičića: „Istraživanje vjetra u Radziechówu u Galiciji“.

3. Ne prihvaćaju se radnje Vladimira Vrkljana: „O matematičkom izvodu Biotova zakona“ i „O minimumu apsorpcije svjetlosti“.

4. O tome, kako bi se publikacije „Geološkoga povjerenstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju“ preuzele kao publikacije Akademije, zaključuje se kao predlog razreda za skupnu sjednicu Akademije: a) Geološko povjerenstvo štampalo bi svoje „Vijesti“ u edicijama Akademije, i to kao posebne sveske „Prirodoslovnih Istraživanja“ (s dvostrukim natpisom): — b) njemački prevod tih „Vijesti“ izlazio bi redovno u „Izvješćima“: — c) dotacija, koju vlada daje „Geološkomu povjerenstvu“, pripala bi Akademiji, a ova bi preuzela troškove štampe i podupirala radnike na polju geologijskoga istraživanja: — d) pisci bi za hrvatski original dobivali honorar kao i za druge radnje: za njemački (franceski) prevod ne bi dobivali ništa: — e) Akademija bi imala od svakoga sveska „Vijesti“ i njemačkoga (franceskoga) prevoda predati oko 70 otisaka za zamjene društvima, s kojima stoji „Geološko povjerenstvo“ u vezi; „Povjerenstvo“ bi pak nastojalo, da ta društva daju svoje publikacije u zamjenu Akademiji; — f) sav postupak, koji je propisan za primanje radnja u Akademiji, proveo bi se i za radnje „Vijesti“.

5. Raspravlja se o proračunu Akademije za god. 1918., koliko se to tiče ovoga razreda, i stavljaju se predlozi za skupnu sjednicu.

Razred filozofičko-juridički
25. januara 1918.

1. Uvršćuje se u zapisnik izraz trajna spomena pravomu članu dru. Ivanu Strohalu, koji je 8. decembra 1917. preminuo.

2. Razrednim se predstojnikom za 1918. godinu ponovno bira pr. čl. dr. Đuro Arnold.

3. Književni tajnik izvješćuje, da je pr. čl. dr. Ivan Strohal 26. julija 1917. predao svoju radnju: „Individualizam u starih Germana“.

4. Na pitanje čl. dop. dra. Karla Kadleca, bi li Akademija voljna bila izdati njegovu monografiju o dalmatinskim statu-

tima, koju dr. Kadlec priređuje, razred odlučuje načelno, da bi tu radnju rado primio. Isto tako pristaje razred, da bi se štampalo kritičko Kadlečevo izdanje bračkoga statuta u zborniku „Monumenta historica-juridica", ali o tome ima odlučivati još i Odbor za izdavanje dalmantinskih statuta.

5. Na natječaj iz prihoda „zaklade za izdavanje znanstvenih djela za opću naobrazbu" od 16. aprila 1916., s rokom do 31. decembra 1917., stigla je radnja Đure Milojčića: „Hrvatska i željezničko-tarifalna politika". Radnja se ne prihvaća za objelodanjenje.

6. Prihvaća se predlog pr. čl. dra. Milivoja Mauroviča, da se sadašnji član dopisnik dr. Milan Kreser predloži Akademiji za pravoga člana.

Skupna sjednica
27. januara 1918.

1. Ubilježuje se zahvalan trajan spomen pravomu članu dru. Ivanu Strohalu, koji je preminuo 8. decembra 1917. u Zagrebu, i članu dopisniku Josipu Konstantinu Jireček, koji je u Beču preminuo 10. januara 1918.

2. Prema odluci darovatelja ing.-dr. Franje Hanamana ima se njegov dar od 1000 K upotrebiti za umjetnički razred.

3. Određuje se 40 K pripomoći slagaru Dioničke tiskare Anti Pešeku; neki članovi nadopunjuju tu svotu na 100 K od svoga novca (Mažuranić 20 K, Šišić 20 K, Majcen 10 K, Manojlović 10 K).

4. Razrješuje se ugovor s knjigovežom Ramuščakom, koji moli za to. Uprava neka se za broširanje knjiga stavi u dogovor s Nadbiskupskom tiskarom.

5. Odobrava se upravi, što je akademiji naukâ u Krakovu izrazila svoje saučešće za preminuće njezina predsjednika Stanislava grofa Tarnowskoga.

6. Primaju se na znanje ili i odobravaju zaključci sjednica: a) razredâ historičko-filologičkoga od 16. januara 1918.; — b) matematičko-prirodoslovnoga od 22. januara 1918.; — c) filozofičko-juridičkoga od 26. januara 1918.; — d) odbora za „Hrvatski biografijski rječnik" od 5. januara 1918.

7. Prima se na znanje izvješće financijalnoga odbora o obračunima za 1916./7. godinu. Po njima je 30. junija 1917. imala temeljna glavnica Akademije K 890.220·05, od čega otpada na glavnicu za umjetnički razred K 22.025·38.

8. Revizorima za zaključne račune god. 1918. biraju se: pr. člč. dr. Vladimir Varićak i dr. Đuro Körbler, a za zamjenika pr. čl. dr. Milivoj Maurović.

9. Čita se predlog filozofičko-juridičkoga razreda, da se sadašnji član dopisnik dr. Milan Kreser izabere za pravoga člana. O tom će se predlogu raspravljati prema poslovniku Akademije u budućoj skupnoj sjednici.

10. Odlučuje se, da se prostorije Akademije mogu, dakako privremeno, u posebne kakove svrhe prepuštati ili iznajmljivati samo s dozvolom skupne sjednice, i to u svakom konkretnom slučaju napose.

11. Ove će se godine držati godišnja svečana sjednica Akademije. Odobrava se, da će u toj sjednici čitati svoju raspravu pr. čl. dr. Vladimir Varićak.

12. Poklanjaju se historičkom seminaru kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu dva primjerka Klaićevih „Acta Keglevichiana“ i po dva primjerka „Monumenta Habsburgica“, a tako i za buduće.

Odbor za izdavanje historičkih i historičko-juridičkih spomenika

31. januara 1918.

1. Prima se na znanje i usvaja zaključak filozofičko-juridičkoga razreda od 25. januara 1918., da se prihvati ponuda čl. dop. dra. Karla Kadleca, da za Akademiju napiše oveću monografiju o dalmatinskim statutima.

2. Tako isto i u pogledu ponude istoga člana, da za „Monumenta historico-juridica“ spremi kritičko izdanje bračkoga statuta.

Razred historičko-filologički

21. februara 1918.

1. Predlaže se za skupnu sjednicu, da se za arhivara izabere pr. čl. dr. Ferdo pl. Šišić.

2. Prihvaćaju se radnje ili prinosi: a) za „Rad“ čl. dop. dra. Frana Ilešića: „Đuro Matija Šporer (1795.—1884.)“; — b) za „Starine“ dra. Josipa Bösendorfera: „Acta Trenkiana“.

3. Ustupaju se uredniku „Građe“ prinosi: a) čl. dop. Vladoja Dukata: „Latinski govor Frana Kurelca“; b) dr. Franje Bučara; „Računi o odohocima i troškovima hrvatske protestantske tiskarnice u Urach-Tübingenu 1561.—1564.“

3. Predlog o. fra. Pavla Dragičevića, da bi Akademija izdala „Rječnik književnih starina hrvatskih“, ne može se usvojiti, jer sve takove riječi ulaze već u „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“.

4. Izričući čl. dop. Ivanu Milčetiću zahvalnost za dosadašnje njegovo nastojanje oko uređivanja „Grade za povijest književnosti hrvatske“, prima se njegovo odricanje na dalje uređivanje toga zbornika, pa se uz iste uvjete predlaže skupnoj sjednici za urednika „Građe“ pr. čl. dr. Đuro Körbler.

Skupna sjednica (vanredna)

6. marta 1918.

1. Vijećanje o pozivu kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, u pogledu velikoga hrvatskoga rječnika znanja i umjenja u stilu velikih konverzacionih rječnika.

2. Zaključuje se: Akademija s velikom bi pripravnošću sudjelovala kod priprava toga djela, ali nalazi, da mora otkloniti meritornu suradnju u onom smislu, kako misli kr. zemaljska vlada, držeći, da sada nema još mogućnosti za ostvarenje takova pothvata.

Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature

27. marta 1918.

1. Prima se na znanje izvješće urednika „Zbornika“, čl. dop. dra. Dragutina Boranića, da poradi rata znatno zapinje rad prinosnikâ u različnim krajevima. Zato je zasada njegova poglavita briga, da se u neistraženim još područjima provedu bar pripravne radnje i da što više dosadašnjih rukopisa priredi za štampu.

2. Prihvaćaju se ove radnje: a) za raspravni dio „Zbornika“: čl. dop. dra. Frana Ilešića „Prešernovo ‚Neiztrohnelo srce‘; — b) za drugi dio „Zbornika“: Line pl. Bogdan-Bijelić: „Ženidbeni običaji u Cavtatu“ i „Ženidbeni običaji u Obodu (iz starijega vremena)“; Stjepana Banovića: „Praznovjerice u Zaostrogu“; čl. dop. Rudolfa Strohala: „Prilike iz glagolske knjige, II. dio“, „Boljun u Istri na svršetku 16. i na početku 17. vijeka“ i „Nešto o životu starih Ročana u 16. vijeku“.

Razred matematičko-prirodoslovni

11. marta 1918.

1. Prihvaćaju se za „Rad“ radnje: pr. čl. dra. Marijana Kiseljaka: „Aritmetičko-algebarski problemi iz teorije izbrojivih vjerojatnosti“ (s 3 crteža); — Jan de Vriesa: „Posebni ništični sistemi $\mathfrak{N}$ (2. 1)“; — Milivoja Obajdina: „Reakcije magnezijevih soli s kalijevim dihidropirantimonijatom“, — Svetozara Varićaka: „O utjecajima fosfora na neke neorganske spojeve“; — Jelke Divjak: „Prinos poznavanju luteo-, roseo- i purpureo-kobaltovih soli“; — Dane Medakovića: „O talobismutovom tiosulfatu“.

2. Prihvaćaju se za „Prirodoslovna istraživanja“ radnje dra. Marijana Salopeka: „O naslagama s Daonellama u Hrvatskoj“ (s 2 table) i „Monografija trijadijske cefalopodne faune Kuna-gore. Prilog I.“ (s 2 table).

3. Ne prihvaća se za publikacije radnja Andrije Kotule: „Discussion der allgemeinen biradialen Gleichung des 1-ten Grades“ (s 14 slika).

4. Kr. zemaljska vlada obavješćuje, da je odredila, da biljni materijal, sabran po prof. Dragutinu Hircu, asistentu sveučilišnoga botaničko-fiziologičkoga zavoda, na njegovim botaničkim istraživanjima s potporom Akademije, ostaje i dalje smješten u tom zavodu, pa će se i dalje moći njime služiti radnici Akademije u naučne svrhe.

5. Pr. čl. dr. Gustav Janeček vraća 800 K, primljenih god. 1913. kao potpora za istraživanje radioaktiviteta rudnih i toplih izvora u Hrvatskoj i Slavoniji, s motivacijom: ma da je on za ta istraživanja potrošio i više od te svote, ali budući da radnju svoju nije potpuno dovršio, a skoro će u izdanjima „Geologijskoga povjerenstva“ izaći opširnija radnja prof. Franje Šandora o istom predmetu, to se on odriče i objelodanjenja te svoje radnje. Primajući tu izjavu na znanje, zaključuje razred, da se pr. čl. dru. Gustavu Janečeku za djelomično pokriće njegovih troškova od doznačenih mu 800 K vrati 300 K.

6. Predaje se na stručno izvješće molba dra. Branimira Truhelke za potporu, uz koju bi sudjelovao u vojnomjerstvenom popunjavanju nekih praznina u Slavoniji, Mačvi i sjeveroistočnoj

Bosni. U svakom bi se slučaju imalo Akademiji osigurati to, d naučni materijal i obradba zastupnika Akademije bude njezino vlasništvo za objelodanjenje.

Skupna sjednica
14. aprila 1918.

1. Bilježi se u zapisnik zahvalan spomen arhivaru Akademije dru. Bogoljubu Krnicu, koji je preminuo 5. februara 1918.

2. Prima se sa zahvalom na znanje, da je grad Osijek darovao 1000 K za umjetnički razred Akademije: isto tako i grad Varaždin.

3. Prima se sa zahvalom na znanje, da je kr. hrvatsko zemaljsko kazalište prigodom 100-godišnjice rodenja Petra Preradovića darovalo Akademiji 2000 K za umjetnički njezin razred.

4. Prima se zahvalno na znanje, da je Prva hrvatska štedionica darovala 1000 K za umjetnički razred Akademije.

5. Primaju se na znanje ili i odobravaju zaključki sjednice historičko-filologičkoga razreda od 21. februara 1918. Na predlog pr. čl. Vladimira Mažuranića ima se arhiv Akademije pregledati i što prije potpuno urediti: dr. Duro Šurmin ima se pismeno zamoliti za izvješće o posudivanju hrvatskih listina iz toga arhiva.

6. Primaju se na znanje ili i odobravaju zaključci sjednice matematičko-prirodoslovnoga razreda od 11. aprila 1918., Odbora za izdavanje historičkih i historičko-juridičkih spomenika od 31. januara 1918. i Odbora za sabiranje spomenika tradicionalne literature od 27. marta 1918.

7. Prihvaća se predlog I. tajnika dra. Jurja Majcena na zamolbu Dioničke tiskare za nadoplatu (s obzirom na ratnu skupoću) njezinih računa za godinu 1917. preko ugovora; određuje se K 8480·22 nadoplate.

8. Na izvješće I. tajnika dra. Jurja Majcena odobravaju se uvjeti za štampanje publikacija u god. 1918., i to 1 publikacija u kr. zemaljskoj tiskari, a ostale (podjedno i broširanje) u Nadbiskupskoj tiskari.

9. Prema pravilima i poslovniku Akademije na dnevnom je redu pretresanje o predlogu filozofičko-juridičkoga razreda, da Akademija sadašnjega svoga člana dopisnika dra. Milana Krescra izabere pravim članom.

10. Prihvaća se predlog I. tajnika dra. Jurja Majcena, da se glavna skupština Akademije za 1917. godinu održi 16. maja, a svečana sjednica 18. maja 1918.

Odbor za pripravne radnje oko oživotvorenja razreda za umjetnosti

20. aprila 1918.

1. I. tajnik akademije dr. Juraj Majcen izvješćuje o financijskom stanju: Koncem junija 1917. bila je temeljna glavnica za taj razred K 22.025·38, u blagajni se čuva nominalni iznos od K 4500; u godini 1917. ušlo je dalje K 10.694·21, a u 1918. godini dosada K 15.700; — u svemu je dakle glavnica sada K 52.919·59; obećani još sigurni iznos pokrovitelja Akademije K 5.500; — konačno je dakle K 58.419·59. Zaobljeno budi dakle rečeno: K 60.000.

Ako bi Akademija svake godine dodavala kamatama te glavnice, koje računamo sa K 2500, još od svoga općega dohotka K 2.500, kao što obično odreduje za istraživanja matematičko-prirodoslovnoga razreda, onda bi bio godišnji dohodak umjetničkoga razreda K 5000. No budući da bi se moglo s nekom sigurnošću očekivati, da bi kr. zemaljska vlada davala za potrebe toga razreda K 5000 na godinu, to bi onda bio taj dohodak K 10.000. No ako i uzmemo, da bi dohodak toga razreda bio i samo K 5000, moglo bi se započeti djelovanje toga razreda, jer se za početak i ne očekuju velike stvari od njega. A treba uzeti na um i to, da će sadašnja glavnica novim darovima rasti.

Negdašnji zaključak Akademije, da se taj razred ne oživotvori, dok mu glavnica ne naraste na K 100.000, već je oboren odlukom skupne sjednice od 10. junija 1917., da se razred odmah oživotvori; ta se odluka stvorila i stoga, što se u ono vrijeme, kad se bila stvorila ona odluka o K 100.000, nije moglo pretpostaviti, da bi Akademija mogla iz svojih dohodaka nešto prilagati u izdatke toga razreda, a ona to sada može činiti, otkako od kr. zemaljske vlade prima potporu od K 25.000 na godinu, nevezanih na pojedine svrhe.

Izvješće se prima na znanje.

2. II. tajnik Akademije dr. Gavro Manojlović izvješćuje:

Za udaranje smjera radu toga razreda i organizaciju smjera toga rada imamo ove upute i podatke:

a) motivaciju predloga donesena u skupnoj sjednici od 10. junija 1917., da se taj razred oživotvori; b) onaj dio govora pokroviteljeva u svečanoj sjednici Akademije 28. julija 1917., koji se tiče oživotvorenja toga razreda; c) zamolbu Akademije Češkoj akademiji od 29. decembra 1917., da bi joj ova podala informacije o svojem razredu za umjetnosti; d) odgovor Češke akademije od 14. januara 1918. s informacijama; e) pismo člana Češke akademije i našega člana dopisnika dra. Karla Kadleca tajniku Manojloviću od 21. januara 1918.; f) izvodi iz pravila i t. d. Češke akademije, koji se tiču ovoga razreda; g) neka mjesta iz „Godišnjaka" I. (god. 1887.) Srpske akademije, u kojem ima napomena o takovu radu. — Izvješće se prima na znanje.

Na to čita I. tajnik dr. Juraj Majcen ona mjesta iz naših pravila i našega poslovnika, koja se tiču ovoga razreda, i to: a) iz Pravila: čl. 1. al. 2. i 3.; čl. 3. al. IV.; čl. 4. al. 2., posljednja i pretposljednja: čl. 9. al. 2.; čl. 16. al. 1.; b) iz Poslovnika: § 8., § 9. al. 1., § 31. al. 2. i 3.

Poslije dužega pretresanja odlučuje odbor: Povjerava se obim tajnicima, da uz pomoć pr. čl. dra. Augusta Musića i čl. dop. dra. Josipa Brunšmida na osnovu sve te građe do buduće sjednice odbora sastave spis, u kojem će se ogledati sve ono, što Akademija na osnovu svojih pravila i poslovnika svoga stavlja kao zadatak umjetničkomu razredu, zatim kako bi taj razred imao svoj rad uređivati i kojim li sredstvima postizavali cilj Akademija na području lijepe književnosti i umjetnosti.

2. Predlaže se nagrada od K 100 dru. Stjepanu Ivšiću za njegov trud oko prevođenja spisâ sa češkoga jezika.

Razred matematičko-prirodoslovni: Odbor za istraživanje zemlje

23. aprila 1918.

1. Govorilo se o onoj točki zapisnika sjednice matematičko-prirodoslovnoga razreda od 22. januara 1918., koja je sa strane razreda postavila modalitete za suradnju Akademije s „Geologijskim povjerenstvom". Kod alineje e), koju je razredni predstojnik pr. čl. dr. Dragutin Gorjanović-Kramberger drugačije tumačio, prekinulo se dalje raspravljanje.

2. U pogledu podnesaka dra. Branimira Truhelke za potporu za njegovo sudjelovanje kod trigonometrijskih mjerenja u

Slavoniji, sjeveroistočnoj Bosni i Mačvi, zaključuje odbor, da ne može tu molbu preporučiti stoga, što se vidi, da dr. Branimir Truhelka ne će moći samostalno raditi, nego da će samo saradivati, a pogotovu ne će moći publicirati naučnih svojih rezultata u spisima Akademije.

Razred matematičko-prirodoslovni
26. aprila 1918.

1. Predlog Odbora za istraživanje zemlje u pogledu molbe dra. Branimira Truhelke prihvaća se uz dodatak, da bi se upozorila kr. zemaljska vlada, da bi bilo u interesu nauke naše, kad bi, s prislonom na slavonsku bazu c. i kr. vojno-geografičkoga instituta, vlada dala provesti daljnje naučne operacije i za cijelu ostalu Hrvatsku. Osim toga neka se upita dr. Truhelka: a) ima li on sigurnosti, da bi on, sudjelujući u poslu ove vojne izmjere, mogao što naučno samostalno izvesti; b) ako bi mogao, može li on pribaviti sebi i onda Akademiji poslati dokumentarnu dozvolu, da bi smio rezultate svoga naučnoga rada poslati Akademiji na publiciranje.

2. U pogledu one točke zapisnika sjednice matematičko-prirodoslovnoga razreda od 22. januara 1918., koja je sa strane razreda postavila modalitete za suradnju Akademije s „Geološkim povjerenstvom“ konstatira se: da se u zapisniku vidi, da se nije u pismu naknadno ništa mijenjalo (crtalo ili radiralo ili pripisivalo); da se zapisnik sav čitao najprije u skupnoj sjednici Akademije od 27. januara 1918. a onda u razrednoj sjednici od 11. aprila 1918., kada se taj zapisnik i verificirao, pa se to onda utvrdilo potpisom razrednoga predstojnika. Razredni predstojnik dr. Dragutin Gorjanović-Kramberger sada izjavljuje, da on nije onako mislio, kako je u zapisniku od 22. januara kod odredbe c), nego da „Geološko povjerenstvo“ ima Akademiji ustupiti samo godišnjih 700 K, što ih prima od kr. zemaljske vlade za izdavanje svojih „Vijesti“, a ostalih 3800 K dotacije da i dalje ostaje na raspolaganje Povjerenstvu.

Skupna sjednica
dne 16. maja 1918.

1. Odobrava se, da je Akademija, ne mogući se izaslanstvom odazvati pozivu „Jednote českých filologů“ u Pragu na svečanu njezinu sjednicu o 50-godišnjici njezina rada, pismeno

izrazila svoju čestitku. — Tako se isto odobrava, što se s istih razloga samo poslala čestitka k proslavi 50-godišnjice utemeljenja „Narodnoga divadla“ (kazališta) u Pragu.

2. Prima se na znanje izvješće revizorâ računa za 1917. godini: pr. člč. dra. Dure Körblera i dra. Milivoja Maurovića.

3. Uzima se na znanje zapisnik sjednice Odbora za pripravne radnje oko oživotvorenja razreda za umjetnosti od 20. aprila 1918.

4. Izbor odborâ za 1918. godinu: U odborima ostaju isti članovi, koji su bili i za god. 1917., osim što se mjesto pr. čl. Vladimira Mažuranića bira u financijalni odbor pr. čl. dr. Milivoj Maurović; u odbor za Strossmayerovu galeriju slikâ bira se još i pr. čl. dr. Vinko Dvořak, a u odbor za umjetnički razred biraju se još ovi pr. člč.: dr. Vinko Dvořak, dr. Gustav Janeček i Vjekoslav Klaić.

5. Pošto na natječaj (iz legata Jakoba Stojanovića) za djelo o slavenskoj službi Božjoj u Hrvata nije nitko poslao rukopisa, to se taj natječaj ima ponovno raspisati na jednu godinu dana.

6. Budući da 6. julija 1918. najstariji član Akademije dr. Vatroslav pl. Jagić navršuje svoju osamdesetu godinu života, to će mu Akademija čestitati u obliku adrese.

Razred matematičko-prirodoslovni

6. junija 1918.

1. Budući da se sadašnji razredni predstojnik, pr. čl. dr. Dragutin Gorjanović-Kramberger, odrekao razrednoga predstojništva i članstva u Odboru za istraživanje zemlje, to se razrednim predstojnikom u 1918. bira pr. čl. dr. Andrija Mohorovičić; u zamjenu pak za pomenuti odbor ne bira se nitko, budući da je dovoljno, ako u tom odboru budu tri člana.

2. Uz odobravanje prima se na znanje zapisnik konferencije pr. člč. dra. Jurja Majcena, dra. Andrije Mohorovičića i dra. Artura Gavazzija od 26. aprila 1918. o tome, kako su oni u razrednoj sjednici od 22. januara 1918. zamišljali odredbu c) odluke razreda o eventualnoj kooperaciji s „Geološkim povjerenstvom,“ pa ju i danas tako zamišljaju.

3. „Geologijsko povjerenstvo za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju“ priopćuje, da punktacije zapisnika razredne sjednice od 22. januara 1914., prihvaćene u skupnoj sjednici

Akademije 27. januara 1918., o kooperaciji obiju zavoda „odgovaraju stanovištu povjerenstva“ „osim u točki c),“ t. j. Povjerenstvo izjavljuje, da je ono u svojoj konferenciji od 23. novembra 1917. zaključilo davati samo prinos od 700 K, i to za „pokriće štamparskih troškova oko ‚Vijesti‘. Na shvaćanje pr. člč. dra. Jurja Majcena, dr. Andrije Mohorovičića i dra. Artura Gavazzija u konferenciji njihovoj od 26. aprila 1918. izjavljuje predsjedništvo Povjerenstva uz potpise svih članova povjerenstva osim dra. Artura Gavazzija, da „se povjerenstvo nije nikada mislilo odreći svoje potpune samostalnosti kao znanstvena korporacija“ niti „prava posve samostalnoga određivanja u pogledu geološkoga i sličnoga rada u zemlji“, a tako isto u pogledu upotrebljavanja ostale svoje dotacije (preko onih 700 K za „Vijesti“) za svrhe, koje bi poduzimalo Povjerenstvo sporazumno s Akademijom; osim toga da Povjerenstvo „predaje Akademiji rezultate svojih istraživanja“ samo „uz vlastitu redakciju“. Uz iznesene ovdje uvjete pristalo bi Povjerenstvo, da se njegovi radovi štampaju među edicijama Akademije. No budući da „vlada nije doznačila subvenciju geološkomu povjerenstvu za II. polugodište 1917./8., zato ne bi Povjerenstvo moglo Akademiji uručiti ni onih 700 K. — Razred motivirano zaključuje: „Budući da odluka povjerenstva potpuno uništuje pojam kooperacije obiju naučnih korporacija, to razred mora opozvati svoj zaključak od 22. januara 1918. o kooperaciji; prema tome razred predlaže Akademiji, da ona sadašnji zaključak njegov odobri; napokon konstatira, da je i tadašnji razredni predstojnik pr. čl. dr. Dragutin Gorjanović-Kramberger sudjelovao u razrednoj sjednici od 22. januara 1918. kod stvaranja onih modaliteta, koje je razred Akademiji predložio za kooperaciju njezinu s „Geološkim povjerenstvom,“ kojemu je dr. Gorjanović-Kramberger predsjednikom.

4. Dopis pr. čl. dra. Dragutina Gorjanovića-Krambergera od 6. junija 1918. i pismene izjave pr. člč. dra. Jurja Majcena i dra Artura Gavazzija na taj dopis, podjedno usmene izjave II. tajnika Akademije dra. Gavre Manojlovića o tom dopisu. — Uzima se sve to na znanje, zapisnički se konstatiraju činjenice i prihvaćaju izjave pr. člč. dra. Jurja Majcena, dr. Artura Gavazzija i Gavre Manojloviča kao ispravne.

5. Prihvaćaju se za „Rad“ radnje: a) Jan de Vriesa (Utrecht); „Vrste raznih involucija sa kolinearnim grupama“; b) dra. Jovana Hadžija: „Shvaćanje sifonoforâ“ (sa 14 slika u tekstu).

6. Prihvaća se za „Prirodoslovna Istraživanja“ radnja pr. čl. dra Artura Gavazzija: „Prilog za hidrografiju bakarskoga zaljeva“.

7. Povjerava se I. tajniku dru. Jurju Majcenu, da sastavi indeks prvih 10 svezaka „Prirodoslovnih Istraživanja“ na način, kako se učinio indeks velike knjige „Izvješća“ za god. 1867.—1914.

8. Na molbu dra. Jovana Hadžija i predlog pr. člč. dra. Jurja Majcena i dra. Artura Gavazzija zaključuje se: dr. Jovan Hadžić boravit će u Bakru istražujući morski plankton u tri smjera: a) popunjavat će istraživanja planktona od g. 1913/4. u tada neistraženom bakarskom zaljevu; b) sabirat će ehinodermskih ličinaka; c) proučavat će razvojnu povijest sifonoforâ; dr. Artur Gavazzi nastavljat će svoja istraživanja o hidrografiji bakarskoga zaljeva. Oba istraživanja spojit će se zajedno, a trajat će u svemu šest dana (bez putovanja u Bakar i natrag); trošak se određuje, a tako isto i drugi modaliteti.

Razred matematičko-prirodoslovni
8. junija 1918.

Dr. Branimir Truhelka donosi svoje propozicije o potporama, koje bi mu Akademija davala, u različnim oblicima, za njegov geodetički rad.

Zaključci: a) Potrebno bi bilo upozoriti kr. zemaljsku vladu, da ju u najbližoj budućnosti čeka zadaća detaljnoga premjeravanja naše domovine, i to: nivelacije i trijangulacije, pa se već sada brinuti za vješte tomu ljude; b) Akademija ne može dra. Truhelku predlagati vladi kao njezina službenoga izaslanika kod c. i kr. vojne mjeračine, da ovoj vlada ponudi svoju suradnju novcem ili sirovim materijalom i time, da dra. Truhelku smatra svojim stručnim organom. c) Budući da sam dr. Truhelka navodi, da se on tek vježba u tom poslu, daje mu Akademija 500 K potpore za to uvježbavanje, s pogodbom, da joj preda, kad dovrši, svoju radnju: „O bazisima slavenskoga juga“; poslije toga će Akademija odlučiti o daljim potporama. d) Ne može se predlagati kr. zemaljskoj vladi, da sada, u svrhu one vojničke premjere, troši na betonske i druge stupove. e) Ne može se preporučivati nakana dr. Truhelke, da (na trošak Akademije) zimi 1918/9. godine odredi u Zagrebu

φ (geografičku širinu) i A (azimut), jer nema ovdje niti se sada mogu nabaviti prvorazredni instrumenti. — Kod tih zaključaka uzimalo se osobito u obzir i to, što dr. Truhelka nije sebi mogao od kompetentnih faktora pribaviti dopuštenje, da smije rezultate svoje suradnje kod premjeravanja predati Akademiji za objelodanjenje: osim toga sada je prekasno, da bi Akademija na sasvim realnim i dobro promišljenim osnovkama zamolila kr. zemaljsku vladu za sve ono, što dr. Truhelka misli da je nužno, a time vladu nastojala angažirati na velik trošak i na drugo vrijeme — a to isto vrijedi i za Akademiju samu.

Razred historičko-filologički

12. junija 1918.

1. Urednik Građe, pr. čl. dr. Duro Körbler, prihvaća sve one uvjete o uređivanju, uz koje je dosada funkcionirao čl. dop. Ivan Milčetić.

2. Prihvaćaju se za „Rad" radnje: a) čl. dop. Vladoja Dukata: „Lovrenčevićev ‚Petrica Kerempuh'"; b) Ante Liepopili: „Slavensko bogoslužje u Dubrovniku". — Kod te se prilike upozoruje čl. dop. Vladoje Dukat, ne bi on voljan bio obraditi rukopis Vitezovića rječnika.

3. Prihvaća se rukopis Ante Liepopili: „Matrikula S. Antuna Opata (Dubrovnika-Antonina)", pa će se objelodaniti kao dodatak VII. knjizi „Monumenta historico-juridica".

4. Za „Starine" prihvaćaju se rukopisi: a) Antonija Vučetića: „Pisma dubrovačkih kaluderica republici iza velikoga potresa 1667. godine"; — b) Dimitrija Vitkovića: „Patrijarh Arsenije Crnojević u Pakracu".

5. Urednik „Građe", pr. čl. dr. Duro Körbler, izvješćuje, da je za taj zbornik primio rukopise: a) čl. dop. dr. Milan vitez Rešetar: „Bibliografijski prilozi. II."; b) Isti: Sitniji prilozi; — c) Šime Urlić: Prvo izdanje Tanzlinger-Zanottijevih pjesama god. 1699.; — d) Isti: „Juraj Gizdelin imenovan vojvoda god. 1655."; e) Isti: „Marmont odreduje Stulliju 300 dukata na godinu"; — f) čl. dop. Ivan Milčetić: „Obradba Zanovićevih pjesama".

6. Prihvaća se za „Ljetopis" radnja dra. Petra Karlića: „Vatikanski rukopis Gundulićeva ‚Osmana' Dio II."

7. Rukopis dra fra. Julijana Jelenića: „Pravopisna rasprava između Tome Košćaka i Grge Čevapovića“ ustupa se po želji piščevoj uredništvu „Vjesnika kr. hrv.-slav.-dalm. arkiva“.

8. Rukopis Antonija Vučetića: „Marojica Kaboga u zgodama Dubrovnika“ ne prihvaća se; onih sedam isprava u tom rukopisu može se priopćiti u „Starinama“; ostali rukopis mogao bi se ustupiti uredništvu „Vjesnika kr. hrv. slav.-dalm. zemaljskoga arkiva“.

9. Dr. fra. Julijan Jelenić saopćuje u pismu svoju misao, da bi Akademija „zavela orijentalnu sekciju“, obrazlažući to time, da u Bosni i Dalmaciji „ima mnogo starih isprava i rukopisa“ (turskih), koji bi mogli riješiti mnogo tame u našoj prošlosti; u Bosni bi se među muslimanima našlo orijentalista, koji bi Akademiji u tom pogledu privremeno činili uslugâ. — Prihvaća se jezgra te misli kao dobra; dr. fra. Jelenić neka dade pobliže informacije.

10. Sa zahvalnošću primio se na znanje dopis čl. dop. Ivana Milčetića, da Dušan Preradović poklanja iz ostavštine oca svoga, pjesnika Petra Preradovića, originale (ili prepise) Zanovićevih pjesama.

11. „Zgodovinsko društvo u Mariboru“ moli potporu za izdavanje slovenske historičke gramatike iz rukopisne ostavštine pok. profesora dra. K. Štrekelja, doduše nepotpune. — Odluka: Bude li stručno mnijenje pr. čl. dra. Tome Maretića i dra. Augusta Musića o tom rukopisu povoljno, predlaže se Akademiji, da se „Zgodovinskomu društvu“ dade 1000 K potpore iz fondova Račkoga i Smičiklasa.

12. Odobrava se predsjedniku Akademije, što je sporazumno s nekim stručnim članovima, jer je bilo hitno, dao dru. Stjepanu Ivšiću 500 K troška iz dohodaka fondova Račkoga i Smičiklasa za putovanje u Omišalj, Dobrinj i Senj, gdje je ogledao neke glagolske isprave za novo izdanje „Hrvatskih Spomenika“ (VI. knjiga „Monumenta historica-juridica“).

13. Određuje se iz dohodaka fondova Račkoga i Smičiklasa pr. čl. dru. Ferdi pl. Šišiću troška 400 K za put i boravak u Monyorókerćku u arhivu grofa Šandora Erdödyja, a 500 K za isto u Beču i Budimpešti — oboje za sklupljanje dalje građe za „Hrvatske saborske spise“ („Monumenta historica“).

14. Na predlog urednika „Rječnika“, pr. čl. dra. Tome Maretića, predlaže se Akademiji, da se od 4.500 K, što se u

proračunu vodi u evidenciji za „Rječnik“, troši na skupljanje građe za suplementarni svezak; tu bi građu skupljao sam urednik.

15. Čl. dop. Ivanu Milčetiću doznačuje se 120 K (od 850 K odobrenih skupnom sjednicom od 11. novembra 1918.) troška za boravak u Zagrebu, gdje je u sveučilištnoj knjižnici radio na svojoj „Glagolskoj bibliografiji“, i to na odjelu za tiskane knjige.

Skupna sjednica
21. julija 1918.

1. Prvi tajnik dr. Juraj Majcen čita otpis predsjedništva kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, da je Njegovo ces. i kralj. Apostolsko Veličanstvo Previšnjim rješenjem od 26. junija 1918. potvrdilo izbor pravoga člana Vladimira Mažuranića za predsjednika Akademije u trogodištu 1918.—1921.

Na pozdrav dosadašnjega predsjednika pr. čl. dra. Tome Maretića odvraća novi predsjednik Vladimir Mažuranić ovako:

Presvijetli gosp. predsjedniče,
visoko cijenjeni drugovi moji!

Budi mi dopušteno, da prije svega nadovežem k riječima, kojima sam se odmah nakon izbora zahvalio svima Vama, izraz najsmjernije poklonstvene zahvale Svijetloj Kruni, koja je blagodostojala potvrdu podijeliti povjerenju Vašemu, po mene toli časnomu. Živio kralj!

Ponavljam odmah zatim osjećaj žalbe naše, što presvij. dosadašnji predsjednik naš odlazi po svojoj volji i odluci sa svojega mjesta, nakon toli zaslužnoga i uspješnoga svojega trogodišta. Nada je naša tvrda, i blaži našu bol, da će on umnu svoju moćnu potporu i nadalje posvećivati jednakom dobrohotnosti probicima Akademije. Živio!

U buri svjetskoga rata, pored užasnih i krvavih zgoda, koje polomiše dugačak niz zemalja i naroda, i bližnjih i dalekih, ne možemo pomišljati na programatične izjave. Značilo bi to izricati možda isprazne nade o našim radovima u vremenu mira, koje nam na žalost još krije gusta, krvlju zadojena magla. Mogla bi to biti doista izlišna, zapravo neozbiljna igra riječi. Nitko ne može sebi zamisliti, što će nam i nakon srećno, ako Bog da, završene krvave igre donijeti budućnost mira. Ali jedno smijem u ime svih Vas zajamčiti, da

ćemo po svu moć našu, ako bude sreće, nastojati, da što skorije privedemo u kolo naše i četvrti naš razred, skupinu književnika i umjetnika, što ih davno družba naša žarko želi pritisnuti na svoje grudi. Svi mi pak ustrajati ćemo vjerno po našem običaju, ne bi li svaki u svojoj struci i po najboljem znanju „uzvišenom radoznalosti" — kako umnik franceski nazivlje žudnju za znanstvenom istinom — upotrijebio svaku zgodu, kako da se što točnije ogleda pod tim božjim suncem, što se je to zbilo na tlu ubogih, patničkih naših zemalja. Vidjet ćemo tada, što se je razvalilo, uzdrmalo, i materijalno i moralno. Udubit ćemo se u bolne misli, kako da se oborena pridignu; prislonit ćemo uho na srce naroda, da mu osjetimo svaki kucaj, da se dosjetimo, od čega li boluje, kako da mu tažimo jade, kako li da ga osokolimo, ako hoće da klone, da mu ulijemo zdrav napitak utjehe i nade, ako hoće da padne u očaj. Prikričat ćemo mu, da i malim narodima vrijeme mira, ako se sami pobrinu za valjan napredak na kulturnom polju, može donijeti dobra ploda, ali samo onda, kada mu je njegova inteligencija prožeta onom čistom ljubavi doma i roda, koja najtoplije osjećaje srca umije skladno spojiti sa hladnim i mirnim razborom i zrelim ocjenjivanjem svih prilika svjetskih i snage naše. Ova će snaga pak biti to veća, čim će uspješnije Akademija po hrvatskim zemljama umjeti širiti nauke iz tragične prošlosti naše, razgaliti pravo stanje naše u sadašnje doba i raspiriti osjećaje bratinske ljubavi i sklada među sinovima domovine. Bez toga nastojanja ne možemo se ponadati oporavku. Pri tom poslovanju ne će nas, nadamo se, nikad ostaviti izdašna podpora svijetloga bana Antuna pl. Mihalovića i patriotične vlade njegove, navlastito presvij. gosp. predstojnika Milana Rojca. A vodit će nas pravim putem neumrli duh velikoga začetnika našega zavoda i mudri savjeti njegova predstavnika, našega pokrovitelja preuzv. gosp. nadbiskupa Bauera. Živio!

Sad mi je pak s dubokom žalosti podsjetiti na težak gubitak, što je zavodu našemu, a i cijeloj Hrvatskoj, sudbina nanijela smrću preuzvišenoga gosp. Dr. Nikole pl. Tomašića, začasnoga člana našega. S njime legoše u grob mnoga željna očekivanja. Navlastito ja sam' kao pravni povjesnik, polagao najveće nade u rad toga rijetko naobraženog muža. Nastavak njegova djela izgledao sam s neizrecivom čežnjom. Duboko bijah potresen s te nesreće, a baš me je na dan njegova pogreba snašla boljetica, ter mu ne mogoh odati po želji svojoj potonju poštu. Akademija je to učinila i izdala

osmrtnicu. Kliknimo pokojniku, koji je i po oporuci svojoj velik dobrotvor naš, tronuta srca: „Slava mu“!

2. Predsjednik Vladimir Mažuranić izvješćuje, da je Akademija za drom. Nikolom pl. Tomašićem, počasnim svojim članom, koji je 29. maja 1918. preminuo na svojem dobru Treščerovcu, izdala osmrtnicu i položila na odar pokojnikov vijenac. Kod sprovoda od Treščerovca do Ozlja zastupali su Akademiju pr. člčl. Vjekoslav Klaić, dr. Juraj Majcen i dr. Gavro Manojlović; nadgrobni pozdrav pokojniku izgovorio je pr. čl. Vjekoslav Klaić.

3. Sa zahvalnošću se prima na znanje, da je odjelni predstojnik dr. Oton Frangeš u Beču darovao Akademiji fotografički snimak umjetničkoga portreta (od franceskoga slikara minijatura Izabey st.) pok. Henrika markiza De Pienne-a (iz mladih njegovih dana), koji je u svoje vrijeme Akademiji poklonio dragocjenih slika i umjetnina uopće.

4. Ban kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije prima na znanje izbor dosadašnjega čl. dop. dra. Milana Kresera za pravoga člana.

5. Akademija prihvaća zapis pok. počasnoga člana dra. Nikole pl. Tomašića za svrhu, za koju je testiran, t. j. 347 dionica Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke, koje će poslije smrti supruge pokojnikove, koja ima doživotno uživanje tih dionica, pripasti Akademiji kao zaklada, čije se kamate imadu upotrebljavati za izučavanje hrvatskoga jezika i povijesti.

6. Odobrava se upravi, što je izrazila saučešće rodbini Dragutina Lermana, istraživača Afrike, koji je 12. (?) junija 1918. u Kreševu preminuo.

7. Uz neke uvjete daje se 200 K potpore za istraživanje pećina (spilja) u okolini Bosiljeva dru. Otokaru Kadiću.

8. Uzima se sa zahvalnošću na znanje dopis Petrovaradinske imovne općine, da će Akademiji poslati svoj prinos za oživotvorenje umjetničkoga razreda, isto tako prinos od 200 K gospodarskoga ureda Gradiške imovne općine u istu svrhu.

9. Daje se prinos od 200 K Klubu hrvatskih književnika u Osijeku, koji je postavio spomen-ploču na kuću, u kojoj je u svoje vrijeme živio pok. pjesnik i naš pravi član dr. Franjo pl. Marković.

*

10. Daje se 500 K potpore iz dohodaka fondova Račkoga i Smičiklasa dru. Stjepanu Ivšiću za putovanje i boravak u Budimpešti, gdje će u kr. ugarskom zemaljskom arhivu proučavati ondašnje glagolske isprave.

11. Daje se 600 K potpore iz dohodaka fondova Račkoga i Smičiklasa pr. čl. dru. Ferdi pl. Šišiću za putovanje i boravak u Vörösváru i Galgóczu, a 500 K za boravak u Beču i Budimpešti — oboje za proučavanje ispravâ porodice grofova Erdödy, za izdavanje „Hrvatskih Saborskih Spisa“ (u „Monumenta historica“).

12. Na predlog pr. čl. dra. Ferde pl. Šišića, da se otkupe ponuđena pisma Petra Preradovića za 2000 K, određuje se, da se ta pisma pokažu Akademiji, pa će ona onda odlučiti o tom predlogu.

13. Primaju se na znanje ili i odobravaju zaključci razreda matematičko-prirodoslovnoga od 6. junija 1918., odobravajući naročito i postupak razreda i uprave Akademije u stvari nesuglasice s „Geološkim povjerenstvom“, uništujući podjedno svoj zaključak od 27. januara o kooperaciji.

14. Primaju se na znanje ili i odobravaju zaključci razreda historičko-filologičkoga od 12. junija 1918., preinačujući zaključak o trošku za građu za suplementarni svezak „Rječnika“ tako, da ove godine nema trošak za to teretiti posebne zalihe za „Rječnik“, nego njegov tekući trošak.

15. Pr. čl. Vjekoslav Klaić obrazlaže svoj predlog o povišenju honorarâ. Predsjednik Akademije Vladimir Mažuranić sporazumno s I. (gospodarskim) tajnikom drom. Jurjem Majcenom drži, da se Akademija već ove godine ne može dati na takovo povišivanje, budući da je proračunom sav dohodak iscrpen, no za buduće neka se taj predlog ispita u odboru, u koji predlaže ove pr. člč.: Vjekoslava Klaića, dr. Jurja Majcena, dra. Gavru Manojlovića i dra. Milivoja Maurovića. — Prihvaćaju se predlozi predsjednikovi, a k vijećanju izabranoga odbora mogu doći i drugi članovi Akademije.

16. Prihvaća se predlog I. tajnika dra. Jurja Majcena, da se za ravnatelja pisarnice (kao pomoć tajnicima) postavi pr. čl. dr. Artur Gavazzi uz mjesečnu nagradu od 80 K.

17. Ovlašćuje se uprava Akademije, da preko ljetnih praznika novac u okviru proračuna troši i da sve drugo, što je nužno, određuje bez odluke skupne sjednice.

Odbor za „Hrvatski biografijski rječnik"

3. augusta 1918.

1. Prima se na znanje izvješće glavnoga pomagača odborova za uređivanje rječnika, dr. Otona Kučere, o njegovu radu od 5. januara do 31. julija 1918.

2. Zaključuje se: a) imenik *A—D*, kako je sada složen, neka se štampa kao prilog „Narodnim Novinama", a neki broj posebnih primjeraka toga imenika poslao bi se i drugim dnevnicima i časopisima ili pojedincima; no izvršenja toga zaključka odgađa se do jeseni o. g.; b) budući da je dr. Oton Kučera već davno najavio, da samo privremeno vodi poslove (u stegnutoj mjeri), to će se uprava Akademije konačno odlučiti, da jednoga od dvojice stručnih sila, koje odbor ima na umu, zamoli, da primi poslove glavnoga odborova pomagača u uređivanju toga rječnika.

3. Određuje se dru. Otonu Kučeri honorar za njegov rad od 1. februara do konca julija 1918.

Odbor za pripravne radnje oko oživotvorenja razreda za umjetnosti

24. oktobra 1918.

1. Član odbora, II. tajnik Akademije dr. Gavro Manojlović izvješćuje, da su se po zaključku odborske sjednice od 20. aprila 1918. sastala, i to koncem julija 1918., oba tajnika i pr. čl. dr. August Musić, da sastave spis, u kojem će se ogledati ono, što Akademija na osnovu svojih pravila i poslovnika svoga stavlja kao zadatak IV. razredu. U taj je sastanak književni tajnik dr. Gavro Manojlović donio svoj već izrađeni za to spis kao podlogu. Pošto u nekim stvarima mišljenja nijesu bila složna, odgodilo se raspravljanje preko vremena ljetnih ferija; no do nova sastanka dosad nije došlo. Tako sada književni tajnik donosi taj svoj elaborat nepromijenjen pred odbor. — I. tajnik dr. Juraj Majcen donosi svoj spis, u kojem se izlaže njegovo mišljenje o uređenju rada u umjetničkom razredu, sa željom, da se to njegovo mišljenje doslovno uvrsti u zapisnik. — Oba se spisa uzimaju na znanje i uvršćuju u zapisnik.

Spis dr. Gavre Manojlovića:

1. Razred obuhvata svojim radom lijepu književnost, likovne umjetnosti (slikarstvo, skulpturu i arhitekturu) i glazbu.

2. Razred bavi se a) „samostalnim istraživanjem na polju umjetnosti“ (čl. 1. al. 2. Pravilâ), t. j. i „književnošću“ umjetnostî i „znanstvenim raspravama“ o njima (čl. 3. IV. Pravilâ); b) „poticanjem“ na stvaranje lijepe književnosti, likovnih umjetnosti i glazbenih kompozija (čl. 1. al. 3. Pravilâ) i „potpomaganjem“ toga stvaranja; — oboje u prvome redu domaće umjetnosti, t. j. osobito hrvatske i uopće jugoslavenske.

Prema tome će „razred za lijepu književnost, likovne umjetnosti i glazbu“ (u kratko rečeno: „razred za umjetnost“) poticati, voditi i podupirati književno i umjetničko djelovanje hrvatskoga naroda i južnoga Slavenstva uopće, i to ovako:

3. [a]. Izdavat će kao i drugi razredi naučne rasprave o lijepoj književnosti, likovnim umjetnostima i glazbi kao plodove samostalnih istraživanja svojih članova i drugih stručnjaka, i to ne samo u pogledu sadašnjosti, nego i prošlosti, dakle i povijesti „krasnih umjetnosti“ (u najširem smislu). Osobitu će pažnju kod toga svraćati ne samo na plodove pjesnikâ, umjetnikâ i glazbenikâ u sadašnjosti i prošlosti, nego i na plodove narodne pjesme, narodne umjetnosti i glazbe. I arheologija, koliko se tiče umjetnosti. pripada ovamo. Istraživanje i raspravljanje bit će ne samo u pogledu pojedinih umjetnina, nego će biti i u pogledu teorije umjetnosti.

4. [b]. Poticat će i pomagati svoje članove a po mogućnosti i ostale trudbenike na polju lijepe knjige, likovnih umjetnosti i glazbe „savjetom i novcem“ pri „umjetničkim pothvatima“ njihovim (čl. 4. al. 6. Pravlâ). Bude li „naročito za to određenih zaklada“, podupirat će (novčanim potporama i stipendijima) mladi sposobni naraštaj, da se obrazuju za umjetnike (čl. 4. al. 6. Pravilâ).

5. [c]. Raspisivat će „nagradne“ natječaje za rješavanje zadataka u području lijepe književnosti, likovnih umjetnosti i glazbenih kompozicija (čl. 4. al. 2. Pravilâ) iz svojih sredstava ili iz dohodaka zakladâ i fondova za to određenih i Akademiji povjerenih; brinuti se za objelodanjenje novih plodova lijepe književnosti, za izvođenje novih glazbenih kompozicija i za priređivanje izložaba novih umjetnina (ovo o izložbama je u čl. 7. Pravilâ) — osobito pak onih pjesničkih, umjetničkih i glazbenih plodova, koji su stekli raspisanu nagradu. Nabavljat će umjetnine (čl. 7. Pravilâ) za Strossmayerovu galeriju slika iz sredstava Akademije i zauzimati se, da se darovima ta galerija popunjuje osobito između izložaba domaćih umjetnika. Umjetnički će ocjenjivati književna, umjetnička i glazbena djela drugih naroda i na zgodan ih način pristupačna i korisna činiti južnome Slavenstvu i narodu hrvatskomu.

6. [d]. Brinuti se neizravno kod kompetentnih faktora, a koliko je potrebno i sam će razred uraditi, da se čuvaju i na vidik iznesu stari spomenici poezije, likovnih umjetnosti i glazbe južnoga Slavenstva, a osobito naroda hrvatskoga.

7. Prema svemu ovome, što je ovdje izloženo, treba da osobito među pravim članovima razreda bude bar po jedan zastupnik svake od „lijepih umjetnosti“ t. j. poezije, slikarstva, skulpture, arhitekture, i glazbe, a osim toga i po jedan iz primijenjene estetike i povijesti umjetnosti.

8. Budući da su novčana sredstva Akademije vrlo čedna, izvršivat će svoje zadatke u području IV. razreda osobito s obzirom na točku 3. Zadatke točaka 4., 5. i 6. zadovoljavat će prema mogućnosti, čedno, pa će svoja raspoloživa sredstva ponajviše navraćati na likovne umjetnosti, jer one već po prirodi svojoj najviše potrebuju novčanih sredstava, a osim toga glazba i osobito poezija nalaze

iše i lakše potpore i u samoj publici a i u posebnim za to određenim institucijama (kazalište, konservatorij. Matica, književničko društvo i t. d.).

Spis dra. Jurja Majcena:

Pr. čl. i tajnik dr. J. Majcen iznosi svoje mišljenje o uređenju rada u umjetničkom razredu, pa želi, da se ovo mišljenje uvrsti doslovno u zapisnik:

„O zadaći umjetničkoga razreda govore „Pravila Akademije u čl. 3., gdje se kaže: „Krasne umjetnosti sa njihovom književnošću i znanstvenim na njih se odnosećim raspravama", dalje u čl. 4., da Akademija „nabavlja umotvorine i priugotavlja izložbe istih". U § 20. Poslovnika spominje se u točki a), da Akademija izdaje na svijet izvješća, u kojima se štampaju „spomenici starinarski i umjetnički".

Iz navedenih mjesta izlazi dvoje: 1) da se krasne umjetnosti imaju naslanjati tijesno na znanosti, a 2) da se pod „krasnim umjetnostima" razumiju u prvome redu likovne umjetnosti: slikarstvo i kiparstvo (event. graditeljstvo u svezi s obje ove grane umjetnosti).

Što se tiče sveze sa znanostima, mogu se istaknuti ovi momenti u gojenju umjetničkih pitanja: Istraživanje o umjetnosti uopće (o njezinoj historiji) i o umjetničkim smjerovima, o umjetninama samima, i o radu, znatnosti, značenju i životu umjetnikâ, dalje estetički moment, koji se ističe u stvaranju, u upoznavanju i u kritici umjetnina, napokon reprezentacija specifičkog umjetničkoga izražaja jednoga skupa (narodni moment).

Podupiranje „savjetom i novcem" kako navode Pravila u čl. 4., pa nabavljanje umjetnina i priređivanje izložba o njima, stavlja se u zadaću umjetničkoga razreda u onaj isti red, u kojemu se već odavna nalazi akademijska galerija slikâ, dakle kao pomoćno sredstvo u znanstvenom obradivanju umjetničkih pitanja.

Da se tako zadaća IV. razr. već isprva shvaćala, svjedoče ove riječi Račkoga prigodom otvorenja galerije slikâ g. 1884. . . . „imao si (t. j. Strossmayer) za cijelo pred očima usku svezu između znanosti i umjetnosti i blagotvorni zajednički im upliv na prosvjetu i naobrazbu naroda" (Rad, 73., str. 155.) pa onda na drugome mjestu: „od danas se u tome hramu rukuje znanost i umjetnost; danas sklapaju ove dvije blizanke božjega i čovječjega duha nerazdruživi savez i na hrvatskoj zemlji" (Rad 73., str. 157.).

Što se pak tiče gojenja različnih umjetničkih grana, mogla bi se istraživanja o slikarstvu i kiparstvu (uz graditeljstvo) proširiti još i na lijepu književnost (beletristiku) i na glazbu, ali u većoj mjeri istom onda, kad za tu svrhu bude posebnih sredstava. No i te bi obje grane imale tražiti sveza sa znanošću: glazba u onome opsegu, kako ga naznačuje njem. nazivlje „Musikwissenschaft" uz osobiti obzir na historiju i na studij osobina narodne glazbe, a lijepa književnost po estetičkim prikazima, po historijskim razvojima, po upoznavanju modernih struja i njihovih zastupnika, pa po kritičkim ocjenama.

Stvaranje u ovim dvjema granama, t. j. izdavanje ili čak izvođenje glazbenih kompozicija, pa objelodanjivanje produkata lijepe književnosti ne može u IV. razr. Akad. doći u obzir, osim možda u rijetkim izuzecima, gdje bi onda bio nuždan dodir s hrv. konservatorijem i s književnim udruženjima.

Namjena rada u IV. razr. mora ostati u prvome redu ona, kako ju je dao osnivač Akademije, a proširenje te namjene može doći istom u drugome redu u obzir.

Znanstveno obrađivanje svih umjetničkih smjerova moglo bi za prvi početak imati na raspolaganje slične publikacije, kao i prva tri razreda Akademije, t. j. „Rad umjetničkoga razreda“, u kojem se objelodanjuju rasprave o umjetnostima, dalje posebna „Djela“ Akademije, koja bi sadržavala oveće umjetničke monografije s umjetničkim prilozima, a onda u svezi s Ljetopisom — ili još posve odijeljenu — Reviju s kraćim crticama, bilješkama, ocjenama, prikazima, pregledima o napretku umjetnosti, referatima o izložbama umjetnina i sličnim drugim sadržajem. Ta bi se revija morala povjeriti posebnoj redakciji, a imala bi zadaću, upućivati i upozoravati šire krugove pogledom na razvoj umjetnosti u prošlosti i sadašnjosti.

Praška Akademija nagrađuje iz posebnih zaklada umjetničkoga razreda: na pr. slike (napose historičke), skulpture i plakete, nacrte za spomenike i druge arhitektonsko-kiparske umjetnine, ujedno se podupire izvođenje umjetnina, spise i studije (uredno poduprte novčanim prinosima), kao na pr. „Monografiju o medaljerstvu za Rudolfa II.“, „Studiju o J. Vrhlickomu“, Istraživanja o starim češkim domovima, Spis La littérature tchèque contemporaine, Prijevode Zeyerovih djela na njemački i francuski jezik, dalje Zbornik svjetskih (napose slavenskih) poezija, poduprto je izdanje češkoga rječnika i izdavanje niza Shakespearovih drama, nagrađuju se češke drame i narodni igrokazi, zbirka basnâ i dr. U odsjeku za glazbu nagrađuju se manje skladbe (suite, ouverture, simfonije, kantate), onda opere, popularna izdanja znatnih čeških skladatelja, pregledi o glazbenim djelima u različnim odsjecima vremena i dr.

2. U pretres se uzima spis II. tajnika dra. Gavre Manojlovića, pa se prihvaća kao predlog odbora za skupnu sjednicu, da bude regulativom Akademije za umjetnički razred. Promjene na tom elaboratu, sve složno prihvaćene, jesu: a) Kod navođenja umjetnostî ima se „lijepa književnost“ uvijek vrstati na posljednje mjesto, poslije „likovnih umjetnosti“ i „glazbe“. b) Točka 7. ima se izostaviti. c) Točka „3[a]“ ima se zvati „a“ (t. j. „2a“), „4[b]“ ima se zvati „b“; točka „5[c]“ ima se zvati „c“; točka „6[d]“ ima se zvati „d“; točka „8“ ima se zvati „3“. U toj (po novom dakle) točki trećoj ima se prema tome mjesto: „s obzirom na točku 3.“, metnuti: „osobito s obzirom na točku *2a*“, a mjesto „Zadatke točaka 4., 5. i 6.“ ima se sada metnuti: „Zadatke točaka *2 b, c* i *d*“. Riječ „čedno“ poslije riječi „prema mogućnosti“ ima otpasti. — Cijeli tekst točke sadašnje *2a* ima biti istaknut (podertan).

3. Ovaj regulativ neka se sada još ne predaje javnosti, nego će zajedno sa spisom dra. Jurja Majcena izaći u „Ljetopisu“, u izvješću o ovoj odborskoj sjednici.

4. I. tajnik dr. Juraj Majcen upozoruje, da bi trebalo da se sada odbor što prije dade na to, da on predloži Akademiji prve

članove za umjetnički razred, jer će glavna skupština (za god. 1918. godinu) biti ranije negoli predašnjih godina. Prihvaća se upozorenje. Pri tome odbor izrazuje svoje uvjerenje, da je izvan svake sumnje. da Akademija ima pravo sama birati te nove članove (§ 6., al. 1. Pravilâ), a samo prve članove Akademije uopće, pri njezinu oživotvorenju prije 52 godine, postavilo je na predlog sabora Njegovo ces i kr. Apost. Veličanstvo.

Skupna sjednica
27. oktobra 1918.

1. Predsjednik Vladimir Mažuranić s toplim se riječima sjeća dobrotvora Akademije generalmajora Marka pl. Czerliena, koji je 17. oktobra 1918. u Zagrebu preminuo.

2. Podjedno se s toplom zahvalnošću prima na znanje obavijest predsjednika Akademije, da je taj plemeniti pokojnik, generalmajor Marko pl. Czerlien, oporukom svojom naznačio Akademiju svojom generalnom baštinicom, a da je nije nikakvim uvjetima vezao pogledom na upotrebu te baštine.

3. Jednoglasno se prihvaća predsjednikov predlog, da se „Narodnom Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba“ pošalje pouzdanica.

4. Prima se zahvalnošću na znanje, da je na zamolbu Akademije hrvatsko-slavonska-dalmatinska vlada preporučila svim školama nabavu „Zbornika“, „Starih Pisaca“, „Građe“ i „Djelâ“.

5. Odobrava se, što je uprava pismeno čestitala svečanom otvorenju Waldesova muzeja u Pragu.

6. Odobrava se, što je uprava pismeno izrazila svoju sažalnicu Carskoj akademiji u Beču povodom preminuća njezina pravoga člana i tajnika dra. J. viteza Karabaceka.

7. Vlastelin Josip Křepelka stavlja Akademiji na dispoziciju 50.000 K, ako se obveže, da će preuzeti inicijativu za udešenje jednoga zajedničkoga jezika za sve Slavene. Odlučeno, da se najprije ima privatno pobliže ispitati intencija darovatelja i izjasniti mu naučno stanje toga pitanja, pa darovatelju eventualno predložiti i drugu srodnu svrhu za taj poklon.

8. Zahvalno se prima na znanje, da je veletržac Fran Petrić poklonio Akademiji 1000 K za umjetnički razred.

9. Pr. čl. dr. Tomo Maretić predlaže, da bi Akademija sada uz nove prilike proširila svoj rad oko Jugoslavenske enciklopedije, a da se ne stegne samo na izdavanje „Hrvatskoga bio-

grafijskoga rječnika". Prihvaća se mnijenje predsjednika Vladimira Mažuranića, da se taj predlog ustupi najprije odboru za „Hrvatski biografijski rječnik".

10. Prima se na znanje dopis čl. dop. dra. Antuna Heinza, da se odriče članstva Akademije.

11. Prihvaća se predlog I. tajnika dra. Jurja Majcena, da se „Dioničkoj tiskari" doznači 626·74 K u ime nadoplate za neke njene radnje u 1918. godini.

12. Prihvaća se za „Ljetopis" radnja I. tajnika dr. Jurja Majcena: „Rad naše akademije i odnos njezin prema narodu"; od nje se ima otisnuti 500 posebnih otisaka.

13. Prihvaća se predlog sjednice od 21. óktobra odbora izabrana u skupnoj sjednici od 21. julija 1918., koji je imao proučavati mogućnost povišenja autorskih i drugih honorara u Akademiji: Na osnovi stanja u blagajni ne može u godini 1918. biti povisivanja; za buduće se sada ne može ništa preporučivati, nego treba počekati, kako li će se razviti financijske prilike Akademije. Prihvaća se i dodatak pr. čl. dr. Gustava Janečeka, da se u buduće ne će honorirati doktorske disertacije, koje publicira Akademija.

14. Čita se zapisnik odbora za pripravne radnje oko oživotvorenja razreda za umjetnost od 24. oktobra 1918., pa se prihvaća predloženi regulativ Akademije za umjetnički razred uz ove promjene: a) rečenice ili riječi, koje su u 2. točki uzete iz pravilâ ili poslovnika Akademije, nemaju se navoditi sa znakom navodnika; b) u 2. c. točki neka izostane riječ „novih" pred riječima „glazbenih kompozicija" i „umjetninâ", a mjesto riječi „Umjetnički" neka bude „Stručno"; c) u 2c. točki imadu se pred riječi „za izvođenje glazbenih kompozicija" uvrstiti riječi: „i eventualno prema potrebi"; d) u 3. točki neka se poslije riječi „na likovne umjetnosti" izpuste ostale riječi, budući da nemaju smisao regulativni, nego eksplikatorni.

I. tajnik dr. Juraj Majcen izjavljuje, da je u prijedlogu odbora, kako ga je prihvatila Akademija, i njegovo mnijenje došlo do izražaja. Prema tome dakle

regulativ Akademije za umjetnički razred glasi ovako:

1. Razred obuhvata svojim radom likovne umjetnosti (slikarstvo, skulpturu i arhitekturu), glazbu i lijepu književnost.

2. Razred se bavi a) samostalnim istraživanjem na polju umjetnosti (čl. 1. al. 2. Pravilâ), t. j. i književnošću umjetnosti i znanstvenim raspravama o njim (čl. 3. IV. Pravilâ); b) poticanjem na stvaranje likovnih umjetnosti, glazbenih kompozicija i lijepe književnosti (čl. 1. al. 3. Pravilâ) i potpomaganjem toga stvaranja: — oboje u prvom redu domaće umjetnosti, t. j. osobito hrvatske i jugoslavenske uopće.

Prema tomu će razred za likovne umjetnosti, glazbu i lijepu književnost (u kratko rečeno: razred za umjetnost) poticati, voditi i podupirati umjetničko i književno djelovanje hrvatskoga naroda i južnoga slavenstva uopće, i to ovako:

a) Izdavat će kao i drugi razredi naučne rasprave o likovnim umjetnostima, glazbi i lijepoj književnosti kao plodove samostalnih istraživanja svojih članova i drugih stručnjaka, i to ne samo u pogledu sadašnjosti, nego i prošlosti, dakle i povijesti lijepih umjetnosti (u najširem smislu). Osobito će pažnju kod toga svraćati ne samo na plodove umjetnika, glazbenika i pjesnika u sadašnjosti i prošlosti, nego i na plodove narodne umjetnosti, glazbe i narodne pjesme. I arheologija, koliko se tiče umjetnosti, pripada ovamo. Istraživat će se i raspravljati ne samo u pogledu pojedinih umjetnina, nego i u pogledu teorije umjetnosti.

b) Poticat će i pomagati svoje članove a po mogućnosti i ostale trudbenike na polju likovnih umjetnosti, glazbe i lijepe knjige savjetom i novcem pri umjetničkim pothvatima njihovim (čl. 4. al. 6. Pravilâ). Bude li naročito za to određenih zaklada, podupirat će (novčanim potporama i stipendijama) mladi sposobni naraštaj, da se obrazuje za umjetnike (čl. 4. al. 6. Pravilâ).

c) Raspisivat će nagradne natječaje za rješavanje zadataka u području likovnih umjetnosti, glazbenih kompozicija i lijepe književnosti (čl. 4. al. 2. Pravilâ) iz svojih sredstava ili iz dohodaka zaklada i fondova za to određenih i Akademiji povjerenih; brinut će se za uređivanje izložaba umjetnina (čl. 7. Pravilâ) i eventualno prema potrebi za izvođenje glazbenih kompozicija i objelodanjenje novih plodova lijepe književnosti — osobito pak onih umjetničkih, glazbenih i pjesničkih plodova, koji su stekli raspisanu nagradu. Nabavljat će umjetnine (čl. 7. Pravilâ) za Strossmayerovu galeriju slika iz sredstava Akademije i zauzimati se, da se darovima ta galerija

popunjuje, osobito između izložaba domaćih umjetnika. Stručno će ocjenjivati umjetnička, glazbena i književna djela drugih naroda i na zgodan ih način pristupačna i korisna činiti južnome slavenstvu i narodu hrvatskomu.

d) Brinut će se neizravno kod kompetentnih faktora, a koliko je potrebno, i sam će razred uraditi, da se čuvaju i na vidik iznesu stari spomenici likovnih umjetnosti, glazbe i poezije južnoga slavenstva, a osobito naroda hrvatskoga.

3. Budući da su novčana sredstva Akademije vrlo čedna, izvršavat će svoje zadatke u području IV. razreda osobito s obzirom na točku 2. a); zadatke točaka 2. b), c) i d) zadovoljavat će prema mogućnosti, pa će svoja raspoloživa sredstva ponajviše navraćati na likovne umjetnosti.

Razred historičko-filologički

9. novembra 1918.

1. Književni tajnik izvješćuje, da su prema zaključku razredne sjednice od 12. junija 1918. pr. člč. dr. Tomo Maretić i dr. August Musić ocijenili rukopis historičke gramatike slovenskoga jezika pok. profesora dr. K. Štrekelja posve dostojnim za objelodanjenje, pa se to, uza ostale zaključke razredne sjednice od 12. junija 1918. potvrđene skupnom sjednicom Akademije od 21. julija 1918., dojavilo „Zgodovinskom društvu“ u Mariboru.

2. Isti izvješćuje, da je skupna sjednica Akademije od 21. julija 1918. podijelila pr. čl. dru. Ferdi pl. Šišiću potpore iz fondova Račkoga i Smičiklasa od 600 K, za proučavanje porodičnih arkiva grofova Erdödija u Monyorókeréku i osobito u Galgóczu i Vörösváru u Ugarskoj, a od 500 K za skupljanje građe u bečkim i budimpeštanskim arkivima.

3. Isti izvješćuje, da je skupna sjednica Akademije od 21. julija 1918. dala iz fondova Račkoga i Smičiklasa 500 K potpore dru. Stjepanu Ivšiću za put i boravak u Budimpešti, da u ugarskom zemaljskom arkivu potraži glagolske isprave za novo izdanje „Hrvatskih spomenika“ („Acta croatica“); te je isprave Akademija sada primila na tromjesečnu porabu.

4. Antonije Vučetić pristaje na način, kako da se za „Starine“ preudesi njegov rukopis: „Pisma dubrovačkih kaluderica iza velikoga potresa 1667. godine“, pa da se iz rukopisa

„Marojica Kaboga u zgodama Dubrovnika“ priopći ono sedam isprava u „Starinama“, a ostali rukopis prepusti uredništvu „Vjesnika kr. hrv.-slav.-dalm. arkiva“ ili kojemu drugomu.

5. Zahvalno se primaju za arhiv ovi pokloni: a) Jurja Štimca iz Novakovca diplome od godine 1718. plemenite porodice Tomašića i neki spisi te porodice, osim toga neka novija pisma; — b) Frana Kovačića iz Staroga grada na Hvaru notes sa zabilježenim riječima *A—Z* pok. književnika Kazalija; — c) dra. Radovana pl. Markovića iz ostavštine pok. oca svoga pr. čl. dra. Franje pl. Markovića: pismo zagrebačkoga vicesuca od 1692. godine; Kurelčevo pismo Stjepanu Mlinariću; Markovićeve primjedbe k medicinskom nazivlju; Markovićeve primjedbe dru. Ivanu Dežmanu na njegove riječi u „Smiljani i Koviljci“; — d) Dušana pl. Preradovića iz ostavštine pok. oca Petra Preradovića rukopis nekih pjesama K. Zanovića; — e) pokrovitelja Akademije dra. Ante Bauera rukopis Franje Račkoga (dok je bio bogoslov I. godine): „Kratak pregled Pravilah českoga jezika . . .“; — f) pukovnika Bogdana Mamule četiri pisma iz korespondencije pok. generala topništva Lazara baruna Mamule; — g) predsjednika Akademije Vladimira Mažuranića iz ostavštine pok. Antuna Mažuranića rukopis nekih pjesama iz vremena dubrovačke književnosti.

6. Uvrštavaju se u arhiv: oslobodilačko pismo postolarskoga ceha u Karlovcu od 4. augusta 1848.; neki ugovor (hrvatski pisan) od 25. februara 1748. Simona Miklouša Petkovića i Johane rođene Gallyuff; rukopisna knjižica (s glazbenim notama): „Cantus varii latinocroatici . . .“ iz god. 1797. (poklonio Zlatko Kolander za „Gradu“; ispor. „Ljetopis“ za god. 1901. str. 70.).

7. Ustupaju se „Društvu hrvatskih inžinira i arhitekta“ radnje Augusta Posilovića: a) dokazivanja, da su „iskopani uresi u Dalmaciji iz doba hrvatskih kraljeva narodne krvi doista hrvatski“; b) „Sv. Šator Šalomonov tempel u Jeruzolimu uzor gradnjama rimokatoličkih crkva“.

8. U svoje će se vrijeme uzeti u pretres izvješće dra. fra. Julijana Jelenića s imenima onih ličnosti u Bosni i Hercegovini, koje bi mogle Akademiji pomagati kod izdavanja turskih spomenika.

9. Književni tajnik izvješćuje, da je pr. čl. dr. Đuro Körbler napisao za „Ljetopis“ nekrolog pok. dobrotvoru Akademije gene-

ralu Marku pl. Czerlienu. — Određuje se, da se u „Ljetopis“ uvrsti i članak dra. Petra Kolendića: „Godina rođenja fra. Andrije Kačića Miošića“.

10. Članĉić čl. dop. Rudolfa Strohala: „Dijalekti u današnjoj zagrebačkoj županiji“ predaje se uredniku „Kovčežića“ dru. Stjepanu Ivšiću.

11. Predaje se uredniku „Zbornika“, čl. dop. dru. Dragutinu Boraniću, radnja Ante Liepopili: „Vukodlaci“.

12. Prima se na znanje izvješće urednika „Građe“, pr. čl. dra. Đure Körblera, da za „Građu“ prihvaća ove priloge: a) dra. Josipa Nagyja: „Nekoliko pisama B. Kopitara F. M. Appendiniju“; b) dra. Tome Matića: „Božičevićev prijevod Petrarkine kancone ‚Vergine bella, che di Sol vestita‘“; c) istoga: „Pjesma Petra Divnića ‚U pohvalu od grada Šibenika‘“.

13. Prihvaća se ponuda dra. Josipa Nagyja, da bi za „Stare Pisce Hrvatske“ priredio kritičko izdanje Dživa Bunića Vučićevića.

14. Prihvaćaju se u načelu predlozi: a) pr. čl. dra. Augusta Musića, da bi se priredilo kritično izdanje Kačićevih djela; b) pr. čl. dra. Tome Maretića, da bi se tako isto priredilo izdanje djela Kanavelićevih.

III.

GLAVNA SKUPŠTINA

16. maja 1918.

1. Predsjednik dr. Tomo Maretić konstatira: da su u ovu skupštinu pozvani svi članovi, i oni, koji ne stanuju u Zagrebu; da sada Akademija ima svega skupa dvadeset pravih članova, a da ih je zajedno s predsjednikom nazočno petnaest, dakle po § 11. poslovnika dovoljno, da glavna skupština može stvarati zaključke i vršiti sve izbore.

2. I. tajnik, pr. čl. dr. Juraj Majcen, predlaže prijegled prihoda i rashoda Akademije za 1917. godinu. Cijeli je prihod bio 190.083·43 K, a rashod 135.287·96 K, višak dakle ostaje 54.795·47 K. Pribroji li se tome čisti prijenos od god. 1916., t. j. 89.040·84 K, ostaje za godinu 1918. prijenos od 143.836·31 K, ali je od toga čisto, t. j. bez stalna odredenja, samo 71.042·65, t. j. za 23.435·89 K više nego godine 1916. — Članovi revizionalnoga odbora, pr. člč. Đuro Körbler i dr. Milivoj Maurović izvješćuju, da su 8. maja 1918. pregledali sve račune u gospodarskoj upravi Akademije u 1917. godini i u potpunom ih redu pronašli. Glavna skupština prima to izvješće na znanje, te prema predlogu revizionalnoga odbora daje I. tajniku dru. Jurju Majcenu apsolutorij za 1917. godinu; osim toga mu na predlog predsjednika Akademije za njegovo uspješno i prekodužno nastojanje oko gospodarskoga stanja i napretka Akademije određuje posebno priznanje, i to jednodušno.

3. Prihvaća se proračun za godinu 1918., kako ga je sastavila uprava Akademije obziruć se na predloge pojedinih razreda i odbora. U njemu je za god. 1918. iskazan prihod od 120.934·87 K, a rashod od 120.572·86 K, dakle višak od 362·01 K. I za ovu se godinu odlučuje, da će se, s obzirom na teške štamparske prilike, sve publikacije izdavati samo u jednoj seriji.

4. Izbor predsjednika za trogodište 1918.—1921. — Dosadašnji predsjednik dr. Tomo Maretić, ističući svoje razloge, koje skupna sjednica uvažava, unaprijed otklanja eventualni ponovni izbor. Tajnim glasanjem bude za predsjednika (sa 13 glasova od 15 nazočnih članova) izabran pravi član Vladimir Mažuranić (dva glasa bila su za pr. čl. dr. Augusta Musića).

5. Za trogodište 1918.—1921. budu izabrani: a) za knjižničara pr. čl. dr. August Musić; b) za arhivara pr. čl. dr. Ferdo pl. Šišić; c) za privremenoga ravnatelja Strossmayerove galerije slika čl. dop. dr. Josip Brunšmid.

6. Novim pravim članom bude izabran dosadašnji član dopisnik dr. Milan Kreser.

7. Budući da pr. čl. Vladimir Mažuranić nije u glavnoj skupštini bio dosada nazočan, to on sada, pozvan u nju, izjavljuje, da prihvaća izbor za predsjednika Akademije.

IV.

ZAGLAVNI RAČUNI

za godinu 1917.

1. PREGLED

RIHODA I RASHODA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZA GOD. 1917.

Tek. br.	A. Prihod	Proračun za god. 1917.		Primitak u god. 1917.		Prema proračunu više (+) ili manje (—)	
1.	4/5 čistoga prihoda iz Akademijske zaklade (§ 15. Pravilâ)	22.000	—	22.360	45	+ 360	45
2.	Strossmayerova zaklada za galeriju slika	868	—	868	—	—	—
3.	Brutto - prihod Akademičkih kuća i to:						
	a) Nadbiskup. trg br. 11	3.384	—	3.456	—	+ 72	—
	b) Trg Franje Josipa 6	9.036	—	9.152	10	+ 116	10
	c) Šenoina ulica br. 4	3.924	—	3.944	—	+ 20	—
	d) Petrinjska ul. br. 46 — Šenoina ul. br. 6 . .	10.476	—	10.708	85	+ 232	85
4.	Prihod od predplatâ i prodaje knjigâ	8.000	—	31.093	93	+ 23.093	93
5.	Potpora kr. zem. vlade za god. 1917.	25.000	—	25.000	—	—	—
6.	Prinos kr. zem. vlade za istraživanje zemlje u g. 1917.	10.000	—	10.000	—	—	—
7.	Kamate i drugi prihodi . . .	5.000	—	9.331	60	+ 4.331	60
*)8.	Raspoloživa svota prema obračunu 1916.:						
	a) za nabavu umjetnina	1.000	—	1.000	—	—	—
	b) za Monum. historica, knj. 40	4.000	—	4.000	—	—	—
	c) za Monum. hist.-jur., knj. 11	3.500	—	3.500	—	—	—
	d) za „Stare pisce“, knj. 24. (Đorđić, I) . . .	3.986	—	3.986	10	—	—
	Prijenos: . .	110.174	10	138.401	03	+ 28.226	93

* Iznos svih svota pod 8. a)—h) i 9. čini K 33.354·92.

Tek. broj	A. Prihod	Proračun za god. 1917.		Primitak u god. 1917.		Prema proračunu više (+) ili manje (—)	
	Prijenos . .	110.174	10	138.401	03	+ 28.226	93
	e) za Kovčežić za hrv.-srb. narječja	2.250	—	2.250	—	—	—
	f) za djelo „Život i rad Smičiklasov“	1.500	—	1.500	—	—	—
	g) za honorare koji se nijesu mogli slati u inozemstvo (1914.—1917.)	617	50	617	50	—	—
	h) za nepotrošene potpore u god. 1914.—1917.	1.855	—	1.855	—	—	—
9.	$^4/_5$ čistoga viška od god. 1916.	14.646	32	14.646	32	—	—
	Iznos . .	131.042	92	159.269	85	+ 28.226	93
	Prelazni prihod:						
1.	Glavnica za izdavanje djela za opću naobrazbu	—	—	4.090	98	—	—
2.	Glavnica J. Bubanovića . .	—	—	1.454	43	—	—
3.	Fond dra. Fr. Račkoga . . .	—	—	3.354	56	—	—
4.	„ dra. T. Smičiklasa . .	—	—	4.368	15	—	—
5.	Zaklada dra. D. Neumana .	—	—	1.200	—	—	—
6.	Glavnica gm. M. pl. Czerliena	—	—	720	—	—	—
7.	„ dobrotvora X. . . .	—	—	800	—	—	—
8.	„ P. D. bar. Turkovića	—	—	1.153	33	—	—
9.	Zaklada P. grofa Pejacsevicha	—	—	1.153	05	—	—
10.	„ Alvine grofice Pejacsevich	—	—	1.200	—	—	—
11.	Za umjetnički razred	—	—	10.694	21	—	—
12.	Legat župn. J. Stojanovića . .	—	—	624	87	—	—
	Iznos . .	—		30.813	58	—	—
	Ukupni prihod . . K			**190.083**	**43**		

Tek. broj	B. Rashod	Proračun za god. 1917.		Izdatak u god 1917.		Prema proračunu više (+) ili manje (—)	
	I. Troškovi općeniti:						
1.	Uprava	8.446	—	8.489	84	+ 43	84
2.	Akademička palača	4.553	96	4.275	58	— 278	38
3.	Knjižnica i arhiv	3.002	20	2.806	70	— 195	50
4.	Galerija slika	4.366	70	1.626	70	— 2.740	—
5,	Razni troškovi	1.200	—	1.319	83	+ 119	83
	Iznos . .	21.568	86	18.518	65	— 3.050	21
	II. Kuće:						
a)	Nadbiskupski trg br. 11. . .	1.400	—	1.423	90	+ 23	90
b)	Trg Franje Josipa br. 6. . .	3.000	—	3.110	33	+ 110	33
c)	Šenoina ulica br. 4.	1.500	—	1.495	77	— 4	23
d)	Petrinjska ulica br. 46. . . Šenoina ulica br. 6. . . .	3.800	—	3.589	22	— 210	78
	Iznos . .	9.700	—	9.619	22	— 80	78
	III. Prelazni izdaci:						
1.	Glavnica za izdavanje djelâ za opću naobrazbu	—	—	4.090	98	—	—
2.	Glavnica J. Bubanovića . . .	—	—	1.454	43	—	—
3.	Fond dra. F. Račkoga . . .	—	—	3.354	56	—	—
4.	Fond dra. T. Smičiklasa . .	—	—	4.368	15	—	—
5.	Zaklada dr. D. Neumana . .	—	—	1.200	—	—	—
6.	Glavnica gm. M. pl. Czerliena	—	—	—	—	—	—
7.	„ dobrotvora X. . . .	—	—	800	—	—	—
8.	„ P. D. bar. Turkovića	—	—	1.153	33	—	—
9.	Zaklada P. grofa Pejacsevicha	—	—	1.729	05	—	—
10.	„ Alvine grf. Pejascevich	—	—	1.200	—	—	—
11.	Za umjetnički razred	—	—	10.694	21	—	—
12.	Legat župn. Stojanovića . . .	—	—	624	87	—	—
	Iznos . .	—	—	30.669	58	—	—

*

Tek. broj	B. Rashod	Proračun za god. 1917.		Izdatak u god. 1917.		Prema pror. više (+) ili manje (—).	
	IV. Troškovi za književni rad.						
	a) Sabiranje građe i znanstvena istraživanja:						
1.	Predradnje za izdavanje „Monumenata“	500	—	—	—	— 500	—
2.	Skupljanje građe za povijest hrvatske književnosti . . .	200	—	185	—	— 15	—
3.	Skupljanje građe za Saborske spise	1000	—	1000	—	—	—
4.	Dijalektička istraživanja . . .	1000	—	—	—	— 1000	—
5.	Naučna istraživanja mat.-prir. razreda	500	—	—	—	— 500	—
6.	Istraživanje zemlje	2500	—	185	68	— 2314	32
7.	Trošak za stručne ocjene . .	1000	—	605	—	395	—
	Iznos . .	6700	—	1975	68	— 4724	32
	b) Troškovi za publikacije:						
1.	Rječnik, sv. 35.	7000	—	6.289	40	— 710	60
2.	Ljetopis, sv. 32.	2500	—	1.304	84	— 1.195	16
3.	1 knj. Rada I. i II. razreda sv. 216.	5500	—	2.519	86	*—2.980	14
4.	1 knj. Rada III. razr. sv. 217.	3000	—	2.651	77	— 348	23
5.	Monum. hist., sv. 40. (Monum. Habsb. 3.)	5000	—	4.966	07	— 33	93
6.	Monum. hist., sv. 41. (Acta com. IV.)	5000	—	5.094	90	+ 94	90
7.	Monum. hist. sv. 42. (Kodex Kegl.)	3500	—	2.074	19	— 1425	81
	Prijenos . .	31.500	—	24.901	03	— 6.598	97

* Prenosi se u god. 1918.

Tek. broj	B. Rashod	Proračun za god. 1917.		Izdatak u god. 1917.		Prema proračunu više (+) ili manje (−)	
	Prijenos . .	31.500	—	24.901	03	—6.598	97
8.	Stari pisci, knj. 24. (Đorđić I.)	6.000	—	4.708	30	—1.291	70
9.	Starine, sv. 36.	4.000	—	*		—4.000	—
10.	Pravno-povj. rječnik, 7 sv. .	2.800	—	* 50	—	—2.750	—
11.	Za „Indęx“ 14. sv. Codexa .	1.000	—	1.875	30	+ 875	30
12.	Zbornik, sv. 22.	5.500	—	4.367	14	—1.132	86
13.	Izvješća mat.-prir. razred. sv. 8.	2.500	—	1.099	53	—1.400	47
14.	Prirodoslovna istraž. sv. 11. 12.	3.800	—	2.544	33	—1.255	67
15.	Djela, sv. 26. (Dr. Kresser) .	2.500	—	5.601	02	+3.101	02
16.	Djela, sv. 27. (Dr. Karlić) .	1.800	—	1.336	89	— 463	11
17.	Djela, sv. 28. (Dr. V. Jagić) .	3.000	—	5.490	19	+2.490	19
18.	Kovčežić za hrv. i srb. narječja	2.500	—	* 157	60	—2.342	40
19.	Popis publikacija	2.800	—	1.420	38	—1.379	62
20.	Katalog galerije slikâ . . .	3.000	—	3.649	07	+ 649	07
21.	Za hrv. biografijski rječnik .	11.000	—	4.946	17	—6.053	83
22.	Naplata tiskari u g. 1916. i 1917.	9.000	—	12.357	88	+3.357	88
	Iznos . . .	92.700	—	74.504	83	—18.195	17
	Sav izdatak za književni rad	99.400	—	76.480	51	—22.919	49
	Ukupni rashod . .			**135.287**	**96**		

Prema tome pokazuje se za godinu 1917. *A. Prihod* . . . . . 190.083·43

B. Rashod . . . . . 135.287·96

Ostaje čisti višak od K 54.795·47

K tomu prijenos iz godine 1916. u iznosu od K 122.395·76,
umanjen za svotu, uvrštenu u Prihod pod 8) i 9)
t. j. za K 33.354·92 . . . . . K 89.040·84

Ostaje za prijenos u godinu 1918. . . . . K **143.836·31**

* Prenosi se u godinu 1918.

U ovome su iznosu sadržane:	K.	f.
1) svote, koje se prenose u primitak g. 1918. i to:		
a) za nabavu umjetnina	2.540	—
b) za 1 knj. Rada	2.980	14
c) za Starine, knj. 36.	4.000	—
d) za Pravno-povjesni rječnik	2.750	—
e) za Kovčežić za hrv.-srb. narječja	2.342	40
f) za honorare, koji se nijesu mogli slati u inozemstvo (1914. i 1915.)	617	50
g) za podijeljene, ali još nepotrošene potpore za istraživanja u god. 1914.—1917.	1.855	—
h) $^4/_5$ onoga, što nakon odbitka svota pod a)—g) i pod 2. c)—f) (t. j. K 52.729·43), od viška za g. 1917. ostaje [2.066·04 K] po zaključku sjednice od 16. marta 1911.	1652	83
Ukupno	18.737	87
2) druge svote, koje se napose drže u evidenciji:		
a) za „Dalmatinske statute“	14.261	40
b) za Rječnik	4.150	—
c) za zasnovana prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije	18.921	40
d) za Hrvatski biografski rječnik	12.078	99
e) Nominalni iznos za umjetnički razred (u blagajni)	4.500	—
f) Razlika prelaznog prihoda i rashoda g. 1917.	144	—
Ukupno . . K	54.055	79
Iznos jednih i drugih svota: . . K	72.793	66
Prema tome ostaje na slobodno raspolaganje . . . K	71.042	65

dakle za K 23.435·89 više negoli g. 1916.

U Zagrebu, koncem aprila 1918.

Dr. Juraj Majcen, tajnik, v. r.

Pregledali, s prilozima isporedili i u redu pronašli.

U Zagrebu, 8. maja 1918.

Prema čl. 15. pravilâ izabrani revizionalni odbor:

M. Maurović v. r. **A. Körbler** v. r.

2. AKADEMIJSKE ZAKLADE

koncem junija godine 1917. po iskazu računarskoga ureda kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade od 8. oktobra 1917. br. 20.743.

A. Temeljna zaklada Jugoslavenske akademije.

	Kruna
1. U hrv.-slav. 4% rasteretnicama	202.400·—
2. U ugarskim 4% rasteretnicama	400·—
3. U ugarskoj krunskoj renti 4%	57.900·—
4. U hrv.-slav. regalno-odštetnoj obveznici . . .	8.800·—
5. U zadužnicama zajedničke papirne rente . . .	149.400·—
6. U zadužnicama srebrne rente	200·—
7. U ugarskoj 4% zlatnoj renti	23.400·—
8. U obveznicama 6% 1. ratnog zajma od g. 1914.	25.000·—
9. U založnicama I. hrvatske štedionice	126.000·—
10. U založnicama hrv.-slav. hipotekarne banke .	199.000·—
11. U privatnim obveznicama	16.000·—
12. U dionicama društva „Associazione dalmatica“	40.000·—
13. U srećki brunšvičkoga zajma od 1. marta 1869.	70·—
14. U štedioničkim uložnicama	34.387·37
15. U gotovom novcu	2.881·50
16. K tomu dug akademije zakladi	300·—
Ukupno . . .	886.138·87
Od toga dug zaklade za I. ratni zajam	17.736·68
i iznos, koji prema obračunu još pripada akademiji	207·52

Iznos faktičnoga imutka zaklade koncem junija g. 1917. . . . . 868.194·67

prema K 856.544·98 godine 1916.

U gornjoj je svoti sadržana zaklada biskupa J. J. Strossmayera za uzdržavanje Strossmayerove galerije slika sa K 21.700 i zaklada baruna Gustava Hillepranda Prandaua sa K 24.400.

B. Zaklada Jugoslavenske akademije za osnutak umjetničkoga razreda u proslavu 90. rođendana utemeljitelja Josipa Jurja Strossmayera.

a) 4½ % založnice I. hrv. štedionice	K 12.400·—
b) U uložnici hrv.-slav. zem. hipotekarne banke .	K 4.625·38
c) 5% obveznice II. ug. ratnog zajma br. 5401 .	K 5.000·—
Ukupno . . .	K 22.025·38
prema iznosu . . . . . na koncu junija godine 1916.	K 16.193·32

Nepokretni je imutak Jugoslavenske akademije na koncu godine **1917.** ovaj:

1. Palača na Zrinjskom trgu br. 11.;
2. Kuća na Nadbiskupskom trgu br. 11.;
3. Kuća na Trgu Franje Josipa br. 6.;
4. Kuća u Šenoinoj ulici br. 4.;
5. Kuća na uglu Šenoine ulice br. 6. i Petrinjske ulice br. 46.

Ukupna vrijednost akademijskih nepokretnina računa se na koncu junija godine 1917. prema faktičnom trošku na 846.950 K.

V.

SVEČANA SJEDNICA

18. maja 1918.

1. Besjeda pokrovitelja

dra. Ante Bauera

Vele slavna akademijska skupštino!
Ugledni zbore!

Dopustite mi, da vas kao pokrovitelj Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti iz svega srca pozdravim i da se zahvalim svima, koji se potrudiste, da prisutstvom vašim ukrasite današnju našu svečanu godišnju sjednicu.

Posljednja svečana sjednica Jugoslavenske akademije držala se 23. svibnja 1914. Na toj je sjednici Dr. Franjo Marković kao najstariji razredni predstojnik zamjenjivao tada već bolesnoga predsjednika Tadiju Smičiklasa, te nam isporučio pozdrav njegov — a bio je to na žalost posljednji njegov pozdrav.

Od onda prošle su četiri teške ratne godine, koje su i u životu Akademije ostavile bolnih tragova.

U žalobnoj sjednici od 24. novembra 1916. oplakali smo smrt slavne uspomene cara i kralja našega Franje Josipa I., koji je našoj akademiji dao život i pod čijim je blagim okriljem doživjela pedesetu obljetnicu svoga opstanka. Vječna slava caru i kralju Franji Josipu I.!

U skupnoj sjednici 5. decembra 1916. objavio je predsjednik, da je prema zaključku Akademije od 24. novembra odaslana poklonstvena brzojavka Njegovom cesarskom i kraljevskom Apostolskom Veličanstvu caru i kralju Karlu, te da je na pokrovitelja 26. decembra stigla brzojavka od dvorske kancelarije, kojom se Njegovo Veličanstvo na poklonstvu najmilostivije zahvalilo.

Tužna bijaše izvanredna skupna sjednica od 8. juna 1914., jer je na njoj predsjedatelj najstariji razredni predstojnik dr. Franjo Marković objavio čemernu vijest, da je istoga dana u $6^1/_2$ sati u jutro preminuo svima tako dragi predsjednik Tadija Smičiklas.

Što je naša akademija izgubila smrću predsjednika, svoga umnog, mudrog i blagog vođa, kako ga nazva dr. Marković u skupnoj sjednici od 5. jula 1914., svi mi duboko osjećamo. Ljubav svoju prema Akademiji zasvjedočio je i pred samu smrt, kad ju je imenovao svojom glavnom baštinicom. Iz zahvalnih srdaca naših neka se vine poklik: Slava, vječna slava Tadiji Smičiklasu!

Već 15. septembra iste godine pošao je u vječnost za svojim drugom i prijateljem Tadijom i Dr. Franjo Marković. U skupnoj sjednici dne 25. oktobra rekao je u spomen pokojnika tople riječi dr. Gustav Janeček — a i ja s ovoga mjesta svome prijatelju, značajniku, učenjaku i pjesniku dr. Franji Markoviću kličem: Slava!

Poslije smrti dra. Markovića zastupao je predsjednika najstariji predstojnik, matematičko-prirodoslovnoga razreda, dr. Gustav Janeček sve do glavne skupštine 20. maja 1915. U toj je skupštini izabran za tri naredne godine za predsjednika dr. Tomislav Maretić, a ja za pokrovitelja. Nakon što je Njegovo ces. i kr. Veličanstvo potvrdilo oba izbora, obavljena je svečana instalacija 27. julija 1915.

Dvije godine iza toga, t. j. 28. julija 1917., proslavila je akademija čedno i samo u svome krugu pedesetu obljetnicu svoga opstanka u svečanoj izvanrednoj sjednici.

Ove godine minulo je trogodište, za koje je bio izabran za predsjednika akademije dr. Tomislav Maretić, i pošto je on odlučno izjavio, da ponovnog izbora ne bi nikako mogao primiti, valjalo nam je birati novoga predsjednika.

Izbor je obavljen u glavnoj godišnjoj skupštini dne 16. ov. mj. te je za predsjednika izabran presv. gospodin Vladimir Mažuranić. Zahvaljujući svesrdice odstupajućemu predsjedniku za trud, što ga je posvećivao upravi akademije, želim, da još dugo umne svoje sile posvećuje Akademiji.

Pozdravljajući pak Vas, presvijetli gospodine novi izabrani predsjedniče, u punoj nadi, da će Nj. c. i kr. Veličanstvo Vaš izbor premilostivo potvrditi, iznosim ovdje veliku svoju radost zbog Vašega izbora i veliku svoju nadu, da ćete svojim umnim

sposobnostima i mudrošću u duhu Strossmayera i Račkoga voditi Akademiju od uspjeha do uspjeha na uhar hrvatske nam drage domovine! —

O radu i životu akademije prošle godine izvijestit će vas, ugledni zbore, oba tajnika, a ja ću još samo neke stvari spomenuti.

Kad je neprežaljeni predsjednik Tadija Smičiklas u svečanoj sjednici 5. aprila 1913. govorio svoju posljednju svečanu besjedu, mogao je izjaviti, da je Akademija, osobito uslijed obilnije godišnje zemaljske potpore blagonaklonošću naše patriotičke vlade, došla u povoljnije materijalne prilike, te je odmah istaknuo, kako je Akademija smatrala svojom dužnošću povećati novim serijama svoje publikacije. U tu svrhu osnovala je komisiju za dijalektogijska istraživanja i počela izdavati novi zbornik za prirodoslovno istraživanje naše zemlje i novi zbornik: spisi hrvatskih sabora. Premda su nastupile teške ratne prilike, radila je Akademija neprekidno, te kako ju je visoka vlada godimice jednako darežljivo podupirala — za što neka i iz mojih usta primi izraz naše duboke zahvalnosti! — mogu izjaviti, da se naša akademija mnoštvom svojih publikacija može smjelo staviti uz bok starijim i bogatijim akademijama velikih naroda. Što se napose tiče obećanih novih serija akademijskih publikacija, mogu izvijestiti, da Prirodoslovna Istraživanja Hrvatske i Slavonije izlaze sada već u 13. i 14. svesku. K tomu izdaje matematičko-prirodoslovni razred još posebna izvješća o raspravama ovoga razreda, kojima je zadaća prikazati stranomu naučnom svijetu u izvacima na stranim jezicima svoj rad i uspjehe na svom području. U ovoj je seriji izašla jedna omašna knjiga, u kojoj su izvaci svih radova od početka Akademije, i osam posebnih svezaka o savremenim raspravama.

U seriji Hrvatskih Saborskih Spisa izlazi sada peta knjiga, a uporedo s tim izašle su tri knjige Habsburških spomenika. Budući da se zasnovana velika jugoslavenska enciklopedija poradi teških prilika nije mogla ostvariti, stegnula je Akademija svoj rad zasada na to, da izda Hrvatski Biografički Rječnik, za koji su priprave već toliko napredovale, da bi u skoro vrijeme mogao izaći prvi svezak.

S radošću nadalje spominjem, da je Jugoslavenska akademija prigodom proslave svoje pedesetogodišnjice zaključila otvoriti i četvrti svoj razred — naime umjetnički razred. Ovaj razred prema

odobrenim pravilima Akademije imade da njeguje „krasne umjetnosti s njihovom književnošću i znanstvenim na njih se odnosećim raspravama". Rad dakle u tom razredu ima u smislu statuta biti vezan s naukom, a ujedno će se svagda brinuti za unapređenje domaćih likovnih umjetnosti, lijepe književnosti i glazbenih kompozicija. Akademija je uvijek imala na srcu ovaj razred, a osobito tamo od godine 1903., kad se je na nju obratilo „Društvo hrvatskih umjetnika", neka bi se Akademija već jednom izgradila i akademijom umjetnosti, kako joj ime glasi i pravila propisuju. Ali kraj skučenih imovinskih prilika nije joj bilo prije moguće. Danas mogu objaviti svoju pouzdanu nadu, da će s dosadašnjim prinosima Akademije i ovogodišnjim darovima imućnikâ u kratko biti sastavljena potrebna glavnica za ovaj razred i da će u odboru, koji je izabran, da priredi sve potrebno za osnutak ovoga razreda, naskoro biti obavljen sav pripravni rad, tako da će Akademija do godine u svečanoj sjednici moći pozdraviti svoje nove članove umjetničkoga razreda. Tako će se istodobno upotpuniti i naše sveučilište medicinskim falkultetom i naša akademija umjetničkim razredom.

Vele slavna akademijska skupštino! Kako je hrvatski narod pred pedeset godina s veseljem i uduševljenjem pozdravio osnutak Akademije, tako Akademija s radošću konstatuje na početku drugog poluvijeka svoga, da rad njezin sve više prodire u narod, a ta je radost Akademije to veća, što u tom vidi dokaz, da misao Strossmayera, koja je njega vodila kod osnivanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, donosi hrvatskom narodu sve više ploda i dobiva sve konkretnije oblike.

Mi ćemo ostati uvijek vjerni od Njegova Veličanstva potvrđenim statutima te neumorno koračati utrenikom, što nam ga je ostavila prošlost Akademije, da se život i rad njezin što bujnije razvije na sreću naroda hrvatskoga. Na tom putu Bog nam pomogao i rad naš blagoslovio!

2. Izvješće prvoga tajnika

dra. Jurja Majcena

o gospodarskim prilikama Akademije u godini 1917.

Za prve tri godine rata nije bilo prilike, da se u ovakovoj svečanoj zgodi, kao što je današnja, izvijesti o radu i o napretku Akademije. Važniji su događaji u životu Akademije, napose o gospodarskim prilikama, i to za godine 1914., 1915. i 1916., priopćeni u Ljetopisima.

Iz tih se izvještaja može razabrati, da se i od godine 1914. dalje radilo u Akademiji u istome pravcu i s jednakom brigom, kao i prijašnjih godina; naša je naime Akademija jedan od onih rijetkih prosvjetnih zavoda Europe, koje rat nije mogao spriječiti u postojanom izvršivanju naučnih zadataka. Za pomenuto razdoblje od tri godine može Akademija i u gospodarskom poslovanju zabilježiti isti onakov napredak, kakvome je od godine do godine bila navikla u prijašnjim mirnim vremenima. U današnjem ću se zato svome izvještaju obazreti pobliže samo na godinu 1917., samo ću ovdje i ondje isporediti novije prilike sa stanjima od četiri godine unatrag.

Spominjem na prvome mjestu, da je kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada podijelila Akademiji i za godinu 1917. potporu u iznosu od 25.000 K za izdavanje naučnih djela, a 10.000 K za prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije. Na toj ponovno iskazanoj naklonosti izriče Akademija preuzv. gosp. banu Antunu pl. Mihalovichu i presvijetlom gosp. odjelnom predstojniku za bogoštovlje i nastavu Milanu Rojcu odanu svoju zahvalu. Kako Akademija ne može prekinuti započetih izdavanja djelâ, za koja ima obilje pripravljena materijala, nada se ona, da će taj nastavak i u napredak omogućiti kr. zemaljska vlada svojom pripomoći.

U godini 1917. izdala je Akademija 16 knjiga, osim toga Popis svih svojih dosadašnjih publikacija, sve to troškom od K 76.480·51. Kod toga znatnoga izdatka treba imati na umu, da su cijene za štampanje izdanja bile na temelju ugovora one iste, kao i prije rata. Za godinu 1918. bit će prilike u tome smislu mnogo nepovoljnije, jer je Dionička tiskara potkraj godine 1917. izjavila, da uz stare ugovorene cijene ne može više obavljati štamparske poslove. Akademija je dakle morala za godinu 1918. pristati na

povišene cijene, i to na temelju ponude Nadbiskupske tiskare, kojoj je o. g. povjereno štampanje svih edicija.

Pokriće za te veće izdatke može Akademija naći u prihodu od svoje temeljne zaklade, u potpori kr. zemaljske vlade, u čistom dobitku od akademičkih kuća — napokon u prodaji starijih izdanja svoje zalihe knjiga.

Raspoloživ prihod iznosio je u godini 1917. K 159.269·85, dok je na pr. prihod u godini 1914. dosegao samo iznos od K 109.827·66; prema tome se prihod poslije 4 godine povećao za nešto oko K 50.000. Ta povišica potječe u godini 1917. u najvećem dijelu odatle, što se u samoj toj godini prodajom novijih knjiga i starijih izdanja polučio iznos od K 34.893·93. U tome je iznosu uračunato i oko K 3.800 za edicije godine 1917., koje su jedva ovih dana dovršene, pa se zato jedan osigurani dio dohotka morao prenijeti u godinu 1918., premda faktično pripada prihodu za godinu 1917.

Nabavljanje akademičkih izdanja u tolikoj mjeri pozdravlja Akademija osobito radosno, jer se njim u jednu ruku pokazuje vanredno zanimanje za naučni rad Akademije, i jer se u drugu ruku tim načinom nastojanja Akademije i tvorno podupiru. Nema sumnje, da je za naše čedne prilike vanredan događaj, kad se u posljednje dvije godine, 1916. i 1917., nabavilo akademijskih knjiga ukupno za K 56.697·84 iz svih krajeva Hrvatske i Slavonije, osobito pak obilno iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Akademija tim svojim podupirateljima izriče srdačnu zahvalu!

Općeni troškovi i izdaci za kuće iznosili su godine 1917. K 28.137·87, a troškovi za književni rad K 76.480·51, ukupno K 104.618·38. Za iste je svrhe u godini 1914. bilo izdano K 76.696·21, dakle u godini 1917. više za K 27.922·17.

Usporedenje svih prihoda i rashoda za godinu 1917. pokazuje višak od K 54.795·47. Pribroji li se k tomu zaliha iz godine 1916. t. j. K 122.395·76, umanjena za svotu K 33.354·92, koja je već uvrštena u prihod obračuna pod br. 8. i 9., ostaje za prijenos u godinu **1918.** svota od K **143.836·31.** U godini 1914. iznosila je blagajnička zaliha K 71.446·15, pa je zato u ove četiri godine porasla za K 72.390·16. Samo od godine 1916. na godinu 1917. povećala se zaliha za K 21.440·55.

Cijela svota blagajničke zalihe nije slobodna; u njoj su uračunati i oni iznosi, koji su određeni za neke posebne svrhe:

za izdavanje Dalmatinskih statuta, za Rječnik hrv. ili srb. jezika (ako to brže izdavanje zaište), za zasnovana već Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije, za Hrvatski biografijski rječnik. U blagajničkoj je zalihi slobodan iznos od K 71.042·62, no taj je sav uložen u $4^1/_2\%$ založnicama I. hrvatske štedionice. Vidi se dakle, da se u gospodarskom poslovanju mora raditi oprezno i štedljivo, kako ne bi došlo do potrebe, da bi se morale prodavati pomenute založnice. Namirenje onih potreba, koje se plaćaju iz blagajničke zalihe, iziskuje danas veće izdatke negoli u prijašnjim normalnim prilikama, a još eventualni vanredni izdaci, koji bi mogli nastati, na pr. elementarnim nezgodama na palači ili drugim akademskim kućama, iziskuju, da se jakosti financijskih temelja Akademije prikloni što veća briga i pažnja.

Temeljna zaklada Akademije iznosila je na koncu junija godine 1917. K 868.194·67, pa je dakle od godine 1916. porasla za K 11.649·69. Neposredno prije rata (30. junija 1914.) iznosila je temeljna zaklada K 833.641·72, pa je prema tome za vrijeme trajanja rata porasla za K 34.552·95.

Točno stanje svih zakladâ i glavnica, kao i njihovih prihoda u godini 1917. iskazuje se pobliže u Ljetopisu (gledaj tabelu na strani 6. i 7). Ovdje ću spomenuti samo to, da je prihod „Glavnice za izdavanje djela za opću naobrazbu“ dosegao iznos od K 17.747·76. Temeljni pak iznos te glavnice, u kojoj je uračunat i prinos Mirka i Julijane Bogović rod. Lentulaj, čini nom. K 59.400.

Obadva fonda Dra F. Račkoga i Dra T. Smičiklasa iznose zajedno nom. K 70.000. Prihod te glavnice dosegao je koncem godine 1917. iznos od K 8.970·75. Poradi teških prilika oko putovanja u naučne svrhe, nijesu se naši istraživači u prvome redu hrvatskoga jezika i hrvatske povijesti mogli u većoj mjeri poslužiti namjenom dvaju naših pokojnih predsjednika i odličnih hrvatskih historika.

Glavnice svih zaklada i fondova, kojih ima ukupno 12, i kojima upravlja sama Akademija, čine K 285.787·87. Zajedno s temeljnom zakladom, kojom upravlja kr. zemaljska vlada, pokazuje se ukupna zakladna svota od K 1,176.007·92.

U tom je iznosu uračunata i svota zaklade za umjetnički razred, koja je na koncu junija 1917. dosegla K 22.025·38. K tome se ima dalje pribrojiti dar preuzv. gosp. pokrovitelja za umjetn.

PREGLED O ZAKLADAMA I GLAVNICAMA JUGOSLAVENSKE

	Zaklada ili glavnica*	Stanje glavnice od 30. VI. 1916.		Stanje glavnice od 30. VI. 1917.		Stanje glavnice koncem godine 1917	
		K	fil.	K	fil.	K	fil.
1.	Temeljna zaklada Akademije	856.544	98	868.194	67	—	—
2.	Zaklada za osnutak umjetničkoga razreda	16.193	32	22.025	38	—	—
3.	Glavnica za izdavanje djelâ za opću naobrazbu	—	—	—	—	59.400	—
4.	Fond Dr. Račkoga	—	—	—	—	36.000	—
	Fond Dr. T. Smičiklasa	—	—	—	—	24.000	—
5.	Glavnica J. Bubanovića	—	—	—	—	6.000	—
6.	Zaklada Strossmayerova za galeriju slikâ †)	—	—	†) 21.700	—	—	—
7.	Glavnica generalmajora M. pl. Czerliena	—	—	—	—	16.000	—
8.	Glavnica za Strossmayerov spomenik	—	—	—	—	8.378	70
9.	Glavnica dobrotvora X	—	—	—	—	20.000	—
10.	Glavnica Petra Drag. Turkovića	—	—	—	—	20.000	—
11.	Zaklada stipendijalna Dr D. Neumana	—	—	—	—	30.000	—
12.	Zaklada stipendijalna Pavla grofa Pejacsevicha	—	—	—	—	30.000	—
13.	Zaklada stipendijalna Alvine grofice Pejacsevich	—	—	—	—	30.000	—
14.	Legat pok. župnika Stojanovića	—	—	—	—	6.009	17
	Ukupno:	**872.738**	**30**	**890.220**	**05**	**285.787**	**87**

* Iznosi glavnicâ označeni su u nominalnim vrijednostima papirâ, u koje su uložene.

†) Iznos te zaklade sadržan je u zakladi pod br. 1.

AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI ZA GOD. 1917.

Kako je glavnica uložena**	Čisti prihod tečajem g. 1917. K	fil.	Stanje*** prihoda koncem g. 1917. K	fil.	Bilješka.
u državnim i privatnim papirima te založnicama	—	—	—	—	Zakladom upravlja kr. zem. vlada.
	10.694	21	15.194	21	Zakladom upravlja kr. zem. vlada. Nom. iznos K 4500 i dar, pokl. g. 1917.
u drž. papir., dionicama i 4½% založnicama	3.366	59	17.747	76	Natječaj se objavljuje u „Ljetopisu“.
u 4½% založnicama	1.754	56	3.675	80	Obadva fonda imaju istu svrhu, označenu pobliže u „Pravilnicima“ fondova.
u dionicama Prve hrv. štedionice i u založn.	3.528	15	5.294	95	
u dionicama Prve hrv. štedionice	1.454	43	4.145	65	Prihod se za sada ne podjeljuje.
u 4% ug. krun. renti	868	—	—	—	Za uzdržavanje galerije.
u 4½% založnicama	720	—	3.084	87	Za „Hrvatski biografski rječnik“.
na uložnoj knjižici s prihodom	325	34	8.378	70	Prinos (5.000 K) Akademije od g. 1905.
u 4% ug. kr. renti	800	—	—	—	Prihod uživa darovatelj
u 5½% obvezn. ratnoga zajma	1.153	33	2.267	32	Natječaj do konca g. 1919. gl. u „Ljetopisu“, 31. sv.
u 4% ug. kr. renti	1.200	—	242	20	Prihod uživa jedan stipendist.
u 4% zadužn. zajma grada Beča od god. 1894.	1.153	05	1.729	05	Prihod uživa slušačica medicine.
u 4% zadužn. zajma grada Beča od god. 1894.	1.200	—	—	—	Prihod uživa gđa. grofica Althann doživotno.
na uložnoj knjižici s prihodom	624	87	6.009	17	Iznos će se upotrijebiti za posebno namijenjenu svrhu

** Založnice su izdane od Hrv.-slav. zemalj. hipotekarne banke, Prve hrv. štedionice i Hrv. eskomptne banke.

*** Ovdje su uračunati i prijenosi prihoda iz god. 1916.

razred u iznosu od K 10.000, a osim toga je pridošlo tečajem prošle godine darova ukupno K 10.694·21. Iza proglašenoga otvorenja umjetničkoga razreda u jubilarnoj sjednici od 28. julija 1917. obratila se Akademija na neke naše imućnike s molbom, da nastojanja Akademije u radu oko umjetnosti podupru. Ma da pokloni, koji su za tu svrhu stigli, padaju djelomice u godinu 1918, izvijestit ću već sada o stanju novčanih sredstava IV. razreda do 10. maja o. g. Do toga je dana ušlo daljih K 17.410·—, tako da svi pomenuti iznosi zajedno čine K 60.129·50. Ako se pridodaju već dospjele kamate, možemo reći, da je glavnica za umjetnički razred već prešla iznos od K 62.000, te je prema tome od konca junija 1917. porasla za okruglo K 40.000.

Umjetnički su razred dosada poduprli novčano: Adem aga Mešić, veleposjednik u Bosni sa K 10.000, Hrvatsko zemaljsko kazalište na dan 100-godišnjice Preradovićeva rodenja sa K 2000, grof Josip Bombelles sa K 3000. Dalje su poklonili po K 1000: preuzv. gosp. Dr. N. pl. Tomašić počasni član Akademije, Ing. Dr. Hanamann u Beču, Matija Penić opat i župnik u Mariji Bistrici, koji je obećao i dalju svoju naklonost Akademiji, Adam pl. Reisner, veleposjednik u Osijeku, slob. i kr. grad Osijek, slob. i kr. grad Varaždin, preuzv. gosp. Dr. Teodor grof Pejacsevich, I. hrv. štedionica u Zagrebu, kr. i slob. grad Karlovac u spomen 100-godišnjice rodenja P. Preradovića. Iznos po K 500 darovali su: Đ. barun Wranicany na Rijeci, Dušan Vilhar i Jos. Premrou veleposjednici na Sušaku, te Marko grof Pejacsevich nar. zastupnik. Biskup Dr. D. Premuš darovao je K 400; po K 200 Don Fr. Bulić, počasni član Akademije; Dr. M. Amruš, odjel. predstojnik i. sl.; Milan Krešić tajnik trg.-obrt. komore i. sl., a po K 100: Đ. Ružić i J. Dubravčić, veleposjednici na Sušaku, pa R. Bačić, knjižar u Osijeku. Akademija zahvaljuje opetovano tim svojim dobrotvorima na njihovoj potpori, pa se nada, da će se i drugi naši rodoljubi sjetiti Akademije u ime njezine visoko kulturne zadaće oko gojenja svih grana umjetnosti. Napose izgleda Akademija i pomoć kr. zemaljske vlade, koja i inače napretku umjetnosti priklanja osobitu svoju pažnju.

Medu svoju imovinu broji još Akademija nepokretnine i to Palaču i četiri kuće. Ukupna je vrijednost tih zgrada prema faktičnom trošku K 846.950; vrijednost se njihova ima prema današnjim prilikama procijeniti znatno više.

Zalihu svojih publikacija dala je Akademija godine 1917. točno inventirati i na novo urediti. Konstatirano je, da je danom 31. decembra 1917. broj svih svezaka bio 146.687, pa da je vrijednost te zalihe prema knjižarskoj cijeni K 534.983. —

Izvršiti mi je napokon žalosnu dužnost, da spomenem, kako je Akademija od posljednje svoje svečane sjednice, držane 23. maja godine 1914., izgubila smrću mnoge svoje odlične članove: Dne 3./VI. 1914. umr'o je predsjednik Akademije, dobrotvor njezin, umni historik Dr. T. Smičiklas; dne 16./XII. 1914. umrije glasoviti skladatelj, počasni član Akademije Ivan pl. Zajc. Od pravih članova izgubili smo prevrijedne drugove: Peru Budmanija 27./XII. 1914., kojemu je ime tako usko svezano s našim velikim Rječnikom, Dra Franju Markovića umnog pjesnika-učenjaka i uzornoga hrv. patriotu dne 15./IX. 1914., Dra Karla Zahradnika revnoga našega radnika i odličnoga matematika dne 23./IV. 1916., pa prerano umrloga neumornoga naučenjaka Dra Ivana Strohala 8./XII. 1917. — Od članova dopisnika izgubila je Akademija dva vanjska svoja člana, poznata u cijelom učenom svijetu, Dr. Augusta Leskiena 20./IX. 1916. pa Dra J. K. Jirečeka 10./I. 1918. Akademija će se tim dičnim svojim suradnicima odužiti spomen-člancima o njihovu životu i radu, a u krilu svojemu sačuvat će na njih svagda zahvalno sjećanje. Slava im!

Budući da je ove godine isteklo trogodište od posljednjih izborâ predsjednika, knjižničara, arhivara i privr. ravnatelja galerije slika, pristupila je Akademija u glavnoj skupštini, držanoj dne 16. o. mj., k novim izborima. Kako se dosadašnji predsjednik Dr. Tomo Maretić na ponovnom izboru unaprijed zahvalio, izabran je predsjednikom Akademije za trogodište 1918.— 1921. pravi član presv. gosp. V. Mažuranić. Izbor će se u smislu Pravilâ § 6. podastrijeti Njeg. Velič. na Previš. potvrdu. U istoj je glavnoj skupštini izabran na 3 godine knjižničarom: pravi član Dr. A. Musić, arhivarom: pravi član Dr. F. pl. Šišić, privr. ravnateljem galerije slikâ: čl. dop. Dr. J. Brunšmid.

Pravim članom u razredu filozofsko-juridičkom izabrala je Akademija dosadašnjeg člana dopisnika Dra Milana Kresera, tajnika i ravnat. zamjenika kr. zem. statističkog ureda.

3. Izvješće drugoga tajnika

dra. Gavre Manojlovića

o radu Akademije od početka augusta 1917. do glavne skupštine za godinu 1917. dne 16. maja 1918.

Budući da je moje izvješće o radu Akademije od konca julija 1916. do konca julija 1917. objelodanjeno u „Ljetopisu za godinu 1916.", u svesci 32. I. na str. 100.—108., to danas nadovezujem na to već objelodanjeno izvješće.

U ovo vrijeme prihvaćene su za objelodanjenje ove rasprave i radnje ili prilozi :

I. *za publikacije razreda historičko-filologičkoga:* a) za *„Rad"* : dr. Tihomir Ostojić: „Studije o Branku Radičeviću"; dr. Tihomir Ostojić: „Hronologija pjesama Branka Radičevića"; dr. Fran Ilešić: „Đuro Matija Šporer (1795.—1884.)"; — b) za *„Stare pisce hrvatske"* : dr. Milan vitez Rešetar: Pjesme Đorđićeve, II. knjiga; dr. Đuro Körbler: II. izdanje Gundulićevih djela; — c) za *„Starine"*: dr. fra Julijan Jelenić: neki prilozi o radu Ilira fra Franje Jukića; dr. Josip Bösendorfer: „Acta Trenkiana"; — d) za *„Građu za povijest književnosti hrvatske"*: Rudolf Strohal: „Plač Gospoje"; Rudolf Strohal: „Tri hrvatska crkvena prikazanja iz 15. stoljeća"; Vladoje Dukat: „Latinski govor Frana Kurelca"; dr. Franjo Bučar: „Računi o dohocima i troškovima hrvatske protestantske tiskarnice u Urach-Tübingenu godine 1561.—1564."; — e) za *„Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium"*: Emilije pl. Laszowski: „Habsburški spomenici", III.; dr. Ferdo pl. Šišić: „Hrvatski saborski spisi", IV. i V.; — f) za *„Ljetopis Jugoslavenske akademije"*: don Frano Bulić „Ime sestre pjesnika Marka Marulića"; dr. Tomo Maretić: „Metričke bilješke"; dr. Fran Ilešić: „Antuna Nagya „Izpiszavanye xivlenya i csinih Napoeona etc. (Zagreb 1810./1811.)"; Vladoje Dukat: „Jedan domaći plagijat iz XVIII. vijeka"; Hamdija Kreševljaković: „Razgovor vila Ilirkinja godine 1833, napisao fra Martin Nedić"; Rudolf Strohal: „Razdioba hrvatske literature na periode".

II. *Za publikacije razreda filozofičko-juridičkoga*: za *„Rad"*: dr. Ivan Strohal: „Individualizam u starih Germana".

III. *Za publikacije razreda matematičko-prirodoslovnoga*: a) za *„Rad“*: dr. Vladimir Varićak: „O sastavljanju brzinâ u teoriji relativnosti“; Stjepan Mohorovičić: „O prostornoj i vremenskoj translaciji. Dio drugi“; Jan de Vries (Utrecht): „Mreže krivuljâ s mnogostrukim temeljnim točkama“; dr. Vale Vouk: „Fiziološki prilog poznavanju razvoja Nepenthes-lista“; Jan de Vries (Utrecht): „Posebni ništični sistem $\mathfrak{N}$ (2,1)“; Stjepan Mohorovičić: „Istraživanje vjetra u Radziechowu u Galiciji. Dio prvi: Mjerenja“; — b) za *„Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije“*: dr. Marijan Salopek: „O ladiničkim škriljevcima Donjega Pazarišta“; dr. Marijan Salopek: „Monografija trijadične cefalopodne faune Kuna-gore“; dr. Marijan Salopek: „O naslagama s Daonellama u Hrvatskoj“; — c) za *„Znanstvena djela za opću naobrazbu“*: dr. Vale Vouk: „O životu bilja (biologija bilja)“.

IV. *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature* prihvatio je ove radnje ili prinose: Ivan Milčetić: „Koleda u južnih Slavena“; Lina pl. Bogdan-Bijelić: „Ženidbeni običaji u Cavtatu“; Lina pl. Bogdan-Bijelić: „Ženidbeni običaji u Obodu (iz starijega vremena)“; Stjepan Banović: „Praznovjerice u Zaostrogu“; Rudolf Strohal: „Prilike iz glagolske knjige, II. dio“; Rudolf Strohal: Boljun u Istri na svršetku 16. i na početku 17. vijeka“; Rudolf Strohal: „Nešto o životu starih Ročana u 16. vijeku“.

Za 1917. godinu izdala je Akademija ove publikacije, i to, zbog teških štamparskih prilika, sve samo u jednoj seriji:

Dvije knjige „Rada“: jednu (216.) razredâ historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga pa jednu (217.) knjigu matematičko-prirodoslovnoga razreda; „Starih pisaca hrvatskih“ knjigu 24. („Djela Injacija Džordži [Ignjata Đorđića]“, knjigu I. od dra. Milana viteza Rešetara) „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“, svezak 40. („Monumenta Habsburgica“, III. od Emilija pl. Laszowskoga), 41. (Acta comitialia“, IV. od dra Ferde pl. Šišića) i 42. („Acta Keglevichiana annorum 1322.—1527.“, od Vjekoslava Klaića); „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“, sv. 35.

od dra. Tome Maretića; „Djela Jugoslavenske akademije“, knjige 26. („Gustoća žiteljstva kraljevina Hrvatske i Slavonije“ od dra. Milana Kresera), 27. („Psalmi Davidovi fra Luke Bračanina“, priredio dr. Petar Karlić) i 28. („Život i rad Jurja Križanića“ od Vatroslava Jagića); „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena“, knjigu 22.; „Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije“, svezak 11 + 12.; „Izvješća o raspravama matematičko-prirodoslovnoga razreda“, svezak 8.; 32. I. svezak „Ljetopisa Jugoslavenske akademije“; novo izdanje „Popisa publikacija Jugoslavenske akademije“ od godine 1867. do konca 1916. godine; 5. izdanje popisa umjetninâ: „Akademijska galerija Strossmayerova“; — u svemu dakle deset knjiga i sedam svezaka.

Radi teških štamparskih prilika izaći će za godinu 1918. publikacije Akademije također u jednoj seriji okupljene. Predvidjeti se može, da će izaći ove knjige: dvije knjige „Rada“ (218. i 219.), sv. 36. „Rječnika“ od dra. Tome Maretića; „Monumenta historica“ jedna knjiga, 43. („Saborski spisi hrvatski“, V., od dra. Ferde pl. Šišića); „Stari pisci hrvatski“ knjiga 25. (Đorđićeva djela, II., od dra. Milana viteza Rešetara) i novo izdanje 9. knjige (Gundulićeva djela, od dra. Đure Körblera); 36. knjiga „Starina“; 23. knjiga „Zbornika za narodni život“; 7. svezak (arak 61.—70.) „Hrvatskoga pravno-povjestnoga rječnika“ od Vladimira Mažuranića; dva sveska (13. + 14.) „Prirodoslovnih istraživanja“; dva sveska (9. + 10.) „Izvješća o radu matematičko-prirodoslovnoga razreda“; 7. knjiga „Znanstvenih djela za opću naobrazbu“ (dra. Vale Vouka „O životu bilja“); 32. II. i 33. sveska „Ljetopisa Jugoslavenske akademije“; — u svemu dakle osam knjiga i šest svezaka, jer više ne će dopustiti silni porast štamparskih cijena.

* * *

Akademija je u drugoj polovini 1917. i u 1918. godini do glavne skupštine za godinu 1917. iz svojih dohodaka podijelila potporu za *istraživanja razreda historičko-filologičkoga* čl. dop. Ivanu Milčetiću K 850 za godinu 1917. i 1918.: da može po više puta boraviti u Zagrebu i ovdje u arhivu Akademije dovršavati svoj rukopis II. dijela svoje „Glagoljske bibliografije“;

napisati ispravke k izdanomu I. dijelu te bibliografije, onda dodatke k obim dijelovima i registre za njih; zatim pregledati ćirilovske rukopise, među kojima ima i glagolskih ili su s njima u vezi; prepisati cijele ili u izvodima predgovore i gdjekoje ulomke iz misalâ i brevijarâ, pa bilo to pisano i latinicom; napokon plaćati od te potpore vješta pomagača i prepisivača. — U području drugih razreda i uopće u području takove djelatnosti nije žalibože —poradi ratnih prilika — mogla Akademija upotrebljavati svoj dohodak, kako bi inače živo željela, nego ga napose vodi u evidenciji ili pohranjuje za povoljnije prilike.

* * *

O radu odbora za **„Hrvatski biografijski rječnik“** za vrijeme od posljednjega izvješća na str. 106. sveske 32. I. ovoga „Ljetopisa“ može se to reći, da su se razgranale veze s literarnim manjim središtima hrvatskima i odanle dobivali podaci; no upravo u ovo posljednje vrijeme nastalo je dosta zastoja radi vrlo nepovoljnih općih prilika za književni mar, kojima se književni radnici i uz najbolju volju — oteti ne mogu. Nadamo se ipak, da će ove 1918. godini izaći prvi sveščić toga rječnika, slova *A.* do *C.*

* * *

Područni zavodi Akademije:

I. Godine 1917. nije sklopljen nijedan nov ugovor za zamjenu publikacijâ. Popis knjigâ, koje su te godine ušle u **knjižnicu,** stavit će se u „Ljetopis“ u posebno poglavlje.

II. **Arhiv** Akademije povećao se počevši od konca julija 1917. ovim darovima: od čl. dop. dra. Frana Ilešića: rukopisima Đure Matija Šporera (1795.—1884.): „Schreihals und Schwätzerin; Original Lustspiel“; „Autokrat und Autonom“; „Inhalation, Seebäder und mechanische Heilkraft“; „Entwurf zur Organisation der Staats-Sanitätspflege“; „Über die Natur der Bisse hierländiger Vipern“; „Izvishenost njihova... (pismo od 20 svipnja 1815.)“; „An den Herrn Georg Sporer... vom k. k. Central-Bücher-Rev.-Amt“ 26. VI. 1818.“; „V dan 17 -bra 1693 Podbregom u Cuchi Suppana Mattia Blaxicha“; — od čl. dop. Vladoja Dukata: rukopisima slavonskoga književnika Adama

Filipovića Heldentalskoga: neštampanoga djela: „Dvogovor Dilloredni Cvittara i Cvitcka“; dvaju sveščića pjesama, od veće česti neštampanih; pjesme „Oroz“, štampane u kalendaru; sve te rukopise primio je čl. dop. Vladoje Dukat na poklon od profesora dra. Josipa Bösendorfera.

III. Za ovo se vrijeme povećala **Strossmayerova galerija slika** portretom Huga Vasilija Hoyosa, od Vlaha Bukovca, darovanim od gospođe Dragice Sova, rođene pl. Kukuljević, i rodbine joj.

* * *

Još da napomenem nešto, što je nama u ovo vrijeme najviše na srcu, naime oživotvorenje razreda za umjetnosti, zaključeno u skupnoj sjednici od 10. junija 1917., a proglašeno na usta preuzvišenoga našega pokrovitelja u svečanoj sjednici u proslavu pedesetogodišnjice rada naše akademije. Odbor, izabran za pripravne radnje, ne samo da se brinuo oko povećanja glavnice za taj razred, nego se je i potpuno složio u tome, kakovu da uputu predloži jednoj od bližnjih skupnih sjednica, koju bi dala Akademija budućemu radu toga razreda, a na osnovu pravila Akademije. Tako će se moći u onim skupnim sjednicama, koje će biti prije glavne skupštine za godinu 1918. t. j. najkasnije u prvoj polovini godine 1919., povesti propisani postupak za izbor članova toga razreda, i Akademija će, ako Bog da, u svečanoj sjednici buduće godine moći pozdraviti te svoje nove članove.

4. Rasprava

pravoga člana dra. Vladimira Varićaka.

O teoriji relativnosti.

U ovakoj svečanoj jednoj zgodi naše akademije bilo je govora o tom, tko su bili prvi osnivači neeuklidske geometrije i za čim je išlo njihovo nastojanje[1]. Naročito je tada pobliže ocrtan život i rad Rusa Nikolaja Ivanovića Lobačevskoga i Madžara Janoša Bolyaia, koji su gotovo na isti način, a ne znajući jedan za drugoga, pod kraj prve trećine 19. vijeka na čistac izveli pitanje o prirodi Euklidova postulata o paralelama. Izgradivši oni prvu neeuklidsku geometriju, dali su poticaj istraživanjima, koja su utvrdila arbitrarnost matematičkih definicija i postulata, i tako oborili ono, što bi se moglo zvati naturalizmom matematičkim, koji postulira preeksistenciju matematike, i po kom bi objekti matematičkoga istraživanja imali postojati izvan nas i nezavisno o nama, kao što postoje objekti istraživanja prirodnih nauka.

U drugoj jednoj svečanoj sjednici akademije prikazano je, kako su polovinom 19. vijeka položeni temelji hipotezâ i matematičkih metoda za geometriju prostora s četiri dimenzije i više njih[2]. A naročito se išlo za tim, da se prikaže opravdanost matematičke opstojnosti viših prostora toli gledom na iskustvo, koli pogledom na vrijednost, koju nauka crpe iz tog smjera posveopćenja.

Tko se ne bavi matematikom, tome nije lako shvatiti značenje neprestanoga nastojanja oko sve većega razvoja matematičkih teorija. Zato ljudi tako često traže, da im se kaže svrha tih suptilnih konstrukcija ljudskoga uma, a naročito takvih, kao što su neeuklidske i polidimenzionalne geometrije. Lobačevski su i Bolyai, kao i Riemann, stvarali nov svijet geometrijski, jer su ga morali stvarati, jer ih je gonila tiranska misao, dok nijesu izvršili svoje poslanje. Pristalice njihove i nastavljači njihova rada znadu, da te grane matematike mimo estetičkog užitka, što ga upućenima daju, imadu i filosofijski zadatak, da utvrde temelje, na

[1] V. Varićak, Prvi osnivači neeuklidske geometrije, Rad 169, 1907.

[2] J. Majcen, Temelji hipoteza i matematičkih metoda za geometriju prostora s četiri dimenzije i više njih, Rad 181, 1910.

kojima počiva velebna zgrada geometrije. No malo će se tko tim odgovorom zadovoljiti, pa će sa svoga utilitarističkoga stajališta držati, da su te geometrije samo nekakve logičke vježbe, u kojima se daleko otišlo od realnosti. Naprotiv toga moglo bi se istaknuti, da se takvim istraživanjima priprema zaliha matematičkog oruđa, koje će u budućnosti možda biti od potrebe. Tako je već pred 2000 godina Apolonije iz Perge doveo teoriju konusnih presjeka do tolikoga savršenstva, da joj se kroz vrlo dugo vremena nije moglo ništa dodati, a ipak je tek pred trista godina Kepler našao, da se planeti gibaju u elipsi oko sunca, Galilei pak u stazi bačenoga tijela raspoznao je Apolonijevu parabolu. Tu nam se može dogoditi, da čujemo ovakav odgovor: „Mi držimo, da je geometrija, koju je sav svijet primio, matematički istinita, da je jednostavnija od svake druge i da se dade divno primjenjivati na proučavanje prirodnih pojava. A što se tiče prigovora i teza neeuklidskih, ti se osnivaju na pokusima, kojih još nema. Pa stoga, dok se ta himerična opažanja ne realiziraju, čini nam se najbolje, da pričekamo s izvođenjem konzekvencija, a čini se, da ćemo na to dugo još čekati.“ Tako je 1904. godine Massau završio jedan svoj govor o geometrijama neeuklidskim[1].

Međutim je već godine 1881. bio izveden, a 1887. i 1904. ponovljen Michelsonov pokus, kojim se imala odrediti brzina kretanja zemlje kroz eter. Godine 1905. pak izašla je znatna radnja Einsteinova o elektrodinamici tijela, koja se gibaju; njom je položen temelj današnjoj fizikalnoj teoriji relativnosti. Radeći na istoj stvari pošlo je Einsteinu za rukom za nekoliko godina izgraditi posveopćenu teoriju relativnosti, u kojoj se za opisivanje prostornih i vremenih relacija u prirodi moraju uzimati neeuklidske geometrije u prostoru sa četiri dimenzije[2]. Put, kojim se do toga došlo, rad bih ovdje ukratko prikazati.

*

O eteru, koji bi imao biti nosilac pojava svjetlosti, postavilo se tokom vremena više raznolikih teorija. U tim su se teorijama eteru pridavala razna svojstva, koja su se vrlo razlikovala od poznatih svojstava običnih tijela. Eter jedne teorije uz to se u

[1] M. J. Massau, Discours sur les géometries noneuclidiennes. Gand 1905.
[2] A. Einstein, Die Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie, 1916.

mnogo čem bitno razlikovao od etera drugih teorija. Bit će dosta u tom pogledu spomenuti, kako grdnih razlika ima u shvaćanju gustoće etera. Lord Kelvin držao je, da je eter trilijun puta rjeđi od vode, a po O. Lodgeu bio bi eter sto milijarda puta gušći od olova[1].

Još ćemo istaknuti razlike u mišljenju o tom, da li eter, kad se obična tijela kroza nj gibaju, sudjeluje kod toga gibanja ili ne. Ma kako raznolike bile hipoteze o dinamici etera, mišljenja se o odnosu etera prema materiji mogu svesti na ova tri:

1. Eter prijanja uz materiju, pa kad se ona pokrene, giba se s njom i eter. — 2. Eter je slobodan i nalazi se u apsolutnom mirovanju. Gibanja običnih tijela ne utječu na nj nikako. — 3. Jedan dio etera slobodan je, a drugi je vezan na molekule i elektrone, i taj dio sudjeluje kod gibanja materije.

Posljednju ovu hipotezu postavio je Fresnel, da uzmogne protumačiti aberaciju zvijezda. Newtonovom teorijom emisije svjetlosti tumači se to vrlo lako, ali u teoriji undulacije daje to velikih teškoća. A kako se pojav aberacije protivi prvoj hipotezi, po kojoj tijela u gibanju povlače eter sa sobom, holandeski je fizik H. A. Lorentz naročito razradio onu drugu hipotezu etera, koji miruje, a proniče sva tijela, ali ga ona ne mogu pokrenuti s mjesta. Ta je hipoteza imala sjajnih uspjeha.

No ako eter stagnira, ako je apsolutno nepomičan, onda bi se dala odrediti brzina kretanja zemlje kroz eter. Amerikanski fizik A. A. Michelson smislio je i izveo optički eksperiment, komu ćemo osnovnu misao lako razabrati po jednoj analogiji iz akustike. U mirnom uzduhu širi se zvuk na sve strane s istom brzinom. No ako se uzduh giba, zvuk će se u raznim pravcima širiti različnim brzinama. U smjeru, kojim duva vjetar, širit će se zvuk brže, a protiv vjetra sporije negoli u pravcu okomitom na smjer vjetra. Pustimo li zvuk najprije da prevali neki put u smjeru vjetra, onda da se odbije na kakvom zidu, pa idući protiv vjetra da se povrati odakle je pošao: tad će on za to trebati više vremena, negoli kad bi isto toliki put imao prevaliti amo tamo u pravcu okomitom na smjer vjetra.

---

[1] H. Witte, Nachträge zur Ätherfrage. Jahrbuch der Radioaktivität und Elektronik, 7, 1910., p. 205-261.

Na posve isti način možemo poslati jedan trak svjetlosti duž ekliptike, t. j. u pravcu, kojim se zemlja kreće, da prođe neki put i da se povrati poslije refleksije na jednom zrcalu. Moramo očekivati, da će za taj put trebati više vremena negoli trak svjetlosti, koji bi u pravcu okomitom na smjer gibanja zemlje prevalio isto toliku udaljenost. Razlika u vremenu, i ako je vrlo malena, dala bi se ipak odrediti interferencijom tih dvaju trakova svjetlosti. Pokus se s velikom točnošću izveo i s još većom ponovio. Kao izvor svjetlosti uzeo se žuti natrijev plamen. Put u smjeru kretanja zemlje pokazao se duži za četiri stotinke dužine vala. Ta bi se razlika bila morala očitovati nekim prugama interferencije; ali toga nije bilo. Valja nam dakle zaključiti, da je svjetlost onaj duži put u smjeru gibanja zemlje prevalila u isto vrijeme kao i onaj kraći put, koji je okomit na taj smjer. To se pak može objasniti tako, da se uzme, da je put u smjeru gibanja zemlje, uslijed samoga toga gibanja, postao kraći. Da objasni negativni rezultat Michelsonova pokusa, postavio je Lorentz smjelu hipotezu, da se tijelu kod gibanja kroz eter skraćuju dimenzije u smjeru toga gibanja, ali poprečne dimenzije ostaju nepromijenjene. Skraćivanje u smjeru gibanja nastaje od samoga gibanja, a ne možda kao posljedica kakvoga otpora. To je skraćenje toliko, da svjetlost u isto vrijeme prijeđe put, koji leži u smjeru kretanja zemlje, kao i put, koji je okomit na smjer kretanja. I ako je ta hipoteza kontrakcije vrlo neobična, drži Lorentz, da joj se s teoretičkoga gledišta ne može ništa prigovoriti. Uzme li se, da i kod molekularnih sila eter utječe, kao što utječe i kod električnih, onda je pače veoma vjerojatno, veli Lorentz, da će se uslijed translacije mijenjati djelovanje između molekula i atoma. A budući da oblik i dimenzije tijela na kraj krajeva zavise o intenzitetu molekularnih sila, ne može kod translacije izostati promjena dimenzija. I tako Lorentz drži tu kontrakciju posljedicom promjene molekularnih sila.

Kod pokusa Michelsonova bio je aparat namješten na kamenoj ploči, koja je plivala na živi. Kad su Morley i Miller pokus ponovili, zrcala su bila namještena na drvenim prječkama. Budući da je rezultat i opet bio negativan, moralo je skraćenje kod drva biti isto koliko i kod kamena. Prihvati li se Lorentzovo mišljenje o nastanku tog skraćivanja, tad je svakako neobično, da kontrakcija ne zavisi o materijalu, nego da je za sva tijela ista.

*

Michelsonov pokus nije jedini pokus, kojim se htjela odrediti apsolutna brzina kretanja zemlje, t. j. brzina zemlje prema eteru, koji miruje. Bilo je još i drugih električkih i optičkih pokusa[1], koji su svi pokazali, da se gibanje zemlje kroz eter nikako ne očituje, da gibanje zemlje ne utječe nimalo na optičke i električne pojave. A ipak se zemlja oko sunca kreće s dosta znatnom brzinom od 30 km po sekundi, pa zato oko nje i kroz nju duva silan eterski vjetar. Eter, koji je u nekom času bio u zemlji, ostaje na svom mjestu, a zemlja ulazi u nov dio etera. To je isto kao kad se vozimo u otvorenim kolima; makar se zrak i ne ganuo, struji nam u lice uzduh s to većom brzinom, što brže jure kola. Rekosmo, da na isti način zemljom prolazi struja etera s brzinom od 30 km po sekundi, a to je već orkan etera. No kad se uzme na um, da se električni i optički pojavi rasprostiru u eteru s brzinom od trista tisuća kilometara u sekundi, brzina je eterskog vjetra prema toj brzini vrlo neznatna, jer je tek desetotisući dio brzine svjetlosti. Učinak, koji se očekivao kod spomenutih pokusa, stoji do vrijednosti omjera brzine zemlje i brzine svjetlosti, a taj je izražen jednom desetotisućinom. Michelsonov pokus bio je kudikamo točniji; kod njega očekivani efekt stoji do kvadrata toga omjera, a to je jedna stomilijuntina. Po tom razbiramo, kako je malena Lorentzova kontrakcija, koja poništava očekivani rezultat. Ima li štap, kad ga držimo okomito na smjer kretanja zemlje, dužinu od 1 m, on se skrati za 5 $\mu\mu$ kad ga okrenemo u smjer kretanja zemlje. Promjer zemlje skrati se u pravcu ekliptike po prilici za 6·5 cm.

Mimo Lorentzovu hipotezu o kontrakciji tijela, koja se gibaju, tražilo se, da se i drugim načinom protumači Michelsonov pokus. Negativan resultat svih pokusa, kojima se htjelo konstatirati djelovanje eterskoga vjetra na elektromagnetske pojave, pa dakle i na optičke, dovela su Einsteina i Ritza na misao, da etera uopće i nema. Zabacivši hipotezu o eteru, došli su s obzirom na pojave svjetlosti opet na teoriju emisije, ali ne Newtonovu, nego na teoriju osnovanu na nauku o kvantima.

Negativni rezultat Michelsonova pokusa tumači Ritz time, što izvor svjetlosti, kad se giba, izbacuje svjetlost s brzinom

[1] J. Laub, Über die experimentellen Grundlagen des Relativitätsprinzips. Jahrbuch des Radioaktivität und Elektronik, 7, 1910, p. 405—463.

većom negoli kad miruje. Izvor svjetlosti izbacuje naime svjetlost u prostor onako, kao što granata kad eksplodira odbacuje komadiće, na koje se raspane. Od granate, koja eksplodira jureći prema nama kroz uzduh, odlijeću komadići s većom brzinom negoli od one, što eksplodira na zemlji. —

Einstein je tumačeći Michelsonov pokus udario posve drugim putem.

*

Prirodne pojave možemo razdijeliti na dva velika skupa. Najprije na mehaničke, kamo pripadaju svi pojavi, koji se opisuju u mehanici, u akustici i u velikom dijelu nauka o toplini. Drugi skup čine elektromagnetski pojavi, koji uz nauk o magnetizmu i elektriciteti obuhvaćaju još optiku i nauk o isijavanju topline. Pojavi prvoga skupa dadu se potpuno opisati racionalnom mehanikom, spojenom s atomističkom teorijom tvari. U 17. i 18. vijeku držalo se, da je racionalna mehanika osnov svega eksaktnoga znanja o prirodi, pa se od onda tražilo, da se svaki prirodni pojav objasni mehanički, t. j. da se svi pojavi svedu na gibanje molekula. Danas znamo, da su bez uspjeha ostala sva nastojanja, da se elektromagnetski pojavi svedu na mehaniku. U tom su području potrebna posve druga sredstva.

Po nauci Kopernikovoj, koja je najznatniji prilog slavenskoga svijeta Renaissance-i, zemlja se naša giba oko sunca u krivoj liniji i njena se brzina mijenja, kako se već ona približava suncu ili se od njeg udaljuje. No za ono kratko vrijeme, koliko je potrebno da se izvede jedno opažanje kod Michelsonova pokusa, možemo uzimati da je taj dio zemaljske staze pravac i da se brzina zemlje nije promijenila. Možemo reći, da se zemlja za vrijeme pokusa nalazi u uniformnoj translaciji. Na pojave mehaničkoga skupa uniformna translacija ne utječe nimalo. To znamo odavna. Već je Newton izrekao princip relativnosti ovako: Tijela, što se nalaze u nekom prostoru, gibaju se na posve isti način, pa mirovao taj prostor ili se gibao jednoliko u pravcu. Istražuju li dva fizika gibanje tjelesa, na pr. prosto padanje, pa radi li jedan na lađi, koja plovi, ili u željezničkom vlaku, koji se giba sa stalnom brzinom u pravcu, naći će on iste zakone, kao i onaj, koji taj pojav istražuje na čvrstom tlu. Prirodni zakoni ne zavise o uniformnoj translaciji koordinatnoga sistema, na koji se svode. U

sistemu tijelâ zavise pojavi samo o međusobnom položaju tih tijela i o gibanju jednih tijela prema drugima. Ako se tomu sistemu kao cjelini dade uniformna translacija, na pojave u sistemu nema to nikakva utjecaja. Odatle pak izlazi, da izvodeći u zatvorenu sistemu pokuse iz područja mehaničkoga, ne možemo odlučiti, giba li se taj sistem jednoliko u pravcu ili miruje. Po tom pak, što se nikakvim električnim ni optičkim pokusom nije dala odrediti brzina gibanja zemlje kroz eter, zaključio je Einstein, da taki pokusi i nè mogu poći za rukom, t. j. on je proširio valjanost principa relativnosti i na elektromagnetske pojave. Do njega vrijedio je taj princip samo za mehaničku polovinu prirodnih pojava, ali u optici i elektrodinamici gubio je vrijednost.

Po Einsteinu ne utječe uniformna translacija cijeloga sistema ni na jedan pojav. Ne samo mehanički, nego i optički i elektromagnetički pojavi zbivaju se na isti način, mirovao cijeli sistem ili se kretao u pravcu sa stalnom brzinom. Prema tomu postulatu relativnosti izlazi, da se u sistemu, koji se nalazi u uniformnoj translaciji, svjetlost rasprostire s istom brzinom na sve strane, kao i kad sistem miruje. Svjetlost ide s istom brzinom u smjeru gibanja zemlje kao i u smjeru okomitom na nj. Pokus Michelsonov, koji se osnivao na pretpostavci, da se svjetlost širi s različitim brzinama u raznim smjerovima, prema Einsteinovu principu relativnosti nije dao nikakva rezultata, jer ga nije ni mogao dati. Brzina rasprostiranja svjetlosti u praznom prostoru univerzalna je konstanta. To je drugi postulat Einsteinove teorije relativnosti.

Konsekvencije ovih dvaju postulata vrlo su neobične. Mnogi pojavi, kojima smo dosad pridavali apsolutno značenje, postadoše relativni, pa zavise o stajalištu, s koga ih promatramo. I dosad smo znali, da je položaj tijela relativan, jer se može odrediti samo s obzirom na druga tjelesa. A kako je gibanje promjena međusobnoga položaja tjelesa, i gibanje je relativno. Relativan je oblik staze, po kojoj se tačka giba, a i brzina tačke. Pustimo li iz visine od 20 metara tijelo da pane na zemlju, vidjet ćemo, da je ono palo u vertikali. Za nas na zemlji staza je toga tijela pravac, no kad bismo to padanje mogli motriti sa sunca, vidjeli bismo, da je to parabola, i to vrlo plosna, jer za one dvije sekunde, što tijelo treba, da pane na zemlju, odmakla se zemlja u svemiru za 60 kilometara. Uzmemo li u obzir rotaciju zemlje i gibanje sunca,

izađe staza još zamršenija. Pitamo li, koja je od tih staza prava, koje li je gibanje pravo, realno gibanje, moramo reći, da su to sve prava, realna gibanja. Sva stajališta, s kojih smo gibanje motrili, ravnopravna su među sobom. O gibanju apsolutnom, o gibanju bez obzira na određeno neko stajalište, nema pravoga značenja govoriti.

Osnov klasične mehanike Newtonovi su zakoni gibanja. Među njima prvi je zakon ustrajnosti, zakon inercije, po kojem materija ima sposobnost, da se odupire promjeni stanja, u kojem se nalazi; tijelo, koje miruje, ostaje u mirovanju, a koje se jednoliko giba u pravcu, pridržat će to gibanje dok uslijed djelovanja kakve sile ne bude moralo promijeniti stanje, u kojem se nalazi. No kako čas prije rekosmo, staza tijela nema apsolutnoga značenja, relativna je kao i brzina; gibanje i mirovanje relativni su pojmovi. Zato se moralo postaviti pitanje: s obzirom na koji koordinatni sistem tijelo miruje ili se jednoliko giba u pravcu, t. j. s obzirom na koji koordinatni sistem postoje zakon ustrajnosti i svi ostali zakoni mehanike? Gledajući velike uspjehe klasične mehanike, koja se osniva na Newtonovim principima, zaboravilo se na neodređenosti i teškoće sadržane u prvom zakonu Newtonovu. Newtonu samomu bile su one dobro poznate, pa je ipak u svoje principe prirodne filozofije uveo dvije transcendentne pretpostavke: apsolutno vrijeme i apsolutni prostor. Po Newtonu je apsolutni prostor onaj koordinatni sistem, u kojem postoji zakon ustrajnosti i u kom vrijede sve jednadžbe mehanike. Lorentz je hipotezom apsolutno mirnoga etera, koji ispunjava čitavi svemir, u neku ruku materijalizirao Newtonov apsolutni prostor. No Michelsonovim pokusom utvrđeno je, da je svođenje jednačaba mehanike na apsolutni prostor fizikalna utopija.

Ne mogu ovdje ulaziti u pitanje o inercijalnim sistemima; bit će mi dosta spomenuti, da se kod gibanja u malenom području može zemlja uzimati kao koordinatni sistem. Kod gibanja pak, koja se zbivaju u velikim prostornim i vremenim razmacima, može se kao inercijalni sistem s velikom točnosti uzimati zvjezdano nebo, t. j. onaj koordinatni sistem, koji je vezan s tim neizmjerno udaljenim nebeskim tijelima. No to nije jedini koordinatni sistem, u kojem postoje jednadžbe klasične mehanike. I svaki koordinatni sistem, koji se prema onomu inercijalnom sistemu nalazi u uniformnoj translaciji, može se po Newtonovu principu relativnosti

držati inercijalnim sistemom. I svi su ti koordinatni sistemi ekvivalentni između sebe. Ogledajmo dva inercijalna sistema K i K', kojima se apscisne osi podudaraju, a druge su paralelne među sobom, i kojih se jedan prema drugom giba s brzinom v. Ako se u tački x,y,z prvoga sistema zbilo nešto u vrijeme t, u drugom će sistemu taj događaj biti određen s x', y', z', t', a veza je među tim veličinama određena Galileijevom transformacijom

$$x' = x - vt, \quad y' = y, \quad z' = z, \quad t' = t.$$

Jednadžbe klasične mehanike invarijantne su prema toj transformaciji.

Uzmimo dva koordinatna sistema, od kojih jedan neka miruje, a drugi se giba brzinom v. U početnoj tački svakoga sistema neka se nalazi po jedan motrilac. U momentu, kad su oni jedan kraj drugoga, neka onaj, što miruje, dade kratak signal električnom svjetlošću. Svjetlost će se naokolo rasprostirati s brzinom od trista tisuća kilometara po sekundi. Motrilac, koji miruje, držat ćemo da je vazda u središtu kugle, do koje svjetlost za neko vrijeme dopre, a onaj motrilac, što se giba, držat ćemo da se od središta kugle odmiče s brzinom v. No po Einsteinovu postulatu, po kom je brzina svjetlosti ista u svim koordinatnim sistemima, bit će $c - v = c$, pa će tako i taj motrilac, koji se giba, držati, da se ona svjetlost i oko njega rasprostire u kugli, te da i on udilj ostaje u središtu te kugle.

Prihvatimo li oba Einsteinova postulata, te potražimo li transformaciju, kojom se prelazi s koordinatnoga sistema K, koji miruje, na koordinatni sistem K', koji se giba s brzinom v, vidimo, da ta transformacija mora biti takva, da je

$$x^2 + y^2 + z^2 - c^2t^2 = x'^2 + y'^2 + z'^2 - c^2t'^2.$$

Ovdje je $x^2 + y^2 + z^2 - c^2t^2 = 0$ jednadžba kugle s polumjerom ct. Transformacija, kojom se izvodi prelaz od K na K', tako zvana je Lorentzova i Einsteinova transformacija

$$x' = \frac{x - vt}{\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}}, \quad y' = y, \quad z' = z, \quad t' = \frac{t - \frac{v}{c^2}x}{\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}}. \qquad (1)$$

Galileijeva transformacija izlazi iz ove, ako se stavi $c = \infty$, t. j. ako se brzina svjetlosti uzme beskonačno velika.

Za prelaz od K' na K treba samo promijeniti predznak od v, pa dobijemo

$$x = \frac{x' + vt'}{\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}}, \quad y = y', \quad z = z', \quad t = \frac{t' + \frac{v}{c^2}x'}{\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}}. \qquad (2)$$

*

U koordinatnom sistemu K' na apscisnoj osi namješten je jedan štap. Motrilac, koji miruje u tom sistemu, izmjeri štap i nađe da je dug na pr. 1 metar. Ako je štap namješten tako, da mu krajevi panu u tačke x'_1 i x'_2 apscisne osi, dužina je štapa $x'_2 - x'_1 = 1\ m$. Kolika će bit dužina toga štapa, kad ga gledamo iz sistema K, koji smo uzeli da miruje?

U nekom momentu t, što ga određuje ura, koja miruje u K, tačkama x'_1 i x'_2 sistema K' odgovaraju po jednadžbama (2) tačke x_1 i x_2 u sistemu K, koje su s onim tačkama vezane relacijom

$$x_2 - x_1 = (x'_2 - x'_1) \cdot \sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}.$$

Kako je $x'_2 - x'_1 = 1\ m$, dužina je štapa u sistemu K

$$x_2 - x_1 = \sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}\ m,$$

a to je manje od $1\ m$. U sistemu K' štap je mirovao, no s obzirom na K giba se s brzinom v. Štap, kad se giba, postaje kraći, i to s tim kraći, što mu je veća brzina.

Uočimo sad ma kakvo tijelo, koje miruje u K'! Skup svih njegovih tačaka M', kojima je položaj određen s obzirom na K', sačinjava geometrijski oblik toga tijela u sistemu K'. U tom se obliku prikazuje tijelo motriocu, koji miruje u tom sistemu i koji se zajedno s njim giba s brzinom v. U nekom momentu t sistema K podudaraju se one tačke M' s nekim tačkama M sistema K. Skup tih tačaka M sačinjava kinematički oblik tijela u sistemu K. To je oblik, u kojem se ono tijelo prikazuje motriocu u K. Kinematički oblik tijela, koje se giba, razlikuje se od njegova geometrijskog oblika samo skraćivanjem dimenzija toga tijela u smjeru gibanja, i to u omjeru $1 : \sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}$. Poprečne dimenzije tijela ne mijenjaju se. Kugla na pr. prijeđe u elipsoid, koji je to spljoštenij, što je brzina veća.

Na isti način dobijemo i kinematički volumen tijela iz njegova geometrijskoga volumena.

Sve ovo vrijedi i obrnuto, t. j. za tijelo u sistemu K, kad ga gledamo iz sistema K', jer su ti sistemi posve ekvivalentni. Kontrakcija je dužina recipročna. Ako u sistemima K i K' dva motrioca drže po jedno mjerilo u ruci, pa držeći ih okomito na smjer gibanja nađu, da su ta mjerila jednaka, onda će, kad ih okrenu u smjer gibanja, svaki motrilac držati, da je mjerilo onoga drugog kraće od njegova.

Po Lorentzovoj i Einsteinovoj transformaciji svakoj tački jednoga koordinatnog sustava pridružuje se jedna tačka takova sistema, koji se prema njemu nalazi u uniformnoj translaciji. A to će reći, da se prostor jednoga sistema dade preslikati ili projicirati na prostor drugoga sistema. Uočimo li ma koliki broj motrilaca, koji se jedni prema drugima nalaze u uniformnoj translaciji s različitim brzinama, tad svakomu motriocu pripada zasebni fizikalni prostor, na koji su projicirani prostori svih onih drugih motrilaca. U svakom je tom prostoru sva priroda smještena na drugi način. Ti se prostori među sobom proniču, ali nijesu kongruentni među sobom[1]; jedan izlazi iz drugoga Lorentzovom deformacijom.

Po svem tom razbiramo, da sud o položaju i o obliku tijela ima određeno značenje tek onda, kad se kaže i koordinatni sistem, na koji se taj sud odnosi. A koordinatni su ti sistemi svi ravnopravni između sebe. Koliko se odnosi na prostor, Einsteinov princip relativnosti kaže, apsolutnoga prostora nema, nego su svi prostorni relacijski sistemi među sobom potpuno ekvivalentni. No čuvati nam se valja, da ne zapanemo u apsolutni prostor zamišljajući nekakav viši prostor, koji bi sve te relativne prostore obuhvatao. Nad onim relativnim prostorima nema nikakva drugoga prostora, a izvan tih relativnih prostora ne ima prirode. Svaki ispitivač prirode nosi sa sobom svoj koordinatni sistem; opisujući prirodu primjenjuje svoj zasebiti prostor. Svaki od njih priznaje, da je prostor drugih motrilaca posve ravnopravan s njegovim. Svoja opažanja prirodnih pojava može on staviti u jednoznačnu relaciju s opažanjima svih drugih motrilaca. Rezultate, što ih je ma koji od njih našao u svojem sistemu, može svaki Lorentzovom

[1] J. Petzoldt, Die Relativitätstheorie der Physik. Zeitschrift für positivistische Philosophie. 2 (1914.), str. 21.

i Einsteinovom transformacijom prenijeti u svoj sistem. I tako prostor svakoga motrioca sadržava u sebi i prostore svih drugih motrilaca, no vlastito iskustvo svakoga od njih odnosi se samo na njegov vlastiti prostor. Iz prilagođivanja mišljenja ovakim činjenicama izlazi sama po sebi tolerancija prema svakomu opravdanom stajalištu.

*

Uz kontrakciju dužina postoji i kontrakcija vremena u sistemu, koji se kreće. Zamislimo u početku koordinatnoga sistema K', t. j. u tački $x' = 0$, uru, koja izbija sekunde. $t' = 0$ i $t' = 1$ neka su dva udarca, kako idu jedan za drugim. Među njima je proteklo vrijeme od jedne sekunde. Vrijeme sistema K' transformira se u vrijeme sistema K relacijom

$$t = \frac{t' + \frac{v}{c^2} x'}{\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}}.$$

Supstituiramo li u nju $x' = 0$, $t' = 0$, dobit ćemo $t = 0$, a za $x' = 0$ i $t' = 1$ izlazi $t = \frac{1}{\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}}$. Taj razlomak ima vrijednost veću od 1. Gledajući u onu uru iz sistema K, koji miruje, nalazimo, da između njezina dva udarca ne prođe vrijeme od jedne sekunde, nego nešto više. Ura, koja se kreće, ide sporije negoli kad se nalazi na miru. Među K i K' postoji i u tom pogledu recipročnost.

I pitanje, jesu li događaji, koji se zbivaju na različitim mjestima, istodobni ili nijesu, dobiva određeno značenje tek onda, kad se kaže i koordinatni sistem, s obzirom na koji se vrijeme mjeri. Dva događaja, koja se motriocima u jednom sistemu čine da su istovremena, nijesu istovremena za motrioce u drugom sistemu. Ni istovremenost nema apsolutnoga značenja; i ona je relativna.

Relativiranje vremena činilo je velikih teškoća prirodnjacima, koji su se od Newtonova doba navikli na universalno, apsolutno, pravo i matematičko vrijeme, koje samo o sebi i bez obzira na vanjske objekte jednoliko teče. Neeuklidske su geometrije prema tim teškoćama puka šala, veli Planck. No filozofi ne vide u tom nikakvih teškoća, pa stoga su zastupnici pozitivizma, kao na pr.

Petzoldt, rado prihvatili Einsteinov nauk, nalazeći u njem potvrdu za stari Protagorin princip relativnosti: svakome je svijet onakav, kakav mu se čini. No i transcendentalni idealizam vidi u Einsteinovoj teoriji potvrdu svoga shvaćanja o relativnosti empiričkoga određivanja prostornih i vremenih relacija[1].

*

Prijeđimo sad na jednu — možda najparadoksniju — posljedicu principa relativnosti, a ta se tiče sastavljanja brzina. Rezultanta dviju brzina raznoga smjera određuje se u klasičnoj mehanici paralelogramom brzinâ. Pađu li brzine u isti pravac, njihova je rezultanta algebarski zbroj komponenata. U teoriji relativnosti ne postoji paralelogram brzina, a kad brzine v_1 i v_2 imadu isti smjer, njihova je rezultanta

$$v = \frac{v_1 + v_2}{1 + \frac{v_1 v_2}{c^2}}.$$

To se protivi našemu običnom shvaćanju relativne brzine. Plovi li uz obalu lađa s brzinom v_1, a palubom se u istom smjeru šeta čovjek s brzinom v_2, relativna brzina toga čovjeka prema obali, po običnom našem shvaćanju, jest $v_1 + v_2$, ali je po teoriji relativnosti podata netom izrečenom formulom. Ta formula prijeđe u izraz $v = v_1 + v_2$, ako se brzina svjetlosti c uzme neizmjerno velika. U taj oblik prijeđe ona formula i onda, kad radimo s malim brzinama, kakvih ima u običnoj tehničkoj praksi i u astronomiji; tada naime onaj član $\frac{v_1 v_2}{c^2}$ ne utječe nikako. Kod malih brzina moći ćemo i unaprijed upotrebljavati formule klasične mehanike, no kod brzina, kojima se kreću na pr. elektroni, moramo uzimati Einsteinov izraz za adiciju brzinâ.

Iz te formule Einsteinove još izlazi, da se slaganjem ma koliko brzinâ, koje su manje od brzine svjetlosti, nikad ne može postići brzina svjetlosti. Brzina od 200.000 *km* u sekundi i brzina od 100.000 *km* dadu po običnom shvaćanju upravo 300.000 *km*,

[1] M. Frischeisen-Köhler, Das Zeitproblem. Jahrbücher der Philosophie, I., 1913, 129—166.

Fr. R. Lipsius. Naturphilosophie und Weltanschauung, 1918, zabacuje na str. 89—100. Einsteinovu teoriju relativnosti.

t. j. brzinu svjetlosti, ali po onoj formuli dadu nešto više od 245.000 *km*. Uzmemo li u onoj formuli $v_1 = c_1$, a v_2 da je ma kolika konačna brzina, ali manja od c, izaći će, da je $v = c$. Brzina svjetlosti ne mijenja se, ako joj se u istom pravcu doda brzina manja od nje. Brzina svjetlosti ima u teoriji relativnosti onaj izuzetni položaj, što ga u običnoj mehanici ima neizmjerno velika brzina. Brzina je svjetlosti granična brzina, koja se ne može nikako prekoračiti. Nijedna čestica tvari, nikakav signal, nikakav učinak ne mogu se gibati niti rasprostirati s brzinom većom od 300.000 *km* po sekundi. Poradi toga nema ni momentanoga djelovanja u daljinu, a mora se napustiti i pojam savršeno krutoga tijela, komu bi se svi dijelovi mogli u isti čas pokrenuti.

*

Masa, kojom se mjeri inercija ponderabilne materije, držala se dosad kao apsolutno konstantan element, koji karakteriše podatu množinu tvari. U teoriji relativnosti nestaje i toga pojma, on se stapa s pojmom energije. Masa tijela mijenja se zajedno s njegovnm unutarnjom energijom, uvećava se ili umanjuje s njom zajedno. Troma masa jednoga sistema tijelâ može se uzeti za mjeru energije. Stavak o uzdržavanju mase u sistemu poklapa se sa stavkom o uzdržavanju energije, pa vrijedi samo dotle, dok sistem ne prima ili ne gubi energije. Materija se opire promjeni brzine samo toliko, koliko ima u njoj energije. I tako „troma" masa gubi svoj supstancijalni karakter. No ni energija ne ima apsolutnoga značenja; njezina se veličina mijenja prema koordinatnomu sistemu, u kojem se pojavi opisuju.

Po svemu tom razbiramo, da se osnovni pomoćni pojmovi dosadanjega opisivanja fizikalnih pojava imaju nadomjestiti drugim elementima. Ti pak elementi, koji će u elektromagnetskom shvaćanju prirode imati onu istu zadaću, što su je u mehanističkom imali apsolutno vrijeme, apsolutni prostor, nepromjenljiva masa i energija, moraju biti taki, da se ne mijenjaju prelazom od jednoga koordinatnog sistema na drugi, t. j. moraju biti invarijantni prema Lorentzovoj i Einsteinovoj transformaciji.[1]

*

[1] Langevin: Le temps, l'espace et la causalité dans la physique moderne. Bulletin de la Société française de philosophie, XII., 1912., 1—46., naročito str. 27. i 28.

U naučnom području, koje je duže vremena bilo konservativno i u kom se razvitak sastojao u dograđivanju i uljepšavanju stare naučne zgrade, kojoj se uza sva pregrađivanja nije diralo u temelje — u takom naučnom području radikalna izmjena osnovnih principa ima karakter revolucionaran. A kako se naučni rad ne vrši samo onim, što se obično zove hladnim umom, nego cijela ličnost sa svim svojim simpatijama i antipatijama učestvuje pri tom, razumjet ćemo, da su naučni radnici na različit način dočekali ove nove ideje. Dok se jedni, zablješteni smionošću relativističkih koncepcija, zanesu gledajući u novi svijet, koji im se pred očima otvara, pa teoriju relativnosti proglasuju najznatnijom naučnom pojavom sve tamo od vremena Newtonovih pa do danas[1], drugi[2] vide u njoj samo zanimljiv slučaj sugestije masâ, koja se zaraza poglavito raširila u zemljama njemačkim.

Zanimljivo je, da su se matematici teorijom relativnosti rado bavili već od prvoga njezina pojava. Razlog će biti u tome, što im je taj tok misli bio simpatičan. Analognim pojavama u razvoju matematike bili su oni pripravljeni, da shvate značenje i zamašaj relativističke reforme. Krizu, u kakvu je zapala fizika pojavom teorije relativnosti, preživjeli smo u matematici mnogo ranije, kad su se pojavile geometrije neeuklidske i polidimenzionalne. Uz to je kritika osnovnih principa jedan od najglavnijih poticaja za napredak matematičkih nauka, kako se to vidjelo kod razvijanja teorije funkcija kompleksnih varijabla, pa onda u cijelom onom pokretu, koji se zove aritmetiziranjem matematike i koji se započeo prevladivanjem strožih zahtjeva u određivanju pojmova granice i funkcije, a završio se preobrazbom više matematičke analize pod utjecajem Cantorove teorije skupova.

Kako već rekoh, teorija je relativnosti brzo privukla na se pažnju matematikâ, koji su njene neočekivane rezultate pokušali objasniti različitim geometrijskim interpretacijama. Spomenut ću najprije četverodimenzionalni svemir Minkowskoga.[3]

Sve, što se u svijetu događa, zbiva se na nekom određenom mjestu i u određeno vrijeme. Položaj u prostoru određuje se s tri

[1] N. Campbell, The common sense of relativity, Phil. Mag. XXI, 1911., 502.

[2] P. Drude-E. Gehrke, Lehrbuch der Optik. 1912, 470.

[3] H. Minkowski, Raum und Zeit, 1909.

broja x, y, z, a vrijeme događaja određuje se drugim jednim brojem t. Ta četiri broja uzima Minkowski za četiri koordinate jedne tačke u prostoru od četiri dimenzije. Tom tačkom predočeni su prostorni i vremenski elementi jednoga elementarnog događaja. Gibanje supstancijalne tačke predočuje se u četverodimenzionalnom svemiru kao jedna svemirska linija, na kojoj se nalaze jedan kraj drugoga svi položaji, što ih ona tačka tokom vremena jedan za drugim zauzima. Sve, što se zbiva u svijetu fizičkom, svodi se na statiku u prostoru četverodimenzionalnom. Četverodimenzionalni svemir potpuno miruje. Motreći taj apsolutni svemir, projiciramo ga u naš trodimenzionalni prostor i jednodimenzionalno vrijeme, pa je posve prirodno, da će projekcije izaći različite, prema stajalištu, što ga zauzimamo.

Četverodimenzionalni apsolutni svemir Minkowskoga matematički je simbol, kojim sebi objašnjujemo prostorne i vremenske relacije. Vrijednost je njegova u tom, što je omogućio, da se izgradi matematički formalizam, potreban za sistematsku obradbu teorije relativnosti, t. j. četverodimenzionalna algebra i analiza, bez kojih ne može niko proći, tko se teorijom relativnosti bavi. Tim se simbolom objašnjuju i paradoksni rezultati teorije relativnosti, a i mnogi se komplicirani fizikalni zakoni razabiru u četverodimenzionalnom svemiru jasnije negoli u njegovoj trodimenzionalnoj projekciji. U ostalom vrijedi u tom četverodimenzionalnom svemiru još geometrija Euklidova.

No ima i neeuklidskih interpretacija teorije relativnosti. Da je geometrija Lobačevskoga više rasprostranjena, držim, da bi se i više primjenjivala u teoriji relativnosti. Uzimajući, da se pojavi, koje opisujemo, zbivaju u trodimenzionalnom prostoru Lobačevkoga sa parametrom jednakim putu, što ga svjetlost prijeđe u jednoj sekundi, mogu se, ostavljajući netaknutu stilizaciju osnovnih poučaka klasične teorije, izvesti glavni poučci teorije relativnosti. Među teorijom relativnosti i geometrijom Lobačevskoga — koliko se dosad istražilo — postoji podpuni formalni identitet, koji geometriju Lobačevskoga čini adekvatnim instrumentom za obrađivanje teorije relativnosti. Unutarnji je razlog tomu jednakost izraza za element luka u ta dva područja. Uzimajući, da se pojavi, koje opisujemo, zbivaju u trodimenzionalnom prostoru Lobačevskoga s parametrom $c = 300.000$ *km*, pa služeći se terminologijom neeuklidskom, možemo matematičke izraze, koje

nahodimo u teoriji relativnosti, ne samo vrlo pojednostavniti, nego ih možemo i geometrijski interpretirati na posve analogan način, kako se formule klasične teorije interpretiraju u geometriji Euklidovoj. Ta analogija ide kadšto tako daleko, da se može ostaviti netaknuta stilizacija osnovnih poučaka klasične teorije, samo valja euklidske likove zamijeniti korespondentnim likovima onoga neeuklidskog prostora. Uzimajući na pr. za reprezentanta brzine v dužinu u, koja je s njom vezana relacijom

$$\frac{v}{c} = \text{th } u,$$

gdje c naznačuje brzinu svjetlosti, naći ćemo, da u granicama svakidašnjeg iskustva, — t. j. dok radimo s brzinama, kojih ima u običnoj tehničkoj praksi ili u astronomiji — ona formula vodi do običnoga grafičkog predočivanja brzinâ. Tek kod brzina, koje se mogu isporediti s brzinom svjetlosti, pokazuje se znatnija razlika. Brzina svjetlosti predočuje se dužinom $u = \infty$, pa tako posve prirodno izlazi, da je brzina svjetlosti gornja granica brzinâ. Uz taj način predočivanja brzinâ postoji i u teoriji relativnosti vektorska adicija brzinâ. Samo kod izračunavanja rezultante valja primijeniti i trigonometriju Lobačevskoga.

Panu li brzine u isti pravac, rezultanta je doduše numerički manja od sume komponenata, no grafički je jednaka sumi dužinâ, kojima su predočene komponente; dakle isto kao i u običnoj mehanici. I neki paradoksni rezultati teorije relativnosti objašnjuju se posve prirodno u geometriji Lobačevskoga.

U toj neeuklidskoj interpretaciji teorije relativnosti ne postoji Lorentzova kontrakcija dužina. To će reći, da se poradi Lorentzove i Einsteinove transformacije, koja u ovoj interpretaciji znači translaciju duž ekvidistanata prema apscisnoj osi, nikako ne mijenja udaljenost dviju tačaka te osi.[1] Dužine imadu apsolutno značenje u ovoj interpretaciji. I s tim otpada relativnost prostora u Einsteinovu shvaćanju.

*

Protivnici teorije relativnosti nijesu je držali znatnijom radi toga, što joj je valjanost bila iznajprije ograničena na područja

[1] V. Varićak, O transformaciji elektromagnetskoga polja u teoriji relativnosti. Rad *204*, str. 120., 1914.

jednolikoga gibanja u pravcu. Svakom nejednolikom gibanju pridavala se apsolutna fizikalna realnost. Samo uniformna translacija ne ima eksperimentalnoga značenja u zatvorenom sistemu, ali svaka promjena brzine, svaka akceleracija ima apsolutno značenje.

No Einstein je izgradio posveopćenu teoriju relativnosti, po kojoj su sva gibanja relativna. Princip relativnosti mogli bismo i ovako izreći: Ako se može uzeti, da tijelo K miruje, onda se s istim pravom može uzimati, da miruje i svako drugo tijelo K', koje se s obzirom na K giba jednoliko u pravcu. (K se tad giba u protivnom smjeru). Prema posveopćenoj teoriji relativnosti možemo svaki koordinatni sistem, koji se kreće ubrzano, držati da miruje, ali da se nalazi u polju gravitacije. Einstein to objašnjuje ovako[1]:

Prenesimo se mišlju u jedan dio svemirskoga prostora, koji je od zvijezda i od svih drugih kosmičkih masa toliko udaljen, da se može uzeti, da te mase već nimalo ne utječu na tijela, koja se tu nalaze. U tom prostoru vrijedit će zakon inercije, to će reći, da u tom prostoru možemo odrediti koordinatni sistem, s obzirom na koji će tijela, koja miruju, ostati mirna, a koja se gibaju, gibat će se neprestance jednoliko u pravcu. Kao koordinatni sistem uzet ćemo prostran ormar, u kojem je jedan motrilac sa svim potrebitim aparatima, da može izvoditi fizikalna mjerenja i opažanja. U tom ormaru dakako ne ima teže, jer su sve mase odviše daleko. Stoga se onaj čovjek mora nekako pričvrstiti o tlo ormara, ako hoće da ostane u njem stojećke. On se naime nalazi u onakom položaju, u kakvom su bili oni putnici na mjesec, kad su došli do tačke, u kojoj je privlačenje zemlje i mjeseca bilo jednako.

Uzmimo zatim, da je na gorjem kraju ormara u sredini prikvačeno uže, koje netko vuče s konstantnom silom. Ormar će se uslijed toga gibati sve brže i brže prema gore. Tako sudimo mi, koji sve to gledamo s jedne tačke, koja ostaje mirna; no kako će onaj motrilac u ormaru suditi o stanju, u kojem se nalazi?

Tlakom, što ga tlo ormara izvodi na tabane toga motrioca, prenosi se ubrzano gibanje ormara i na njega. On se više ne treba pričvršćivati o tlo ormara, jer tlo izvodi pritisak na njegove noge, i on stoji čvrsto, kao što mi poradi teže stojimo na tlu u sobi

[1] A. Einstein, Über die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie. Sammlung Vieweg, Heft 38., 1917., str. 45.

Ispusti li on iz ruke štogod, onda se na to tijelo više ne prenosi akceleracija ormara, pa će se stoga ono s ubrzanim relativnim gibanjem približavati tlu ormara. Svi predmeti, koji nijesu učvršćeni, past će na tlo. Izvede li on pokuse o padanju s predmetima različita materijala, uvjerit će se, da oni svi jednako brzo padaju na tlo. I po svemu, što mu je poznato o polju gravitacije, mora on zaključiti, da njegov ormar miruje u konstantnom polju gravitacije.

Pričvrsti li se o strop ormara nit i o nju objesi štogod, nit će se napeti i visjet će „vertikalno" prema dolje. Pitamo li, zašto je nit napeta, onaj čovjek u ormaru odgovorit će ovako: Na obješeno tijelo djeluje sila teže i vuče ga dolje; napetost niti drži ravnotežje sili teže. Za veličinu napetosti odlučna je „teška masa" obješenoga tijela. Drugačije sudimo mi, koji znamo, da je to polje gravitacije samo prividno. Nit se mora zajedno s ormarom ubrzano gibati. Ubrzano gibanje ormara prenosi se kroz nit na tijelo, koje je o nju privezano. Napetost niti upravo je tolika, da ono tijelo bude prisiljeno na ubrzano kretanje. Za veličinu napetosti odlučna je „troma masa" tijela.

Proširujući princip relativnosti i na nejednolika gibanja, moramo uzimati jednakost teške i trome mase, a ta je jednakost s velikom točnošću i eksperimentalno utvrđena. Pojmovi „trome" i „teške" mase nemaju više apsolutnoga značenja kao u mehanici Newtonovoj. Podjedno razbiramo, da općenim principom relativnosti, t. j. principom relativnosti svih gibanja, možemo nešto saznati o zakonima gravitacije.

U mehanici Newtonovoj imade rotacija apsolutno značenje. Newton je držao, da se po centrifugalnim silama, koje se javljaju kod rotacije, može razlikovati apsolutno gibanje od relativnoga. Bošković, koji je, kao prirodnjak, bio potpun relativist, uvjeren je bio, da Newtonovi dokazi za to nemaju odlučne vrijednosti.

Po općenoj teoriji relativnosti mogu se i rotacije shvatiti kao relativna gibanja. Polje centrifugalnih sila, koje se javlja na tijelu, koje rotira, ekvivalentno je s poljem gravitacije, što ga izvode svemirske mase, koje oko toga tijela rotiraju, a ono samo može se zamišljati da ostaje na miru. I tako mehanika prelazi posve u teoriju relativnih gibanja tjelesa.

Svako gibanje tijelâ, koje je nastalo uslijed privlačenja drugih masa, može se zamijeniti nekim gibanjem motrioca. Svaka pak

promjena pojavâ, koja nastane uslijed gibanja motrioca, može se shvatiti kao učinak nekoga polja gravitacije. Fizikalno se ne da odlučiti, je li neku promjenu izvelo gibanje motrioca ili polje gravitacije. Fizikalnim sredstvima ne da se odlučiti između „tromosti" i gravitacije.

*

No ako su i rotacije relativne, onda za tijela, koja se nalaze u rotaciji, ne postoji više Euklidova geometrija. Zaputimo se opet u onaj dio svemira, u kojem ne ima polja gravitacije, i istaknimo u njem jedan koordinatni sistem K. S obzirom na taj sistem vrijedi specijalna teorija relativnosti. Uočimo uz to drugi sistem K', koji s onim prvim ima zajednički početak i os Z. Taj drugi koordinatni sistem neka jednoliko rotira.[1] Nacrtamo li u ravnini X, Y prvoga sistema jedan krug, s razloga simetrije moći ćemo držati, da je to podjedno krug u ravnini X', Y'. Ako motrilac, koji miruje u sistemu K, izmjeri periferiju i dijametar toga kruga, kvocijent nađenih brojeva bit će upravo broj π. No ako se mjerenje izvodi mjerilom, koje miruje s obzirom na sistem K', dobit će se broj veći od π. Kad se naime to mjerilo postavi na periferiju, motrilac u sistemu K naći će, da je ono kraće negoli ako se postavi na dijametar. Prvi put mjerilo je postavljeno u smjer kretanja, pa se stoga skratilo, a u drugom je slučaju okomito na smjer gibanja, pa ostaje neskraćeno. Zato će se mjereći periferiju dobiti broj veći negoli prvi put, pa će za omjer periferije i dijametra izaći broj veći od π, kao i u geometriji Lobačevskoga. Tim je pokazano, da u koordinatnom sistemu, koji rotira, pa tako isto ni u polju gravitacije ne postoji geometrija Euklidova.

Dosad smo uzimali, da zakoni geometrije ne zavise o stajalištu, s koga se prostor promatra. Relacije, koje izrazuju svojstva likova, imale su isti oblik u svim koordinatnim sistemima. Taj je oblik morao biti invarijantan prema svim skupovima geometrijskih transformacija. No pristanemo li uz teoriju relativnosti, onda to više ne vrijedi.

Ako se za četverodimenzionalni svemir Minkowskoga ili za interpretaciju specijalne teorije relativnosti u geometriji Lobačevskoga moglo još reći, da su to samo matematički modeli

[1] A. Einstein, Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie, 1916., str. 12.

te teorije, bez kojih bi se moglo i proći, ovdje se neeuklidska metrika nameće s logičkom nuždom. Prihvatimo li posveopćenu teoriju relativnosti, t. j. nauk o relativnosti svih gibanja, onda nam nedostaje euklidska geometrija, pa moramo uzeti drugu. A koju i kakvu, to stoji do polja gravitacije na onome mjestu prostora, koji promatramo.[1]

S tom spoznajom vezan je i odgovor, što ga sad možemo dati na jedno staro geometrijsko pitanje, na pitanje naime, da li geometrija Euklidova — o kojoj iz matematike znamo samo da je logički neprotivurječan sistem — postoji i u kojem li značenju postoji u zbiljnom svijetu.

Dosadanja fizika, u kojoj je vrijedio pojam apsolutnoga vremena, kod opisivanja prostornih relacija u prirodi preuzimala je poučke Euklidove geometrije i primjenjivala ih u svakoj specijalnoj teoriji fizikalnoj. Novija fizika, osnovana na posveopćenom principu relativnosti, zauzima prema geometriji posve drugo stajalište. Ona izvodeći fizikalne zakone ne suponira ni euklidske niti kakve određene neeuklidske geometrije, nego na osnovu istoga formalnog principa daje u isti čas i geometrijske i fizikalne zakone. Po njima se razbira, kako su elementi, koji određuju geometrijska svojstva prostora na nekome mjestu i koji su podjedno matematički izraz za fizikalni pojav gravitacije, vezani o vrijednosti elektrodinamičkoga potencijala.[2]

Tako nam i teorija relativnosti daje potvrdu za to, da je prostor sam o sebi amorfan; tek objekti, koji se nalaze u njem, daju mu određenu strukturu. Bez obzira na fizikalno stanje tih objekata ne može se govoriti o nekoj geometriji prostora. Predmeti naših mjerenja nikad nijesu prostor ni vrijeme sami o sebi. Prostor i vrijeme sačinjavaju četverodimenzionalnu shemu, u koju mi na osnovu opažanja i mjerenja smještamo fizikalne objekte i zbivanja.

Fizika postaje četverodimenzionalna pseudogeometrija, kojoj je metrika vezana o elektromagnetske veličine, o materiju.

Moglo bi se pitati: ima li u iskustvu kakvih potvrda za općenu teoriju relativnosti? Tu ćemo spomenuti, da u području astronomije

[1] M. Schlick, Raum und Zeit in der gegenwärtigen Physik, 1917., str. 31. E. Freundlich, Die Grundlagen der Einsteinschen Gravitationstheorie, 1917., str. 45.

[2] D. Hilbert, Die Grundlagen der Physik (zweite Mitteilung), Nachrichten der k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Math.-phys. Klasse, 1917., str. 11.

ima pojava, koji bi za to podesni bili. Polje gravitacije utječe na rasprostiranje svjetlosti toliko, što brzina svjetlosti zavisi o potencijalu gravitacije, pa se svjetlost ne rasprostire u pravcu. U blizini sunca otklanja se zraka svjetlosti za 1·7 lučne sekunde. Kod potpune pomrčine sunca morala bi se zvijezda, koja se vidi kraj sunčanog ruba, odmaknuti za toliko od onoga položaja, u kom je vidimo, kad je sunce na drugom mjestu. Zaradi pomrčine u augustu 1914. bila je pošla jedna njemačka ekspedicija u južnu Rusiju, no rat je zapriječio njezin naum.

Ali zato ima teorija relativnosti lijep jedan teoretički rezultat. Teorija gravitacije, izvedena iz općenog principa relativnosti, u specijalnom slučaju, kad se uzme slabo polje gravitacije i male brzine, kojima se mase gibaju, daje teoriju gibanja planeta po Newtonovu zakonu. Newtonova je teorija dakle prva aproksimacija. Po toj teoriji izlaze kao staze planetâ elipse, koje su nepomične. No kod Merkura znamo da mu elipsa nije nepomična prema zvijezdama nekretnicama, nego da se u 100 godina zakrene za 43 lučne sekunde. Ovo se u klasičnoj mehanici objašnjavalo različitim hipotezama, koje nijesu osobito vjerojatne. Ako se pak u Einsteinovoj teoriji uz prvi član uzme još i drugi, t. j. ako se poveća tačnost računa, onda se pokazuje razlika prema Newtonovoj teoriji. Elipsa planeta zakreće se u smjeru gibanja, i to za iznos, koji kod Merkura daje upravo one 43 sekunde, što ih je konstatirao Leverrier.

Kod eksperimentalnih potvrda teorije relativnosti[1] može se raditi samo o „posljednjim decimalama". Iznosi, za koje se razultati te teorije razlikuju od rezultata dobivenih u klasičnoj teoriji, nužno moraju biti veoma sitni. Inače bi se nedostatnost klasične teorije morala već odavna zamijetiti. Napredak, postignut općenom teorijom relativnosti, nije u njenim numeričkim posljedicama, pa se i ne ima prosuđivati po praktičnim uspjesima. Veličina i zamašaj te teorije jest u prevratu, što ga je ona izvela u našem mišljenju, a ljepota se njena očituje u jedinstvu i skladnosti slike, kojom nam se prikazuju prirodna događanja.

---

[1] P. Riebesell, Die Beweise für die Relativitätstheorie. Die Naturwissenschaften, IV., str. 97, 1916.

M. Born, Einsteins Theorie der Gravitation und der allgemeinen Relativität. Physikalische Zeitschrift. 17, str. 51—59, 1916.

Natko Nodilo.

VI.

NEKROLOZI.

Natko Nodilo.

(* 1834. † 1912.)

Napisao pravi član Dr. Ferdo pl. Šišić.

Natko (Sperato) Nodilo rodio se u Splitu 31. augusta 1834. od oca Petra rodom s otoka Mljeta i matere Ane Cvitanić iz Bola na otoku Braču. Potekao je dakle od radišne pučke obitelji, koje su članovi u moru gledali svu svoju zaradu i sav napredak svoj. Osnovnu školu i gimnaziju dovršio je Nodilo u Splitu, gdje je kao pitomac tamošnjega biskupskog sjemeništa položio ljeti god. 1853. ispit zrelosti. Na jesen pošao je u bogosloviju zadarsku s namjerom, da se posveti svećeničkom zvanju. Još kao gimnazist u splitskom sjemeništu upoznao se sa starijim drugom svojim Mihovilom Pavlinovićem, s kojim nastavi drugovanje i u Zadru. No već god. 1854. bi Pavlinović zaređen i onda poslat na župu u Drašnice kod Makarske (u biskupiji splitsko-makarskoj), odakle dođe već god. 1855. u svoje rodno mjesto u Podgoru kod Makarske, gdje ostade do god. 1870. Drugovanje s Pavlinovićem, tim izrazitim dalmatinskim Hrvatom i narodnim čovjekom, u velike se dojmilo mladoga i bistroga Nodila, a naročito je Pavlinović prijatelja svoga upozorio na Vukov „Rječnik“ (1852.) i na „Narodne pjesme“, a i na prečisti izvor narodnoga štokavskoga govora u dalmatinskoga težaka. Ne znamo, što je razlog, da se Nodilo na jesen 1856. — dakle nakon dovršene treće godine bogoslovije — odlučio ostaviti svećenički stalež i prihvatiti poziv ravnatelja splitske gimnazije popa Franceschi-Perinovića, da primi mjesto pomoćnoga učitelja gimnazije u svom rodnom gradu Splitu; tim je odlučnim korakom život svoj posvetio učiteljskomu zvanju.

Na gimnaziji splitskoj ostade Nodilo cijele školske godine 1856.—1857. kao „pomoćni učitelj“, a onda pođe na jesen god. 1857. u Beč, gdje je sedam semestara (1857.—1861.) (jer su mu se teologički semestri uračunali za jedan filosofički) slušao predavanja iz historije i geografije, a naročito kod ondašnjega čuvenoga profesora opće historije Josipa Aschbacha. Nakon svršenih nauka Nodilo se marta 1861. podvrže u Beču državnomu učiteljskomu ispitu, pa ga položi njemačkim jezikom s ocjenom, da je „osposobljen predavati opću historiju i geografiju na cijeloj gimnaziji s talijanskim kao nastavnim jezikom“. Vrativši se po tom kući, bude 31. augusta 1861. — dakle ravno u dvadeset i sedmoj godini života, kao zreo i sređen čovjek — imenovan suplentom u splitskoj gimnaziji, u kojoj su se tada svi predmeti poučavali jezikom talijanskim.

U to je doba Dalmacija imala sasvim drugačiju inteligenciju, koja joj se stavila na čelo, negoli danas.

Poznato je, da je današnja Dalmacija nikla upravo iz granica bivših mletačkih osvajanja između god. 1409. do 1718. Prvi posjed Mlečana bijaše kasnije nazvani acquisto vecchio („Stara Stečevina“), naime zemlja uz Jadransko more s otocima i kopnenim gradovima: Zadrom, Vranom, Novigradom (uz Karinsko more), Ninom i otocima Pagom, Cresom i Rabom (sve ovo stečeno bješe godine 1409.) pa Skradinom (1411.), Šibenikom (1412.), otocima Hvarom (1420.), Bračom (1420.), Korčulom (1420.), te gradovima Kotorom (1420.), Splitom (1420.), Trogirom (1420.) i Omišom (1444.), — dakle, kako vidimo, uza sve važnije primorske gradove sve do ušća Cetine, pa otoke, nalazila se u tome na kopnu još i županija lučka. Sada, u prvoj poli XV. vijeka, razvi se ime Dalmacija kao geografički i politički pojam mletačkoga vladanja, jer primjerice Klis, Knin i Sinj bili su još uvijek u Hrvatskoj. Odbivši za dugotrajnih ratova s Turcima sve njihove navale, sačuvaše Mlečani u glavnom „acquisto vecchio“ samo uz more i otoke, ali ne još svagda uz primorje. Stoga i pridrža „linea Nani“ (1669.) stari naslov: „acquisto vecchio“. No rat se s Turcima već godine 1684. poslije turske katastrofe pod Bečom nastavio. Sada osvojiše Mlečani Knin, Sinj, Herceg-Novi i Boku Kotorsku te još mnoga druga mjesta u dalmatinskom zagorju, a na te se bivše česti hrvatske države poslije Karlovačkoga mira (god. 1699.) i opet protegnulo uz mle-

tačku vlast i ime Dalmacije. Taj su posjed Mlečani nazvali „Nuovo acquisto“. Konačno je zaokružila Venecija svoju Dalmaciju i Boku Kotorsku (bez Dubrovnika) za onoga rata s Turcima, koji svrši Požarevačkim mirom (god. 1718.). Sada bi stvorena „linea Mocenigo“, kojom dobiše Mlečani sve ono, kako je još stajalo u Dalmaciji za propasti republike mletačke (god. 1797.), a i danas pokazuje tek neznatnu promjenu k jugu (Dubrovnik i Budva); ovaj se posjed prozvao „acquisto novissimo“. Ovako se eto s obzirom na geografski naziv razvila zemlja, koja je sva do ušća Neretve još od davnine pripadala narodu hrvatskomu. Samo je vrijeme sa sobom nosilo, da su uz talijansku crkvu i upravu, uz prirodnu gravitaciju primorja k Veneciji i ostaloj italskoj obali, pa uslijed trgovanja ubrzo zadobili talijanski jezik i talijanska kultura pa način života prevlast ne samo nad plemstvom i višim klerom, nego i nad običnim građanstvom. Naročito se u tom odlikovao „acquisto vecchio“, dok je „acquisto nuovo“ već bio više, a „acquisto novissimo“ posve hrvatski (odnosno srpski), dašto poglavito u seljačkom dijelu naroda. Ovo je hrvatstvo našlo glavnu potporu još i u doseljenom srpskom pučanstvu iz turskih vremena. Ovakovu je Dalmaciju zatekla i austrijska vlada (god. 1797.), pače u znatnom se dijelu inteligencije pojavi jaka struja idući za tim, da se Dalmacija pripoji Hrvatskoj i Slavoniji. No tomu se uze opirati bečka vlada odmah s početka, davši već prvomu svome carskomu namjesniku grofu Rajmundu Thurnu tajnu instrukciju, u kojoj se kaže: „Vaša će zadaća biti, da ovu nezgodnu želju Dalmatinaca u korist sjedinjenja s Ugarskom (naime s Hrvatskom i Slavonijom) suzbijate; zasada nema uopće mjesta nikakim novotarijama“. Podjedno bečka vlada (ministra Thuguta) stavi cijelu zemlju pod policijsku pasku, a naročito one ljude, koji su istakli ideju sjedinjenja, kao što su bili conti Zaninovići iz Budve, pa Tartaglia, Draganići, Vrančići, Cindri, Alberti i Milesi iz Splita, Garagnini iz Trogira i mnogi drugi odličnici. Kad se po tom iza kratke francuske vlade, koju su Dalmatinci, a naročito seljani, iz dna duše mrzili, opet povratila austrijska (od 1815. do 1918.), nastavi ona politiku svoju po istoj metodi, šta više, uvela je i opet talijansku upravu uzevši podupirati i jačati talijanski elemenat na štetu narodnoga hrvatskoga, a zemlju samu (sada i s Dubrovnikom) stavi izravno pod vlast carsku s naslovom kraljevine. Osim toga privali ona

nekadanje hrvatske otoke, koje je i Napoleon pridijelio (god. 1811.) civilnoj Hrvatskoj (La Croatie civile), t. j. Cres, Krk i Lošinj, markgrofiji Istri, a jedini je Rab vratila Dalmaciji (god. 1822.), dakle onako, kako je ostalo sve do sada.

Uza sve to, hrvatski je sabor neprekidno tražio sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Tako god. 1802. (poslije 1796. nije se sabor sastajao), 1825., 1830., 1843.—1844., 1845. i 1847.—1848. No bečka vlada nikako ne htjede na to pristati. Kao neki znak, da ipak nešto kani učiniti, bude ban Josip Jelačić imenovan gubernatorom Dalmacije. Ujedno izdade sabor (čl. V.: 1848.) proglas Dalmatincima pozivajući ih, da kao cjeloviti dio trojedne kraljevine sve sile upotrebe, kako bi se što prije sa svojom braćom složili i ujedinili. Tomu se Dalmatinci i odazvaše; ovdje bijahu za sjedinjenje s Hrvatskom tada Petranović, Ivičević, Knežević i Pucić, a kad se Jelačić god. 1850. provezao Dalmacijom, bude s velikim oduševljenjem svagdje dočekan. Ali malo poslije toga bečka vlada proglasi u cijeloj državi apsolutizam, kojim bješe svaki dalji rad u tom pravcu i u Dalmaciji i Hrvatskoj zaustavljen.

U to se doba apsolutizma nalazio Natko Nodilo u Beču na naukama. Nema sumnje, da se on tada pomnjivo zanimao za sve promjene u državi i da je tada već s dubokim uvjerenjem stao na stranu onih ljudi, svojih zemljaka Hrvata i Srba, koji uzeše u svoj program kao kardinalnu točku — ujedinjenje. No s apsolutizmom bilo je skoro kraj; Austrija, potučena kod Magente i Solferina od Napoleona III., uvidje brzo — a još više, da primiri nezadovoljne Madžare i Hrvate —, da joj ne preostaje drugo, nego bar ukloniti u taj čas javno oglašeni apsolutizam, te se upitati kod pojedinih naroda, šta misle o novom uredenju države.

Posve je shvatljivo, da se i Dalmacija tada nalazila u velikoj uzbudenosti: upravo u to doba pjevao je Leopardi, osobitom se umnom diplomatskom vještinom isticao Cavour, glazbom je širio simpatiju za Italiju neumrli Verdi, a perom Mazzini, dok je naš Šibenčanin Tommaseo filologičku znanost talijansku, podjedno s ostalim patriotskim talijanskim djelima, podigao do zamjerne visine. Upravo Tommaseo najviše se dojimao dalmatinske inteligencije, postavši joj u neku ruku idealom naučenjaka i rodoljuba. Konačno, nije se činilo nevjerojatnim, da će Napoleon III. još jednom povesti rat za ujedinjenje svih onih, kojima bješe materinski jezik onaj Danteove „Divine Comedije“ i Leopardijevih pjesama.

Kad se sjetimo svega, što smo već kazali, prirodno je, da je u taj mah većina dalmatinske inteligencije, imajući u svojoj službi i gradske niže slojeve, bila angažovana protiv ideje sjedinjenja s Hrvatskom i Slavonijom.

Poslije mira s Francuzima i Talijanima te gubitka Lombardije, prvo bješe, da je car Franjo Josip I. sazvao u Beč tako zvano „pojačano državno vijeće" (verstärkter Reichsrat), u koje bjehu pozvani iz Hrvatske Ambroz Vraniczany, iz Slavonije biskup Strossmayer, a iz Dalmacije conte Frano Borelli. Ovo je Državno Vijeće zasjedalo od 31. maja do 27. septembra 1860. u Beču pod predsjedanjem nadvojvode Rainera, pa se konačno poslije poduže debate izjavi većinom glasova, da „ojačanje i razvitak monarhije traži, da se prizna historičko-politički individualitet pojedinih zemalja, unutar kojega da se razne narodnosti primjereno razvijaju i napreduju, ali u svezi s potrebama i interesima cjelokupne monarhije", t. j.: Državno se Vijeće izjavi za neke vrste federalizma s centralnim parlamentom (dašto, u Beču). U tom istom vijeću naglasi biskup Strossmayer, da se nada, da će se Dalmacija opet sjediniti s Hrvatskom, kako je to negda bilo; to je zatim 25. septembra ponovio još i Ambroz Vraniczany, poznati rodoljub iz vremena ilirskoga pokreta (naročito između god. 1830.—1848.). Sjutradan, 26. septembra, osvrne se na to conte Borelli kao zastupnik Dalmacije i reče, da priznaje, da Dalmacija ima kud i kamo više Slovena negoli Talijana, no za sjedinjenje s Hrvatskom da sada još nije vrijeme. Nato se diže biskup Strossmayer i uze historičkim podacima dokazivati, da je Dalmacija od uvijek sastavni dio „kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije", a onda dodade: „Ako tko tvrdi, da u Dalmaciji nitko nije za združenje s Hrvatskom, to ja ovu tvrdnju poričem. Malen je dašto broj stanovnika Dalmacije, koji hoće da se združe, a što nijesu svi za združenje, tomu se ja ne čudim, jer tamošnji Talijani, premda ih je manje, imadu ipak inteligenciju za sebe. Tko dakle da bude za sjedinjenje, za združenje s Hrvatskom? Zar ova ista inteligencija, življu slovenskom sasvim protivna?" Ovim čuvenim govorom svojim udario je biskup Strossmayer temelje hrvatskoj narodnoj stranci u Dalmaciji, a conte se Borelli drži začetnikom „autonomaške" talijanske stranke.

*

Nakon raspusta Državnoga Vijeća izišla je 20. oktobra 1860. poznata „oktobarska-diploma“, kojom je Ugarskoj i Hrvatskoj vraćen ustav, a u izgled stavljen i ostalim zemljama monarhije (dakle i Dalmaciji), dok je Državno Vijeće u Beču imalo biti centralni parlamenat za zajedničke poslove svim zemljama. Tim se povodom sastala 26. novembra u Zagrebu banska konferencija pod predsjedanjem bana Josipa Šokčevića, koja je vijećala sve do 17. januara 1861. Odmah u početku (28. novembra) zaključiše prisutni hrvatski rodoljubi, da se ima car Franjo Josip I. zamoliti posebnom predstavkom, koju će mu lično predati svečana deputacija, da se „Hrvatskoj pripoji čitava Dalmacija, a od Istre Kvarnerski otoci (Krk, Cres i Lošinj) [uz sve ostale manje] i tri od starine hrvatska kotara u Istri: Volosko, Labin i Novigrad (Podgrad); ove zemlje neka budu već na slijedećem saboru hrvatskom zastupane po svojim zastupnicima“. Već 2. decembra predvede ban Šokčević deputaciju caru Franji Josipu, koji je vrlo ljubazno primi i onda 5. decembra upravi banu ručno pismo, u kojem se za Dalmaciju izjavio pripravnim udovoljiti predloženim željama, pa zato naređuje: „da se zbog potpunoga ispitivanja i svestrano povoljnoga rješenja ovoga pitanja pozovu i poslanici iz Dalmacije u bansku konferenciju“. Dne 10. decembra pročitao je ban Šokčević u konferenciji carevo ručno pismo. Dok je ono kod većine izazvalo burno odobravanje i oduševljen pljesak, bilo je i takih, koji nijesu zatajili svoga nezadovoljstva, bistro uvidjevši, da ručno pismo ne daje pouzdane nade u jasnu i sigurnu budućnost. Tako reče mudri i oprezni Ilirac Ljudevit Vukotinović: „Ako Njegovo Veličanstvo ne bude našemu banu dalo faktički upliv na Dalmaciju (t. j. vlast), onda Dalmacija (zbog talijanske inteligencije) ne će birati ljude, koji poznadu potrebe naroda i koji stoje uz narod, to jest, ne će ni doći do sjedinjenja, koje svi želimo i koje je vladar u principu jur odredio“; zato drži Vukotinović, da bi trebalo uza zahvalnicu caru još izjaviti prepokornu nadu, da će se i toj želji konferencije, odnosno hrvatskoga naroda, što prije udovoljiti. No konferencija, pod utjecajem bana Šokčevića i nekih drugih, konačno primi sa zahvalnošću ručno pismo carevo bez ikakve primjedbe, sa 29 protiv 13 glasova. Sada bude Dalmacija pozvana, da pošlje na bansku konferenciju u Zagreb svoje pouzdanike, koji će vijećati o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.

Na taj glas i poziv sva se Dalmacija podijeli na dva tabora: za sjedinjenje i protiv sjedinjenja. Pristalice sjedinjenja zvahu se aneksionisti ili narodnjaci, a protivnici autonomaši, t. j. zatočnici tobožnje dalmatinske samouprave. Boka Kotorska i Dubrovnik stupiše listom među najodlučnije redove aneksionista ili narodnjaka (i to i Hrvati i Srbi). Grofovi Medo i Niko Pucići, odlični Dubrovčani, preporučivahu u zagrebačkom „Pozoru" sjedinjenje. Ali se uopće može kazati, da su se u narodne redove pribrajali: niži kler, kod kojeg je hrvatsko čuvstvo osobito snažno izbilo, onda mladi doktori i profesori, od kojih neki doduše uzgojeni u Italiji ili samo u talijanskoj knjizi, nijesu živo osjećali hrvatsko čuvstvo, ali su osjećali snažno čuvstvo za pravednost i slobodu. Tako su isto dvojaki bili elementi, koji su sačinjavali protivni tabor: bilo je onih, koji su se protivili hrvatskomu pokretu, jer su se priznavali Talijanima, a bilo je i takovih, koji su se od starih predrasuda protiv hrvatstva nazivali „Slavo-Dalmati" („ma Croati mai") preporučujući prevlast talijanskog jezika tobože u ime kulture.

Međutim se Vukotinovićeve riječi ostvariše. Činovništvo dalmatinsko, na čelu mu sam carski namjesnik general topništva barun Lazar Mamula, — dakle ličnost, koja je stajala s bečkom centralnom vladom u tijesnom dodiru — nagovaralo je Dalmatince, da ne idu u Zagreb, a one, koji su svakako htjeli da podu (kao Splićani conte Buratti, Ivićević i Milinović) zavaravalo je porukom, da treba da kod kuće čekaju, dok im ne stigne službeni poziv; u tom pak čekanju bude i banska konferencija dovršena (17. januara 1861.). Ovo djelovanje austrijskih oblasti u Dalmaciji bijaše posljedica promjene ličnosti u vodećem državnom ministarstvu; grofa Agenora Goluchowskoga zamijenio je naime 11. decembra 1860. Anton vitez Schmerling, odlučni protivnik svakoga federalizma u interesu centralizma, pače u interesu iste germanizacije po uzoru Josipa II., pa zagovarač i zaštitnik birokracije i sličnih okolica. Već 26. februara 1861. izađe carski patent („Februarpatent"), u glavnom dašto složen Schmerlingom; taj se doduše pozivao na oktobarsku diplomu, ali je kud i kamo dalje pošao od nje, jer uza nj bješe pridodan još i zakon o zastupanju državnom i zemaljski red za zapadnu (austrijsku) državnu polovicu (s Dalmacijom), koji podade ustavnomu životu novu sadržinu. Na mjesto pojačanoga državnoga vijeća istupiše

„Državno Vijeće“ (Staatsrat) i „Carevinsko Vijeće“ (Reichsrat). Ovaj je drugi organ imao biti sastavljen od Gospodske i Zastupničke kuće, a u prvom trebala je biti reprezentovana cijela monarhija. Pored toga još je uvedeno t. zv. „uže državno vijeće“, a u kojem će raspravljati, s isključenjem Ugarske i Hrvatske, samo zemlje i kraljevine zapadne (austrijske) pole monarhije (dakle i Dalmacija) o svojim zajedničkim interesima. Februarski je dakle patent točno ograničio kompetenciju pojedinih sabora, a težište stavio u centralni bečki parlament. Prema tome bješe djelo Schmerlingovo „die Charte des deutschen Zentralismus, die Ungleiches zusammenschmieden und einen in sich selbst gefestigten Einheitsstaat auf Kosten der Länder und der Nationen herstellen wollte“. Ipak se razlikuje od oktobarske diplome bitno u tome, da je podijelio pravo stvaranja zakona između krune i „Reichstaga“, pa tako jače istavio volju parlamenta. No u posebnim uredbama njegovim jasno se vidjelo, da je februarski patent zloglasni apsolutizam samo donekle stegnuo, ublažio i kao nekim ga plaštem prikrio, ne iščupavši ga nipošto s korijenjem i ne uklonivši ga tako posvema. To ćemo odmah i vidjeti. Februarski je patent samo još većma uzrujao Dalmaciju. Jedni su pitali, šta je sa sjedinjenjem, a drugi su ga se bojali, gledajući u njemu neku carsku zapovijed. Grad Split žestoko se protivio sjedinjenju i protestirao još dne 23. decembra 1860., pod vodstvom svoga poznatoga načelnika autonomaša Bajamontija, protiv svakoga, koji bi ga bez izrične punomoći htio zastupati u Zagrebu u pitanju sjedinjenja; a tako se izjavio i najveći broj inteligencije po Dalmaciji, a naročito u primorju govoreći, da je upravo uvreda za Dalmaciju, kad banska konferencija u Zagrebu traži od cara Franje Josipa sjedinjenje, a Dalmaciju i ne pita, je li joj to pravo, a ipak je ona u čitavoj stvari glavni faktor, pače mnogi se od autonomaša (kao Bajamonti u Splitu) zalijetahu među prosti puk odgovarajući ga i od same pomisli na sjedinjenje s Hrvatskom. Govorilo se koješta: „Hrvati su gladni; evo tek nedavno kupili smo za njih milodare, pa šta ćete s gladnim ljudma? Ta, vi i nijeste Hrvati, nego Dalmatinci, jer Hrvati su oni tamo preko Velebita, koji nose samo gaće! U Hrvatskoj već je od kolijevke svako muško vojnik, ondje stoji svakom čovjeku za ledjima kapral“ i t. d. U dubrovačkom opet kraju (a tako je zacijelo bilo i po ostaloj Dalmaciji po nalogu gubernatora baruna Mamule)

izdade okružni kapetan dne 10. januara 1861. svim općinskim načelnicima svoga okružja povjerljivu instrukciju, neka puk odvraćaju od sjedinjenja s Hrvatskom, jer da im je bolje biti ravno pod carem negoli pod banom; pored toga još su imali nagovarati svijet, da pođe u deputaciji u Beč. I odista, 25. januara 1861. (dakle još prije februarskoga patenta) pošla je autonomaška deputacija u Beč, gdje zamoli 1. februara ministra Schmerlinga, da pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom učini zavisnim o zaključku dalmatinskoga sabora. Schmerling pristane na to, pa tako izdade car Franjo Josip 21. februara ručno pismo (sastavljeno Schmerlingom) upravljeno na ministra Schmerlinga i bana Šokčevića, kojim im naloži, da se pobrinu: „da se budući sabor dalmatinski ima prije svega baviti zadaćom, da odašalje zastupnike, koji će s priuzdržanjem mojega odobrenja raspraviti pitanje o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom na predstojećem saboru ovih posljednih kraljevina". Ovaj je stavak ušao po tom i u februarski patent ovako: „Pošto još nijesmo izrekli konačne odluke o državopravnom položaju naše kraljevine Dalmacije spram kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, ne može zasada još potpuno stupiti u krepost onaj po nama izdani zemaljski red za našu kraljevinu Dalmaciju".

Tako se dakle dogodi, da dok je hrvatski sabor, koji se sastao 15. aprila 1861. u Zagrebu, stvarao zaključke o sjedinjenju s Dalmacijom (čl. XLII.) i pitao za njezine poslanike, sabor dalmatinski — prvi od vjekova — složen nastojanjem Schmerlingove vlade od 31 autonomaša i 12 Hrvata i Srba, zabaci dne 18. aprila onaj carski prijedlog, da se izaberu poslanici na hrvatski sabor, koji će onda u Zagrebu raspravljati pitanje o sjedinjenju s Hrvatskom i vladaru podastrijeti izvještaj, nego on naprotiv izabere samo petoricu zastupnika svojih (autonomaša) u bečko Carevinsko Vijeće (Reichsrat); obrnuto hrvatski sabor zaključi velikom većinom glasova, da se u bečko Carevinsko Vijeće nema poslati nitko; po tom odašalju i dalmatinski i banovački Hrvati i Srbi posebne deputacije u Beč caru Franji Josipu u pitanju sjedinjenja. No sve to nije bilo od koristi, pače ubrzo se raziđu i dalmatinski i hrvatski sabor, a tako i ugarski, ne opravivši zapravo ništa, jer nijesu (osim dalmatinskoga) stvarali zaključaka u onom smislu, kako se to u Beču htjelo. Tako se krajem 1861. opet povrati u suštini svojoj apsolutizam, koji

potraja do 1865., odnosno do 1867., kad se konačno Beč našao prinuđenim, da monarhiju udesi u dualističkoj formi, koja zadade najteži udarac upravo Hrvatima i Srbima, a naročito ideji sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, jer se tada slagahu i austrijska i ugarska vlada (ova poglavito zbog Rijeke), da ovoga sjedinjenja ne bude, pa stoga na zahtjev Hrvatâ, da im se dade Dalmacija odgovoriše tako, da u nagodbeni tekst staviše ove riječi: „Kraljevina Ugarska priznaje zemljišnu cjelokupnost kraljevina Hrvatske i Slavonije i nastojat će o tom, da se ova oživotvori . . . a kako je dosada višeput riječ digla“ (na požunskim saborima od 1802.—1847., te 1861.), „ne će i u buduće prestati temeljem prava sv. ugarske krune zahtijevati reinkorporaciju Dalmacije, kao i zahtijevati, da se Dalmacija pridruži kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, no svakako se bude Dalmacija o uvjetima ove inkorporacije saslušati imala“ (§ 65.). U tim je posljednjim riječima izrečeno ono, što smo već gore vidjeli od god. 1797. dalje, a naročito godina 1860.—1861., ili, praktički rečeno: talijanaštvo će vazda naći potpore na interesiranim mjestima.

Sve je ovo trebalo kazati, da se u jednu ruku uzmogne razumjeti postanak narodne dalmatinske stranke, njene teške borbe i džinovski posao njihovih voda, među kojima će se uz Klaića, Pavlinovića i Vojnovića odmah istaknuti i Natko Nodilo. Samo je po sebi razumljivo, da se ovaj narodni pokret u Dalmaciji ne da sam od sebe i osamljeno posmatrati. On je isto s narodnim pokretom u Hrvatskoj, kojem su tada bili na čelu Strossmayer, Rački, Mažuranić i Mrazović; on je u tijesnoj vezi još i s ostalim pokretom slovenskim u monarhiji i bitni je njihov dio. Dalmacija se doista može ponositi, što njezini prvaci dično stoje uz bok hrvatskih, pa uz bok Bleiweissa, Riegera, Palackoga i Smolke. Federalizam i slovenstvo, to su bile one dvije idealne riječi ove dične epohe, koja nam se predstavlja kao neke ruke legendarno razdoblje velikoga narodnoga pokreta. Godine 1862. i dalje do 1867. imala se habsburška monarhija urediti s državopravnoga gledišta, pa su se svi zatočnici slovenskih prava bili najgorljivije založili za federalizam. I Klaić i Nodilo i svi njihovi prijatelji bili su Sloveni i federalisti. Ali narodna stranka u Dalmaciji vođena Klaićem, nije u slovenstvu zaboravljala na hrvatstvo, kao što je nije federalizam odbijao ili odvraćao od bližega cilja njezina: od sjedinjenja s Hrvatskom. Aneksija upravo bila je centrum

rada, borbe, raspravâ i polemika. Oko nje se sve vrtjelo. Tommaseo, Duplančić, Celio Cega pisahu razne brošire protiv hrvatstva i protiv aneksije, a odgovarali su im s potpunim uspjehom Šime Ljubić, Kosta Vojnović, Vinko Milić, Ivan Danilo, Ignjat Bakotić i fra Matas. Matas je jedini pisao jezikom hrvatskim, a ostali talijanskim htijući, da ih s v i razumiju. Prva točka narodnoga programa bila je s j e d i n j e n j e, a druga ponarodenje školstva, uprave i uopće narodnoga života. Da se to postigne, trebalo je mnogo rušiti, ali i mnogo stvarati, tako reći sve, što je postojalo razvrći i sve s nova podići. Nije bilo dosta boriti se protiv vlade, koja je najodlučnije stajala protiv narodne misli, pa tako se uhvatiti u koštac i s birokracijom, koja je sva sredstva ulagala na štetu narodne stranke i hrvatskoga načela. Trebalo je srušiti tolike predrasude i tradicije i oboriti ono, što su vjekovi (naročito od god. 1409. dalje) bili podigli i učvrstili; osujetiti utjecaj tudega duha, koji je bio došao u zemlju s tudom stranom riječi, bogatom naročito u lijepoj knjizi i u nauci: probuditi uspavanu svijest narodnu, podići potišteni narodni ponos, uskrisiti narodnu kulturu, zbližiti crvenkapu s gospodskim klobukom, tako da prestanu pojedine prevlasti i da svi uvide, da su jedno. To je odista bila teška zadaća, upravo herkulska, ali se hrabra četa nije bojala muka ni teškoća. Uz nju je pristalo sve, što je bilo mlado i plemenito, primamljeno novovjekim načelom narodnosti i idealima slobode: hrvatska stranka bila je stranka narodna, moderna, slobodoumna, naprotiv autonomaške, tuđinske, koja se hvatala svega, što je staro, ne da bude konzervativna, nego baš natražnjačka, koja se pozivala na tradicije i na predrasude, koja je bila birokratička i plašila se svega, što je bilo novo, što je nosilo sa sobom duh slobode i novih vremena. Dok je hrvatska narodna stranka htjela da prosvijetli narod obukom u narodnom jeziku i da uvede nove slobodoumne ustanove, uvjerena, da će je puk slijediti tek što otvori oči i bude pod zaštitom slobode: protivna je htjela, da narod ostane (kao u mletačko doba) u tami neznanja i pod pritiskom starih apsolutističkih uredaba i običaja. Hrvatska narodna stranka, u koje je po samoj naravi stvari vidik bi širok, a duh tolerancije opsežan, privinu svojim grudima pravoslavnu srpsku braću, do onda odcijepljenu i držanu nešto inferiornim, a braća objeručke prigrliše ideju sjedinjenja. Autonomaši pak, pogleda tijesna i uzana, ne znajući se

riješiti starih predrasuda, stadoše vikati na sablazan i puku pričati, da hrvatska narodna stranka hoće da ga „povlaši“ (pohrišćani) i da svećenici katolici, koji su s njome, idu samo za tim, da se mogu poput pravoslavnih ženiti*.

U ovakim eto prilikama vrati se Nodilo ljeti 1861. u Split kao gimnazijski učitelj. On se uz pjesnika Luku Botića i tadanjega mladoga splitskoga odvjetnika Kostu Vojnovića odmah jasno izjavi za sjedinjenje s Hrvatskom, pa tako postade ne samo članom narodne stranke, nego i žarkim apostolom njezinim. Kako je tada bečka vlada — naime Schmerling — bila osobita neprijateljica te ideje, Nodilo ubrzo postade ne samo splitskim autonomašima, nego i dalmatinskomu gubernatoru barunu Mamuli sumnjivim, te bude već nakon petomjesečnoga učiteljevanja krajem februara 1862. otpušten od službe. Baš su u ono doba odlučili prvaci narodne stranke, da će u Zadru izdavati list, pa tako što krepče izvršivati svoju zadaću. Kako je prije svega bilo potrebno predobiti otudenu inteligenciju, a navlaš rasklimati redove autonomaša, sasvim je prirodno, da se stranka odlučila izdavati ga u prvom redu talijanskim jezikom. Tako nastade „Il Nazionale“ s hrvatskim pučkim prilogom „Narodni list“. Znalo se za Nodila, da je izvrstan poznavač talijanskoga jezika, pun znanja, talenta, duha i značaja: zato bude on odabran urednikom „Nazionala“, a „Narodni list“ ostade na brizi popu Ivanu Danilu i popu Mihovilu Pavlinoviću. Prvi broj „Nazionala“ izašao je 1. marta 1862., u subotu; list je uopće izlazio samo dva puta nedjeljno: srijedom i subotom pred veče. Već se u prvim brojevima pokazalo, da je list povjeren pravomu majstoru; Nodilovo pero sa svojom finom i klasičnom ironijom kao da je bilo stvoreno za to, da protivnike smuti i rasklima. Odmah treba naglasiti, da se „Nazionale“ nije uredivao onako, kako naši skorašnji listovi, puni pogrda i strančarske gadljivosti, nego gospodski, pun jezgrovitih članaka političkih i instruktivnih. „Nazionale“ postade tako najodličnijim izvorom za historiju dalmatinsku u vrijeme Nodilova urednikovanja. Uz Nodila surađivao je i tadanji gimnazijski učitelj Dr. Miho Klaić, vođ narodne stranke, redovno pišući duboko promišljene članke o spoljašnjoj politici, i još neki drugi.

* Up. jubilarni broj „Narodnog i Lista“ i članak Košćinin u Marjanovićevom „Zvonu“.

Odmah u prvom broju, prvi članak, s natpisom: Programma del „Nazionale“ potekao je iz Nodilova pera, napisan klasičnom talijanštinom; to je prvi nam poznati literarni produkt njegov. U hrvatskom prijevodu glasi:

„Tko prouči kroz razna stoljeća historije razvitak evropske civilizacije, naći će, da svaka mijena njezina s nizom novih ideja otkriva i nove potrebe, koje pristupaju ljudskom društvu. Redovito se događa, da starija generacija uskraćuje mladoj ispunjenje ovih potreba, jer navade i stoljetni običaji ne dadu se promijeniti u jedan dan, ali plod novoga vremena, premda trudno i mučno zori, ipak najzad dozori svakako. Današnja generacija iza duge maloljetnosti konačno se oprostila skrbništva i zahtijeva toliko slobode — a da se kroz to ne poremećuje poredak stvari —, koliko treba, da bi joj isklijali svi oni pupoljci, iz kojih se, kad se sasvim usavrše, razvije cvijet ljudske civilizacije. Duga navika apsolutističke vlasti protivi se toj težnji, no stoga ipak nije sumnjati u budućnost umjerenih vlada u civilizovanom svijetu. Ne da se zatajiti, da se u ovo doba, u kome mi živimo, po svoj Evropi širi, ne izuzevši ni udaljene Rusije, neki pokret, koji dnevno postaje sve jači i opsežniji, a povodom kojega svi narodi, kojim svijest kaže, da mogu da jednoga dana zasjednu uz trpezu civilizacije, trepte od nestrpljive požude iščekujući došašće političke, religiozne i nacionalne slobode. U tom općem pokretu bilo je očekivati, da će se i u Dalmaciji pojaviti glasilo, nadahnuto isključivo interesima našega puka, a koje će za nj zatražiti zraka i svjetlosti, istaknuvši javno boje narodnoga barjaka. Sloveni po rodu, po srcu i po nikad neporečenoj ljubavi spram domovine, hoćemo da javno izjavimo naše osjećaje, da u novinama otkrijemo onim poštenim Dalmatincima, koji drugačije misle negoli mi, naše misli onakve, kakove jesu, te da raspršimo onu nečistu svjetlost, kojom je nama protivna stranka nastojala da obavije malne svako naše djelo, svaku riječ, svaku namjeru našu. Stoga će dobro biti, da bistro izrečemo temeljne točke onih načela, koja će biti osnova našega lista i koja će sačinjavati našu političku religiju.

„Sloboda je za nas ono pravo, koje svaki čovjek ima, da se potpuno razviti može, a prenijevši to pravo na ljudsko društvo, sloboda je to isto pravo ograničeno dužnošću, da se i pravo drugoga poštuje. Osebujne pak slobode, koje nazivamo religioznom, političkom i nacionalnom, svekolike izviru iz toga vrela, pa su

kao posljedice, što slijede iz onoga vrhovnoga načela. Potpuna sposobnost kretanja i razvijanja rodila je sve ono, što ima veličajna u historiji; uz žar slobode oplodio se i genij slobodnih država stare Grčke i Rima, a kad je pomrčao, potamnjela je za mnogo vjekova u Evropi i luč literature, umjetnosti i civilizacije, dok se opet ova dva dobra pod utjecajem istih uzroka ne uzeše vraćati, da razvesele obrazovani svijet. Mi želimo našoj domovini, da radom plodonosne slobode i ona oživi na nov život, te da ona sloboda, koju nam je navijestila carska povelja, po eksekutivnim organima postane pravom zbiljom. Onda više ne će biti nacionalni značaj naše pokrajine prijeporan, već će i opet kao zakoniti gospodar doći do svoga neosporivoga prava. Slovensko pleme, svezano nerazrješivom vezom zajedničkoga jezika i krvi, pa teritorijalnom neprekidnošću (a to je ono, što dijeli narodnost od narodnosti), stvara najveću množinu žiteljstva dalmatinskoga; dajte mu dakle potpuno uživanje ustavnoga prava, slobodnoga sastajanja, slobodne riječi i slobodne štampe, pa koja će se sila onda oprijeti potpunom razvitku slovenskoga življa u našoj zemlji? Stoga „Nazionale" ne će drugo ni tražiti nego potpunu slobodu za svakoga i da se ukloni svako potiskivanje štetno po nas ili po bilo ma koga. Jednakom mjerom neka se mjeri svakomu, — to će vazda biti naše geslo.

„Branit ćemo stoga u ovom našem listu svaku slobodu, gdjegod ne prijede granica, dakle i religioznu slobodu, ili da drugačije kažemo, branit ćemo apsolutno gospodstvo, koje pristoji svakomu čovjeku nad njegovom savjesti, bez umješavanja u tudu. Budući pak da nam se u Austriji ne treba više bojati nasilja, već samo gorljivoga državnoga skrbništva nad raznim vjerskim općinama, zalagat ćemo se vazda za svaku uredbu, koja ide za tim, da se crkva oprosti pokroviteljstva svjetske vlasti, uvjereni, da će tako nestati svake mržnje između katolika i pravoslavnih, sjedinjenih u ljubavi spram zajedničke domovine, i da će slobodno ispovijedanje raznih vjeroispovijesti biti od koristi istraživanju istine.

„Carskom poveljom od 20. oktobra začelo se u Austriji javnom političkom i nacionalnom slobodom, pa se nadamo, da duh životvorne slobode, koji provijava cijelu Evropu, ne će dopustiti, da ona omlohavi, već će je protiv svakoga otpora uzgojiti i sazoriti do žuđena ploda. Reakcionarnih težnja, kojih se mnogi plaše, mi se ne bojimo, jer smo uvjereni, da se Evropa, prožeta živom željom

za napretkom, a u ovim stranama već više od šezdeset godina, ne će primiti, dok ne utvrdi temelje svoje na granitu slobode. Mučno životarenje ustava u Austriji već od godinu dana amo, doista nas žalosti, ali ne gubimo srca niti se čudimo, jer nije laka stvar, da se odmah nagode i izravnaju između sebe razvraćeni interesi tolikih naroda, što prebivaju u carevini. Među tri stranke, centralističkom, dualističkom i federalističkom, koje sada dijele polje unutarnje austrijske politike, mi — sve u interesu iste Austrije, koja će biti srećna i napredna jedino onda, kad zadovolji sve svoje narode, a tako i u interesu naše narodnosti, — stajat ćemo vazda, u opsegu zakona, uz posljednju (federalističku). Vrijeme, koje sve izravnava i izjednačuje, nadamo se, izgladit će dugim utjecajem sve ono kod Madžara s jedne strane, a kod stranke njima protivne s druge, što je odviše hrapavo u njihovim zahtjevima, i to kad se jedni odreknu jednostavne personalne unije, a drugi okane vjerovanja, da se carevina dade ujediniti centralizmom onako strogim, kakav se daje provesti samo u zemljama, gdje stanuje jedan isti narod. U interesu je Slovena, da Austrija bude ujedinjena i jaka, ali podjedno i takova, da ispuni pravedne želje raznih plemena, koja u njoj žive, i to bez prevlasti jednoga naroda nad drugim. Onda će i nama Slovenima biti dopušteno, da stegnemo tjesnijim uzlom onu vezu, koja nas dosada veže s našom braćom u Hrvatskoj samo po jeziku i po krvi. Naumice rekosmo s braćom, da pokažemo, da nam ne zastire istine nerazborita mržnja protiv imena onoga naroda, koji je poštovan od svakoga, komu kuca rodoljubno srce u grudima. Hrvati govore i pišu jezikom, koji je i naš, a kojemu je, kako se čini, providnost Božja odredila sjajnu budućnost; oni su nekoć dijelili s nama u sreći i nesreći dobro i zlo; oni su očuvali nepovrijedenu pradjedovsku slobodu, za kojom je ugasio i samu čežnju u dalmatinskim srcima za dugo vremena onaj, koji je htio, da Dalmatinci ne budu prosvijetljeni ljudi, nego samo željezne mišice, koje će vojevati za tuđu korist; oni su sa Srbima od koljena do koljena ostavili u junačkim pjesmama spomen na staru slavu i na staro ime, koje nam je svima jamstvo bolje budućnosti; oni nam konačno sada pružaju bratsku desnicu, da s nama zajedno posiju sjeme civilizaciji po varvarskim istočnim zemljama, po onom groblju živih ljudi, s kojega kao da je iza pet tamnih vijekova Zapad naumio skinuti mrtvačku kopremu otomanskoga varvarstva. A za sve to, što traže Hrvati u zamjenu

od nas? Traže. da se povratimo k matici, okrijepivši se u osjećaju naše narodnosti, i mole nas, da zamijenimo sadanju dalmatinsku vladu s dugovječnim slobodama narodnoga ustava. Ne traže oni, da zabacimo naše običaje, da porušimo naše uredbe, da zaboravimo onaj drugi jezik (t. j. talijanski) u Dalmaciji, koji je u kulturi zacijelo prvi. Ona manjina od kakih petnaest ili dvadeset tisuća žitelja u našoj zemlji, koja govori talijanski, bit će poštovana; njihova su nam prava sveta, a bila bi nam sveta i onda, kad bi ih još manje bilo na broju, jer visoko poštujemo slobodu i tvrdo vjerujemo u nju. Mi zahtijevamo samo to, da bude kraj svim privilegijama na štetu koga mu drago. Sloveni dalmatinski, plemeniti po slavnom izvoru zajedničkom i ostalim velikim civilizovanim narodima (t. j. podrijetla indoevropskoga), ojačani cjelovitom masom braće preko brda, posjednici jednoga od najmilozvučnijih jezika u Evropi, potražuju natrag nezastarjelo pravo slobodnoga razvitka svoje narodnosti. Zato zahtijevaju jednakost u pravu za oba jezika, no ne jednakost platonički određenu na saboru, već uistinu danu u školama, te rukom u ruku, koliko se to podudara s interesima samima, u sudu i u upravi. Zar da gleda jedan narod od 400.000 duša, da mu prekrasni jezik vazda ostaje sirota? Uz tu cijenu i jedino uz tu cijenu, blagodarni talijanskoj kulturi za naš duševni uzgoj, pa s ljubavlju većom negoli je itko i zamisliti može spram one naše pomatere (t. j. talijanske kulture), pružit ćemo lojalno ruku protivnoj strani, da započnemo kao sinci jedne iste zemlje rad oko civilizacije našega naroda. Zaboravit ćemo srdžbe, mržnje i sve nepodobnosti, na koje se dadoše protiv nas zavesti neki naši politički protivnici (a što se sve nije izreklo i napisalo u Dalmaciji na pogrdu imena slovenskoga?), nemajući pred očima drugo nego samo korist zajedničke domovine. Šta više, u ovom ćemo listu dati primjer uljudne i mirne polemike, kako se dolikuje ljudma, koji temeljito vjeruju u svoja načela i pouzdano gledaju u budućnost.

„Naš list kao predstavnik svih poglavitih interesa ove zemlje, pored političkoga dijela, u kojem će uz originálne dopise iz slovenskih strana biti govora o glavnim dnevnim pitanjima, donosit će redovito i književni prilog, koji će stopimice pratiti intelektualni pokret naše zemlje, ocjenjujući vrednija novoizišla djela budi zarad sadržine, budi zarad nutarnje vrijednosti njihove.

„Ekonomski interesi napose će okupiti našu pažnju, s tim više, što se razumijevanje u tečenju u mnogim točkama dotiče morala

i politike. A tako će okupiti našu pažnju i porast kao i najpravičnije razdjeljenje sredstava za život i udobnost, što oslobađa sve to veći broj građana od nevolje i brige, diže im svijest i čini ih to vrednije u izvršivanju političkih prava, što su ih nova vremena već dala ili će ih još dati našoj domovini. U Dalmaciji još smo daleko od toga, da otvorimo sva vrela bogatstva, pak bi bilo vrijeme, da i ovdje zamijeni žurna radinost slobodnih vremena privatnu lijenost i vladinu mlitavost. Kad ne bude štogod književno ili ekonomično, prevodit ćemo iz tuđih jezika, što su savjesniji pisci pisali o južnim Slovenima, ili ćemo upoznati široka kola čitatelja s najboljim djelima naše narodne literature.

„Izlišno je i naglasiti, da će nam svatko milo i drago učiniti, a navlastito naša omladina, kojoj srce gori za slovensku domovinu, ako nas podupre perom svojim u ovom listu. Razlika u mnijenju, ako ne bude zasijecala u načela, po kojima se ovaj list naziva „narodnim", ne će biti zaprekom, da članci iziđu na javu, jer premda smo sklopljena falanga, ne robujemo nikomu, a iz slobodnoga sudara raznih misli očekujemo, da kresne jasnija svjetlost našim načelima. Oni, koji će surađivati oko našega posla, imat će savjest čistu, da su ispunili strogu dužnost slobodna građanina, pa će osjetiti onu slast, što je kuša svaki čestit čovjek, kad drugome učini dobro, jer budućnost narodne snage i napretka jeste, koliko budućnost snage i napretka svih."

I tako zače veliko djelo hrvatskoga narodnoga preporoda u Dalmaciji s programom političkoga sjedinjenja s Hrvatskom, ponarođenja škola, uprave i sudstva, kao i čitava javnoga života, dok mu je kao najkrepče oružje služilo hrvatsko historičko državno pravo. „Državno pravo daje jaku pomoć narodnomu pravu i daje mu temelj i način izvedenja", reče Lovro Monti. Borba bješe upravo gigantska, a konačni uspjeh njezin možemo mirno nazvati herkulovim djelom. Premda je i narodni pokret ilirski u Hrvatskoj imao da održi borbu na dvije strane, protiv domaćih madžarona kao i protiv Madžara i njihove vlade, ipak je borba u Dalmaciji bila neisporedivo teža. Dok su u Hrvatskoj madžaroni (izuzevši Turopoljce) stvarali šaku ljudi, te je najveći dio naroda pristajao uz svoje vođe Gaja i Draškovića, a bečka vlada od časa do časa u interesu svojih političkih ciljeva pomagala Ilire protiv Madžara, u Dalmaciji bješe najveći dio inteligencije, a u početku i prosti puk (naročito u Splitu) u

protivničkom taboru, koji je dobivao krepke pomoći iz Beča, odnosno od njegova činovništva dalmatinskoga. U Dalmaciji trebalo je tek predobiti i puk i inteligenciju za ime hrvatsko, dok su upravo madžaroni vazda isticali, da su baš oni „pravi Hrvati“, pa dok je madžaronska inteligencija bila i malobrojna i slabo obrazovana, autonomaška inteligencija bješe ne samo golema brojem, već i snažna kulturom. Šta više, nijesu bili rijetki oni od vođa hrvatskoga pokreta u Dalmaciji, koji su dosta slabo, da ne kažemo baš nikako, znali hrvatski, ali talijanski znali su vrlo dobro upravo svi, dok su kod madžarona upravo rijetki bili oni, koji bi bili vješti madžarskom jeziku. U Dalmaciji dakle uhvati se u koštac s drevnom i velikom romanskom kulturom goloruk narodni naš čovjek, dok su u doba ilirskoga preporoda Madžari tek sami postavljali osnove svojoj narodnoj kulturi.

Zadaća Natka Nodila kao urednika „Nazionala“ bijaše dakle vrlo teška i upravo golema. Puštajući s vida i samu činjenicu, da je u to doba bilo upravo pogibeljno priznavati se Hrvatom u moru zadarskih talijanaša — još i danas na žalosnom glasu s potajnih uličnih napadaja —, teža bijaše borba na duševnom polju. Izlazile su brošire, koje su svim mogućim razlozima odbijale sjedinjenje s Hrvatskom i naglašivale sretni autonomni život Dalmacije. Talijanašima priskoči u pomoć sam čuveni naučenjak i državnik Nikola Tommaseo, rodom Šibenčanin. S pravom zlobom i jetkom ironijom, pače i dubokim prezirom okosio se na misao sjedinjenja, te se zagrijao ne samo za autonomiju Dalmacije, već i za posebnu narodnost dalmatinsku. Na to odgovorio je Nodilo u svom listu od 14. maja 1862. osobitim člankom, u kojemu reče: „Narodnost dalmatinská može da bude izvrsno otkriće: primjerice, za jednu saborsku većinu, koja u težnji, da postavi svoje autonomne ciljeve na nacionalnu bazu, a ne nalazeći nijedne pozitivne baze, stvara umišljenu naprosto zbog svoje porabe. Ali za onoga, koji štuje kao narodnost veliku ljudsku zadrugu, koja će slavno po djelovanju, po knjizi i po velikoj individualnoj misiji u naprednom razvitku ljudske zajednice živjeti životom vjekova, — za onoga će onaj naziv vazda ostati smiješnim. Ako Dalmatinci hoće da zauzmu mjesto između naroda, sada, kad se Evropa narodnosno preustraja, ne će ga nikad zauzeti kao Dalmatinci, već treba da se slîju s onim plemenima, koja su im po jeziku i podrijetlu najbliža.“ Konačno zapita

Nodilo: „Zašto slavni Tommaseo hoće da nas dijeli više nego nas je podijelio sam Gospod Bog?“ Ovaj je članak Nodilov teško ujeo za srce Tommasea, pa je na nj odgovorio u talijanaškom zadarskom listu „Voce Dalmatica“ jetkim tonom spočitnuvši piscu anonimnost. Nato mu odgovori Nodilo ovako: „Izjavljujem, da sam navikao, premda zazirem od smiješne gizde, gledati u lice svakomu, ne isključivši ni nepogrješivoga Tommasea, i da ja — koji nijesam napisao u mome životu ništa, pa niti jedne brošire s posvetom, već samo nekoliko novinskih članaka, koji se danas rađaju, a sutra umiru, a ne bih ni sada pisao uopće, da me ono, što ja smatram građanskom dužnosti, nije pozvalo, da preuzmem uredništvo „Nazionala“, — ne težim nipošto za besmrtnošću, stim više, što smatram, da rad vrijedi više od svih riječi izrečenih i napisanih, pa makar ih bilo toliko, da se uzmogne od njih sastaviti čitav rječnik. U „Nazionalu“ surađuju mladi ljudi, kojih riječ gdjekada iz nabujala osjećaja može i da prijeđe pravu mjeru, pa nije u skladu s koncepcijom misli, zbog čega se pričinja osobito starijima kao retorika; ali fikcija ta prestaje, kad se uvaži, da mladost redovito ne izmišlja osjećaja, kojih nema. Može da bude prkosna, ali je ispričavaju godine. Može da bude ujedljiva, ne budalasta, kako kaže slavni Tommaseo, jer se u tom slučaju on zacijelo ne bi razjedio, ali joj diže oštrinu želja za dobrim i slobodom, kojom je i po priznanju samih nezadrtih protivnika prožet „Nazionale“.

Ova je čuvena polemika jedna od glavnih zasluga Nodilovih po narodni preporod u Dalmaciji, ne samo stoga, što je u njoj slavni Tommaseo upravo ametice pobijeđen, nego najviše stoga, što je dala povoda manifestaciji solidarnosti narodne omladine i osnivanju prvih narodnih čitaonica. Autonomaši naime upravo pobjesniše, kad vidješe, kako Nodilo ne samo vrlo vješto i sigurno pobija stvarnim argumentima Tommaseove fraze, nego se ća usuđuje ironijom zadirati u toga titana i poluboga Talijanâ; stoga digoše po čitavoj zemlji veliku graju na Nodila i na „Nazionale“ tražeći od pojedinih općina i društava, da izbace list iz „casina“ i „gabinetta di lettura“. Kod toga su autonomaši računali, da je upravo sada najzgodniji čas, da već u zametku ubiju narodni pokret i „Nazionale“, pokrivši ga teškom pločom Tommaseove slave i popularnosti. Ali se dogodilo baš protivno. Na graju njihovu odgovori Nodilo.

„Tko drži, da u slobodnim vremenima nije meni dopušteno, da raspravim o političkim razlozima, bilo čijim, i da u svome listu branim protiv autoriteta imena i većega nego što je sam g. Nikola Tommaseo, p r a v a n a r o d a, kojemu pripadam, podlac je, n e d o s t o j a n i m e n a s l o b o d n a g r a đ a n i n a". Sada zaređaše javne izjave prvaka narodnih Gjorgjija, Klaića, Ljubiše, Pavlinovića, Pulića, Radulovića i Sabljića uredniku Nodilu, pa se proglasuju s njime solidarnim. „Samo slijepo i interesirano strančarstvo", pišu mu 14. juna 1862., „može iz polemike nastale između Vas i g. Nikole Tommasea stvoriti pitanje o njegovoj i Vašoj ličnosti, a ne između grditelja Slovena i „Nazionala", kojemu je sveta dužnost, da odbija te grdnje. Zahvaljujemo Vama u ime naše i Slovena Dalmacije, koje mi zakonito zastupamo na pokrajinskom saboru. Nastavite hrabro istim putem; branite prava našega naroda i s jednakom energijom odbijajte svaki napadaj na njegovu čast, pa dolazio ma s koje strane, i Vi ćete steći zasluga za slovensku domovinu". Pored zastupnikâ šalje Nodilu zanosne izjave i omladina đačka iz Beča i Padove. Padovanska se izrijekom izjavi ovako: „Dižite visoko narodnu zastavu, koja neka drži budnom svetu vatru, što plamti u našim grudima, i koja će nam donijeti pobjedu nad našim neprijateljima". Doskora se oglasiše i pojedine općine, narodna društva i pojedine ličnosti, tako da se eto već u prvoj godini Nodilova rada oko „Nazionala" pokazao golem uspjeh narodnoga pokreta. Razumije se, i u Hrvatskoj pozorno su svi pratili događaje dalmatinske, pa tako šalju pouzdanice Nodilu županije riječka, varaždinska, križevačka, a grad Zagreb izabere ga svojim začasnim građaninom. Sada su se kao faktična n a r o d n a c j e l i n a stale o s j e ć a t i Hrvatska i Slavonija sa Dalmacijom.

Do onoga doba u Dalmaciji nije bilo hrvatskih čitaonica. Pristalice jedne i druge stranke posjećivali su kazine, od kojih neke postojahu već od predašnjega vijeka, n. pr. u Šibeniku, kao sastanci za plemiće, a docnije za sve viđenije građane. U kazinama, gdje su autonomaši bili u većini brojem članova, bude „Nazionale" zbog polemike s Tommaseom izbačen, a u nekim mjestima i javno spaljen. S „Nazionalom" izidoše iz kazina i narodni ljudi, koji zasnovaše svoja društva. Na taj način postade veći do prvih narodnih č i t a o n i c a u Dalmaciji, da budu ognjištem narodne svijesti, tabori narodne vojske, rasadnici narodne prosvjete. Prije čitaonica i prije „Nazionala" osnovana je bila u Zadru

„Matica Dalmatinska“ (god. 1848/49.) sa svrhom, da promiče narodnu prosvjetu i ćudorednost u puku, nagrađujući i izdavajući knjige puku korisne; no rad „Matice Dalmatinske“ nije ni iz daleka tako važan u to doba (1861.—1867.), kao u onodobnoj Hrvatskoj, jer ondje je „Matica“ radila za puk, a ovdje za inteligenciju. Zato dakle i „Nazionale“ kao politički list i prosvjetitelj i širitelj hrvatstva važi više negoli ostali književni rad. Još se i danas sjećaju gotovo do riječi (kao neke heroičke pjesme) mnogi stariji ljudi u Dalmaciji pojedinih nepotpisanih uzor-članaka našega najodličnijega novinara svih vijekova (u francuskom smislu), našega Natka Nodila. On je uvjeravao, širio ideju, u koju je i sam tvrdo vjerovao, a mrzio je i prezirao „lični kultus“, koji se baš u to doba u Hrvatskoj podigao do žalosnoga savršenstva. Njegovo petogodišnje uređivanje i stalno pisanje u listu više je vrijedilo za preporod Dalmacije i u političkom i u kulturnom pravcu negoli tobože „rodoljubni“ rad nekih „nepomirljivih opozicionalaca“ u Hrvatskoj.

Ali ubrzo dođoše za Nodila dani teške kušnje. Kao što je ilirski narodni pokret u Hrvatskoj i Slavoniji bio prikazan buntovnim i veleizdajničkim, tako se sada dogodi i narodnomu pokretu dalmatinskomu. Prvo je bilo, da je dalmatinska vlada (Mamulina) u maju 1863. otpustila od službe gimnazijske profesore zadarske Dr. Mihu Klaića i popa Ivana Danila kao kolovođe narodne, a gimnazijskoga ravnatelja zadarskoga D. Pulića premjestila u južno-tirolski Trento (Trient). Zatim se pokušalo posijati razdor u redovima narodne stranke, s težnjom, da se stvori jaz između Srba i Hrvata. U tu svrhu počeše izlaziti u novosadskom listu „Napretku“ članci tobože poslani iz Dalmacije, u kojima se upozorivalo Srbe, da se čuvaju Hrvatâ, jer oni hoće da stvore Veliku Hrvatsku na štetu Srba, šta više, poslužiše se i rusko-poljskim tadašnjim ratom, ne bi li razdražili pravoslavne na katolike. Nodilo je, dašto, odmah prozreo tu nedostojnu igru, pa je ovako progovorio u svom listu: „Svakoga iskrenoga Slovena, nazivao se Srbinom ili Hrvatom, bio katolik ili pravoslavni, zaklinjemo vjerom i poštenjem, pred Bogom i pred svijetom, da se opre svakom vragu, koji bi htio pretrgnuti narodnu slogu, koja se složila u Dalmaciji, a kojoj se vas slovenski svijet divi.“ Konačno se započelo sudskim progonima. U martu 1863. vodila se u Beču rasprava protiv urednika

*

časopisa „Ost und West“ dr. Imbra pl. Tkalca zbog nekih članaka prenesenih iz zagrebačkoga „Pozora“ i galičkoga „Slova“, praškoga „Hlasa“ i zadarskoga „Narodnoga lista“, a u kojima je državno odvjetništvo vidjelo veleizdaju. Inkriminiran bješe među ostalim i članak Pavlinovićev „O narodnosti“. Tkalac bude osuđen na osam mjeseci teške tamnice i 1000 for. gubitka kaucije. Na ovoj je raspravi pročitano izvješće zadarske policije od 31. oktobra 1862., u kojem se kazalo, da je „po svoj prilici“ autor inkriminiranoga članka, a potpisana naprosto sa *M. P.*, „poznati emigrant (tada se nalazio u Srbiji i Rusiji) i panslavistički agitator grof Orsat (Medo) Pozza (Pucić), jer da on običava potpisivati svoje propagandističke članke s *M. P.* ili *P. M.* Onda se kaže: „Politička tentencija „Nazionala“ izazovno je federalistička na osnovu narodnoga načela. Potajice pak (a katkad i otvoreno) ide za stvaranjem jugoslovenskoga kraljevstva na čisto nacionalnoj bazi. Da između „M. P.“ i uredništva „Ost und West“ ima odnošaja, nema sumnje, jer je „P. M.“ u tijesnom saobraćaju s vođima slovenske propagande i češće dolazi u Zagreb, Beograd, Rijeku, Beč i t. d.“

Za ovim izvještajem posla zadarska policija drugi, u kojem javlja, da je saznala, da onaj *M. P.* nije Medo Punić, nego Mihovio Pavlinović, koji se već i sam priznao autorom. Zatim se opet bavi „Nazionalom“ i kaže za nj, da otvoreno preporučuje ujedinjenje Slovena na Balkanskom poluotoku, među koje broji i Kranjsku; nadalje da u raznim člancima i dopisima iz Beča oštro piše protiv Carevinskog Vijeća (Reichsrat) i ministara, te da potiče na prezir i mržnju. Svi ovi članci, pojedinački uzeti, nijesu doduše od štetna utjecaja, ali kad se uvaži tendencija lista, onda oni uza sve to daju povoda parnici zbog veleizdaje i bunjenja. I doista, državno je odvjetništvo na to na zahtjev policije podiglo optužbu protiv Nodila, i to poradi jednoga dopisa s Rijeke, u kojem je hvalio gimnazijsku ondašnju mladež, što je štrajkovala zahtijevajući, da se natrag postavi slika biskupa Strossmayera pod sliku cara Franje Josipa, a onda i poradi drugoga nekog opisa svečanosti, što je priredište češki rodoljubi u Pragu Gregeru, kad je izašao iz tamnice nakon desetomjesečnoga zatvora. Rasprava protiv Nodila vodila se u Zadru 9. novembra 1863., a svršila se tako, da je Nodilo bio riješen zločina bunjenja, ali osuđen zbog zanemarene pažnje na 100 for. globe i 60 for. gubitka kaucije.

Prizivni sud riješio je potom Nodila te globe, no državni odvjetnik utekao se vrhovnom sudu u Beč, koji potvrdi prvu osudu, snizivši tek globu na 50 for. Ali vlada nije ni sada mirovala. Slijedeće godine, 1864. naime, podiže državni odvjetnik optužbu protiv Pavlinovića i Nodila zbog onoga članka „O narodnosti", štampanoga još 1862. Ipak do rasprave nije došlo, jer je prizivni sud (u februaru 1865.) naredio, da se svaki progon obustavi radi zastare.

Međutim je Nodilo pomnjivo pratio i razvoj političkih prilika u Hrvatskoj, preporučujući financijalnu samostalnost njezinu u eventualnom sporazumu s Ugarskom. „U pravu sastavljanja proračuna", kaže on, „sadržane su sve moći parlamenta, jer onaj, koji može da raspolaže novcem, kojim se podržavaju i vojska i uprava i škole i nastava i mornarica, može da raspolaže svime u državi. Čime su Englezi očuvali svoje sloboštine pred pohlepom Stuartovaca za vlašću? Braneći uz cijenu tamnice i smrti ovo dragocjeno blago! Zašto se u Pruskoj vodi žestoka borba izmedu kralja i naroda? Za ovo isto pravo. Zašto će dalmatinskom saboru vazda biti nemoguće, da materijalno preporodi našu pokrajinu? Jer raspolaže samo zemaljskom zakladom od kakovih 70.000 for. i njegova su porezna prava veoma ograničena." No u januaru 1865. opet podiže državno odvjetništvo dvije parnice protiv Nodila poradi nekih dopisa iz raznih dalmatinskih mjesta. Nodilo ih je popratio u 1 stu ovim riječima: „Dobro je predvidjeti sve mogućnosti. Ma što se dogodilo današnjem uredniku, morao on ostati na političkoj pozornici Dalmacije ili iščeznuti s nje; mi možemo obećati Dalmatincima trajni opstanak jednoga liberalnoga narodnoga i neovisnoga organa".

Uto pade ministarstvo Schmerlingovo, a s njime iščeznuše Nodilove parnice, kad je na predlog novoga ministra Belcredija car Franjo Josip rezolucijom od 31. jula 1865. proglasio opću amnestiju za delikte počinjene štampom. Skoro zatim umirovljen je i dalmatinski namjesnik Mamula, te imenovan 17. oktobra 1865. general Josip barun Filipović. Sada osvanuše mirniji dani po narodnu stranku, a dr. Miho Klaić bude reaktiviran kao nadzornik pučkih škola po cijeloj Dalmaciji. Prekuživši ovako najteže doba i sudjelujući krepko u izgradnji temelja oko narodnoga preporoda u Dalmaciji, Nodilo se povukao s uredništva „Nazionala" i vrati se učiteljskom zvanju. Dne 25. novembra 1866. opet bi imenovan suplentom na zadarskoj gimnaziji, ali je još do kraja

februara 1867. list potpisivao i surađivao u njem sve do godine 1873. Razlog, što je Nodilo ostavio redakciju „Nazionala“, bile su neke nesuglasice. U ono doba vodila se u Italiji najžešća borba oko narodnoga jedinstva, kojemu je nakon rata god. 1866. ostala još jedinom zaprekom papinska država. Borbu ovu pratili su s najvećom pažnjom i osjećajem talijanskoj kulturi tako blizi Dalmatinci. Laici bili su najvećim dijelom protiv papinske svjetovne vlasti, a klerici od reda za nju. „Nazionale“ uredivao je Nodilo u duhu nacionalno-liberalnom, pa se morao i on doticati ovoga škakljivoga pitanja, ma i koliko nastojao, da izbjegne svakoj nesuglasici s klerom, koji je bio upravo glavna potpora narodnoga preporoda u Dalmaciji. Tako se zgodi, da je Nodilo češće ublaživao neke članke, a naročito Klaićeve, u kojima bi se suviše oštrim riječima osudivala politika rimske kurije. Uza sve to nije pop Mihovio Pavlinović, kao jedan od vođa pokreta i prema tome ugledna ličnost kod „Nazionala“, još uvijek bio zadovoljan, zbog čega je došlo između njega i Nodila do nesuglasica, koje konačno navedoše ovoga po temeljitoj obrazovanosti i ugladenu stilu upravo idealnoga urednika, da je od svoga odgovornog mjesta odstupio. Sve se to zgodilo bez buke i izliva mržnje, sasvim u prijateljstvu. O tom se Nodilo sam ovako izrazio: „Nemojte misliti, da sam ja bio kaki lični protivnik don Mije. Svojim čeličnim karakterom, svojom nesebičnošću i svojim znanjem on je, šta više, meni imponirao. Rječnik Vukov i naše narodne pjesme ja primih njegovim posredovanjem. Kad sam bio dak, nas dvojica izmjenjivasmo pisma pisana ćirilicom. Ako se don Mijo u nečemu izmijeni, on to učini po glasu savjesti, te mu od mene nema prikora“. Iste godine 1867., kad je posve ostavio uredništvo „Nazionala“, Nodilo bi izabran zastupnikom u dalmatinski sabor u korčulanskom kotaru, kuda je pripadao i njegov djedovski otok Mljet. U saboru ostao je Nodilo sve do 22. maja 1870., kad je raspušten. Kao zastupnik izrekao je 1869. govor protiv vladina upletanja u šibenski izbor. Slijedeće godine 1870. konačno je Nodilo doživio plod svoga teškoga političkoga rada kod „Nazionala“; izbori obavljeni 4., 7. i 9. jula svršiše pobjedom narodne stranke, koja je predobila 25, dok su autonomaši spali na 16 kotara. U tim izborima Nodilo nije sudjelovao; on se već počeo poglavito baviti školom i knjigom.

Kazali smo, da je Nodilo 25. novembra 1866. imenovan suplentom na gimnaziji zadarskoj, pa se tako i opet povratio

učiteljskom zvanju. Dne 6. augusta 1867. imenovan bi pravim učiteljem, a profesorski je naslov dobio 19. novembra 1871. U to doba pada i srećni brak njegov sa Splićankom Julijom pl. Paitoni, od kojega mu je potekla jedinica kći Marija, udata za liječnika dra. Janka viteza Thierryja. Dne 21. februara 1872. imenovan bi od kralja Franje Josipa članom pokrajinskoga školskoga vijeća, pa je onda u oktobru iste godine delegiran, da predsjeda kao vladin povjerenik na ispitu zrelosti u splitskoj gimnaziji. Međutim se u Zagrebu otvaralo novo sveučilište, na kojem je trebalo popuniti i stolicu svjetske historije. Dr. Franjo Rački ponudi je Natku Nodilu, koji je i prihvati uz uvjet, da mu se uračuna i službovanje na zadarskoj gimnaziji. Kad hrvatska vlada na taj uvjet pristade, Nodilo bi riješen službe na zadarskoj gimnaziji 19. septembra 1874., te imenovan od kralja javnim redovitim profesorom u kr. sveučilištu zagrebačkom iz opće historije dne 20. septembra. Pred odlazak poruči u „Narodnom listu“ od 14. oktobra prijateljima i drugovima ovako: „Vrijeme gradi, a vrijeme i razgrađuje, ali za svoga života ne ću nikad zaboraviti, da, kad u neko doba ljudi bjehu uzrujani proti meni, Kaštela mi pokazaše izvanrednu ljubav, te sada pri rastanku hoće da mi je nanovo zasvjedoče ... Da sam političan čovjek, želio bih mu (zavičaju) valjda uz strogo ujedinjeni rad političku slogu: ali budući po svom zvanju, kakono se kaže, teoretik, želim, da Bog naspori, te moja domovina postane složna u onim naporima, koji uzvisuju čovječji duh, a imadu naplatu ispunjene dužnosti; složna u gojenju neodvisnijeh, plemenitijeh, sjajnijeh misli, bogata čilim i uzoritim sinovima, na ovom najskrajnijem rubu evropske živosti, u nesretnom dodiru s moralnom trulošću Azijata. Bez blaga etičnog, bez ove moći od pomoći, narodi i ako namnoženi, tonu u bezdan vječita zaborava; a kad se ulazi u hram povijesti ljudske, od njih ni traga.“

Kao gimnazijski profesor u Zadru uzeo je Nodilo prvi put pero u ruke kao naučenjak, te se uze baviti općom historijom. Imam na umu njegove tri radnje, koje su izašle u programu c. kr. velike gimnazije zadarske, pisane talijanskim jezikom pod natpisima: „Storia primitiva dell' uomo sulla base degli studi più recenti“ (Progr. 1871.—1872.), „Egiziani“ i „Saggio di un testo di storia per le classi superiori delle scuole medie“ (Progr. 1870.—1871.), „Babilonesi e Assiri“ (Progr. 1872.—1873.). Kako vidimo već po naslovu, u

tim se radnjama Nodilo zabavio najdrevnijom kulturom ljudskom i obim najdrevnijim velikim silama Staroga Vijeka.

Prva radnja Nodilova kreće se u prehističkom prastarom svijetu, za koji nemamo na raspolaganje pisanih izvora, nego samo ljudskih preostataka: lubanja, kostiju i raznoga oruđa. „La storia da sè", kaže Nodilo, „non arriva a conoscere i principi dell' uomo. Essa è testimonianza; ma allorchè questi fece la sua apparizione sul pianetta, niuno era lì presente a notare l' evento e a tramandarlo ai posteri. Bensì un antica e venerabile credenza" (t. j. Sv. Pismo) „afferma una sola prima coppia umana unita dalla mano di Dio, creata a immagine e somilianza di lui dopo gli altri viventi, e posta a dominare la terra, grazie all' inteligenza e al lavoro *(Gen. c. I. e II.)*". Potom raspravlja Nodilo redom o „specie umana", o raznovrsnosti i osebnosti ljudskoga roda i raznih životinja i bilina vezanih uz neke klimate. Konačno kaže: „L' indipendenza della specie humana appare così, convalidata da forti ragioni, ma la creazione isolata di una sola prima coppia rimane, a dir vero, un fatto arcano, e che scientificamente non può provarsi. Se non che un equale mistero si rizza innanzi alla mente anche nella teoria opposta. Ammesso un continuo e indefinito svolgimento della materia inanimata e animata, il capo estremo di tante evoluzioni rimane addietro del tutto celato e come sospeso in aria. La fisica progredita dei nostri giorni può benissimo, ne' moltiplici fenomeni della luce, del calore, dell' elettricità, dell' affinità e forse della gravità, scorgere altrettamente manifestazioni di una forza unica e perpetuamente in moto; ma non sa dire, che cosa questa forza sia, nè intravede il secreto della causa prima del movimento."

Sada Nodilo obraća pažnju svoju na „Razze umane" govoreći o njihovim počecima ovako: „La specie umana sta per sè: ma, nondimeno, è a lei propria una grande flessibilità fisica e morale. Essa ci si mostra esuberantemente varia di razze, di favelle, di civiltà, dal brutto e grossolano Ottentotto, o dal ferino Papua, all' elegante e intelligente uomo caucasico, dal biondissimo Scandinavo col suo occhio cilestro al negro Etiope col capello crespo e lanuto". Potom prelazi Nodilo na raznovrsna fizička svojstva rasâ ljudskih dijeleći ih na bijelu ili kavkasku, žutu ili mongolsku, crnu ili etiopsku, na malajsku i američku, onda na svojstva etnologička razlikujući po jeziku familiju: arijsku ili indoger-

mansku (Hindu, Iranci, Helensko-italska, Kelti, Germani ili Teutoni, Sloveni i Leti), semitsku (Aramejci, Sirci, Asirci i Babilonci, Židovi, Arapi i Abesinci), sjeverno-afričku ili Kamovce (Egipćani [drevni], Nubijci, Galle [na desnoj obali Bijeloga Nila], Libijci ili Berberi). Žutu rasu sačinjavali su prvo 1. Sjeverna turanska familija ili finsko-tatarska (Turani, Seldžuci, Osmanlije i Jakuti), 2. Fini (Madari, Bugari [stari], Voguli, Ostjaki, Estonci i Laplandijci), 3. Mongoli (Oleti ili Kalmuki). 4. Tunguzi i Mandžuri i dio Kineza na sjeveru, 5. Samojedi, 6. Japanci. Južno-turanska familija 1. Dravide (u Indiji), 2. Tibećani i 3. Malajci. Drugo: Kine i (Kinezi, Indo-Kinezi). Konačno čine posebnu rasu centralno-afrička i južno-afrička plemena, pa onda američki crvenkože.[1] Najposlije još raspravlja o rasprostranjenju ovih pasmina, koje su već postajale prema njegovu sudu i rasprostranjivale se „ancor nel tempo che i continenti non presentavano i precisi contorni attuali". Kako se to doista zbilo, „è coperto da densa notte", ali ipak dolazi do rezultata: „È certo che ci mancano i dati per ricostruire la storia esatta della dispersione delle razze; ma è fermo del pari, che tanto i fatti finora noti, quanto le ragioni della geografia fisica del pianeta, non che vietare il supposto di una sede primordiale in Asia del genere umano, tendono ad avvarlo". Onda raspravlja Nodilo o Kamenoj dobi čovječanstva, i to najprije o paleolitskoj, a onda o neolitskoj, pak o dobi pećinskoga medveda i mamuta, sobola (periodo della renna), domaćih životinja te izbrušenog kamena (neolitsko doba) i konačno o starini i kulturno-moralnom položaju čovjeka iz kamenoga doba uopće, te svršava: da je već tada prastari čovjek poznavao neku religiju, bilo kakovu: „l' uomo crede nella persistenza della vita, anche dopo l' ultima mortale angoscia, e forse teme gli esseri superiori, cui vide coll' occhio del suo spirito, o atterrito o supplichevole".

Druga se radnja bavi historijom staroga Egipta. Najprije iznosi i ocjenjuje Nodilo izvore, i to domaće (Manetona, dvoranu pradjedova u Karnaku [danas u Parizu], papirus turinski, dva

[1] Kod toga je Nodilo ostao sve do kraja svoga sveučilišnoga rada, premda su tada već postajale nove teorije o raznovrsnim originarnim rodovima ljudskim i o križanju njihovu, t. j. takove, koje su s njegovim mišljenjem stajale u protivurječju.

natpisa iz Abida, natpis iz Sakkare i natpise hieroglifske), a onda strane (Herodot, Diodor Sikulski, Strabon, Plutarh, fragmenti Eratostenovi, Biblija i mnogi drugi). Zatim govori o klimi i o tlu egipatskom, pa onda o samoj historiji te pradavne zemlje, koja se gubi u tamnoj noći mitskih tradicija. Nato u pojedinim glavama prelazi na dinastije egipatske, tako: Regno anticho o di Memfi: I.—III. din.; IV. din.; V. i VI. din.; VII.—X. din.; Regno di mezzo o medio evo dell' Egitto: XI. din.; XII. din.; XIII. i XIV. din.; XV.—XVII. din. („signoria degli Hyksos"); Regno nuovo: XVIII. din.; XIX. din.; XX. din.; XXI.—XXIV. din.; XXV. din. („signoria degli Etiopi"); i XXVI. dinastija. Poslije ove političke historije Nodilo raspravlja u posebnoj glavi o egipatskoj civilizaciji (civiltà degli Egiziani), i to najprije o uređenju političkom i društvenom. Tu posvećuje posebnu pažnju kastama i vladanju, a onda industriji, trgovini, hijeroglifima, znanosti, književnosti i umjetnosti, a konačno religiji i moralu. Ta je historija danas nesumnjivo posve zastarjela, jer se poslije godine 1871. toliko uvećao broj novih spomenika, usavršilo čitanje hijeroglifa i shvaćanje samoga drevnoga Egipta do pada pod Persiju, da egipatske historije u Nodilovoj radnji i ne raspoznajemo više. Ali za ono doba, kad je pisana, bješe ona vrlo lijep i odličan prilog nauci.

Po istoj shemi izrađena je i treća njegova radnja: „Babilonesi e Assiri". Iznajprije se govori o izvorima domaćim i stranim; od domaćih navodi i tumači ove: Berosa i natpise napisane klinatim pismom, a od stranih: Bibliju, Herodota, Ktesiju (sačuvane u Diodoru Sikulskom i Fotiju) pa Troga Pompeja. Zatim slijedi prikaz o zemlji i klimi babilonsko-asirskoj, onda rasprava o počecima Semitâ i o najstarijoj historiji babilonskoj, koju nastavlja prikaz carstva asirskoga. Sada govori Nodilo o prvim asirskim kraljevima, onda o asirskom carstvu sve do prvoga razorenja Ninive, te o drugom razorenju Ninive i o Sargonidima. Potom završava historiju s carstvom Kaldejskim (god. 606.—539. pr. Is.). I u toj radnji raspravlja Nodilo napose o kulturi Babilonaca i Asiraca, i to najprije o Kaldejcima i o načinu vladanja, pa dalje o industriji, trgovini, običajima, o klinatom pismu, o književnosti, znanosti i umjetnosti, te konačno o religiji, o dogmatima i moralu, I za ovu se radnju, koja je izašla god. 1873., mora reći, da je većim dijelom zastarjela, jer je novija otkrića i literatura učiniše takovom.

Ipak ima u obim tim radnjama Nodilovim još uvijek lijepih njegovih originalnih misli, pa osim toga je još uvijek veoma zgodna njegova razdioba građe. Nodilo se sam, u poznatoj svojoj skromnosti, o tim trim radnjama izrazio ovako: da je u njima „sabrao najnovije rezultate (do god. 1872.—1873.) stručnih istraživanja drugih učenjaka na polju prehistorijske arheologije, egiptologije i asiriologije". Možda je ovdje Nodilo prestrogo sudio o svom radu jer ovakove kompilacije, koje su izašle ispod divnoga pera njegova, mogu vazda vrijediti za nas, jer su nastale na osnovu temeljitoga studija, a ne od mehaničkoga prepisivanja kakova diletanta. Konačno ni danas ne može nitko među nama biti onaki originalni egiptolog ili asiriolog, kao što su to u prvom redu neki Englezi, Francezi i Nijemci, jer nema sredstava, vremena i tolikoga predznanja specijalne literature, kako se zahtijeva za taki mnogogodišnji rad, koji mogu podupirati samo velike i bogate države.

Preselivši se u Zagreb, Nodilo se bavio jedino sveučilištem i naukom. U javnom životu nije se više nikako isticao; niti je kandidirao, niti pisao novinskih političkih članaka, no uza sve to bio je općeno poznat kao odličan rodoljub, koji je u raznim prigodama vazda stajao u redovima narodnih boraca. Poradi toga i ne sadrži dalji život Nodilov sve do smrti mu nikakih izvanrednih zgoda, već se sav okreće oko tihoga rada na katedri ili kod pisaćega stola. Ovaj stalno utrti put života donekle prekidaju školske godine 1878.—1879. te 1889.—1890., kad ga je profesorski zbor filozofskoga fakuteta izabrao svojim dekanom, te 1890.—1891., kad ga predstavnici svih fakulteta izabraše rektorom. Prigodom instalacije dne 18. oktobra 1890. izreče svečanu besjedu, u kojoj se izrijekom obratio i na sveučilišnu mladež ovim krasnim riječima: „Hrvatska mladeži, gospodo sveučilišni građani! Vrijede li štogod moje riječi pred vama, ovo dovle govoreno hoće da vas ohrabri, hoće, kad bi toga trebalo, da vas još tvrđe priveže živoj našoj domovini. Mi stojimo u sjenovitom klancu, ali je gore nad nama savito plavo nebo naših nezatomljenih nada. Ne koleblje se, ni vaša, ni moja vjera u naš narodni opstanak. Nego mi zato ne smijemo biti bezbrižni, niti ćemo neoprezno dati, da nas mekani san uljulja, da nas prevari lijeno maštanje, da, pošto smo narod kršćanski, nitko ništa nama ne može. Što ja rekoh, to nije nikakva istina naravi geometrične; nije to kakav slijed neospornih propozicija i strogih dedukcija, već je to induktivno, a u neku ruku i

divinatorno nagađanje, kome pristaje vrijednost tek relativna. Kad se god o pouci historijskoj radi, vi zacijelo ne zaboravljate jednu primjedbu vašega prijatelja iz škole, mislioca Tacita, koji kaže: Što ja više novijih ili starijih zgoda promišljam, sve se meni to većma u svim poslovima ukazuje varava igrarija ljudskih stvari. — Još je nešto. Kad promatramo, štono danas vele, demografijsko naše stanje, prilike nisu nam nipošto takove, da bismo mogli posve zadovoljni, pa i mirni biti. Prirodom plodovita, zgodna, raznolika nam je zemlja: klima nam je gdje povoljna, a gdje blagosti u Evropi ne baš najobičnije, te punim pravom pjevamo: „Lijepa naša domovino!“ Ali vi, sveučilišni moji građani, znate, da se tom samom mjerom ne mjeri ekonomna moć jednoga naroda. Da se narodna snaga pravo procijeni, treba uz ono blago od Boga nam mukte darovano, uz onu tromu materiju, još progledati rabotu, kojom se sve ono množi. A pošto narodna imovina nije sva ni u obradivanoj materiji, u proizvodu poljskom ili industrijalnom, valja se dalje obzirati na ženidbe, na radanje i na pomiranje u puku. Ovdje, dakako, nije mjesta, da se to ispita, no je dosta reći, da u tim pogledima nije sve glatko u našem narodu. Stavimo li na čelo evropskoga čovječanstva na pr. Francusku ili Englesku, a na dno Tursku, između tih dviju krajnosti ekonomna se snaga naša pomiče tek po sredini, naginjući u to više amo dolje, nego li tamo gore. Bolest nije opasna, ali ekonomno bolujemo. Mi se ne smijemo raspavati. — Nego, vi mladi ljudi, naši bolji zamjenici, a naša uzdanica, vi ćete sve to ispraviti vašim budnim duhom i vašim radom. Plemenita kao što je, naša omladina bez sumnje u sebi misli: ako mi je narod od koje rane bolan, ja ću onu ranu vidati; ako narod nije brojem golem, ja ću gledati, da bude dušom velik i plodovit. Radljiv jedan poslenik vrijedi dva neradljiva, hrabar vojnik dva nehrabra. Budete li umni i srčeni, vi podvostručiste snagu narodnu. A ta djelotvorna vaša ljubav k domovini bez vike će biti, jer je duboko osjećana. Živo, a skromno radeći, vi ćete u tišini bolje slušati domovinske glasove, koji nas vazda ne pozivlju na časovito bučno veselje, već nam katkad nameću i tešku dužnost junačkoga prijegora“.

Još se jednom Nodilo istače u javnosti. Kad je 1897. ujedinjena hrvatska i srpska omladina izdala „Narodnu Misao“, odazva joj se on ovim biser-riječima: „Vi, naraštaj bolji od starijega, spor hrvatsko-srpski eto rješavate plemenitim nadahnućem vreloga srca.

Mimo sićušna povoda prepirci i svađi, pregoste gojiti ljubav među sobom, a baš u toj ljubavi leži cijelo rješenje. Ako vjera ima da dijeli, to ravnalo, negda uobičajeno, sad kod novijih naroda ne važi. Čini li se dioba zbog historijske prošlosti, onda bi Hrvate i Srbe trebalo mekanom rukom i dužnim poštovanjem položiti u muzej starina na tihi vječni počinak".

Kao profesor bijaše Nodilo jedan od najodličnijih predstavnika hrvatskoga sveučilišta. Predavanja su njegova imala nešto čarobno u sebi. On je umio prikazati onaj drevni egipatsko-asirski svijet, kao i grčki prije perzijskih ratova, ili rimsku republiku, pa doba seobe naroda i doba krvavim mačem stvorenih državnih tvorevina plavih Germana, pa po nas toliko važne početke Islama i njegove kulture, a tako i doba križarskih vojna, njemačke reformacije, talijanske renesanse i razloge francuske revolucije[1] — tolikom bistrinom, jezgrovitošću i odličnošću, da su svi bivši njegovi slušači ne jednom naprosto stali s običajnim đačkim bilježenjem, te se posve predali rijetkom duševnom užitku, koji će im svima ostati nezaboravan. Nijesi znao, na što bi više pazio, da li na sam prekrasni način prikazivanja ove ili one zgode, da li na onaj muzikalni romon našega jezika, koji mu je tako ugodno i lako izlazio iz ustiju u biranim riječima i u divotnom slogu, a sve to u nekom upravo neobično savršenom skladu. Tko nije Nodila predavača slušao, taj teško da može i samo zamisliti elegantnost, gipkoću i čarobnost našega jezika. U predavanju se inače ne bi nikad upuštao u suhoparno nizanje vladara i njihovih pojedinačkih djela, niti bi umarao, kažimo, podrobnim raspolaganjem vojske ili flote u ovoj ili onoj bitki, sve na način, s kojega bi slušač izgubio onu napetu pažnju, te zaželio, da predavač što prije prijeđe na nešto novo. On je događaje i ideje pojedinih epoha čovječanstva sintetizirao u jezgri njihovoj. Tek prigodice on bi spominjao po koji izvor, kad je htio da dade misli svojoj osobiti akcent. Isto je tako bilo i s naučnom literaturom. Nodilo predavač i profesor bješe zapravo majstor slikar, koji je pred slušačima crtao i risao slike iz minulih vremena, i to u takom skladu prekrasnih boja, da je ono, o čem je predavao, izišlo kao živo svima pred oči, a pored toga još i ostavljalo neizbrisivi trajan dojam. Baš u tom bješe on dostojni učenik zapadne romanske Evrope, naročito francuskih historika, tako da

[1] To je otprilike bio opseg njegovih kolegija.

smo mi, koji smo bili prije toga još i u bečkom ili kojem drugom sveučilištu, osjećali, kako nas je njegovo predavanje uvelo u jedan hram znanosti pun svjetlosti i privlačive ljupkosti naspram jedne tamne i jedva pregledne goleme gotske građevine, u kojoj se poglavito briga vodila o onome, što se sigurno ne zna. U tom slikanju i crtanju minuloga života čovječanskoga, naročito grčkoga i rimskoga, koliko li nam je puta s nekim naglašivanjem, koje se dalo samo osjećati, i to duboko osjećati, izrekao riječ „libertas" kod ovoga ili onoga pisca, koga smo u taj par s njime zajedno čitali, pa nam potom razlagao čar njezin i poimanje njezino u onom društvu, što je živjelo i dvije tisuće godina prije nas. Ono naglašivanje idealne Livijeve i Tacitove republikanske „libertas", pa onodobne naše javne prilike u devedesetim godinama prošloga vijeka, bješe takav kontrast, koji je u našim dušama vazda ostavljao osjećaj, s kojega bismo toliko puta znamenovno zašutjeli sagnutih glava. U takim nam je časovima postajala razumljivom čuvena Ciceronova krilatica: Historia magistra vitae.

Kako Nodilu nije hrvatska historija bila grada predavanja, on bi nas tek prigodom historičkih analogija ili kod nekih drugih zgodnih momenata upozorivao na ovo ili ono. U pitanju vjerodostojnosti cara Konstantina Porfirogenita, tako važnom za drevnu historiju našega naroda, on je držao, da car ponajvećma crpe iz bistroga vrela, pa se tako nije slagao s teorijom Dümmler-Račkoga. Kako je poznato, danas se donekle napušta i ta teorija, naročito nakon studija Engleza Buryja i našega Manojlovića (u „Radu" Jugoslavenske akademije), a drži je još u punoj cijeni poglavito autoritet Konstantina Jirečka i Vatroslava Jagića. U pitanju spora hrvatsko-srpskoga još prije godine 1897., Nodilo se vazda, i u najkritičnije doba, uzdizao na vidovito bistro gledište nesamo bratske zajednice i ljubavi, nego na ideal narodnoga jedinstva, pokazujući kod toga naročito na krepču srpsku narodnu individualnost i čišći slovenski značaj njezin: „Srbi jesu što i Hrvati, a Hrvati što i Srbi", reče. Inače resio je Nodila još i osobito istančan osjećaj pravde i pravičnosti. Znam, da njegova predavanja o počecima francuske revolucije, ili bolje reći o njenim strahotnim uzrocima, još i danas svaki onaj, koji ih je slušao, duboko ima usađene u pameti. Kolike li objektivnosti, a opet koliko li je prikaz, što ga je pred nama razvio, pobudio odvratnost spram onih nevjerojatnih nepravda. Osjećaj pravde, a ne osvete, javljao se u nama, pa tako

nam i ostade taj, kako Nodilo reče, treći najznatniji događaj u historiji cjelokupnoga čovječanstva, usađen u srce; prvi mu naime bješe postanak i proširenje kršćanstva, a drugi seoba naroda.

Da je ovakovo predavanje snažno djelovalo na nas, Nodilove slušače, sasvim je prirodna stvar. Ono je bilo posve originalno, njegovo, Nodilovo, tako da nam ga nikakova knjiga, ma bila još i kako vrijedna i priznata u nauci, nije mogla nesamo da zamijeni. nego ni da nam ga dopuni. Ma čitao što si htio i mogao, vazda si osjetio, da to nije ono isto, ma da je ova ili ona knjiga o istom predmetu govorila. Onda kao slušač njegov nijesam još mogao te pojave pravo shvatiti, ali danas znam, da je to bio zreo plod njegove rijetke inteligencije, opširnoga i stručnoga znanja i samostalnoga shvaćanja u golemoj nauci opće ljudske historije.

No i ličnost Natka Nodila bijaše u punom skladu s njegovim životom i radom. Ljubazan, blag, upravo mio, pored sve one fine ironije, koja ga je osobito karakterizovala, sastajao se sa svakim, s kim bi dolazio u doticaj. Tu nije bilo ništa neprirodno, ništa vještačko, ništa usiljeno. Skromnost, jasnoća i otvorena muška samostalnost glavne su oznake Natka Nodila. Kad bi ga tkogod upitao za ovo ili ono, odgovarao bi vrlo spremno i rado; ako pak na upit možda nije s potpunom sigurnošću uzmogao jasno odgovoriti, on bi to odmah i naglasio. Na predavanja dolazio bi vazda s nekim prijaznim smiješkom, koji je izazivao u njegovih slušača iskrenu privrženost, te ih vazda ugodno raspoložio na one riječi, što bi čas docnije zaromonile s katedre.

Aktivnim sveučilišnim profesorom ostane sve do 13. decembra 1901., kad bi na vlastitu molbu umirovljen. Otada dalje Nodilo se intenzivno bavio samo naukom, unatoč toga, što su ga visoke godine stale teretiti. U maju 1912. shrva ga nenadano teška bolest; dne 13. začeše mu naglo oticati noge uz velike boli, koje nikako ne prestaše, ali ih je stoičkim mirom podnosio. Kad se oko njegove postelje sabraše liječnici u nedjelju 19. maja u konzilij, okrene se k njima i reče im onim svojim toli simpatičnim smiješkom: „Ta niti za Napoleona se nijesu lječnici toliko brinuli, koliko za mene!“ Sjutradan njegovo je stanje već toliko krenulo na gore, da se nije više pravo ni maći mogao, no nije se tužio. Zorom u utorak reče kćeri svojoj jedinici, kad mu je pružila lijek: „Hvala ti, draga kćerko!“ i pade u agoniju. U pola devet u jutro istoga dana 21. maja izdahnu plemenitu svoju dušu. Sahranjen bi s velikim učešćem

svih staleža u četvrtak dne 23. maja popodne na zagrebačkom centralnom groblju.

Pred mrtvačnicom oprosti se s njime u ime sveučilišta i akademije, kojoj je pravim članom bio još od godine 1883., njegov nasljednik na sveučilišnoj katedri i tajnik akademije Dr. Gavro Manojlović, a nad grobom u ime književnoga društva, kome je predsjednikom bio kroz neko vrijeme, sveučilišni profesor Dr. Gjuro Šurmin.

Dr. Gavro Manojlović reče:

Poštovana gospodo! Žalobni zbore!

S ovoga bujnoga zelenog visa, pred 70—80 godina prvi je budilac novoga dana starodrevne hrvatske civilizacije mogao često pogledati u daljinu preko Zagreba i Podravine, preko Krbavske Plješivice i ličkoga Velebita i dušom svojom vidjeti more, na kojem se od Zadra do Budve bjelasaju drevni gradovi.

Iz tih je gradova dozivao on, dozivali su s njime drugovi njegovi „Iliri" zvijezde prethodnice njihove, prve umove prošastih vijekova Spljeta, Hvara, Zadra i Dubrovnika, da u sjaju svojem pomažu novome ovdje naraštaju i da mu kažu: „Nijeste Vi početnici. Evo nas! mi smo bili prije vas, pa što mi mogosmo, to možete i Vi."

I stvori se hrvatska knjiga XIX. vijeka, vijeka novoga, željna da, nadojena prošlošću, upije u sebe sadašnjost: težnje, želje, ideale moderne Evrope i poklike novopreporođenoga slovenstva, pa da sve to onda podade narodu svome, cijelome mnoštvu njegovu, od najnižega čovjeka onome narodu, koji je potocima krvi svoje kroz sve vijekove pokazivao, da jest dio i da hoće da ostane dio Evrope . . .

Ali uz knjigu stali su i onda i kasnije s Jadranskoga mora, koje je uvijek sljubljivalo Dalmaciju i Italiju — naš narod i romanski svijet — dolaziti i ljudi, novi ljudi.

Takav nov čovjek, makar i davno već znan, bio je Natko Nodilo, kad je god. 1874., dugo već začasni građanin, osvanuo u glavnom gradu Zagrebu i stao kao učitelj pred mladež istom osnovanoga hrvatskoga sveučilišta . . .

Davno ga je znala Hrvatska. To je onaj vatreni mladi Spljećanin, gimnazijski učitelj, koji se godine 1861. tako živo izlagao za ono, što je nekada vijekovima bilo i što je i opet imalo biti: Dalmacija i Hrvatska jedno tijelo jednoga duha.

To je onaj historičkim znanjem prekaljeni, od suvremenih ideala, niklih nanovo u romanskim narodima, zadojeni, a oštrim bujnim stilom visoke talijanske civilizacije oboružani slovenski, hrvatski publicista, koji je pet godina na svojim ramenima nosio zadarski „Narodni list“, tu zastavu narodne borbe u Dalmaciji. Prve su mu riječi bile „Sloboda je pravica, koju svaki čovjek osobno ima na raspolaganje; sloboda je ista pravica, omeđašena dužnošću, da se tuđa pravica ne vrijeđa . . . Potpuna moć gibanja i razvijanja rodila je ono, što je veličanstveno u povijesti, i pri žaru slobode naplodio se genij slobodnih država starih, grčke i rimske; samo kad je taj dio pomrčao, potamnjela je na mnogo vijekova u Evropi luč književnosti, umjetnosti i uljuđenosti, dok opet isti uzroci dovode ovo doba, da njihovim povratkom razvesele svijet uljuđeni. Mi nazivljemo našoj otadžbini, da radom plodonosne slobode i ona ožive na nov život.“ Ovo je onaj poklič „liberté“, podmlađenoga naroda franceskoga. A u ime pravde i slobode za narod svoj usudio se Nodilo zakvačiti s velikim Tommaseom, kome se divila Italija, i — talijanskim jezikom megdan slovenski održati.

To je zatim onaj profesor iz Zadra, koji je prikazbama iz prethistorije, iz egipatske i asirske historije pokazao, da je vrstan i u čistoj nauci . . .

I takav Natko Nodilo bio je zatim kroz 27 godina aktivnim učiteljem universitetske omladine. Koji su bili njegovi učenici, neodoljivo su u školi osjetili dojam njegov, tih, trajan dojam nauke i — karaktera, bistra kao alem. A to se osjeća duboko; to struji polako, utanjeno, do u tančine živaca, u dno mlade duše. I zahvatio je taj učitelj jedanput i snažnom javnom riječju u to kolo mladih duša, kad su se dugo zavađena braća dvojega narodnoga imena stala ono u omladini nanovo stapati u jedno . . .

I zahvatio je Nodilo koji put i u vijavicu strujâ duševnih u nas, onim smjerom, kojim ga je nosilo uvjerenje njegovo. I tu ističe on slobodu, slobodu volje u strujanju uma . . .

Radio je Nodilo u nauci, do kraja dugoga svoga — a sada se tuzi našoj čini ipak tako kratka — života. I tu je volio ona vremena, kad se staro ruši — pa makar to bila i vlast istočnih rimskih careva u Italiji VIII. vijeka —, a novo stvara. Bez sumnje je još više radio samo u velikim dubinama uma svoga, motreći s neumornim marom one beskrajne valove sadašnjega događanja na sva tri kontinenta, tiho, samotno, i u sebi stvarao nenapisanu

epopeju savremenosti, on, učitelj opće historije. I kod toga je u svoje velebno motrenje jamačno prenosio osnovne ideje aktivnoga života svoga: liberalnost, patriotizam, karakter. I prepletao to motrenje svoje s onim, što se događa i u narodu našem.

Kao član Jugoslavenske akademije dospio je već rano, da s naučnom spremom iznese na vidik svijetu neke ljetopise onoga staroga Dubrovnika, kojemu se klanjao i on i narod njegov. A hoteći narodu da dohvati bitnost do najdubljih žila, s velikom je opsežnosti proučio „Staro vjerovanje Srba i Hrvata", zamamni rad za takov duh, koji u narodnoj psihi traži sveze s pravremenima čovječanstva. — On, Natko Nodilo, koji je već od rane mladosti mogao prisluškivati nijemomu govoru razvalinâ stare Salone i čudnih, još sada bujnim životima rastanjenih zidova palače cara Dukljanina, najposlije se dao na to, — u što se već davno zaronjivao s profesorske stolice svoje —, da višim slojevima naroda svoga s briljantnom krepčinom hrvatskoga svoga jezika prikaže onu veličanstvenu dramu od nekoliko vijekova, za kojih se rimski imperium — od Yorka do arapske Petre, od Heraklovih stupova do Kavkaza — u sebi pomalo odronjivao. I kako pomalo prevladaše „varvari" i kako prvi Sloveni stupiše na pozornicu svijeta . . . I gledanje u tu svjetsku dramu ispunjavalo mu je i posljednje dane života, i u tom mu gledanju izmače pero iz klonule ruke.

I prva u taj čas zaplaka drugarica života njegova uz kćer jedinicu. To nerazdružno vjerno kolo uzornoga porodičnoga života!..

I još u nešto je Natko Nodilo čvrsto gledao za života svoga: u vjeru, u svemirsku, u Hristovu. U onu vjeru, koja je nadživjela „imperium romanum", da caruje nad najplemenitijim dijelovima čovječanstva. To je Nodilu ona ista njegova vjera individualnoga i patriotskoga vjerovanja: sloboda i pravednost, vječnost. I u toj vjeri — ma da je davno nestalo i gigantičnoga naroda rimskoga — Nodilo vjeruje svome narodu, da, ako i bolan, može svaki put i preboljeti, jer narodi Hristovi ne propadaju; držat će ih uvijek najplemenitiji umovi kršćanskoga svijeta na vječnim krilima nadzemaljske ljubavi . . .

I mi ovdje, drugovi Natka Nodila iz kr. sveučilišta Franje Josipa I. i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koji se ovdje opraštamo sa zemskim ostacima druga svoga, vjerujemo u onu besmrtnost, koju je za svoj narod vjerovao Nodilo naš.

Vjerujemo i u besmrtnost druga svoga. Iz tuge naše, iz praznine, koju bez njega istom sada pravo osjećamo, izvija se pogled naš u beskrajnu budućnost na onaj kraj granica zemaljskoga života, pa ondje vidimo onoga, koga smo u životu toliko cijenili.

I osjećamo se u tom gledanju viši, čistiji. I u tuzi svojoj slavimo nešto: neumrlost ideala.

I u životu jednoga Nodila vidimo i opet manifestaciju narodne naše kulture, i u tom životu sada na izmaku njegovu osjećamo živo jedan triumf njezin. I u vjerovanju triumfatorskoga njezina napredovanja gledamo u ovo sveto polje oko sebe, gdje k drugim triumfatorima hrvatske kulture polažemo evo i Natka Nodila.

I tiho i sveto nam je u duši, izričući nad ovim svetim novim grobom svoj posljednji pozdrav: „Vječna ti spomen i trajna slava imenu Tvome, nezaboravna diko naša!“

Upravo nad samim grobom izreče u ime društva hrvatskih književnika dr. Gjuro Šurmin ovaj svoj govor:

„Žalobni zbore!

Otvara se ova raka, da u nju položimo jedan svoj dugovjeki i nerastočivi duh. Otvara se grobnica, da u nju spokojno legne uzor poštenja i rijetkost značaja hrvatskoga. U grobnicu nam je položiti tijelo, koje je vodio duh, pun i prepun težnje za pravom slobodom. Sloboda nauke, sloboda naroda, sloboda čovjeka — to je uvjet za napredak naroda, koji sad mora da izgubi svoga jednoga od ponajboljih pregalaca, mora da ga pusti u ovu tminu.

On pada u tminu, ali djela i čovjeka i narodnjaka i književnika dugo će pomagati rastjeravati tminu, s kojom se pokojnik posljednji put javno borio kao predsjednik „Društva hrvatskih književnika“.

Razgoneći tminu uživao je u plodovima svoga truda. Jedinstvo narodno, što ga je on preuzeo već u svoj rad u Dalmaciji, počelo je da donosi ploda i kod nas. Njegovo već slabunjavo tijelo je uživalo gledajući u tome zalog boljoj narodnoj budućnosti, kako ju je on želio, znajući, da samo na tom osnovana sloboda narodna mora donijeti ploda. To ga je osokoljavalo u radu, a to mu je oblakšavalo boli.

Tiho i skromno ga nestade. Ali ne može nestati njegovih ideja, njegovih nauka. Slobodu je sebi stvorio, da pokaže put našemu svijetu, da mu ostane kažiprstom, koji će čuvati slavu

*

našemu dobromu i svijetlomu učitelju, a naraštaji raznositi slavu i časnu uspomenu našem Natku Nodilu. Slava mu!"

Još istoga dana, kad je izdahnuo Natko Nodilo, izrazio se o njemu i njegovim djelima predsjednik Jugoslavenske Akademije Tade Smičiklas ovako:

„Već pri prvim glasovima o osnutku našega sveučilišta smatrali su Hrvati dalmatinski, da za opću povijest ima biti pozvan (god. 1874.) Natko Nodilo, profesor zadarskoga gimnazija, a bivši sjajni prvi redaktor „Nazionala" iliti „Narodnoga Lista". Sam je bio zorni junak poletom svoga duha i oštrinom svoga pera, kad je mlad jošte vojevao kao David na Golijata na proslavljena u Italiji i svijetu Nikolu Tommasea. Grad Zagreb izabrao ga je svojim počasnim građaninom. Nodilo kao da je slutio po zanosu svojih umnih prijatelja, da ga stolica opće povijesti na novom hrvatskom sveučilištu minuti ne će moći.

On se na to spremao nekoliko godina sa dvije tri manje radnje. Njega je osobito zanimalo ono doba, kad se iza propadanja rimskoga carstva stvarala nova Evropa, kad jakom snagom na pozornicu Evrope stupaju mladi narodi Germani i Sloveni, a mješavinom starom rimskom postaju Francuzi, Talijani i Španjolci. On je donio sa sobom u Zagreb gotovu osnovu za povijest Evrope do Karla Velikoga, a da izađe u četiri sveske. Ovo je ono isto djelo, koje je dovršio do trećega sveska, ali četvrtoga nije dospio da dovrši. Ovo je njegovo životno djelo. U ovo djelo uložio je sav sjaj svoga duha i svu snagu svoju. Neizučen na narodnom jeziku, trudio se neizrecivo, da prodre u naš narodni jezik do najdublje dubljine i da piše svoje djelo jezikom tako kićenim, kako svoja djela pišu najumniji Francuzi i Talijani, koje je doista dostigao čarobnim svojim prikazivanjem velikih evropskih događaja. Na ogromnom ovom polju rada trudio se, da radi po mogućnosti na osnovi samih izvora.

Radeći tako o prvoj dobi Srednjega Vijeka, mislio je, da valja obraditi i početke života slovenskih naroda, pak se zaletio i u život i mitologiju slovenskih naroda. Tako postade i njegova „Religija starih Hrvata i Srba", koju je tražio u ostacima pjesama hrvatskih i srpskih. Za to djelo potraži sav čar narodne duše Hrvata i Srba. Stoga mu nauka nije odobrila izvodâ, ali njegova želja kao da je bila ukrasiti nebo slovensko stotinama zvijezda izvađenih iz srca hrvatskoga i srpskoga naroda."

* * *

A sada da napose ogledamo rad Nodilov za njegova boravka u Zagrebu (god. 1874. — 1912.).

Natko Nodilo radio je kroz punih četrdeset godina na polju *opće* a tako i naše narodne historije. Za taj je dugi niz godina stvorio djela trajne vrijednosti, na koja će učeni svijet, a naročito slovenski, vazda povraćati pažnju svoju. Nodilo je uopće *jedini* naš historik, i hrvatski i srpski, koji je na izvorima prve ruke pristupao k rješavanju nekih pitanja i partija iz opće historije. Osobit vještak u grčkom i latinskom jeziku, a tako i potpuni gospodar pored materinjega jezika još i talijanskom, francuskom i ruskom, on je svojim pronicavim umom, savršenom metodičkom spremom i oštrim pogledom u zakučaste mijene političkoga ljudskoga života i bio pozvan, da se s uspjehom dade na obrađivanje onoga prostranoga polja, na kojem ni svjetska literatura ne poznaje veći broj majstora. Jer ne valja zaboraviti, da je za njemačkoga, engleskoga ili talijanska historika izučavanja odnosnih historija *domaća* prošlost, u kojoj se rođeni sin kud i kamo lakše i pozvanije kreće negoli na onom golemom prostoru, što ga poimamo pod universalnom historijom. Među takove rijetke majstore, i to po uzoru francuske historiografičke škole, ponosno eto ubrajamo našega Natka Nodila.

Djela, što ih je Nodilo izrađivao u Zagrebu kao sveučilišni profesor, označio je on sam kao učinjena „u *vlastitom istraživanju*“, a pisana bijahu sva na hrvatskom jeziku.

Prvo djelo bijaše „*Postanak svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije* (724.—774.). U Zagrebu 1878.“ Kako je poznato, pitanje političkoga ujedinjenja Italije nije se počevši od vremena Machiavellovih († 1527.) skidalo s dnevnoga reda, dok konačno nije kao eminentno evropsko pitanje druge polovice XIX. vijeka uporedo s identičnim njemačkim riješeno. Kad naime Francuzi, zaštitnici Svete Stolice, uđoše u nesrećni rat s Njemačkom, pa kad Sedanski dan prodrma njihovom dotadanjom evropskom premoći, onda uđoše talijanske čete u vječni Rim (20. sept. 1870.), a opći plebiscit od 2. oktobra (130.000 glasova za, 1500 protiv) dade novoj kraljevini Italiji (od 1861.) sankciju za aneksiju papinske države. Tada se općenito po Evropi pitalo, *kako je papinska država postala*, dakle se svijet zanimao pitanjem legitimiteta svjetovne papinske vlasti. I Nodila zaokupi to pitanje, i on stade odrješito na liberalno stajalište protiv kleri-

kalnoga. „Hoće li iz mrtvih podignuta Italija ostati cjelokupna sebi i svoja, kao što je ona sada, il ne će se valjda opet rastrgati na droptinice, na prnjad narodnu, iz koje bi bilo rimskome papi nanovo istesati svjetovni prijesto: ovo živo pitanje našega doba, ako i ne drma svijetom, a to uznemiruje posvuda u svijetu mnogo čeljadi, a i mnogu savjest. Stranka, koja se gradi jedinom ovlaštenom nositeljicom religiozne misli, te bezbožnjakom nazivlje svakoga, što ne će da vadi gudala i gudi po njezinu napjevu, stranka, koja iz tamnoga arkiva Srednjega Vijeka rada bi bila izvući sve povelje, sve svjetovne povlastice, što ih sveštenstvu plima povjesnih zgoda donese, a osjeka odnese; velika klerikalna stranka u ništa drugo toliko ne upire, koliko u tezu ovu: posjed jedne države nesamo je papi posve potrebit za vršenje uzvišenoga mu zvanja, nego i kraljevina, koju je on uskoro posjedovao, a liberalci je raznijeli, jest, po svome samom postanju, izmedu sviju najneporočnija, najzakonitija: nju ne zbuba pučka strast ili gruba sila, već je sabra i načini pitomo pravo. Zdušno, etično pravo, što se najčistije zrcali u prošlosti, kadno sveštenstvu obilovaše i ugled i upliv zemaljski, klerikalci rado protustavljaju pravoslovnim načelima, koja sukljaše ko crni dim iz peći francuske revolucije, sukljaše, da razvrate društvene, političke i medunarodne odnošaje i da otrovnim dahom zaguše novovjeko nesretno ljudstvo. Stranka staroga prava, konzervativna stranka, tim imenom najvole sebe dičiti ljudi, što tražeći u davnini zatomljeno pusto svoje blago, osuduju načelo pučke suverenosti, pa žigošu narodnu samoodluku kano teško bezakonje.

„Bogumrske ovakove pljeve, koju je živim ognjem spaliti, valaj nema u čistome zvanju papinske svjetovne vlasti. Sasma naravno postade ti ova! Postade tromom nebrigom i zapuštajem bizantskih od Italije odaljenih careva, pa franačkom obranom protiv navala divljih Langobarda! uzvikuju odvjetnici politike i učenjaci historije klerikalne. — Nije moje, pa niti ide u ovu knjigu, rasuditi prvi dio na više pomenute teze, to biva: eda li je potrebit poglavaru katoličkoga svijeta posjed komada talijanske zemlje za obezbijeđeno vršenje duhovne njegove moći. Moja je nakana obazreti se ovdje jedino na drugi dio teze ove, te ispitati legitimnost postanja papinske države. Obratih se neprigovornim u tom pogledu izvorima, ko što su sami papinski

historici, ili bar klerici historici, i uvjerih se, da se ona država doduše složi u pučkome smislu redovito, ali ipak djelovanjem posve razvratnim (revolucionarnim). Suho zlato legitimnosti ja potražih, no nigdje ga ne nađoh. Nađoh tomu naprotiv, da pape osnovatelji kraljevine biše oštri novotari, da oni biše čak i demagozi, dašto u zdravome prvobitnom značenju ove riječi, prije neg joj smisao izopačiše grčki aristokrati. Vode i pobornici puka, nošeni na krilima milosti talijanskih žitelja, odrekoše pape posluh legitimnim, ali usilnim svojim gospodarima, carevima rimskim u Bizantu. Digla se na ove ustrajna buna, a pri toj buni bilo svega, što je sada i najzazornije strani etičnoga prava: uskratio se porez, nasrnulo se oružanom rukom na organe eksekutivne vlasti, pala obilata krv, uspjela revolucija, pa se napokon išlo ća do toli mrženoga plebiscita. Ne izostadoše carigradski na opstojeće pravo naslonjeni prosvjedi; svakome, htio ili ne htio, rimsko carsko veličanstvo pokaza svoje isprave, vijekovima posvećene. A zbilja o državnome pravu tadanjemu ne bješe niti najmanje sumnje; no gotov čin bude ipak podlogom drugoj pravnoj tvorbi: fait accompli pozakoni novu državu, državu papinsku. Da bi se pak smiono ono preduzeće sretno kraju privelo, da bi se obranilo dom nove suverenosti, napusti papinska politika sve međunarodne dotadanje obzire. Ona uzruja Franke varvare; pače ne žacnu se bar za jedan čas, tražiti naslona protiv pitome rimštine u najdivljih Germana, u Langobarda. Začudo je, kako u povjesnoj daljini od tisuća i sto godina djeluju skoro jedni te isti faktori, pri razoru kraljevine rimskih papa. Što pomoću došavšom ispreko Alpa sagradi volja talijanskoga naroda, ta ista volja istom pomoću i razgradi, zgazivši u jednome i drugome slučaju prepreke legitimne gotovo jednake. Poglavita je razlika tek u tome, što u naše dane mjesto surovih Franaka siđoše u padsku ravnicu Francuzi izobraženi, a ne priviše danas pod svoje pazuho krasnu Italiju pape omiljene narodu, već je prokleše pape omrazite."

Samo je po sebi razumljivo, da je u redovima klera ovaki rezultat Nodilovih studija izazvao nepritajen bijes. Protiv njega dakle diže se zadarski pop Anton Franki u „Katoličkoj Dalmaciji" u člancima pod naslovom „Kakova to knjiga? Kakov to povjesničar" (1878.), nakon što je ponajprije donio puni naslov Nodilove rasprave. Franki kuša da oprovrgne

argumentiranje Nodilovo, kao i njegovo tumačenje izvora, a onda ne poštedi Nodila ni ličnim napadajima. „Gosp. Nodilo bio je dosad bar u Dalmaciji rad svoje učenosti i marljivosti štovana osoba, piše Franki. Nije mi bilo ni na kraj pameti nijekati mu učenost. Ja bih bio volio ovdje hvaliti Nodila, nego ga ispravljati; to bi nam bilo svim na diku. Nisam ja krivac, nego je krivac Nodilo, što sam mogo dokazati Nodilovu ševrdljivost, Nodilovu vjeronedostojnost. Žalim Nodila, što se onom knjigom osramotio! Izlažem ga sudu naroda, što nam je literaturu povjesnu, učenu, njom opoganio. Historički pamfleti, historija falsifikovana ne ide u čast literaturi nijednoga naroda. Narodnu čast dužan je branili svatko. Govorio sam na sva usta, bio sam krupan, ali sam bio, a doista sam nastojao biti istinit, pa sam bio osvjedočen, da knjizi onako bahatoj, onako preuzetoj, kakova je Nodilova, koja već na prvih stranicah neopravdanom i u nas nepojmljivom svadljivosti izazivlje „učenjake historije klerikalne", — da takovoj knjizi treba odgovoriti istinski, ali krupno".

Uistinu pak, kad ogledamo radove najčuvenijih njemačkih, francuskih, engleskih ili talijanskih historika o tom istom pitanju, a koji su svi sasvim samostalno radili poslije Nodila, vidjet ćemo, da su i oni došli do istoga rezultata, naime, da se kod postanka papinske države u VIII. vijeku badava traži „suho zlato legitimnosti". Napadaj Frankijev dakle zgusnu se u zanimljiv momenat iz života liberalnoga i demokratskoga Natka Nodila.

Medutim se Jugoslavenska akademija spremala, da izdade drevne dubrovačke ljetopise, napisane talijanskim jezikom. Redakciju ovoga teškoga posla povjeri ona — za pokroviteljstva biskupa Strossmayera i predsjedništva Franje Račkoga — Nodilu, izabravši ga 21. novembra 1883. pravim svojim članom. Kao predradnju objelodani Nodilo ponajprije odličnu studiju: „Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka" u 65. knjizi „Rada" (Zagreb 1883.), u kojoj dokaza, proučivši razne rukopise, da najstariji ljetopis dubrovački nije napisan prije druge polovice XV. vijeka (oko 1463.), pa da ga „treba čitati i rabiti istim oprezom, kojim se rabe izvori za povijest Helade prije olimpijada, ili za povijest Rima prije poloma na Aliji". Ovom je radnjom Nodilo udario osnov kritičnom izučavanju starije dubrovačke historije na osnovu dubrovačkih ljetopisa. Potom izdade

kritične tekstove ovih ljetopisa: „Li annali della nobilissima republica di Ragusa, aggiuntovi nella fine un trattamento di moderni annali o veramente cronache“, „Annali di Ragusa del magnifico Nicolò Ragnina“ (obje su u zbirci „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“ knjiga XIV. Scriptores knj. I. Zagreb 1883.), „Croniche di Ragusa opera di Giugno Resti, senatore di Ragusa“ i Croniche alteriori di Ragusa probabilmente opera di Giovanni di Marino Gondola“ (u istoj zbirci knjiga XXV. Scriptores knj. II. Zagreb 1893.), dakle pored najstarijega ljetopisa nekoga nepoznatoga pisca još i one Nikole Ranjine, Junija Restića i valjda Ivana Marinova Gundulića.

Već se iz rasprave o dubrovačkim ljetopisima vidi po nekim mjestima, da se Nodilo jur tada bavio i drevnom vjerom Hrvata i Srba, pitanjem vrlo tamnim, pa stoga i osobito zakučastim. Plod njegova dugogodišnjega rada izlazio je u deset knjiga akademičkoga „Rada“ (knjige 77, 79, 81, 84, 85, 89, 91, 94, 99 i 101) kroz šest godina (1885. do 1890.). Ovoj opsežnoj radnji jeste naslov „Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnoga“, koji u „ispravcima“ (Rad, 101) Nodilo ispravi u „Stara vjera Srba i Hrvata“.

Kao jedino historičko svjedočanstvo o staroj vjeri Južnih Slovena u drugoj polovici VI. vijeka zabilježio nam je bizantinski historik Prokopije († o. 562.) ovo: „Jednoga boga gromovnika, gospodara ovoga svijeta, jedinoga pripoznaju, njemu žrtvuju volove i svake vrste žrtve. Poštuju i potoke i nimfe i druga neka božanstva i žrtvuju svima njima, a za žrtvovanja čine razna gatanja“. Eto, ovo nekoliko dosta nejasnih riječi sve je, što nam izvori historijski znadu o vjeri naših praotaca prije krštenja, pa stoga svi oni, koji su se bavili ovim pitanjem, i ne kažu više, pače, najveći dio slavista i danas još posve zabacuje svaku sistematsku mitologiju slovensku, dosljedno i hrvatsko-srpsku. Protiv ove tako zvane mitofobske škole ustade Nodilo. „U Srba i Hrvata imade li mitova, gatnja bogovskih?“ — pita on. „Ako naizred pitamo ponajznamenitije strane mitologe, nema ih. Stvaratelji legenda jesu Indi i Eranci, Heleni i Germani; ali nisu ni Kelti, ni Latini, ni Sloveni. Vjerski cvijet mita raste na epskoj liji, no epa svečani duh, koji slavi zajedno bogove i junake, malo kad uznese hvastavog mutljivca Kelta, kao što ne zagrija ledenog formalistu

Rimljanina. Pa i Sloveni, makar oni izvedoše, poimence Srbi i Hrvati, lijepih pjesama junačkih, opet ne mogoše epa složiti, a još manje stvoriti Olimp, sazdati sjajno sijelo duhatih i hitrih bogova. Slovenima bogovi su šturi, neplodni; ono su djetinjom rukom nacrtani obrisi, a nikakove žive prilike sprama slike čovječje. Ti bogovi niti se žene, nit vesele, nit boja biju; prijesto im nije na purpuri i na zlatu oblaka, niti im juri hod po tananom ajeru. Riječju, ovaki bogovi nisu antropomorfni. Ovo je mnijenje o tromosti i neprikladnosti slovenskih bogova toliko uvriježeno, da i sam učeni slavista L. Leger tu nedavno prosudi ovako: ‚Koliko mi znamo za bogove slovenske, oni su od grčkoga antropomorfizma posve različiti. Osim izuzetaka, niti imaju porodice niti genealogije'. A naš čovjek, svijetli filolog F. Miklošić, još oštrije osiječe, izrekavši: ‚Iz početka Sloveni po svima vijestima historičkim vršahu religioznu prirodnu službu bez bogova, a i sam pozniji Olimp njihov mučno da imadijaše bogova dovoljno, da ovi imenima svojim ispune sve dane u nedjelji'." Konstatovavši ovakovo stanje u nauci, Nodilo odredi zadaću svoju ovako: „Kakva bijaše slovenska religija iz početka pa i docnije, ne kanim ovdje navlaš ispitivati. Moja je postat druga, a i tješnja. Ja sam rad učiti samo srpske i hrvatske bogove, po uputi još živog pučkog vjerovanja, te onda i vidjeti, je li opravdana tvrdnja, da u naših otaca ne bijaše uzleta, pa ni tvorbe mitične. Ja mislim, da je oboje u njih bilo, a nastojat ću, da o tome i dokaza iznosim. Ova studija ide ovako na ponovljeni uvid cijeloga našega mita".

Metoda, kojom se Nodilo poslužio, bila je ona komparativne mitologije, što se razvija iz komparativne filologije, danas nauke općeno priznate s posve stalno utvrđenim naučnim rezultatima. Jer se kaže ovako: ako su arijski narodi nekoč imali zajednički jezik, onda su imali i zajedničko vjerovanje, pa kao što su jezici održivši se jedan od drugoga ipak ostali srodni, tako je i s mitom, kojem se zajedničko podrijetlo vazda dade utvrditi analogijom. Nodilo je daklè uporedio suštinu sadržaja naših narodnih pjesama, priča, gataka i tako redom dalje s mitskim blagom starih Inda, Eranaca, Helena, Latina i Germana, pa je onda izvodio svoje rezultate, to jest sazidao zgradu stare vjere Srba i Hrvata, vjeru dualističku, poput eranske, s vrhovnim svijetlim bogom Vidom i tamnim zlim Crnobogom. Pored ovih nižu se onda redom razna

niža božanstva, svijetla i tamna, dobra i zla, te konačno svršava s Vilama i religijom groba. Po učenosti svojoj, oštroumnosti i neslućenim rezultatima, ova studija ide u red najboljih radova, što ih pozna cjelokupna naša historiografija. Istina, ona još nije stekla općenita priznanja, ali ne toliko s razloga, što bi rezultati njeni bili naprosto promašeni, već više stoga, što je vrlo teško iznositi stvarno obrazložene prigovore, to jest rezultate njene oboriti. Ima partijâ, koje je teško bez neke skepse slijediti, ali ima ih i takovih, kojim se uopće ne da ništa prigovarati, kao ona o Vidu ili ona o vilama i o religiji groba. Otale se i zgodi, da ove toliko važne studije Nodilove nikad nijedan stručnjak nije ocijenio iznijevši budi stvarnih prigovora, budi ispravaka. Dašto, za taj se posao hoće omašnoga i temeljitoga poznavanja komparativne mitologije, kao i uopće sveukupne one građe, kojom je Nodilo radio. Svakako je tom studijom Nodilo utvrdio, da se u našoj narodnoj pjesmi i priči ima tražiti glavni izvor za staru mitologiju, a tako i metodu, kojom se ona treba da proučava. Ovu je radnju sam Nodilo toliko zavolio, da je stao spremati drugo izdanje u zasebnoj omašnoj knjizi, ali posla svoga nije dospio dovršiti. Međutim sam saznao u Splitu, da se ondjašna općina sprema, da ipak izdade ovo djelo kao posebnu knjigu, koje bi čisti dohodak sačinjavao prvi fond, da se nezaboravnom Nodilu stavi u gradu dostojan spomenik i da se s tom knjigom sam narod bolje upozna. Pored toga kani općina splitska izdati još njegove članke napisane nekoć u „Nazionalu“, dakako hrvatski prijevod, da genij njegov upoznadu i svi oni naši preko Velebita i Save. Upravo treba poželjeti, da se te lijepe i dostojne misli što prije i ostvare.

U rektorskom svom govoru, izrečenom 18. oktobra 1890., raspravljao je o tezi talijanskoga filozofa Vinka Giobertija: kršćanski narodi boluju, ali ne umiru. Oko mu zape kod ove stavke, reče, jer: „Mi pripadamo narodu, koji od mnoge rane boluje, pa ne živi na velikome prostoru, niti je velikoga tijela, na lik evropskih pogdjekojih naroda, jakih opsegom zemlje i brojem duša. Naš zlopatni narod hrvatskog i srpskog imena hoće li rane preboljeti zato, što je narod kršćanski, ili je veća prilika, da on umre? „Prošavši u prekrasnoj sintezi historiju čovječanstva, Nodilo izreče vjeru, da će narod naš preboljeti svoje rane, jer ga „krijepi unutrašnje osjećanje, da je on u žici svojoj najdubljoj zdrav, pa zna i to, da se u prosvijetljenoj Evropi sve to dalje pronosi riječ: „Pravo je jače od sile!“

Dovršivši studiju o „Staroj vjeri Srba i Hrvata“ Nodilo uze spremati glavno svoje djelo za tisak, a na kojem je radio zapravo još od sedamdesetih godina, ili kako dobro reče Smičiklas, da izdade „djelo svoga života“. To je: „Historija Srednjega Vijeka za narod hrvatski i srpski“. Zamislio ga u osam knjiga (od god. 476 do pada Carigrada 1453.) uz suradnju dvojice trojice sveučilišnih kolega svojih, i to poglavito s razloga, „što naš narod ovako razrađene historije za Srednji Vijek nema, a drugo, jer pripovijedanje sredovječnih zgoda u tuđim književnim djelima, naročito njemačkim, našem općinstvu najpriručnijim, češće se udešava krivim smjerom po nas Slovene, a i po Romane. Taka djela, inače i vrsna, nehajnim ispuštanjem ili tendencioznom napravom, ne kazuju uvijek, osobito o Slovenima, historijsku punu istinu.“ Izraditi naumio ga Nodilo samostalno, na osnovu izvora, dok bi mu literatura imala biti tek pomoćno sredstvo, i to samo do Karla Velikoga († 814). No od ovoga djela izišle su samo tri sveske; prve dvije izdala je Jugoslavenska akademija o svom trošku (1898. i 1900.), dok je treću izdao Nodilo sam (1905.), a tek onda ju je od njega preuzela Akademija u svoje vlasništvo. Dašto, time je bilo dalje izlaženje znatno oteščano, a sve zbog nedostatka potrebnih sredstava Akademije. Obično se drži, da Akademija raspolaže golemim svotama, ali to nije tako. Tek od banovanja dr. Nikole pl. Tomašića postao je akademski dohodak nešto bolji. Za vrijeme izlaženja Nodilove knjige još nije bilo tako. Govorilo se, da je Akademija pravila neprilika Nodilu kod izdavanja, ali to nipošto ne stoji, nego je neprilike pravilo toliko prigovarača, koji nijesu te knjige ni kupovali ni širili. To je na našu sramotu bila najveća neprilika. Od ove tri izišle knjige, prva jeste kao pristup k izlaganju sredovječnih događaja, te obrađuje ponajprije uzroke propasti zapadno-rimske države, a onda redom prikazuje barbarske Germane, Slovene i Turane. Drugom knjigom, kojom počinje sama sredovječna historija, upoznajemo se s bizantskim carstvom do Justinijana, istočno-gotskom državom, počecima franačke države za prvih Merovejevića i vandalskom državom, pa s propašću njenom, kao i s propašću državne tvorbe Teoderika Velikoga. Treća knjiga nastavlja bizantskom historijom do šmrti cara Heraklija, prikazuje početke langobardske, zapadnogotske i anglosaske države, te nam konačno iznosi seobu Hrvata i Srba.

Majstorsko ovo djelo, jedino u našoj historiografiji na polju opće historije, plod je Nodilova rada od više decenija. Odlikuje se, pored prekrasnoga jezika i sloga, naročito još potpunom samostalnošću i originalnim autorovim shvaćanjem. Ono ne zaostaje nimalo ni za najčuvenijim sličnim djelima ostale evropske literature. Iz svakoga retka odsijeva razlaganje čovjeka umna i osobita poznavača predmeta, o kome govori; tu je svaka riječ promišljena, a svaka metafora ili epiteton na mjestu. To je rad čovjeka, koji je još prije, negoli bi sio da piše, točno poznavao svu materiju, koju obrađuje; otale nema kontradikcija, nema praznina, nema mjestimične dekadanse ili umornosti. Prikazivanje teče vazda jednim istim tokom duševne snage i bistrih misli. Nodilo izlazi pred nas kao pravi historik, a ne kao pabirčar, koji tek s nekoliko veznika niže gole parafraze izvora, bez shvaćanja, bez suda, bez samostalnosti. On stavlja u sredinu svoga prikazivanja unutarnju historiju države, te traži glavni izvor događajima u socijalnim prilikama, pa stoga mu nijesu državne organizacije ona sila, koja sve pokreće; one su mu samo izliv socijalnih prilika i pogleda. Malo ima takovih historika, koji bi umjeli kao Nodilo unutarnji život Rima ili Vizantije onako realistički pred naše oči iznijeti, kao on što je to učinio. Stoga i nema u njega retoričko-patetičke dikcije tendencioznih historika. Pa baš zato, što je Nodilo vazda očuvao svoje prikazivanje od suvišnih filozofskih floskula, ipak se ono doima kao djelo kojega velikoga filozofa. On nas naime vodi od pomisli stvari do bitnosti njezine, i ruka dubokoga mislioca djelomično podiže velo, što nam sakriva pravu zbilju. Pa tako je Nodilo po svim tim odličnim osobinama svoga rada dostojan drug Francuza Tocqueville-a i Fustel de Coulangesa, tih osnivača socijalne historiografije.

Natko Nodilo bio je kao izrazita književna pojava, i zbog svojih nazora, svoje duboke naobrazbe i osebujnoga stila osobita simpatija mladom književnom pokoljenju, koje i u borbi protiv „starih“ nije nikoga tako voljelo, kao ovoga odličnoga starca. Najljepši je izraz ovih simpatija toplo pisan essay Janka Kohariča „Natko Nodilo“. Ali i Nodilo je volio novo pokoljenje. Još god. 1906. u prvom godištu „Savremenika“ javio se Nodilo kao essayist, a slijedeće godine izabra ga Društvo Hrvatskih Književnika svojim predsjednikom (1907.), pa i kad se posve povukao u zabit, javljao se još uvijek u „Savremeniku“ sa svojim essayima izrazito liberalne i demokratske boje. Ti su essayi — jedini ove

vrste u našoj literaturi — ovi: „Ime narodno i imperialistički dim“ (Savr. 1906., 448—455). „Klerikalizam i liberalizam“ (Savr. 1907., 3—14). „Još o herezi liberalizma“ (Savr. 1907., 257—269). „Državna vjera“ (Savr. 1907., 385—396), „Slobodna volja u književnika“ (Savr. 1908., 1—8) i „Artizam“ (Savr. 1908., 321—327).[1] — Matica Hrvatska umolila ga ponovo u posljednje doba, da napiše djelo o Mlecima, ali on kao da nije htio pjevati slavu „kraljici mora“ na Jadranu, i nije se odazvao, već je htio, da za Maticu napiše „Religiju Hrvata i Srba“, po čemu se vidi, da tada već i sam nije bio posve zadovoljan s nekim rezultatima svoga djela, pa ga je htio preraditi, a vidi se još i to, da mu je ovo djelo bilo osobito srcu priraslo.

Po odličnom i u nas neobičnom radu Natko Nodilo vazda će zapremati jedno od prvih mjesta u našem literarnom Panteonu. Naročito treba da nam vazda lebdi pred očima, da je on svega svoga vijeka bio jedan od onih apostola i lučonoša u našem narodu, koji ga je putio i učio slozi i medusobnoj ljubavi. Time je Natko Nodilo jedan od onih, koji su pomagali oko stvaranja onoga slavnoga djela, što nam ga donese 29. oktobra 1918.

Bio mu trajan spomen među nama i vječna hvala naroda!

[1] Nodilovi essayji, kao i članak Janka Kohanića o njemu, izišli su napose odštampani u „Prosvjetnoj biblioteci“ svezak VI. (Zagreb 1918.), u redakciji Dr. Adolfa Mihalića.

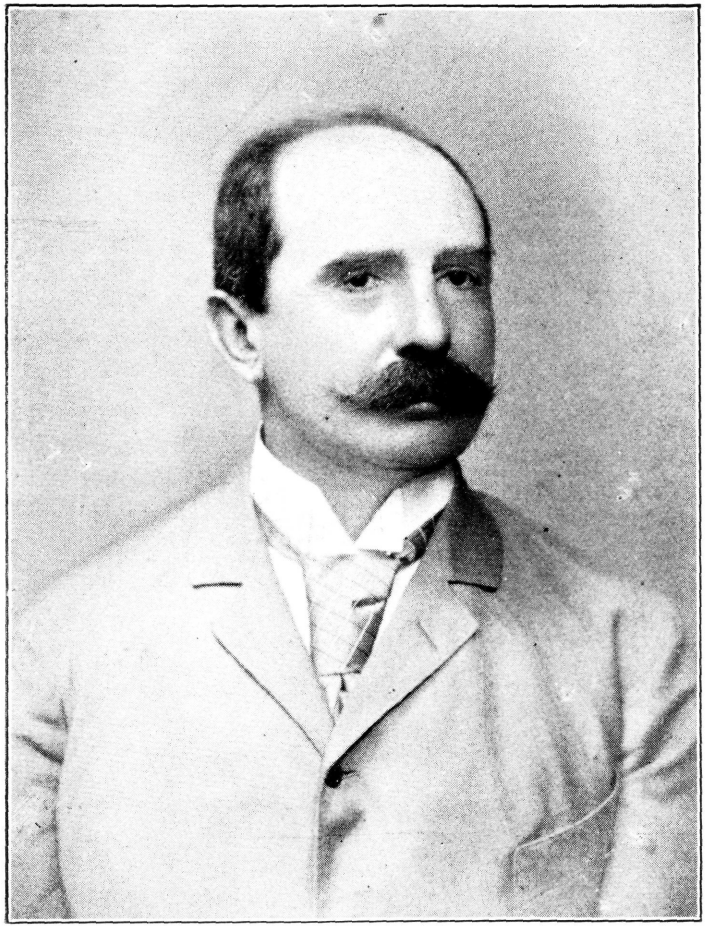

Marko pl. Czerlien.

Marko pl. Czerlien.

I.

Napisao pravi član dr. Đuro Körbler.

17. oktobra 1918., dva dana prije znamenite Wilsonove note, koja je slavenskim narodima austro-ugarske monarhije nakon vijekova stradańa donijela žuđenu slobodu, umrije u Zagrebu Marko pl. Czerlien, ces. i kr. generalmajor u miru. Od ranoga djetiństva vrijedni je pokojnik bio uzgojen i obrazovan u ńemačkom duhu, do smrti je ostao austrijskim časnikom, ali srce mu do zadńeg daha osta čisto hrvatsko. Još za života dade on gdjekoji znatniji prinos u kulturne svrhe svoga naroda, u oporuci pak odredi sav svoj imutak od neko dvije stotine hiļada kruna, da se podijeli prosvjetnim nekim našim zavodima. pogłavito Jugoslavenskoj akademiji, prepuštajući ńima samima odluku, kako će se ńim što boļe poslužiti u korist naroda hrvatskoga, u kojega je prijestolnici zadovoļno proživio starost svoju.

Marko pl. Czerlien bijaše član stare graničarske porodice, koja je još za Marije Terezije, 1773. godine, dobila plemstvo za zasluge „stečene za dinastiju i za domovinu“, razumije se na ratištu. I otac ńegov Stjepan bio je časnik, pa je kao natporučnik u miru umro u Novoj Gradišci godine 1896. Iz vojničke takove porodice bila i mati ńegova Marija rodena Horvatović, kojoj je brat Đuro stupio u srpsku vojsku i umro godine 1895. u Beogradu kao srpski general. Od tih dakle roditeļa rodi se 25. septembra 1840. naš Marko, i to u selu Šumeću općine Bebrine u brodskom kotaru, odakle mu bijaše otac, a i danas su ondje nekolike kuće Crļenâ. Plemićska porodica toga prezimena ima u seocu Zbjegu blizu Šumeća, a o nazivu toga seoca ima predaja, da su se ondje zaklonili bjegunci ispred Turaka, no kada i da li iz Bosne ili odrukud, o tome ne pomińe ona ništa.

O svome djetiństvu i najranijoj mladosti zabiļežio je Czerlien godine 1915. u „Pitańima za autobiografiju", kojima se prikupļa građa za Jugoslavenski enciklopedijski rječnik, da je do treće godine života bio kod roditeļa u Šumeću, zatim do godine 1848. kod djeda Stjepana Horvatovića, poručnika petrovaradinske graničarske pukovnije, a one burne godine u Staroj Pazovi, u Vinkovcima i u Slobodnici. Neko četiri daļe godine, od proļeća 1849. pa do jeseni 1853., bio je u Novoj Gradišci. U tim je on mjestima svršio prve škole, i to, kako sām kaže, „ńemačke satnijske škole u Šimanovcima, Staroj Pazovi i u Sibińu, normalne, tako isto ńemačke škole u Vinkovcima i u Novoj Gradišci". Učiteļima u Novoj Gradišci bijahu mu Mihail Riesel, Josip Kabaković, nadučiteļ Antun Mikojević i katiheta Josip Mesić, a školski mu drug bijaše Adam Mandrović, kojemu osta dobar drug do smrti ńegove. U jesen godine 1853. dođe mladi Czerlien u vojničku školu (‚Genie-Akademie') u Klosterbrucku kod Znojma (‚Znaim') i osta ondje na naukama pet i pô godina do početka austrijskog rata u Italiji 1859. godine: tada posta on poručnikom drugoga razreda kod drugog mjerničkoga bataļuna i bude poslan na ratište u Italiju, gdje osta do jeseni iste godine.

Daļi je život Czerlienov nalik na život ostalih austrijskih časnika, koji bi često mijeńali boravište svoje i postepeno se uspińali od nižega čina do višega, doklegod ne bi umrli ili otišli u mirovinu. Samo potpunosti radi spomenut ću tok ńegova promicańa od poručnika pa do generalmajora, kako ga je on sām s vojničkom točnošću ocrtao u onim „Pitańima za autobiografiju".

Iz Italije vrati se poručnik Czerlien sa svojim bataļunom u Krakov, no već godinu dana kasnije bude bataļun i s ńim Czerlin premješten u Krems u Dońoj Austriji. Odande dođe on u jesen 1863. godine u ratnu školu u Beču i pošto je u jesen godine 1865. načinio propisani zaglavni ispit, posta natporučnikom, kao takov bude dodijeļen glavnomu stožeru (‚Generalstab') i 1. maja 1866. imenovan satnikom drugoga razreda. U glavnom štožeru osta naš mladi satnik do 1. novembra 1871., a tada bude premješten k 12. kopļaničkoj pukovniji i kao konjanički časnik dođe godine 1872.—74. u središńi konjanički tečaj (‚Zentral-Kavalleriekurs') pa u proļeće 1873. načini teoretski ispit „za napredovańe po drugoj kategoriji" (‚theoretische Prüfung zur Beförderung nach der zweiten Kathegorie'). Nakon toga bude imenovan majorom i premješten

k hrvatskom domobranstvu, kod kojega osta četiri i pô godine, najprije kao pobočnik kod okružnog zapovjedništva, zatim od 1. novembra 1874. kao zapovjednik 10. koñaničke domobranske pukovnije u Varaždinu i napokon od 1. maja 1876. kao zapovjednik bataljuna u Novoj Gradišci. Tako je dakle i Czerlien bio jedan od osnivačâ hrvatskog domobranstva, narodne naše vojske. no kad posta 1. maja 1878. potpukovnikom, bude kao zapovjednik pukovnijske divizije premješten k šestoj kopljaničkoj pukovniji 1. maja 1881. k 14. husarskoj pukovniji, a 1. novembra 1884. k četvrtoj husarskoj pukovniji, kod koje osta do 1. maja 1885., a tada bude imenovan pukovnikom i zapovjednikom 15. husarske pukovnije. Kod te svoje pukovnije osta Czerlien punih pet godina do 1. maja 1890., a tada bude imenovan brigadirom i zapovjednikom 12. koñaničke brigade u Sibiñu (Nagy Szeben, Sibiu, Hermannstadt) i kao takav posta 1. novembra iste godine generalmajorom, no u djelatnoj službi proživje samo još godinu dana i 1. novembra 1891. ode na dopust (‚mit Wartegebühr'), a zatim u mir. Bilo mu je tada tek nešto malo više nego 51 godina.

Nije mi poznato niti sam mario koga pitati, zašto je Czerlien tako mlad volio otići u mir, nego da čeka dalja promaknuća u austrijskoj vojsci, koja bi ga bila, da je ostao u djelatnoj službi, sama od sebe dopala kao i mnoge druge generale, koji mu po vojničkom obrazovañu ne bijahu ni izdaleka ravni. Ta, on je otpočeo svoju službu u ratu kao mjernički časnik i već se tada istakao kod utvrđivaña Verone. U ratu pak s Prusima godine 1866. bio je kao satnik glavnoga stožera dodijeljen zapovjedništvu mosnih utvrda (‚Brückenkopfkommando') u okolini Floridsdorfa kod Beča, pa se i na tom mjestu odlikovao kao i služeći za ustanka u Boci Kotorskoj, godine 1869. i 1870., kod vojnoga zapovjedništva u Kotoru i u Dubrovniku. Kad je pak prešao koñaništvu, dade se na priopćivañe stručnih rasprava o različnim vojničkim pitañima, napose o što zgodnijoj opremi i o valjanom obrazovañu koñaništva, kojemu se posvetio svom dušom i srcem, otkako bude godine 1871. dokinut glavni štop i on dodijeljen ulanskoj pukovniji. Još kao mlad časnik štampao je Czerlien od godine 1873. do 1883. neko deset takovih rasprava, dakako sve ñemačkim jezikom, jer u hrvatske škole nije nigda polazio, nije dakle ni umio ispravno pisati materiñim jezikom. Pa tko bi mu bio i čitao te strogo stručne rasprave, da ih je napisao hrvatskim jezikom? Među ñima samo

su dvije takove, koje mogu zanimati obrazovana čitaoca, ako i nije vojnik po zvanju. Mjeseca februara 1875. bude on poslan u Carigrad kao član povjerenstva, koje će odrediti granicu od Paštrovića pa do Spiča. Boraveći u tom poslu neko vrijeme u Carigradu imao je izobila zgode upoznati uređeńe turske vojske; napisa o tome zanimljivu i s vojničkog gledišta znatnu raspravu ‚Die Wehrverhältnisse des ottomanischen Reiches' (1876.), u kojoj pregledno i jasno crta vojničke prilike u turskoj državi. Služeći pak godine 1882., u vrijeme ustanka u Krivošijama i u južnoj Hercegovini, kao potpukovnik u Aradu napisa on spis ‚Unser Kaukasus und dessen systematische Pazifizierung', u kojem po iskustvu, što ga je kao časnik glavnoga stožera stekao u Boci Kotorskoj i u Dubrovniku, daje čitavu osnovu, kako bi se ustaše mogli najlakše svladati i kako treba s ńima vojevati, ali i upravljati. Već se u tim ranijim ńegovim književnim radovima ogleda jak i stalan ńegov značaj, koji nigda ne računa s tim, hoće li ili neće pisańem svojim ugoditi višim zapovjedništvima, nego i otvoreno prekorava ńihove osnove ili odredeńa, ako mu se čine pogrješna.

Otvoren značaj, pravo graničarsko dijete, osta Czerlien do zadńega daha, pa bi moglo biti, da se čistosrdačnom kojom izjavom zamjerio višemu kojemu zapovjedniku i zato da se povukao u mir. Bolest bit će bila tek službeni povod ranoga ńegova umirovljeńa, jer je on zdrav i krepak doživio visoku starost, a i zadńih je dana života tek kratko vrijeme pobolijevao. No moglo bi biti, da je ńemu, kako je bio čelik-značaj, rano dogrdjelo mnogo ono licemjerstvo i himba, čega je bilo i suviše u časničkom zboru austrijske vojske, naročito u saobraćaju nižih časnika s višima, pa, kako je bio neženа i pristojno je mogao živjeti od mirovine, da se i zbog toga dao umiroviti ne čeznući za višim častima i odlikovańima. Ali ni kao umirovljeni general ne okani se on javnog raspravljańa o različnim stručnim vojničkim pitańima, nego ga nastavi ondje, gdje ga je prekinuo godine 1884., kad posta pukovnikom. Što više, književni ńegov rad posta sada raznoličniji, jer se ńegovo pero, kadšto pod oznakom A. Z. (drugo slovo ńegova imena i prezimena), stalo oglašivati i u različnim političkim dnevnicima i u osobitim spisima, ustajući on na obranu istine i pošteńa u političkom životu i jugoslavenskih naroda i čitave austrougarske monarhije, koje jadno rasulo kao da je slutio.

Od stručnih vojničkih spisa ńegovih iz ovoga kasnijeg doba općeno priznańe i osobitu pohvalu zadobiše ńegove rasprave: ‚Die Friedensarbeit der österreichisch-ungarischen Kavallerie' (1894.), ‚Die Lanze als Waffe der Reiterei' (1901.), ‚Zur Ausbildung der Kavallerie im Felddienste' (1902.) i novo izdańe ńegovih ‚Kavalleristische Studien', koje prvi put ugledaše svijet još godine 1881. u Beču kod L. W. Seidela, kojega nakladom izade pretežniji dio vojničkih ńegovih stručnih rasprava, pa i to novo izdańe (1909.). Već prvo su izdańe te rasprave stručńaci uvelike cijenili, pa kad je izašlo, zamoli ga talijanski pukovnik Francesco Cavalli, da bi je smio prevesti i popratiti svojim bilješkama: taj prijevod ugleda svijet iste godine u Vercellima (stabilimento tipografico Coppo) pod natpisom ‚Studii sulla cavalleria del tenente colonello Markus von Czerlien. Traduzione e considerazioni'. Svoje ‚considerazioni' počińe Cavalli ovim riječima: „L'aver presentato ai nostri cortesi lettori la traduzione dell' opuscolo del signor Czerlien dimostra abbastanza che nell' assieme, noi dividiamo le opinioni del chiaro autore sull' armamento della Cavalleria, sul suo valore intrinseco in guerra, e sull' impiego della artiglieria in unione alla Cavalleria", a zatim razlaže, kako bi se Czerlienovi prijedlozi mogli provesti i kod talijanskog konjaništva. Dotadašńi rad svoj na polju vojničke stručne knige ocrtao je godine 1907. pisac sâm u spisu ‚Unsere militärischen Schriften'.

Osobitim raspravama na političkom polju javio se Czerlien 1909. godine, u vrijeme poznate veleizdajničke parnice protiv nekih Srba iz Hrvatske i Slavonije. Pod spomenutom oznakom A. Z. izadoše rečene godine dva ńegova spisa ‚Die Serbenfrage und der Hochverratsprozess in Agram' (C. W. Stern, Wien 1909.) i ‚Die Serbenfrage nach Wladan Gjorgjević. Beleuchtet auf Grund eigener Wahrnehmungen des Verfassers' (Agram 1909. Druck von Anton Scholz), potońa štampana kao rukopis, nije dakle bila u prodaji. U prvoj je raspravi pisac svom oštrinom vještoga svog pera razotkrio i živim bojama ocrtao svu laž i himbu onih ljudi, koji su za volu tuđim hirovima digli golemu hajku protiv Srba u Hrvatskoj i Slavoniji, jer ako su se optuženi Srbi možda u čemu i ogriješili o zakone, koji su na snazi, nije to ńihova krivńa, nego krivńa starijih vlasti, koje su ih dovele do toga. Druga je pak rasprava polemičke vrste, jer je napisana protiv knige ‚Die serbische Frage' dra Vladana Đorđevića, negdašńega srpskog ministra pred-

*

sjednika, priznavajući toj knizi veliku vrijednost, ali ističući ujedno, da u ńoj ima štošta pogrješno, napisato sa stalnom nekom i prikrivenom namjerom, i prekoravajući pretjeranu toleranciju Hrvatâ u vjerskim i narodnosnim pitańima, kojoj po ńegovu crtańu nema ni traga u kraļevini Srbiji.

No nije Czerlien ustao samo protiv pretjeranih zahtjeva srpskih, nego bi odrešito digao glas i protiv svake nepravde, koju bi Nijemci nanijeli ńegovu ili kojemu drugomu slavenskomu narodu: do posļedńeg časa života osta on dobar Hrvat i Slaven, pa je i za sadašńeg rata, kojega skori svršetak nije mu bilo suđeno doživjeti, nekoliko puta digao glas protiv pangermanskog šovinizma, a tek nedjeļu dana iza smrti ńegove, 24. oktobra 1918. i daļih dana, priopći dnevnik ‚Agramer Tagblatt' ńegov sastavak ‚Allerlei zum Verständnis des Weltkrieges', u kojem po različnim citatima iz govorâ ili spisâ ńemačkih državnika i pisaca kuša dokazati, da je strašni ovaj rat skrivila samo ńemačka preuzetnost i bahatost. I te neke vrste anegdote potvrđuju, da je rodoļubivi starac svjež duh i čisto srce sačuvao do zadńega daha.

No i na naučno je poļe o podrijetlu i prošlosti Slavenâ Czerlien jednom zašao. Godine 1914. izađe u Zagrebu kod Mirka Breyera ńegova knjiga ‚Auf slavischen Spuren' od preko 200 strana, u kojoj nadovezujući na rad Martina Žunkovića (I. ‚Die Slaven ein Urvolk Europas'. Kremsier 1911. i II. ‚Die Handschriften von Grüneberg und Königinhof, dann das Višehrad-Lied'. Kremsier 1912.) i služeći se dosta obilatom literaturom kuša suzbiti šovinizam ńemačkih istraživača u pitańu stare slavenske kulture i uopće života. Knńiga ima zajedno s opsežnim kazalom 14 poglavļa, a u ńima je govor i o starosti i širenu slavenskog jezika, o ratovańu starih Slavena, o utjecańu slavenskih jezika na nazivļe mjestâ u neslavenskim zemļama i o mnogočemu drugom. Ako ta knńiga i nema znanstvene vrijednosti i sastavļena je više u obliku anegdotâ nego naučne radńe, ipak i ona potvrđuje velik patriotizam piščev. Ali na još jedan način pokaza Czerlien, da mu je na brizi samo boļitak naroda, iz kojega je potekao i u kojega su zemļi pokopane kosti ńegovih pređa.

Drugujući mnogo s Tadijom Smičiklasom, pokojnim predsjednikom Jugoslavenske akademije, i cijeneći uvelike rad toga zavoda upravi on 10. decembra 1909. na Smičiklasa pismo, u kojem izjavi, da Akademiji daruje K 20.000, da se osnuje

zaklada pod ńegovim imenom, i ujedno izreče žeļu, da Akademija iz te zaklade izda ‚Jugoslavenski enciklopedijski rječnik', koji bi stajao na visini današńe znanosti, a prikazivao bi prošlost i sadašńost zemaļa, u kojima stanuju Hrvati i Srbi pa Slovenci i Bugari; osim toga bila je ńegova žeļa, da se učine i druge pripravne radńe za opći dio enciklopedijskoga rječnika. Akademija je s radošću primila taj dar i prihvatila ńegovu namjeru, pa se na tom golemom djelu otada pa dosada i radi, kako ćemo naskoro čuti. No prije toga ću spomenuti, kako je Czerlien došao do imutka.

Godine 1895. umrije u Beogradu general Đuro Horvatović, ńegov ujak, i ostavi mu cijeli svoj imutak, koji se sastojao dijelom od gotova novca, dijelom od zemļišta nadomak Nišu u Srbiji. Cijelu je tu baštinu Czerlien jamačno već tada namijenio prosvjeti svoga naroda, pa kako je ńemu, vojniku i čovjeku od knige po zvańu, upravļańe posjeda daleko u Srbiji davalo dosta posla, kadšto i parbļeńa, proda taj posjed i nastani se godine 1907. stalno u Zagrebu živeći štedļivo, ali ipak udobno od dohodaka svoje glavnice i baveći se knigom. Onih 20.000 kruna, što ih je darovao Jugoslavenskoj akademiji, i lijepa knižnica, zanimļiva osobito po mnogim vojničkim knigama, koju je poklonio sveučilišnoj biblioteci, bijahu tek mańi dio imutka, koji je odlučio ostaviti svomu narodu.

Akademija se od prvoga časa dala na golemi rad oko toga enciklopedijskog rječnika. Već u skupnoj sjednici od 2. februara 1910. izvijesti tajnik Akademije dr. Gavro Manojlović o dotadašńem radu akademijske uprave oko izdavańa Jugoslavenskog enciklopedijskog rječnika i priopći program budućega rada: sjednica odobri program i ovlasti upravu, da izvješće i program saopći Srpskoj kr. akademiji u Beogradu i zamoli od ńe sud o tome. U svečanoj pak sjednici Akademije, 12. marta 1910., predsjednik Tadija Smičiklas, pun zanosa za taj uzvišeni prosvjetni rad, namijeni mu čitavu besjedu, u kojoj sa zahvalnošću spomenu ime žarkoga hrvatskoga rodoļuba generala Marka pl. Czerliena. „koji je u vojnoj službi i na bojnim poļanama gotovo cijeli svoj vijek sproveo izvan domovine, te uz junačku vjernost svomu caru i gospodaru sačuvao i vruće hrvatsko srce. Vrativši se u domovinu, da u zasluženom miru sprovede svoje stare dane, sjećao se, kako je živući izvan domovine teško osjećao, što su o ńegovu narodu drugi narodi krivo obaviješteni. Tomu bi, mislio je on, mogao pomoći jedan veliki enciklopedijski rječnik, koji bi umnicima

drugih naroda imao biti izvorom, kada o narodu hrvatskom i srpskom hoće da pišu. Ima već skoro sto godina, mislio je on, da se tako intenzivno i uspješno radi u narodnoj literaturi, pa bi moguće bilo stvoriti i takovo veliko narodno djelo, da se svi danas živući i radeći umnici slože." Ujedno javi predsjednik Smičiklas, da pripravne radńe radi više ljudi, a s ushitom da su pozdravili tu namisao i Srbi i Slovenci i Bugari.

Rad oko ‚Jugoslavenskog enciklopedijskog rječnika' lijepo je u početku napredovao. U skupnoj sjednici od 24. aprila 1910. izvijesti Smičiklas o pripravnim radńama oko izdavańa Jugoslavenskoga enciklopedijskog rječnika i o sporazumljivańu o tome s Maticom Slovenskom u Ljubljani i sa Srpskom kr. akademijom u Beogradu. S ovom se već utanačilo, da će se štampati jedno izdańe, u kojem će članci, već prema želji pojedinih pisaca, biti štampani latinicom ili ćirilicom, govorom južnim ili istočnim, a red bi članaka tekao po alfabetu latiničkom. Srpska kr. akademija u svom odgovoru od 22. maja (4. junija) 1910. izjavi, da je spremna od svoje strane prinijeti 21.000 dinara za zajednički trošak oko rječnika. Tako isto poče i Matica Slovenska u Ljubljani marljivo raditi oko toga rječnika od prvog početka, a i najugledniji naši zemljaci, koji se bave naukom u inozemstvu, na čelu im starac Vatroslav Jagić, obrekoše svoju pomoć. Samo bugarska akademija naukâ u Sofiji izjavi, kako se saopćilo skupnoj sjednici 28. januara 1912., da zbog obilja svojih pothvata, koji se istom zasnivaju, ne može učestvovati kod ‚Jugoslavenskoga enciklopedijskog rječnika'. Ipak nije ni ona odbila saradivańe svoje, kad nadođu bolja vremena. Zato Smičiklas, kojemu je to djelo bilo sreu priraslo, izjavi u svečanoj besjedi 20. aprila 1912.: „Akademija naša zamislila je i sprema prvi put u bratskoj slozi sa Srpskom kr. akademijom veliki ‚Jugoslavenski enciklopedijski rječnik'. Kako danas stojimo i koliko smo u pripravama napredovali, čut ćete od tajnika. Svaki od nas, gospodo, nije tek jednom bolno uzdahnuo, kada je o našem narodu krive vijesti čitao u boljim djelima velikih naroda. Sada će u jednoj skupini Hrvat i Srbin, Slovenac i Bugarin, svaki o sebi napisati, koliko je dosada kod nas nauka na čisto izvela. Od toga djela do općega enciklopedijskoga rječnika bit će samo jedan korak. Nadajmo se, da će to naše novo veliko djelo biti do naše pedesetogodišńice i gotovo!" No ljuto se on tada prevario! Još iste godine planu prvi balkanski rat, pa Stojan

Novaković, predsjednik Srpske akademije, kad je 1. oktobra 1912. bio došao u Zagreb, da se postavi redakcija za taj enciklopedijski rječnik, morao se odmah vratiti kući, jer je isti dan bila proglašena mobilizacija u Srbiji. Kad je pak nesretni taj rat prestao, dođe doduše mjeseca marta 1914. u Zagreb Luba Stojanović, tajnik Srpske kr. akademije, i obeća, da će naskoro doći u Zagreb dva izaslanika njegove akademije, kako bi se rad što prije nastavio. No uto umrije, 8. junija 1914., predsjednik Smičiklas, a nešto docnije planu strašni evropski rat i pokopa, bar za neko vrijeme, svaku osnovu o kakovu zajedničkom ‚Jugoslavenskom enciklopedijskom rječniku'.

Kad se godine 1915. vidjelo, da rat neće tako brzo prestati, zaključi Akademija izdati najprije ‚Hrvatski biografski rječnik', da tako rad oko toga rječnika ne bi sasvim prestao. Czerlien prista na to i 30. oktobra 1915. doda svojoj darovnici ovu dopunu: „Drugu točku tumačim tako, da sve njezine odredbe vrijede i za one slučajeve, da Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti izdaje u pripravnim stadijama sada takov rječnik — cijeli ili djelomični, najedamput ili pomalo —, koji je samo hrvatski, dakle na pr. ‚Hrvatski biografski rječnik'. Uopće s obzirom na ovu točku moga pisma od 10. prosinca 1909. potpuno prepuštam Akademiji, da postupa i radi u svakom pogledu po svojoj najboljoj uviđavnosti, ne stežući je ničim".

Prvi bi za urednika ‚Hrvatskog biografijskog rječnika' postavljen dr. Branko Drechsler. U sjednici se odbora za taj rječnik dogovorno s urednikom odredilo, da sav rukopis rječnika ima biti spremljen do konca godine 1919., a godine 1920. ima se rječnik štampati. Obujam je rječnika imao biti otprilike 80 štampanih araka, formata i slovâ Broz-Ivekovićeva ‚Rječnika hrvatskoga jezika'. No naskoro se Drechsler odreče uredništva, jer ‚Matica Hrvatska' izjavi, da ga ne može riješiti dužnosti Matičina upravitelja i izradivača druge sveske ‚Povijesti hrvatske književnosti'. Nato odbor u sjednici od 14. oktobra 1915. izabra mene za urednika uz iste uvjete, koje sam čas prije spomenuo.

Ja sam se odmah prihvatio toga posla. Za jednu sam od prvih dužnosti urednika držao, da odem do osnivača rječnika i da ga zamolim, neka bi odgovorio na pitanja za autobiografiju. Dobro se sjećam toga dana, kao da je bio tek onomadne. Bila je nedjelja mjeseca novembra 1915., i ja potražih starca u njegovu stanu u

Zagrebu, Gajeva ulica 42. (prvi kat). Czerlien me je prijazno dočekao i mnogo mi tada pričao o sebi, napose o tome, kako ga je zapala baština iza pokojnoga ujaka, koliko je imao brige s ńom i kako su mu sudovi kraļevine Srbije jednostavnim i brzim postupańem pa jasnim određeńima kratkih, a ipak potpunih zakona pomogli, da je tu baštinu mogao bez poteškoće preuzeti i docnije dobro prodati: sreći je hvalio, što je to učinio prije balkanskih ratova i za vremena spasao baštinu. Osam dana iza toga imao sam već žeļene odgovore, a osim toga i primjerak broja 7. Prosvjete od godine 1911. (str. 229. i 230.), gdje je ocrtao ńegov život Branimir Brusina.

Czerlien se živo zanimao za rad oko ‚Hrvatskoga biografijskog rječnika', pa kad je bilo obrađeno neko dvije stotine biografija odluči odbor izdati ‚Ogledni arak', da suradnici imaju nekoliko primjera, kako treba pisati biografije za taj rječnik. U ‚Oglednom arku' priopćila se dakako i Czerlienova biografija, koju sam sastavio po ńegovim odgovorima. Nažalost je loša moja navika, da se sav dušom i tijelom dajem na posao, koji preuzmem, brzo narušila moje zdravļe, pa sam se već iza tri mjeseca morao odreći daļega uredivańa. Iza toga preuzeše vođeńe uredničkih posala tajnici Akademije sami, a pomagao im je član odbora i pravi član Jugoslavenske akademije dr. Ivan Strohal, koji se od prvoga časa mnogo brinuo za napredovańe rječnika i bio bi ostao zacijelo jedan od najvrednijih ńegovih suradnika, da ga smrt ne ote tako rano. Od 1. septembra 1916. preuze uredništvo rječnika dr. Oton Kučera, no zbog teških prilika ratnih, da se bolje oskrbi, odreče se ove godine i on daļeg uredivańa i preuze mjesto ravnateļa u Činovničkoj Zadruzi. Od 1. oktobra o. g. urednik je rječnika prof. dr. David Bogdanović, koji, kako je i rat na kraju, nadamo se da će taj posao uspješno svršiti. Ako se pak taj strašni rat doista sretno svrši za južne Slavene, kako se sad svi nadamo, ispunit će se i vruća žeļa pokojnoga Czerliena, pa će umjesto ‚Hrvatskoga biografijskog rječnika' s vremenom izlaziti i enciklopedijski rječnik svih, sada slobodnih južnih Slavena. Radnikâ za taj posao, kad se prilike srede, naći će se među nama dosta, a i voļa će za rad zajedno sa slobodom dijelom uskrsnuti, a dijelom ojačati. Dao Bog, da bude tako! Radovat će se tomu duh Czerlienov, kojemu usud nije dao, da doživi bar hrvatski biografijski rječnik. No Akademija će se uspomeni ńegovoj najļepše, držim, odužiti, ako općenomu

jugoslavenskomu enciklopedijskom rječniku dade ńegovo ime. Czerlien je to u punoj mjeri zavrijedio i po oporuci svojoj.

Oporuku je on sâm napisao 6. oktobra 1917., dakle godinu dana pred smrt, i u ńoj glavnom baštinicom imenovao Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu. I oporuka je napisana ńemačkim jezikom, a sastavljena tako jasno, da joj se ni u čemu ne može prigovoriti. Pokojnik je sav svoj imutak, koliko se sastoji od vrednosnih papira i od gotova novca, ostavio Akademiji uz obvezu, da isplati Matici Hrvatskoj 30.000 kruna, a mirovinskoj zakladi Hrvatskog kazališta 10.000 krnna. Biblioteku ńegovu dobiva sveučilišna knjižnica. Rodu svomu, zadruzi Crļenâ u Šumeću. ostavi prihod od mańe glavnice, da joj ga isplaćuje Akademija; ako bi pak ta zadruga izumrla, ima se rečena glavnica od neko 15.000 kruna dodati onoj zakladi ńegovoj od godine 1909. No vjerojatno je, da će Akademija i čitavu baštinu, što ju je dobila od ńega, namijeniti prvobitnoj svrsi starije ńegove zaklade, jer je sada još veća potreba ujedińenih Južnih Slavena, da zajedničkim silama izrade veliko to djelo i pokažu tako kulturnomu svijetu, da su dostojni slobode, koja ih je zapala. Slava Marku pl. Czerlienu, osniváču toga svima nama prijeko potrebnog djela!

7. novembra 1918.

II.

Oprosni govor predsjednika Akademije Vladimira Mažuranića nad grobom pokojnikovim.

Žalobni zbore!

U arhivu vojnoga ministarstva u Beču čuva se iz doba cesara Josipa II. neka spomenica o hrvatskoj krajini, što je potekla iz pera vojvode Josipa Friderika Saksonsko-Hildburgshausenskoga. Priopćio nam ju je naš vrijedni pokojni Lopašić, a svratio sam i ja inom zgodom, u svojem čitanju, na taj spis ponovno pažnju širega kruga. Vojvoda, Nijemac, nepristran svakako sudac, u tajnom spisu, za cesara i gospodara svojega sastavljenu, govori, kad se je uputio o prilikama u Krajini, kamo je pošao, da tiška nezadovoljstvo i nemire: „svagdje nađoh junački, hrabri narod,

sinove prirode, koji su se poput stasitih krepkih praotaca čovječanstva uspeli kao silni šumski hrastovi u visinu, dobroćudni su, a puni zanosnoga osjećaja časti, pak nerazdružno vezani s domovinom i običajima svojim; tvrdo vjerni riječi, kad ju kome zadadu, ali zato povrijeđeni do dna duše, kad im se dana obećanja krše . . . s jednom riječi: idealni su bojnici Hrvati, onaki, kako bojnike svoje pjesnik Ossian riše".

Ovakova vidjeh generala Crljena u muževnoj njegovoj snazi, a i poslije, pod starije i stare dane njegove sa radošću i ponosom gledah, sve do kobnoga dana prekojučerašnjega, dragoga mojega Marka. Hrast taj stropošta se. Leži mrtav Marko moj ovdje preda mnom, taj pravi lik Hrvatine; a meni se je, starcu, oprostiti od smrtnih ostataka čovjeka, kojemu se je duša gotovo slila bila s mojom. Pod večer mojega života koliki mi je davao užitak sastanak i dragi razgovor s takovim junakom i umnikom, vitezom bez straha i priroka, s kojim me je vezala veza najiskrenije simpatije! Od boli jecam, a valja mi reći koju, da se istakne plemenitost pokojnikova, da se bolno osjeti, koliki je naš gubitak ne samo u ovom krugu prijatelja, koji pokojnika ispratiše, već i širom hrvatske naše domovine, pak i po svim postojbinama, gdje žive naše pleme jugoslavensko.

Iz ubavoga je potekao našega brodskog Posavja, iz Šumeća, potomak vojničke obitelji plemenitih krajišnika. Rodio se 25. rujna 1840. Poput svih mladića one dobe iz onih strana posvetio se i on vojništvu. U ženijskoj akademiji svršio je nauke g. 1859., a kao časnik posvetio se navlastito struci konjičkoj; bio je pukovnikom naše hrvatske domobranske husarske pukovnije, a poslije zapovijedao inim nekim konjičkim pukovnijama. Kao zapovjednik konjičke brigade pode godine 1891. na dopust, a malo kasnije u mir.

Strog sebi, vršitelj dužnosti u punoj mjeri, nije on poznavao lagodna života. U silnom tijelu njegovu bio je i zdrav, bistar um, a zlatno mu je srce gorjelo žarkom ljubavlju domovine hrvatske, ali pored toga bujno osjećalo sve tanke niti, koje vežu kulturni život naroda hrvatskoga sa životom istokrvne „slovinske" braće.

Od njegova truda poteklo je oko dvadesetak rasprava o konjičkoj struci, a naročito priznanje stekoše neke studije o obrazovanju konjištva.

Zanimala su ga od muževne dobe amo, kao Slavena, tamna pitanja o drevnosti našoj, o podrijetlu i naseobi naših predaka. Mučio se je, navlastito otkad je za njega došlo vrijeme mirovine, sa što većim neumornim trudom, ne bi li uhvatio svijetli tračak koji u toj tmini. Ljubio je govoriti i divno govorio hrvatskim svojim rođenim jezikom, ali navikao je pisati njemački, pak mu i sve rasprave njegove izlaze njemačkim jezikom. Opsežnije djelo „Auf slavischen Spuren" sadržaje jedan dio posljedaka njegova truda u tom pravcu. Izdao je pokojnik tu knjigu u Zagrebu god. 1914. Bez sumnje ima podataka u tome djelu, koji će zavrijediti, da i stručni učenjaci svrate na nju svoju pažnju.

Ali dosta o tom. On je, moj neprežaljeni Marko, prvi ozbiljno zamislio i potakao izdanje „enciklopedije hrvatske i ostalih Jugoslavena". Ovo je dovoljno vrijedan naslov za zahvalnu, do vijeka trajnu uspomenu u srcu našega naroda, dok i jednoga Hrvata i Jugoslavena teče. — Znao je on sve teškoće, a osjećao, da u visokoj starosti on sam ne može dočekati završetak idealne svoje namisli. Ali on ipak smjelo i prijegorno pristupi poslu. Jugoslavenskoj je akademiji već 1909. godine poslao prinos od 20.000 K. sa željom, kako ju napisa: „da naš narod dobije što prije jedan od svih naših stručnjaka obradeni enciklopedijski riječnik, koji bi stajao na visini današnje znanosti, a prikazivao bi prošlost i sadašnjost zemalja, u kojima stanuju Hrvati i Srbi, Slovenci i Bugari. Uz to bi se mogle učiniti i druge pripravne radnje za opći dio enciklopedijskog rječnika". Godine 1915., kad se je već razmahao opći požar svjetskoga rata, bojeći se, da će biti osujećena za dugo vremena lijepa opsežna njegova osnova, plemeniti je pokojnik dragovoljno pristao, da se za sada, kao dio te enciklopedije, sastavi makar samo hrvatski biografički rječnik. Skromnost i široki pogled pokojnikov najbolje osvjetljuje primjedba u očitovanju njegovu: „potpuno prepuštam Akademiji, da postupa i radi u svakom pogledu po svojoj najboljoj uvidavnosti, ne stežući je ničim". Sabiranje građe za taj rječnik uspješno napreduje.

Bojnik taj, ali podjedno naobraženi, načitani istraživalac prošlosti, željan znanja, koje je šveđer nadopunjao, bolno je trpio sa raspa i razora, što ih je oluja svjetskoga rata raznosila po svijem stranama svijeta. Čeznuo je za mirom, strepio za budućnost kulture, sam na sebi rek bi tjelesne boli trpio, kad je slušao i čitao o grozotama rata; a mukotrpni narod svoj ljubio je sve to više.

Oporuka mu svjedoči jasnije o toj plemenitoj ljubavi negoli ikoje riječi: Jugoslavenska akademija univerzalna je nasljednica njegove imovine, Matica Hrvatska dobiva znatan iznos (30.000 K), a mirovinska zaklada Hrvatskoga zemaljskog kazališta lijepu svotu (10.000 K.). Doista ovaj visoki časnik spada u prve redove slavnih onih junaka i generala iz naših strana, koje služba nije otuđila otadžbini!

Sa žahvalnošću spominjem ove darove, dokaz iskrene privrženosti vjerna sina materi domovini. Ali najveći dar, za koji pokojniku nikada dosta zahvaliti ne ćemo moći, svakako je njegova misao o jugoslavenskom enciklopedijskom rječniku. Misao ova svijetlit će nama, kulturnomu zavodu akademije naše, ali i svim književnicima našim, pak i budućemu naraštaju književničkom, kao svijeća užežena, da putniku u tmini ukazuje put. — Zadaća mora biti naša, da prionemo uz posao, da dalje koraknemo i do cilja dodemo, sada, gdje je kroz oblake dima topovskoga i puščanoga i požara selâ i gradova zarudjela zora mira, koja obećava blagi dan izmučenim narodima. Moramo se pobrinuti, da inteligencija naša, žedna zdrava napitka iz vrela znanja, ne bude prinukana, da poseže svaki čas za knjigom tuđega jezika.

Ovako ćemo se odužiti pokojniku, koji sada počiva u ovoj raki, snivajući vječni sanak u Božjem miru, kojemu ja u ime svih Vas iz razboljena srca dozivljem posljednji zbogom!

Slava mu!

Dr. Ivan Strohal.

Dr. Ivan Strohal.

Napisao pravi član dr. Milivoj Maurović.

Dne 8. decembra 1917. preminuo je dr. Ivan Strohal, vijećnik, banskoga stola i pravi član Jugoslavenske akademije. Pokojnik koji se je odličnom teoretičkom spremom i velikim praktičnim iskustvom odlikovao u pravničkom svijetu, bio je najproduktivniji hrvatski pisac na polju jurisprudencije, a od 1902. godine revni saradnik Akademije.

Htio bih ovdje prikazati i karakterisati Strohalov literarni rad; prije ipak osvrnut ću se na tečaj njegova života uopće.

Rodio se 29. srpnja 1871. u Orehovici (Sušak), gdje mu je otac služio kao inžinjir na Luizinjskoj cesti, dok se nije godine 1876. (kad se razišlo društvo, kojemu je Luizinjska cesta pripadala) umirovljen preselio u Stative[1]. Bio je lijepo obrazovan (rodom iz Moravske), ali se nije znao snaći u praktičnom životu, pa se poslije njegova umirovljenja cijela obitelj našla u oskudnim prilikama tako, da Ivan sve do svoje 11. godine nije ostavio sela, pače u tim godinama nije znao ni čitati ni pisati. Godine 1882. zauzela su se za njega dva starija brata, osobito Rudolf (koji je onda već bio profesor na Rijeci), te su ga za školskih ferija spremili tako, da je u pučkoj školi u Završju položio ispit za polazak srednje škole. Rudolf je poveo Ivana u gimnaziju i držao ga neprestano kod sebe na Rijeci, a kasnije u Karlovcu, gdje je Ivan svršio gimnaziju i položio ispit zrelosti. Premda je došavši u I. razred gimnazije jedva znao čitati i pisati, ipak je s neumornim trudom upravo nevjerojatno napredovao, jer je već prvi semestar

[1] Podatke o obiteljskim prilikama, djetinjstvu i školovanju Ivana Strohala crpem iz razgovora s bratom mu, sada već također pokojnim Aleksandrom, vijećnikom stola sedmorice, a sve mi je to u najnovije vrijeme potvrdio stariji mu brat Rudolf Strohal, srednjoškolski ravnatelj i član dopisni[k] Jugoslavenske akademije, koji je u najznatnijoj mjeri utjecao na odgoj i duševni razvitak pokojnog Ivana.

svršio sa sjajnom odlikom. Za cijele gimnazije ostao je odlikašem i naučio se savršeno talijanskom i njemačkom jeziku.

Položivši god. 1890. ispit zrelosti posvetio se pravnom i državoslovnom studiju; prvi semestar slušao je u Budimpešti, a sve ostale u Zagrebu, gdje se kao đak odlikovao polučivši tri godine redom nagrade za svoje natječajne radnje. Godine 1895. promoviran je za doktora prava, a već slijedeće godine predao je fakultetu radnju: „Miraz u rimskom pravu za vrijeme braka", da se habilitira za privatnoga docenta iz rimskoga prava. Ovo je prva štampana Strohalova radnja; nju je Pravničko društvo u Zagrebu izdalo kao prilog svomu Mjesečniku. Nakon provedene habilitacije pred profesorskim zborom podijeljena je Ivanu Strohalu 1. juna 1898., „venia legendi" za povijest i institucije rimskoga prava i rimskoga civilnoga procesa, te je on kao privatni docenat predavao na pravoslovnom i državoslovnom fakultetu hrvatskog sveučilišta rimsko pravo sve do svoje smrti.

Uza to je vršio i državnu službu, u koju je stupio već 1895. godine umah nakon položenih državnih ispita, odabravši sudačko zvanje. U sudačkoj službi ostao je do godine 1902., kada je kao tajnički pristav banskoga stola dodijeljen kr. zemaljskoj vladi, odjelu za unutarnje poslove, i to odsjeku, koji rješava zadružne stvari.

Službovanje u toj referadi, koje je trajalo preko 12 godina, od najveće je znamenitosti za literarni rad Strohalov. Upoznao je naime naše pozitivno zadružno pravo, i kako ono djeluje u životu naroda, u najtanje sitnice, a to ga je uputilo na proučavanje historijskoga razvitka seljačkih zadruga i na studij pitanja o posebnom seljačkom (agrarnom) pravu. U to vrijeme dolazi naš Strohal u dodir sa Jugoslavenskom akademijom te bude na osnovu svoga literarnog rada, a napose na temelju rasprava: „Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci" i „Opravdanost vlasnosti", štampanih u „Radu Jugoslav. akademije", izabran 18. aprila 1904. njezinim članom dopisnikom, a kasnije, 18. travnja 1908., pravim članom.

Na vlastitu molbu premješten je Strohal 1913. godine kao tajnik kr. zem. vlade od njezina unutarnjega odjela pravosudnomu, a godine 1915. imenovan je vijećnikom banskoga stola, ali se nije više vratio u sudačku službu, nego je ostao dodijeljen kod pravosudnoga odjela, pa ga je u toj službi zatekla smrt.

Kako je bio neumoran radiša već u ranoj dobi, tako je ostao za cijeloga života. Osim talijanskoga i njemačkoga jezika naučio

je kasnije još i francuski, ruski, češki i mađarski, te je marljivo pratio stručnu literaturu u tim jezicima. Uz napornu službu, koju je uvijek savjesno vršio, napisao je od 1896. godine do smrti nekoliko većih djela i cijeli niz velikih i manjih rasprava, očjena i t. d., što sve niže hronologijskim redom nabrajam. Vrlo je rijetko bilo Strohala naći u besposlici, na šetnji ili u drugoj zabavi, nego redovno u uredu, biblioteci, arhivu ili kod kuće kod pisaćega stola. Premda je bio čvrste tjelesne konstrukcije, posve je prirodno, da ga je uz takav život ostavilo zdravlje u najljepšim godinama. Dvije godiňe prije smrti stao je sve to ozbiljnije poboljevati; oslabilo mu je srce, pa je žalibože i prerano prestalo kucati. A bilo je to čestito, dobro srce. Nije doduše pokojnik svojim susretanjem osvajao; bio je više mrk, mučaljiv; ali upoznavši ga bolje uvjerio si se brzo, da imadeš posla sa čovjekom dobra srca, s poštenjakom, punim pravoga patriotskog osjećanja. Nada sve pak resilo ga je najsavjesnije shvaćanje dužnosti i upravo divna ustrajnost u radu. Radio je baš do smrti. Nekoliko dana prije negoli ga je zadesila, svršio je radnju, koju je onda udovica njegova predala Akademiji.

* * *

A sada da ogledamo cijelu bogatu Strohalovu literarnu ostavštinu! Ne ću se pri tom držati hronologijskog reda, nego ću prikazivati cijeli rad tako, kako mislim da će biti što bolje karakterisan. Literarni rad Strohalov zasijeca u ova područja: pravna filozofija i opća teorija prava, studije o pravu, koje u narodu živi, o sakupljanju — ili bolje po Strohalovu shvaćanju: o opisivanju tog prava; pravna historija, osobito hrvatska, ali i drugih naroda; hrvatsko zadružno pravo i opće seljačko (agrarno) pravo, te konačno romanistička i druga civilistička dogmatika. U ovom posljednjem području najmanje je publicirao, pa se tim i ne ćemo baviti u ovom članku.

Prije nego zađemo u te pojedine grupe, istaknut ću nešto, što vrijedi jednako za cjeli pokojnikov rad. U osnovnim pitanjima rijetko se Strohal slaže sa nazorima, koji vladaju u pravnoj teoriji i praksi. Osobito posljednjih godina svoga literarnoga rada stoji pod utjecajem evolucionističke pravne škole i struje slobodnoga prava, koje se od konca prošloga stoljeća u Njemačkoj i Francuskoj

sve to snažnije dižu protiv pozitivizma, koji u pravnoj nauci vlada; traži i on reformu teorije i prakse, i to u prvom redu reformu nauke privatnoga prava, te matice svih drugih pravnih grana. Civilistika, ta najvažnija grana pravne nauke, sačuvala je posve svoj stari skolastički karakter. Ograničuje se samo na sistemiziranje i tumačenje pozitivnih zakona pojedinih država uzimajući u najboljem slučaju samo gdjekad obzir na postojeće običajno pravo, ali to vrlo ograničeno. U glavnom se ona još uvijek bavi izučavanjem rimskoga prava, na kojem su građeni svi moderni zakonici. Osnovna joj je pak po Strohalovu mnijenju mana, što u pravnoj nauci još uvijek vrijedi ona Aristotelova, da je vrelo prava θέσις, da je pravo u subjektivnom smislu posterius, a pravo u objektivnom smislu prius, da zakon stvara pravo. „Tek u najnovije vrijeme", veli na jednom mjestu Strohal, „porodila se ozbiljna sumnja o tom, nije li čitavo to mnijenje ostatak skolasticizma i plod antropocentričkoga i antropomorfnoga naziranja na pojave vanjskoga svijeta[1] .... U najnovije se tek doba počinje javljati ideja o slobodnom stvaranju subjektivnih prava i o slobodnom pravu".[2] Kriva teza, da objektivno pravo stvara subjektivno pravo, pokazuje svoj štetni utjecaj u svim granama pravne nauke; ne djeluje ona samo u pravnoj filozofiji i općoj teoriji prava, nego je ona na krivi put dovela i pravnu historiju, po Strohalovu mnijenju, kako ćemo kasnije vidjeti. Ona je kriva, da se ignorira ili bar krivo shvaća ono pravo, koje u narodu živi. Pod njezinim utjecajem zauzela je legislativa posve krivo stajalište; ona je glavni razlog, da još danas nemamo u Hrvatskoj valjana zadružnoga ili, bolje rekavši, seljačkoga prava. Pravnu nauku trebalo bi staviti na prirodne osnovke; ona bi imala biti dio antropologije pa bi se digla iz mrtvila, u kojem danas čami osobito njezina glavna grana, t. j. nauka o privatnom pravu. To su glavne misli, koje pokojni Strohal nastoji provesti u svojim radnjama. U slijedećem dajemo po navedenim gore grupama prijegled njegova rada upozorujući napose, kako provodi i obrazlaže navedene svoje misli.

[1] Dr. Ivan Strohal, Pravna povijest dalmatinskih gradova. Dio I. Zagreb 1913. str. 151. Na tom se mjestu Strohal poziva na spis Gnaeus Flavius, Kampf um die Rechtswissenschaft 1906. A. Bozzi, die Weltanschauung der Jurisprudenz, dakle na njemačke moderniste struje slobodnoga prava.

[2] Vidi isto Strohalovo djelo str. 204.

Svakom zgodom ističe Strohal svoje shvaćanje o biću prava i njegovu razvitku u čovječanstvu, o odnošaju prava u subjektivnom smislu prema pravu u objektivnom smislu, o sudovanju t. j. o primjeni prava, o biću i zadaći pravne nauke. Ali ima i posebnih rasprava, u kojima nastoji sustavno razviti i obrazložiti svoje shvaćanje u tim osnovnim pitanjima. Ovamo pripadaju: „Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci" 1902. (Rad Jugoslav. akademije knj. 150., 152.) i „Opravdanost vlasnosti" god. 1904., 1905. (Rad knj. 156., 157. 160.) Da dalje ne razlažemo, budi samo u kratko istaknuto, da se u tim spisima potpuno prikazuju teorije, koje postoje, o prirodi i osnovkama vlasnosti te prigovori pojedinim teorijama. Pisac spočituje nauci privatnoga prava, da je ta osnovna pitanja posve zapustila. Razlog tome da je ona teza, koja je još uvijek osnovno načelo pravne nauke uopće, a nauke privatnoga prava napose, da naime pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, da dakle stvara i vlasnost. Zato „ne diže se nauka privatnoga prava nad t. zv. pozitivno pravo, t. j. nad postavljene zakone odnosno nad rezultate polučene jur u starijoj pravnoj znanosti, naročito nad rezultate polučene u rimskoj pravnoj znanosti .... Prema tomu se također i posao nauke privatnoga prava steže li na to, da u najboljem slučaju pokaže i protumači, što zakoni smatraju vlasnošću." Na drugome mjestu veli u tom predmetu: načelo, da pravo u objektivnom smislu stvara subjektivna prava, oduzelo je filozofiji na polju privatnoga prava svaku podlogu, jer prema tomu se načelu prikazuje svako umovanje o pravu prirodnim pravom, koje današnja pravna nauka a priori osuđuje.[1] Zato se redovno pravnici u užem smislu i ne bave ovim pitanjima. Tek ih ima nekoliko, koji raspravljaju i ova pitanja, ali zato najodličniji stručnjaci oštro prekoravaju svaku takovu zabludu protiv onoga osnovnoga načela.[2]

Ovo načelo po Strohalovu mišljenju pače kvari posao i drugim naukama, koje se bave zapuštenim od pozitivističke jurisprudencije pitanjima o prirodi, opravdanosti i t. d. vlasnosti. Tako napose komparativna pravna nauka, držeći se toga osnovnóga načela, ne

[1] Rad, knj. 156. str. 175. Slično se spočituje i na drugim mjestima civili. stici, da je zapustila istraživanja o osnovnim tim pitanjima. Vidi napose još Rad-knj. 164. str. 37.. 38. i t. d.

[2] Rad, knj. 156. str. 176.. 177.

uspoređuje prava u subjektivnom smislu, koja vrijede u različnih naroda, nego uspoređuje ono, što je o njima pisano; stoga se ne ističe razlika između pojedinih prava, nego između više ili manje pogrješnih opisa tih prava.[1] Tako pak dolaze do manje vrijedna materijala i druge nauke, koje se bave takvim pitanjima služeći se pri tom rezultatima, koje je polučila komparativna pravna nauka.[2] A i nacionalna ekonomija ostaje kod istraživanja o vlasnosti vjerna onom načelu jurisprudencije, da država svojim zakonima stvara subjektivna prava, a među njima i vlasnost; ali je nacionalna ekonomija (njezina historijska škola i Marxom osnovani naučni socijalizam) i samostalnim istraživanjem došla do istog rezultata.[3]

Imamo od pokojnika cio niz manjih spisa, među njima više referata o publikacijama, pristalica škole slobodnoga prava, u kojima izriče svoj sud o stanju današnje teorije i prakse legislative i judikature. U svima se uvijek ističe i obrazlaže ista misao: glavna je mana ono nesretno osnovno načelo, da pravo u objektivnom smislu stvara subjektivna prava. Po tome je prestala civilistika biti naukom. S pravom su Savigny i njegovi sljedbenici osudivali pogrješke škole prirodnoga prava, ali u nauci te škole, osobito potkraj njezina opstanka, nalazimo mnogo toga, što je vrlo dobro, tako napose u istraživanjima o postanju i o opravdanosti pojedinih subjektivnih prava (upozoruje napose na djela Rotteckova), čega danas žalibože ne nalazimo ni u najopširnijim civilističkim djelima. Historicizam Savignyevih nasljednika doveo je do modernoga pozitivizma, koji zabacuje svako naučno istraživanje o pojedinim subjektivnim pravima — ta, njih stvara zakon, koji je jedini predmet naučnoga istraživanja. Sve, što je preko učenja i tumačenja pozitivnoga objektivnoga prava, to je prirodno pravo, koje je nauka davno zabacila. Ali faktično — kako dobro ističe skrajnji pozitivist Bergbohm u svom znamenitom djelu „Philosophie und Jurisprudenz", koji kao Cerber drži u evidenciji (napose civiliste) priupadnike u prirodno pravo — ono nije nipošto uništeno, nego se uvijek javlja. Najodličniji juristi počevši od Savignya do danas padaju uvijek u bludnje prirodnoga prava. Posve razumljivo, jer se čisti pozitivizam u nauci ne može održati.

[1] Rad, knj. 164. str. 62.
[2] Rad, knj. 164. str. 61.
[3] Rad, knj. 164. str. 65., 66.

Dok je tako nauka o građanskom pravu počevši od Savignya sve to dublje padala, pojavili su se na polju nauke o kaznenom pravu ljudi, koji su bez obzira na anatemu izrečenu nad školom prirodnoga prava stali, ne mareći za granice pozitivnoga prava, slobodno ispitivati uzroke različnih zločinstava, opravdanosti kazni i t. d. Pa kako bi sićušno bilo, veli Strohal, danas prigovarati velikanima, koji su izazvali preporod kaznenih nauka, ono, što se neprestano prigovara civilistima, da su pali u prirodno pravo. Danas je došlo do toga, da nauka građanskoga prava uzdiše za slobodom, koja vlada u nauci o kaznenom pravu, u kojoj se pače danas već očito uči, da je subjektivno pravo starije od objektivnoga.[1]

Među tim manjim spisima upozorujemo napose na malu raspravicu: „Primjena zakona. (Bilješke obzirom na vlastitu praksu)“, publiciranu u Mjesečniku Pravničkog društva god. 1912. knj. II. str. 187. U školi je, veli ovdje pisac, naučio, da je suđenje vrlo jednostavna stvar, ako je zakon valjan i sudac pametan. Treba samo poznavati zakone. U zakonu da se kao u kakovu „dikaioskopu“ vidi, što je pravo, a što nije; teškoća nastaje, ako je zakon nejasan ili ako ima praznina. Ali se on u praksi uvjerio, da to nije tako: kroz deset punih godina primjenjuje mali zadružni zakon od 9. maja 1889. pa se uvjerio, da mu nikada nijesu činile neprilike praznine ili nejasnoće zakona, naprotiv: često je osjetio, da je zakon bio prepun i prejasan. Najveće je uvijek bilo zlo u tom, da primjenjivaču zakona nije dana sloboda tako, da ga mora primijeniti, premda je uvjeren, da tim teško vrijeđa čuvstvo o pravu i pravednosti u narodu. U životu se naime događa, da se razvije cio skup subjektivnih prava i obaveza bez svakoga obzira na zakonske odredbe, pa se mirno živi u tim odnosima, dok se ne nađe nemirnjak, koji je doznao, da bi se ti odnosi po pravu, koje postoji, imali drukčije, nego što to dotični krug misli, u njegovu korist tumačiti. Primjenjivač, vezan na zakon, mora mu se dakako pokoriti. On bi jamačno volio, da tu ima praznină ili nejasnoće u zakonu te ne bi morao suditi protiv pravnoga uvjerenja naroda. Tako se događa, da privatnopravni zakoni baš svojom punoćom i jasnoćom zadavaju sucu neprilike; ali dakako pravnoj nauci, koja ne priznaje subjektivnih prava izvan zakona, ne može

[1] Vidi napose: Strohal, Kaznenopravne i građanskopravne znanosti. Mjesečnik Pravničkog društva, god 1914. knj. II. str. 638.

zakon biti nikada dovoljno jasan i potpun. Ona čini suca robom mrtvoga slova zakona, koje postaje za živa subjektivna prava Prokrustovom posteljom. Pravna nauka morala bi prihvatiti princip, da zakon ima biti kratak, jezgrovit izvadak iz nje kao ključ za spoznaju pravnoga života. Zakoni na polju privatnoga prava ne bi smjeli nikada potpuno i točno određivati, dokle seže koje pravo u subjektivnom smislu i po kojim li se znakovima ono imade spoznati. Zakoni imadu dati samo direktivu za upoznaju prava, koje živi. Radi toga drži Strohal, da su mnogo bolji moderni zakonici građanskoga prava poput švicarskoga,[1] koji daje široko polje rasuđivanja, a ne veže suca svojim apodiktičkim odredbama.

Ovdje Strohal već plovi usred struje škole slobodnoga prava, a prije je u glavnom samo načelno odobravao njezinu opoziciju protiv pozitivizma, koji vlada u teoriji i praksi.[2] U svojim predavanjima, što ih je držao u Pravničkom društvu g. 1905. (o kojem ću kasnije pobliže govoriti), tuži se Strohal, da zadružni zakon od god. 1889. ima nedostataka. Mnoga prijeporna pitanja da oblast ne zna kako bi riješila, jer da nema odredaba; a sada evo tvrdi, da su mu takve praznine još najmilije. Godine 1907. prigovara glavnomu zastupniku slobodnog prava u Njemačkoj, Gnaeusu Flaviusu (pseudonim kriminalista Kantorowicza), koji traži za suca slobodu, da može eventualno i protiv zakona riješiti konkretan slučaj. Strohal veli: Zakoni i misli sadržane u zakonima imadu biti putokazom, koga se sudac mora držati, da ne postavi svoje slučajne nazore nad opće pravne norme .... Sudac ne smije nadalje odstupiti od zakona ne samo radi toga, jer bi mogla nastati pogibao, da će pristrano postupati, nego i radi toga, jer bi mogla nastati pogibao, da će se prevariti kod spoznavanja, što li je pravo .... Sve su to razlozi, i to važni razlozi, radi kojih ne valja judikaturu činiti posve nezavisnom o zakonima i zakonskim

[1] Misli se bez sumnje ovdje na odredbu art. 1. al. 2. švicarskog građanskoga zakonika od god. 1906., da ako nema zakonske ili običajnopravne odredbe „imade sudac suditi po pravilu, što bi ga on postavio, da je zakonodavac".

[2] Vidi Strohalove članke publicirane u Mjesečniku Pravničkoga društva u Zagrebu: „Judicatura je pravna svijest u narodu, god. 1906. str. 300.; „Legistativna i sudačka vlast", god. 1906. str. 775.; „Emancipacija suca od zakona", god. 1907. str. 308. Nadalje referat o malenom, ali glasovitom djelu „Gnaeus Flavius der Kampf um die Rechtswissenschaft", 1906. str. 526. slij.; „Slobodno pravo", god. 1909. Dio I. str. 250.; „Fuchs, die Gemeinschädlichkeit der konstruktiven Jurisprudenz", Mjesečnik, 1910. Dio I. str. 140.

pravilima. A sada evo Strohal uči, da zakoni uopće ne bi smjeli sadržavati apodiktičkih odredaba, koje stežu suca. Zakoni bi imali biti samo kratka uputa, ključ, da sudac uzmogne spoznati pravo, koje u narodu živi. Svakako je dakle Strohal promijenio svoje mišljenje u tim stvarima.

I po mojem mnijenju imadu nove struje u mnogom posve pravo prigovarajući pozitivizmu, koji vlada u teoriji i praksi. Kritička strana modernista bez sumnje je jaka, ali pozitivnih reformatornih prijedloga, koje bih mogao prihvatiti, nijesam bar dosada mogao naći u njihovim spisima. Strohal, kako sam gore naveo, prihvaća novi princip, što bi imao vrijediti za zakonodavca, da bi zakoni imali biti kratak izvadak iz pravne nauke, a ta bi se morala baviti izučavanjem prava, koje u narodu živi. Ti izvaci imali bi služiti kao ključ za spoznaju toga prava, ali oni ne bi smjeli nikada potpuno i točno odredivati, dokle seže koje pravo u subjektivnom smislu i po kojim se znakovima ono imade spoznati. Ja doista ne mogu zamisliti, kako bi imao biti sastavljen takav „opis subjektivnoga prava", koji ipak ne bi točno odredivao, dokle koje pravo seže i po čemu se ono ima spoznati. Strohal sām veli na jednom drugom mjestu, da se još danas ne zna, kako bi imao biti sastavljen takov zakon (Zbornik za nar. život i običaje juž. Slavena, XV. 1. str. 10.).

Zakonima, koji postoje, prigovara se, da se dadu tumačenjem svakojako natezati, da se dadu, kako veli Strohal, tako i ovako tumačiti, a imadu i mnogo praznina, koje se dakako mogu ovako i onako popunjavati. Kantoworicz pače veli: „Ne stoji, da se u zakonu gdjegdje nalaze praznine; ne, mirne duše možemo ustvrditi, da u zakonima nema manje praznina („Lücken") negoli riječi. Nijedan pojam nije analizovan na svoje sastavne dijelove, samo neki su definirani, ali opet pojmovima, koji nijesu definirani".[1] Dobro veli profesor Somló, da je to paradoksno. U tom se smislu sastoje zakoni od samih praznina, ali za tim pretjerivanjem nepotpunosti zakona da se krije nešto drugo. Htjelo bi se u pozitivnim zakonima imati što više praznina, jer se drži, da je to ono, što je još najbolje u njima.[2] Naveo sam to zato, jer naš Strohal iskreno priznaje, da su mu u našem zadružnom zakonu često bile

[1] Der Kampf um die Rechtswissenschaft str. 15.

[2] Somló. Juristische Grundlehre, str. 409. 410.

najmilije praznine. U ostalom, i u najznamenitijih modernista naći ćemo priznanje, da im je pozitivna strana slaba, pače i da sami ne znadu, kamo će ih donijeti struja, kojom su zaplovili.

Ovomu redu pripadaju nadalje radnje: „Priroda i država", 1910. Rad, knj. 182. i stariji referat u istom predmetu: „L. Woltmann i njegova politička antropologija", Mjesečnik, 1907. br. 8. Ovdje se prikazuje stanje nauke, koja je uzela ponosno ime političke antropologije, a pošla napose u Njemačkoj poslije francusko-njemačkoga rata 1870.—71. godine čisto šovinističkim putem. Strohal je skupio i prikazao podatke, koji pokazuju neosnovanost teze, da je dugoglava (dolihokefalna), plavokosa, modrooka i vitka germanska rasa zvana, da gospoduje svijetom. Dobro napose karakteriše i pokazuje — gdjekad uz satiričke primjedbe, apsurdnost naučne tobože argumentacije šovinista W o l t m a n n a.

Preostaje nam, da ogledamo još jedan Strohalov spis ove vrste, a to je rasprava: „Priroda i pravo" (Rad, 1915. knj. 209.), u kojoj pisac hoće da pokaže prirodno postanje i razvitak prava u čovječanstvu. U pristupu ističe, da se teško odlučio na tu publikaciju, jer to nije dovršeno djelo. Gubi nadu, da bi ga mogao dovršiti, kako je zasnovano, pošto se ne može sasvim posvetiti nauci, a radnja ova traži dalekosežne studije, duboko poznavanje prirodnih nauka, filozofije i kulturne historije. Odlučio se na publiciranje ove okosnice ili nacrta zamišljenoga djela, jedno, jer će se možda naći netko, koji će rad nastaviti, a drugo, jer bi htio upoznati općinstvo s idejama, koje su bile podlogom a često i uzrokom drugih njegovih rasprava. Tim pristupom želi opravdati mnoge nedostatke rasprave, što ih sam uviđa.

Za ishodište uzeo je pitanje, što li bi imalo biti predmetom pravne nauke. Posve je krivo, misli on, stajalište, koje vlada u nauci, osobito u civilistici, da je predmetom jurisprudencije pravo u objektivnom smislu t. j. (kako pisac veli) zakon, kao što joj je krivo i shvaćanje, da to pravo u objektivnom smislu stvara subjektivna prava. In ultima linea imala bi biti objektom istraživanja pravne nauke priroda, i to čovjek. Pravna nauka imala bi biti dio antropologije, a ona se danas, osobito civilistika, nije podigla ni nad sredovječnu skolastiku.

Da prikažemo, kako je zamišljao Strohal da bi se imala od jurisprudencije načiniti eksaktna nauka, dio antropologije, navodimo u bitnoj jezgri niz misli glavnoga po našem mišljenju dijela ove

rasprave. Po najboljim pravničkim djelima vidimo, veli pisac, da je ono, što je u čovjeka predmetom istraživanja pravne nauke, konačno uvijek neko utjecanje, kojemu je subjektom redovno čovjek, a objektom vanjska priroda; ali može objektom biti i vlastito tijelo subjekta (pravo na vlastito tijelo). To se pak utjecanje sastoji u priljubljivanju objekta tomu subjektu (njegovim potrebama, zahtjevima i željama). Ispituje dalje potanje, tko sve može biti subjektom, a što objektom toga priljubljivanja, koje može biti predmetom istraživanja pravne nauke; no u tom ovdje pisca ne ćemo slijediti.

Da čovjek uzmogne proširiti svoje utjecanje na vanjsku prirodu, treba apsolutnu snagu, da to može izvesti, i relativnu snagu spram dotičnog objekta, t. j. treba imati volju, da dotični objekat podvrgne svojoj vlasti. Ta relativna snaga, ta volja, neki je praizvor u tom utjecanju čovjeka na vanjsku prirodu. Odatle nauka (osobito rašírena u nacionalnoj ekonomiji), da je egoizam jedini pokretač cijelomu napretku čovječanstva, jedino vrelo svemu utjecanju čovjeka na spoljašnju prirodu. Ali to nije opravdano. Da je egoizam jedini pokretač utjecanja čovjeka na vanjsku prirodu, bio bi doista čovjek čovjeku zvijer, te bi ljudskoga roda već davno nestalo. Propast tu ne bi sustavila ni najjača državna vlast. Još važniji faktor u razvitku ljudskoga roda jest relativna slabost negoli relativna snaga. Relativna slabost jednoga čovjeka spram drugoga nužni je uvjet za opstanak i napredak ljudskoga roda. Ona je osnova cijelomu društvenom redu, ona je podloga svakoj vlasti, svakomu pravu u objektivnom smislu; samo relativna slabost suzdržat će čovjeka, da ne nastoji protegnuti svoje utjecanje preko određene mjere. U pravno uređenoj državi nije doduše takovoj suzdržaljivosti uvijek uzrokom relativna slabost dotičnoga čovjeka; često jest ili se bar čini, da je tomu uzrokom i apsolutna slabost dotičnog čovjeka, naročito slabost spram državne vlasti, koja štiti stečena prava i posreduje kod stvaranja novih prava. Odakle se odmah izvodilo, da je država sa svojim zakonom jedini osnov cijelomu pravnom redu, svim subjektivnim pravima. Neprilike je zadavalo toj nauci samo pitanje, kako je nastala ta državna vlast, kako su se ljudi mogli dati skloniti na to, da se podvrgnu njezinim zakonima, koji ih stežu u njihovoj prirodnoj slobodi. Nije se u nauci pazilo na to, da strah od državne vlasti nije jedini uzrok, s kojega se međusobno ne kolju, ne kradu i t. d. roditelji i djeca, braća i rođaci, niti ljudi, u kojima ima milosrđa, ljubavi i t. d. . . . Na

pitanje, kako se razvila državna vlast, kako su se ljudi dali skloniti na to, da se podvrgnu vlasti, nije uspjelo nauci dati valjana odgovora, jer nije nikada računala s time, koliko je važan pri tome faktor relativna slabost jednoga čovjeka spram drugoga.

Ispituje dalje stupnje te relativne slabosti jednoga čovjeka prema drugomu, koja je razlogom, da čovjek ne proširuje svoje utjecanje onako, kako bi mogao po svojoj apsolutnoj jakosti. — Dolazi do rezultata: Od slika, koje je čovjek primio iz spoljašnjega svijeta, rađaju se, bude li taj utjecaj spoljašnjega svijeta nešto intenzivniji, u dotičnoga čovjeka neka čuvstva želje, nakane i t. d., koje zahtijevaju različite čine i propuste tako, da on ne ide tek za vlastitim uzdržavanjem, nego često za uzdržanjem ili za ugađanjem kojemu drugomu čovjeku. Taj stupanj relativne slabosti javlja se u prvom redu spram drugih ljudi, navlastito spram matere, oca, djeteta i t. d., članova istoga plemena, stanovnika istoga mjesta, ljudi istog zvanja i t. d. Neka od tih čuvstava i želja sile čovjeka samo na propuste, druga pak na aktivno pomaganje onih ljudi. Najprije se u čovjeka javlja samo opažanje, da drugi čovjek utječe na neku stvar: dalje od toga opažanja ide priznanje, da čovjek smije utjecati na tu stvar. Iz toga slijedi čuvstvo, koje nalaže ne dirati u stvar, u koju utječe drugi čovjek. Dalje još ide čuvstvo, da čovjek, u kom se to čuvstvo rađa, mora dopustiti, da i drugi utječe na materiju, na koju on sam utječe. Još intenzivnije je čuvstvo, da vlastitom apsolutnom snagom moramo pomagati utjecanje drugoga čovjeka. No prije nego što se rađa ono čuvstvo, rada se neko odobravanje za takvo utjecanje, neko negodovanje protiv smetanja takova odobrenoga utjecanja. Odobravanje to i negodovanje protiv svakoga smetanja može ići tako daleko, da čovjek stupa u borbu sa spoljašnjim svijetom, da podupre takvo utjecanje drugoga čovjeka. Ali onaj, od koga je poteklo utjecanje, koje je naišlo na protivštine, nalazi potporu u spoljašnjem svijetu u drugih ljudi, koji stupaju u borbu protiv zapreke tomu utjecanju.

Ovako se u nekom skupu ljudi, koji žive u istome mjestu i u glavnom uz iste životne prilike, razvija neko stalno mnijenje o tome, tko u pojedinim vrstama sukoba imade pravo, te kome pripada zadovoljština, i kolika. Mnijenje to, ako je stalno, nazivlje se pravna svijest naroda, pa da ona stvara subjektivna prava. U tom pravcu veli se i to, da je pri pitanju o tom, što je pravo,

odlučna pravna svijest naroda, pa da ona stvara subjektivna prava. Svakako pravna svijest naroda jaka je podpora svakomu subjektivnomu pravu, ali ona ga zato još ne stvara, ona mu daje samo potporu, zaštitu.

Najprije moram konstatovati, da se Strohal ovdje ne drži onih nazora, što ih je zastupao prije deset godina u svom referatu o Kuhlenbeckovu djelu: „Natürliche Grundlagen des Rechtes". U tom naime referatu proglasuje zabludom, kad se hoće Darwinovi biologijski zakoni, koji vrijede za prirodne organizme, uporabiti u pravnoj nauci, koja nema posla s takvim organizmima. Jer da država ili, kako sociolozi vele, društvo nije nikakav organizam, nego skup posve nesuvislih tjelesa.[1] U raspravi, o kojoj sada govorimo, nastoji očito aplicirati teoriju razvitka vrstâ priljubljivanjem i selekcijom organizma na postanje i diferencijaciju prava. Moramo uzeti, da je za tih deset godina promijenio svoje mišljenje. Bilo međutim kako mu drago, Strohal svojim navedenim izvodima nije došao do rezultata, koji pi potvrdivao njegovu nauku, da je pravo u subjektivnom smislu prius, a u objektivnom smislu posterius. Nije nipošto izveo prava u subjektivnom smislu bez prava u objektivnom smislu. Rezultat je naime njegovih izvoda: Ovako se u nekom skupu ljudi razvija neko stalno mnijenje o tom, tko imade u pojedinim vrstama sukoba pravo, kolika li mu pripada zadovoljština. Mnijenje to, ako je stalno, nazivlje se pravna svijest naroda. To ne može značiti drugo nego da su se pod utjecanjem onih faktora i onim načinom, kako on to razlaže, razvila neka načela, po kojima narod priznaje, da u konkretnom slučaju postoji subjektivno pravo. Ta pak načela sačinjavaju objektivno pravo dotičnoga naroda. Dok se nijesu razvila ta načela, t. j. pravo u objektivnom smislu, dotle ne može biti govora o subjektivnim pravima, jer nema mjerila, po kojem bi se odlučivalo o tom, postoje li ona ili ne postoje, nema stalnoga mnijenja, t. j., kako on veli, nema još pravne svijesti naroda.[2] Uvida, mislim, to i sam autor, jer nadovezuje: zato se reklo, da pravna svijest naroda stvara subjektivna prava — ona ih ne stvara, nego im samo daje jaku zaštitu i potporu. Ali to razlikovanje, da pravna svijest ne stvara subjektivna prava, nego da im daje samo jaku zaštitu i potporu, ne može pomoći Strohalovu cilju. Po njegovim naime izvodima moramo zaključiti: dok nema razvite pravne svijesti — t. j. dok nema

[1] Mjesečnik Pravničkog društva 1905. str. 950. slij.

[2] Priroda i država, str. 116.

načela, po kojima narod priznaje ili uskraćuje zaštitu kojemu odnosu — ne može biti govora o subjektivnim pravima, jer ona nijesu drugo po tim izvodima nego pravnom sviješću zaštićeni odnosi. Dakle i opet bez objektivnoga prava nema ni prava u subjektivnom smislu. U ostalom, na drugome mjestu dobro veli Strohal, da izrazi: pravo u objektivnom smislu stvara, štiti, zajamčuje i t. d. prava u subjektivnom smislu, prikazuje samo slikovno odnos medu objektivnim i subjektivnim pravom, a nipošto sućnost toga odnosa.[1] — Budi mi dopuštena još jedna primjedba, koja se tiče jednako svih Strohalovih radnja, koje smo dosada pobliže ogledali. Više sam puta za pokojnikova života s njime raspravljao o temama, koje su predmetom tih radnja. Često smo se vrlo razilazili, ali u tom se posve sporazumjeli, da za raspravljanje ovakih pitanja ne dostaje ni najbolje poznavanje pozitivnih prava i njihove historije, nego se traži za to i stručna filozofijska sprema, koje mi pravnici već od više generacija redovno nemamo. Otkada je nakon fijaska Schelling-Hegelovih metafizičkih vratolomija filozofija tako rekavši posve izbačena iz pravnoga studija, nalazimo samo vrlo izuzetno i u najboljih pravnika dovoljnog filozofijskog obrazovanja. Uz pozitivizam, koji vlada u jurisprudenciji, vrijedi to dakako i za teoretike. S pravom nam spočituju filozofi, da se u raspravama juristâ u pravnofilozofijskim pitanjima ističe diletantizam u filozofiji. Jedan od najvećih naših meštara, Ihering, veli u uvodu jednoga svog velikog djela, da ga je cilj, za kojim ide, doveo na polje, na kojem je diletant. „Ako ikada", dodaje on, „a ovo pri tom djelu požalih, da moj razvitak pada u periodu, u kojoj filozofija nije imala nikakva kredita".[2] Trebat će i to uvažiti kod reformiranja naučne osnove našega fakulteta. Mršavi kolegij pravne filozofije, kako se danas predaje te sluša ili ne sluša na pravoslovnim i državoslovnim fakultetima Njemačke i bivše austro-ugarske monarhije, ne može nikako zadovoljiti potrebe nauke.

U svim svojim radnjama neprestano ističe Strohal narodno pravo ili, kako on veli, pravo, koje u narodu živi, a napisao je o tom i dvije posebne manje rasprave.[3] Evo u kratko njegovih

[1] Opravdanost vlasnosti, Rad. 150. str. 200. Vidi i: Pojam vlasnosti, Rad. 150. str. 200.

[2] Ihering, der Zweck im Recht. I. god. 1884. Predgovor. str. IX.

[3] Ustanovljenje prava, koje u narodu živi, sa Osnovom za sabiranje grade o pravu, koje u narodu živi. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. XIV.; Pravo, koje u narodu živi. Eodem, sv. XV.

misli o tom narodnom pravu: Pravo je to, koje u narodu živi, bez obzira, je li uzakonjeno u državnim zakonima ili nije. Nije to običajno pravo u smislu doktrine, koja vlada osobito u civilistici; ne mora ona biti inveterata consuetudo niti uopće treba onih rekvizita, što ih doktrina traži za valjanost običajnoga prava. To je naprosto ono pravo, koje po uvjerenju naroda imade kao takvo vrijediti, makar i ne bilo uzakonjeno, makar i ne bila inveterata consuetudo. Ovo je pravo pravna nauka osobito u području privatnoga prava, a pod utjecajem nauke, i praksa posve zapustila. Vrijedi to napose i za legistativu. Predmetom pravne nauke, osobito civilistike, uvijek je bilo pa i danas ostaje u glavnom rimsko pravo. Zakone zapravo stvaraju stručnjaci, redovno učeni pravnici. I u državama sa demokratskom ustavnom formom prosta je fikcija, da ih stvara volja naroda, Zakonici privatnoga prava kulturnih naroda počevši od konca 18. stoljeća nijesu u jezgri drugo nego kratki izvaci iz pravne nauke (iz pandekata), dakle iz rimskoga prava, uz neke promjene; ali u glavnom se ti zakoni na pravo, koje u narodu živi, ništa ne obaziru. Izuzeti nam je samo neke grane (napose trgovačko i mjenbeno pravo), gdje se i na to moralo uzeti obzir, ali i te su grane uzakonili učeni pravnici gledajući na očale rimskoga prava. U području javnoga prava moralo je dakako zakonodavstvo više obzira uzeti na životne prilike, koje postoje u narodu.

Jasno je dakle prema tomu, da između današnjega zakonodavstva u području privatnoga prava i između onoga prava, koje u narodu živi, postoji prevelika razlika. Pa kako sucu po načelu, da je zakon jedino vrelo prava — običajno pravo, komu su Savigny, Puchta još priznavali vrijednost, posve je nauka i po njoj praksa skučila —, često ne preostaje drugo, nego da ili svojom osudom povrijedi pravno osjećanje naroda ili da tumačenjem, bolje rekavši natezanjem zakona zadovolji tomu osjećanju. Te misli, koje nalazimo u njemačkih a i francuskih modernista, na široko razlaže Strohal ponavljajući često ono, što je već u drugim svojim raspravama rekao.

Treba napustiti, nastavlja, načelo, da zakoni stvaraju prava, pa prema tomu treba i drugačije sastavljati zakone. Što Strohal o tom misli, već smo više gore istaknuli. Ovamo pripada napose misao, da zakon ima biti na osobiti način sastavljeni opis prava, koje u narodu živi. Najprije dakle treba da zakonodavac upozna to pravo; a nije nipošto lako odrediti narodno pravo. Ne smije

nas ipak teškoća posla odvratiti od nastojanja, da ga svladamo. Upozoruje na analogiju, koja postoji između pravne svijesti naroda i znanja jezika, kojim narod govori. Nije bio lak posao odrediti pravila narodnoga govora, pa ga je ipak nauka svladala. Zašto da i nama ne pođe za rukom utvrditi pravila, kojima se ravna pravni život naroda. Treba u obzir uzeti, da su se daleko prije počela određivati narodna prava negoli narodni jezici. Kroz stoljeća se u Rimljana utvrđivalo pravo, koje je u narodu živjelo (lex XII. tabularum, zakoni skupština, pretorski edikat), dok nije na mjesto pravnog uvjerenja naroda došlo mnijenje učenih pravnika, koji su se sve to više udaljivali od narodnoga života i dalje razvijali pravo spekulativnim putem na osnovu starih zakona i edikata. Samo najoštrije opreke između mnijenja pravnika i pravnoga života izgladivalo je zakonodavstvo novim zakonima. Konačni rezultat je Justinijanova kompilacija (pandekta), to prvo vrelo pravne nauke osobito na polju privatnoga prava. — I u Srednjem Vijeku počelo se određivati narodno pravo slično kao i u Rimu. Tako su nastale leges barbarorum, ali je doskora pod utjecajem romanske kulture i kršćanstva prevladalo načelo, da sve pravo potječe od Boga, dotično od onih, kojim je Bog dao vlast nad narodom. Narod je naprosto objekat te vlasti. Stoljeća su prošla, dok nijesu i podanici došli do riječi kod određivanja prava. Najprije dolaze do toga samo privilegovani staleži, a tek poslije francuske revolucije proširuje se i na šire slojeve naroda. Nikad ipak nije više došlo do toga, da bi se utvrđivalo ono pravo, koje u narodu živi, pa da bi se ono uzakonjivalo. Na polju javnoga prava moralo se obzir uzeti na faktične životne prilike; ali za privatno pravo nije do najnovijih vremena nitko ni pomislio na to, da bi upravo na tom polju trebalo najviše proučavati narodno pravo i prema njemu stvarati zakone. Danas se ovo sve to glasnije traži.

Pa kako da se odredi pravo, koje u narodu živi? Tim pitanjem bavi se Strohal u posebnoj raspravi. Ovo je područje, u kojem se osobito ističe rad dra. Valtazara Bogišića, koji je zamislio način toga utvrđivanja pitanjima razaslanim po narodu, pa je od dobivenih odgovora sastavio i publicirao svoj: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovjena, knj. I.: Građa u odgovorima iz različitih krajeva slovjenskog juga, 1874. Pokojni Strohal visoko cijeni rad toga našega naučnjaka. Njegovo se ime, veli, ne će izgubiti, dok bude Slovjena, on je upravo zasnovao nauku o sla-

venskom pravu kao jedinstvenoj cjelini. Kako je bio uzgojen u duhu pozitivističke škole, držao je načelno i Bogišić, da subjektivna prava potječu iz pravnih norama, ove su pak ili zakonske ili običajne. Zato mu, pošto je istraživao narodno pravo bez obzira na zakone, nije preostalo drugo nego reći, da skuplja običajno pravo. Ipak je on faktično ispitivao postojeći pravni život naroda ne samo bez obzira na državne zakone, nago i bez obzira i na kakve norme običajnoga prava, koje bi imale one rekvizite, što ih za valjanost običajnoga prava traži pozitivistička doktrina. U tom je Bogišić posve originalan. On je faktično prijetrideset godina ispitivao narodno pravo onako, kako to danas traži škola slobodnoga prava. Po priznanju svoga prijatelja Hellwalda Bogišić se imade smatrati ocem t. zv. etnologijske jurisprudencije, kojoj je u Njemačkoj glavni zastupnik Post. Zapadna nauka doduše danas još na taj način ispituje samo prava naroda na najnižim stupnjima kulture, ali će se doskora bez sumnje morati dati i na to, da ispituje i pravo, koje faktično živi i u najkulturnijih naroda. Nego ima Strohal i prigovora Bogišićevu[1] radu i njegovu Zborniku. Uzrok mana da je u pozitivističkim načelima, u kojima je Bogišić bio uzgojen. Sav pravni život, koliko se ne oslanja na zakone, mora se oslanjati na običajnopravne norme, koje su se negdje u davnini razvile. Po tome drži Bogišić, da običajno pravo, koje je našao, već odavna postoji u narodu, pa zato i ne ispituje postanak takovih uredaba, a to je svakako pogrješno. Velika je mana Bogišićeva Zbornika, da pod imenom pravnih sadržaje i druge svakovrsne običaje; ima to biti neki opći folkloristički zbornik. U zapadnoj nauci izvodi se odatle još i danas primitivnost kulturnih prilika južnih Slavena; da se u njih još uvijek ne razlikuju pravne norme od moralnih i od pravila pristojnosti. Naše prilike poređuju se sa prilikama divljih i poludivljih naroda. Vrijedno je, da ovdje navedemo, što Strohal u tom predmetu na jednom drugom mjestu veli: „Gdje nema više nikakvih drugih argumenata i primjera o primitivnim pravnim uredbama, tu napominju uvijek Irokeze 17. vijeka i današnje južne Slavene Sumner-Maine poređivao je pred nešto pedeset godina uz odobravanje naših slavenofila (Bogišića i drugih) pravne uredbe indijskih Radžputa uredbama južnih Slavena, ali nije uspio; danas poređuju pravne uredbe Irokeza 17. vijeka uredbama južnih Slavena, a naši

[1] Dr. Valtazar Bogišić. Mjesečnik. 1908. br. 10.

slavenofili u znoju lica svoga izvraćaju povijest i našu folkloru, pa donose grudu za grudom, da pomognu graditeljima teorije o primitivnim pravnim uredbama sadašnjih južnih Slavena .... Fr. Krausi, Artur Mayeri i t. d. brinu se pak, da sakupljene grude .... graditelji teorije o primitivnim pravnim uredbama što bolje i uspješnije upotrebe za svoje svrhe.[1]

Ni način određivanja narodnoga prava pitanjima razaslanim po narodu ne čini se Strohalu baš podesnim. Pitani se odviše ograničuje, veže na to, što ima reći; a često se pitanjima sugerira i odgovor. Mnogo bolji bio bi način pripovijedanja, kakve su pripovijesti Vuka Vrčevića, ili slobodni razgovori sa pojedinim ljudma iz naroda. Nu dade se i pitanjima sabrati lijep materijal, samo bi ona morala biti vješto sastavljena, a to nijesu žalibože Bogišićeva pitanja. Strohal ih potanje kritizira te primjećuje, da je Bogišić sam, primivši već odgovore, spoznao mnoge mane svoga kvestionara, te sastavio nov od dvije tisuće pitanja, koji nije publiciran.

Strohal nije zadovoljan ni osnovom, što ju je izradio urednik Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena dr. Ante Radić.[2] Posve je prirodno, da na ovakva pitanja nijesu mogli doći odgovori, koji bi dali sliku o narodnom pravu. Koligod je, veli Strohal, taj zbornik vrijedan za folkloru uopće, za pravnu nauku nije, koliko je dosad izašao, gotovo od nikakve vrijednosti. — Iz osnove, što ju je Strohal sam izradio za sabiranje građe o pravu, koje u narodu živi, ističemo, da ne drži, da su današnji pravnici dobri sabirači ovakva materijala. Osobito nijesu za to stariji pravnici, koji su uzgojeni posve u duhu pozitivističke škole, tako uživjeli u državne zakone, da im je misao o nekom narodnom pravu posve nepojmljiva. Mlađi pravnici, koji su stekli toliko juridičke naobrazbe, da juristički shvaćaju i razumiju pravne prilike, mnogo su podesniji za taj posao. Njima Strohal osobito preporučuje proučavanje narodnoga prava, jer samo tim putem mogu postati danas sutra valjani upravnici, suci i odvjetnici. Izradio je i poseban kvestionar, koji nema nipošto vezati sabirača, nego mu davati samo uputu.

[1] Individualna vlasnost u Irokeza. Rad, knj. 205.

[2] Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. II. sv. Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena. Odsjek VII. osnove posvećen je pravu.

Strohal ističe, da bi valjano sakupljeni materijal narodnoga prava dobro došao i za hrvatsku pravnu terminologiju. U vezi s tim budi ovdje navedeno, daje na osnovu zaključka skupštine Pravničkog društva u Zagrebu (20. veljače 1909.) pozvan, da sastavi osnovu za izradivanje pravne terminologije. U svojem izvješću publiciranu u Mjesečniku rečenoga društva[1] izjavio je Strohal, da se ne usuduje u tom predmetu doći s gotovom osnovom, nego podnosi samo neke prijedloge. Iz tog izvješća ističemo samo, da je pokojniku bio pred očima cilj, da valja ići za jedinstvenom pravnom terminologijom za cijeli narod hrvatski i srpski. Danas se, veli, razlikuju pravni termini u Hrvatskoj i Slavoniji od onih u Dalmaciji, jedni i drugi od termina u Srbiji, a svi od onih, koji služe u Crnoj Gori. Razlozi su toj razlici, što se oni, koji su stvarali termine, nijesu nikad obazirali na dosadašnje termine ni na one, koji u narodu žive, nego su ih kovali sasvim autoritativno. Trebalo bi dakle prije svega marljivo pobilježiti sve termine, koji su dosad služili u praksi i koji u narodu žive. Ovomu drugomu popisivanju narodnih juridičkih naziva ne bi se po Strohalovu mnijenju zasada moglo pristupiti, jer, kako rekosmo, on drži, da dosada skupljeni folkloristički materijal s pravnoga gledišta malo vrijedi. Ima ipak nade, da će se moći u skoro vrijeme sakupiti dovoljno boljega materijala. Mnogo bolje stojimo sa pravnim spomenicima, pak predlaže, kako bi se iz njih imali popisivati juristički termini. —

Prelazimo na Strohalove pravnopovijesne radnje. Najznamenitije su, izuzevši zadružnopravne, na koje ćemo se još napose osvrnuti ove: „Individualna vlasnost u starih Germana“ 1910. Rad knj. 184.; „Otkupno pravo u starih Hrvata“, 1911. (Rad, 189.); „Pravna povijest dalmatinskih gradova. Dio I. Osnovke razvitku pravne povijesti dalmatinskih gradova“, 1913. i „Statut i reformacije grada Trogira“ 1915. (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. 10.). Budi spomenuto još i djelo u rukopisu: „Individualizam u Germana“, za koji je pisac izrazio želju da se štampa poslije svjetskoga rata. Najbolji ćemo sebi stvoriti sud o Strohalovu literarnom radu u tom području, ako pobliže ogledamo njegovu Povijest dalmatinskih gradova.

Pravni historici, koliko su se dosada bavili najstarijim hrvatskim pravom i napose s pravom dalmatinskih gradova, redovno su

[1] O hrvatskoj pravnoj terminologiji. Mjesečnik. 1909. II.

uzimali za osnovu svojemu radu rezultate, koje im je dala opća narodna hrvatska historija. Strohal u tom svom djelu samostalno istražuje opće historijske elemente potrebne za pravnu historiju dalmatinskih gradova, jer se, kako veli u uvodu, uvjerio, da se uz mnijenja, koje vlada u našoj historiji, uz danas običajno shvaćanje društvenoga stanja u dalmatinskim krajevima u prvo doba, pošto su Hrvati naselili Dalmaciju — ne mogu razumjeti mnoge pojave u dalmatinskim statutima. Plod tih istraživanja jest prvi dio Strohalove Pravne povijesti.

Navodimo u najkrupnijim crtama rezultate, do kojih je pisac došao; htio bih osobito skupiti sve, što se u tim rezultatima razlikuje od naučanja svih drugih naših historika. Početkom VII. stoljeća posve su propali rimski gradovi Dalmacije. Hrvati, čini se, pod vodstvom Avara, posve su istrijebili romansko pučanstvo. Osvajači osnivaju nove gradove, dotično naseljuju se u stare. Što se odnosa prama Bizantu tiče, to izvodi pisac, da od Heraklija (610.—641.), pa do kneza Zdeslava (878.—879.) nema carstvo nikakve vlasti u Dalmaciji.

Jezgra novoga gradskoga pučanstva jest dakle posve slavenska, a naselilo se u gradove i mnogo hrvatskih plemića (gospodari, župani, katunari). Pošto je gradsko pučanstvo još u VII. stoljeću primilo kršćansku vjeru sa latinskim bogoslužjem, romanizuje ga crkva, i to u prvom redu najodličniji dio, plemstvo, koje ima vremena učiti latinski. Prirodno nastala je opreka između stanovništva izvan gradova, nekršćana, kasnije (od IX. stoljeća) kršćana sa slavenskim bogoslužjem: Schiava, i stanovnika gradova, kršćana sa latinskim bogoslužjem: Latina. Ovi se, osobito plemstvo, sami doskora smatraju Romanima; latinski jezik i tobožnje romansko podrijetlo jest oznaka plemstva, premda mnogo gradana govori samo hrvatskim jezikom. Doskora dolazi kasnije tečajem stoljeća neprekidno sve više Latina iz Italije (biskupi, njihovi officiales i familiares, priores, mletački comites i njihovi ljudi, učitelji latinskoga i talijanskoga jezika).

Narodni jezik bio je u tim gradovima hrvatski, te je i ostao u pučana do najnovijih vremena i jedini, a u plemstva dugo kućni ili porodični jezik (izuzevši dakako doseljenike Talijane); zove se dalmatinski. Službeni jezik bio je latinski, kasnije talijanski; uče ga mladi plemići, pa dobiva u njihovu govoru posve prirodno posebni kolorit osobito u akcentu i u vokalizaciji, a ima dakako

i mnogo slavizama. Ali nije se razvio, kako bi to htjeli Jireček i Bartoli, nikakvi posebni dalmatinski romanski jezik, koji da se govori od Krka do Bara. Bartolijev romansko-dalmatinski jezik nije stariji od svoje gramatike.

Pristupajući prikazivanju pravnoga stanja u Hrvata poslije zaposjednuća i naseljenja Dalmacije raspravlja Strohal najprije jedan od svojih najmilijih temata, priču o prvobitnoj zlatnoj dobi (aurea aetas) sa zajednicom svih dobara i ravnopravnošću svih ljudi. Kako da tu priču nalazimo u svih naroda, premda historijska vrela baš nikako ne potvrđuju takova stanja? Podlogom tomu pričanju je ono pripovijedanje i sjećanje starijih ljudi. Kako je mnogo ljepše bilo, dok su bili mladi, a po pripovijedanju njihovih otaca da je bilo još ljepše, dok su ovi bili mladi — najljepše svakako da je bilo najstarije doba. Jer pak ljudi idealisti nijesu nikad bili zadovoljni sa društvenim uređenjem, koji postoji, bilo im je svakako idealom jednakost ljudi, zajednica svih dobara. Odatle se razvila naučna teorija, da je zajednica dobara prvobitno stanje. To se je po mnijenju Strohalovu moralo naučati, čim je prihvaćena teza, da je pravo u objektivnom smislu starije od subjektivnih prava, a zajednica starija od pojedinca, kako to već Aristotel uči: *τὸ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους*. Samo naime ako je sve pripadalo svima, mogli su ti svi stvoriti zakon, pravo u objektivnom smislu, kako može pojedinac doći do vlasti nad pojedinim stvarima[1].

S tim u vezi prelazi na slavenofilsku školu. Malo ima većih Strohalovih spisa, u kojim nema govora o njezinu radu i štetnom utjecaju na nauku sve do današnjeg dana. Pripadom ovdje ističemo, da je na njegove nazore o radu t. zv. slavenofilske škole bez sumnje utjecalo djelo Sobjestijanskoga: Učenija o nacionalnih osobennostjah haraktera i jur. bita drevnih Slavjan (Harkov 1892.), u kojem se prikazuje i objektivno kritizira rad te škole od Herdera do vremena Sobjestijanskoga. Kad su Slaveni, veli Strohal, počeli proučavati svoju pravnu historiju, našli su za teoriju prvobitne zajednice dobara jake osnove, kakve nijesu imali drugi narodi. Jedno je bila teorija njemačkoga učenjaka Herdera o miroljubivoj ćudi Slavena, po kojoj naginju životu u zajednici, a drugo općinska zemljišna zajednica s periodičkim prerazdjeljivanjem u

[1] Pravna povijest dalmatinskih gradova, str. 151.—157. i 203., 204.

Rusâ i porodična imovinska zajednica zadruga u južnih Slavena. Trebalo je samo dokazati, da te zajednice postoje u Slavena oduvijek — a tomu je imao poslužiti falzifikat poznat s imenom kraljičinodvorskog i zelenogorskoga rukopisa. Na osnovu tih argumenata stali su slavenofili dokazivati, da su zajednice dobara plod slavenske ćudi. Neki vide u njima ostvarivanje ideala francuskih socijalista, pa da su Slaveni zvani oživotvoriti te ideale. Pošto se učilo, da je kod svih naroda postojala prvobitno zajednica dobara, prikazivali su neki slavenofili stvar tako, kao da su se drugi narodi iskvarili, samo Slaveni da su pridržali prvobitni društveni život. Dakako da se ovo naučanje nije svidalo stranim učenjacima, osobito njemačkima. Medutim su razorili Darwin, Haeckel i dr. sanjarije o prvoj zlatnoj dobi, na mjesto tih sanjarija došla je, teorija o neprekidnom usavršivanju ovoga svijeta. Sad su stali njemački učenjaci dokazivati, da je i u Germana, u svih kulturnih naroda postojala prvobitno imovinska zajednica dobara, kako je još danas nalazimo u nekih Slavena i pojedinih divljih naroda. Germani i drugi kulturni narodi već su davno prešli taj niži stupanj razvitka te došli na viši sa individualnim vlasništvom. Slavenski učenjaci još uvijek s najvećim trudom skupljaju dokaze, da je u starih Slavena prvobitno postojala zajednica dobara posve slično još danas sačuvanoj zajednici u Rusa i južnih Slavena.[1]

Naši historici prikazuju, da su Hrvati od VII.—IX. vijeka živjeli u velikim zadrugama, u kojim je sve bilo zajedničko, u kojima su svi članovi bili ravnopravni, te su se sve važnije odredbe stvarale zajednički, a samo neznatnije povjeravale su se izabranomu inače ravnopravnomu gospodaru kuće, koji je bio dužan polagati račun o svojoj upravi. Taj upravitelj zastupao je zadrugu na župskim skupštinama. Više naime zadruga po tom prikazivanju stvaralo je bratstvo, pleme nastanjeno u jednoj župi, kojom je vladala župska skupština. Eksekutivni organ te skupštine bio je župan. Više župa stvaralo je državu, i nad državom vladala je neka skupština sastavljena od biranih zastupnika pojedinih bratstava (plemena). Eksekutivni organ te skupštine bio je kralj, koga je ona birala, inače ravnopravan brat svim članovima te skupštine.

[1] O svem tom, o prvobitnom zlatnom doba, slavenofilskoj školi i njezinu utjecanju na nauku do najnovih vremena vidi napose Strohalovu raspravu: „Razvitak vlasnosti". Rad 164. str. 87. slij.

kao što je župan bio ravnopravni brat župske skupštine, a gospodar kuće ravnopravni brat ostalih zadrugara. — U odsjecima pod naslovima: Porodica, Župa i Država nastoji Strohal dokazati, kako sve to nije istina, te izvodi, da se naučanje naših najboljih historika i pravnika, napose Račkoga i Vladimira Mažuranića, direkte protivi vrelima. Oduzmemo li ono nekoliko stihova falsificiranoga kraljičinodvorskog i zelenogorskog rukopisa, ne ostaje toj nauci baš nikakov oslon. O kakvu zadružnom životu starih Hrvata u vrijeme, koje nam je ovdje pred očima, ne može biti govora. Glavna karakteristika zadruge jest, veli Strohal, kako se sve više uvida, da je u njoj vlast porodičnoga glavara ograničena, da su svi članovi ravnopravni, a starješina samo privremeno birani upravitelj zadružne imovine; ali vrela dokazuju baš protivno. U njima se jasno ističe neograničeno individualno vlasništvo; otac obitelji raspolaže posve samovoljno ne samo imovinom, nego i članovima obitelji.[1]

Strohal uči, da u svih naroda u prvom svijetlu historije postoji individualno vlasništvo bez ikojega ograničenja. Uopće je porodica posve despotski uređena, tek s kulturnim razvitkom razvijaju se ograničenja i različne zajednice prava. U svojoj raspravi „Individualno vlasništvo u starih Germana“ (Rad, 184.) dokazuje Strohal, da su i u starih Germana postojale takve prilike, premda priznaje, da baš za Germane ima tako jakih argumenata za prvobitnu zajednicu zemljišta, kakve ne imadu ni izdaleka kakvi drugi narodi, a to su poznata mjesta u Cezarovu „Galskom ratu“ (Caesar d. b. G. IV. I.) i Tacitovoj „Germaniji“ (c. 26.).[2] Ta mjesta osnovka su teoriji zajednice dobara i u drugih naroda. Ipak Strohal dokazuje, da se samo krivim tumačenjem moglo iz ovih Cezarovih i Tacitovih mjesta izvoditi, da je u Germana postojala neka zajednica dobara. I Cezar i Tacit bili su, veli Strohal, nadahnuti onovremenim idealizovanjem prvobitnoga društvenog uređenja u barbarskih naroda, osobito stoji Tacit pod utjecajem one priče o prvobitnoj zlatnoj dobi.[3]

---

[1] Pravna povijest dalmatinskih gradova, str. 157.—279.

[2] Pripadom upozorujemo, da baš to nije u skladu o onim, što je, kako navedosmo, rekao u nazočnoj raspravi, da naime nijedan narod nema takove argumente za zajednicu dobara kao Slaveni.

[3] Individualna vlasnost u Germana. Rad, 184. str. 2, 5, 20.

*

Za dokaz, da je u Hrvata postojala zadruga od davnine, navodi se kasnije otkupno pravo rodbine kao neki ostatak („survival“) stare zajednice imovine. Za to otkupno pravo dokazuje Strohal da nije nipošto ostatak prastare zajednice, da uopće nije domaćega podrijetla, nego da je recipirano iz bizantskoga prava, dotično mletačkoga. Ne govori za staru zajednicu dobara ni to, što su se kasnije k poslovima, kojim se odsvajaju nekretnine, pozivali rođaci i susjedi. Posve su drugi razlozi, s kojih su se prizivali ti ljudi. Kad se je naime pučanstvo umnožalo, kad se već vlast nad nekretninama odredivala po nekim nasljednopravnim načelima, kojima je bio podloga rodbinski vez, tad se već lakše moglo dogoditi, da bi onaj, koji raspolaže zemljištem, mogao povrijediti svoje rođake i susjede. Poradi toga bi oprezni kupac uvijek popitao, imade li prodavalac pravo raspolagati takovom nekretninom. Nije se tu dakle radilo o kakvu pravu privole rođaka ili susjeda. Imademo upravo bezbroj isprava, po kojima otac obitelji bez obzira na svoje rođake i susjede raspolaže svojim nekretninama. Citira preko tri stotine takvih isprava.

Ima doduše osobito od druge polovice XII. vijeka isprava, po kojima se razabire, da više njih zajedno raspolaže nekretninama, ali to su redovno suvlasnici, a ne radi se nipošto o članovima kakve jurističke osobe (zadruge). Nijednoga pak nema primjera, da bi takovi suvlasnici — osim ako su bila braća, napose punoljetna uz maloljetnu, ili sin uz mater — vodili zajedničko gospodarstvo. Ili pak nijesu to niti suvlasnici, nego više samovlasnika zajedno raspolaže svaki svojom nekretninom.

S pozivom na poznate vijesti Prokopija (De bello Got. III. 14.) i Mavrikija (Strategicon, XI. 5.) uči Strohal, da stari Slaveni nijesu imali uopće nikakve „društvene organizacije“. Nalazimo ih ili pod jarmom tudih naroda (Goti, Huni, Avari) ili u anarhiji. U VII. stoljeću, kad su Hrvati zauzeli Dalmaciju, imadu pojedini skupovi svoje vođe (župane), kojih se vlast kao i onih starih hunskih, avarskih osnivala samo na surovoj sili. Kakovu biranju, ustavnomu osiguranju i naprotiv ograničenju njihove vlasti nema nigdje ni traga.

Dominantni položaj naseljene u gradovima gospode stao se gubiti. Mnogobrojni podanici (robovi) pušteni su na slobodu, razlike izmedu tih oslobođenika i gospode nestaje, izjednačuje ih zajedničko zanimanje, obrt i trgovina. Sav naime zemljišni posjed gospode došao

je u ruke crkve (ako nije grad, kao što Dubrovnik, od vremena do vremena proširivao svoj teritorij), pa nije preostalo drugo ni gospodi, nego da se bave trgovinom. Građanstvo postalo je zavisno o crkvi, koja je romanizatornom svojom politikom od ostanaka starih gospara, pojedinaca iz nižih slojeva i tudinaca Talijana, stvorila novo plemstvo — dalmatinske nobile. Ti gradski nobili nemaju ništa zajedničko s izvangradskim hrvatskim plemstvom, pače se bore protiv velmoža, koji nastoje skučiti gradove pod svoju vlast.

Opširno govori Strohal o crkvenim bratovštinama (bratstvima: confraternitates, lige) i prikazuje njihov veliki utjecaj na razvitak općinskog ustrojstva u gradovima i izvan gradova. Bratstvo, kako ga shvaćaju naši historici i kako ga opisuje Vladimir Mažuranić. takova uredba, veli Strohal, nije pod tim niti pod drugim imenom postojala za doba, koja nam je ovdje pred očima, niti je mogla postojati uz one primitivne društvene prilike.

Već prije djelovanja braće Ćirila i Metoda bilo je osim župana, pod kakvima su Hrvati osvojili Dalmaciju, još i velikih župana nad više prvobitnih župana i nad dosta velikim teritorijima. Ali nijesu ipak ti veliki župani onako postojali, kako to prikazuju Rački i Vladimir Mažuranić t. j. da bi takova vladara narod sam kao Bogom posvećenoga brata birao i postavljao. Postavljali su se oni sami tako, da bi jači najsurovijom silom istisnuo slabijega. Kad se tako jako proširila vlast takova velikog župana, da nije mogao vladati sam neposredno cijelim teritorijem, postavljao bi zamjenike nad pojedinim njegovim dijelovima, od kojih su se poslije razvili župani, bar po imenu zavisni o velikom županu. Ovakim velikim županama postala je nužna i neka organizacija svjetske vlasti, kojoj je bez sumnje vrlo mnogo služila uzorom organizacija crkve.

Osnov nezavisnosti dalmatinskih gradova prema hrvatskomu vladaru položen je ugovorom izmedu tih gradova i hrvatskoga vladara sklopljenim za cara Vasilija I. Dalmatinski gradovi, osobito oni, koji su imali svoje biskupe, počeli su se držati za osobito nezavisna tijela, za državice u državi, a jer su se hrvatski vladari od Zdeslava do Tomislava više ili manje držali donekle podredenima istočnomu caru, to su se ti biskupski gradovi voljeli prikazivati kao neposredno podređeni caru, a ne tek hrvatskomu vladaru. Istom kada je kralj Tomislav svrgnuo sa sebe zakrilje istočnoga cara, prisilio je njegov nasljednik Krešimir biskupske gradove, te

su samo njega priznavali glavarom, a ne više istočnoga cara. Ali to nije bilo definitivno, nego se opet vraća priznavanje careve vlasti.

Kako su hrvatski vladari u početku samo silom dolazili do prijestolja, tako su se samo silom održavali u vlasti; glavna u prvo doba, ako i ne jedina, osnovka njihovoj vlasti bila je njihova „rodena fizička snaga" i snaga njihovih pratnja, njihovih prijatelja. Veliki župan, da osigura svoju vlast nad svojim okolišnim županama, rastjeravao bi predašnje župane i postavljao na njihova mjesta svoje pouzdanike. Došavši ti pouzdanici do vlasti upotrebljavali su je u prvom redu u svoju korist, pa makar i na štetu kralja. Po pripovijedanju popa Dukljanina postavljao je kralj u prvo doba banove, župane i satnike, a poslije u doba Zvonimirovo popunjivali su sami banovi i župani ispražnjena mjesta, pače birali su i postavljali samoga kralja. Da štite svoje interese, nastavlja Strohal, protiv kralja, bili su po zemlji razasuti velmože zgodimice prinudeni, da se sastaju. Stali su se držati jednom cjelinom, uzdržali su državno jedinstvo. Ono dakle nije bilo osnovano na kakovu reprezentativnom sustavu zadruga i bratstava, nego na istoti interesa pojedinih velmoža protiv kraljevskih prava.

Plemstvo u staroj hrvatskoj državi nijesu nipošto sačinjavali reprezentanti manjih skupova, bratstava, pače ni samosvojni župani ni njihovi potomci, nego samo najodličniji slugani, pouzdanici kraljevi. Najbolje se to vidi po imenima najvećih dostojanstvenika u državi: posteljnik, ubrusar, pivničar i t. d. Kako se vladareva vlast oslanjala poglavito na njegovoj pratnji, to je posve prirodno, da je slab vladar bio zavisan o svojim pouzdanicima, pa bi ih pitao za savjet u državnim poslovima, a činio bi to i jak vladar, da ugodi svojim pouzdanicima. U ispravama se zato čita: meis cum omnibus zuppanis, cum meis cunctis fidelibus ac primatibus populi. Odatle se ne smije zaključivati, da se tu radi o predstavništvu naroda. Takovi posteljnici, ubrusari i t. d. nijesu mogli zastupati narod. Narod u cijelosti nije imao nikakve riječi, on je bio objekt vlasti velikog župana i onih, koji su podržavali njegovu vlast. Izvodi napose, kako Rački krivo po nekim ispravama zaključuje (Documenta str. 106, 113, 140.), da je vlast vladareva bila ograničena voljom naroda: vijeća (consilium) i sabora (synodus, congregatio).

Svjetovnih sabora nije bilo, nego samo crkvenih. Svjetovnjaci su dolazili na te sabore, da čuju, što traži crkva, ili da se s pomoću

crkvene vlasti osiguraju protiv nereda u zemlji. Poradi toga čine se ti sabori donekle i svjetovnjačkima.

Uči se, da je Zvonimir došao izborom naroda do prijestolja (Documenta, str. 103.), ali ni to po Strohalovu mnijenju nije bio pravi izbor. Glavnu riječ imalo je svećenstvo, osobito nadbiskup Laurentije. U posljednje vrijeme domaćih kraljeva arogirale su sebi neke velikaške porodice pravo izbora državnih dostojanstvenika, a. poslije izumrća dinastije, i pravo izbora kralja.

U primitivno doba ne razlikuju se prava privatna od prava na izvršivanje državnih funkcija, i ova se vrše bez svakoga obzira na javne interese. Vladaru je pripadalo pravo, da te funkcije dijeli po miloj volji. Vladimir Mažuranić nema pravo, kada prikazuje, kao da je kralj Bela III. prvi darovao knezu krčkomu Bartolu župu Modruše. Hrvatski vladari raspolagali su na taj način državnim funkcijama već mnogo prije, uopće otkada je jedan veliki župan zavladao nad ostalima. — Hrvatski vladar bio je, vršeći državnu vlast, kao i ostali vladari onoga doba posve neograničen. Protiv naučanja napose Račkoga izvodi Strohal, da kralj nije bio vezan ni na kakve zakone, pače ni na običajno pravo. Tek kasnije vezan je zakonom, pravije: voljom velmoža i višega plemstva. Ali uvijek se je priznavalo, da vladara vežu crkveni zakoni. Uopće jedina crkva mogla je svojom snažnom organizacijom podržavati neki poredak u toj staroj hrvatskoj državi. Ona je imponirala ne samo svjetini, nego i tiranima, koje je ona jedina obuzdavala.

Bojim se, da sam više nego što je umjesno u ovom mojem spisu, navodio prikazivanja Strohalovih iz njegove historije dalmatinskih gradova, kao što prije iz drugih mu radnja; držao sam, da ću tako najbolje karakterisati njegov rad. Što se pak napose njegove Pravne povijesti dalmatinskih gradova tiče, mislio sam, da će i drugčije dobro doći, ako prijegledno prikažem rezultate Strohalovih istraživanja, koji se ne slažu s naučanjem, koje vlada. — I u području pravne historije jasno se razabire, kako sam istaknuo, Strohalovo osnovno pravnofilozofičko shvaćanje, da je pravo u subjektivnom smislu prius, a u objektivnom posterius. Izvorno vlada u društvu prosta sila, iz koje se razvilo pravo u subjektivnom smislu. U vrijeme, kada zauzeše Dalmaciju Hrvati, samo je u nekim područjima, napose u privatnom pravu i procesu prestalo gospodstvo proste sile, ali se i ovdje po najstarijim pravnim

spomenicima jasno razabiru ostaci predašnjega stadija, u kojem je gospodovalo pravo jačega. Za druga područja izvodi Strohal iz vrela, da u ono vrijeme i za cijelo doba vlade domaćih kraljeva u glavnom još uvijek vlada surova sila. Po njegovu mišljenju pokazuju najstarija vrela, da se i u hrvatskom društvu razvijao pravni poredak po prirodnom zakonu evolucije. Osnovna da je pogrješka mišljenja, koje vlada u nauci, što se polazi sa protivnog stajališta, da je pravo u objektivnom smislu prius, iz njega da tek izviru subjektivna ovlaštenja i dužnosti. Zato se baš traži pa tobože i nalazi već u najstarijim spomenicima već razviti pravni poredak.

Posve u skladu s tim načelnim shvaćanjem prikazuje Strohal i pravnu povijest starih Germana. Već smo spomenuli, kako pobija nauku njemačkih pravnih historika, da je u starih Germana postojalo kolektivno vlasništvo zemljišta, a ne individualno. U navedenoj pak svojoj radnji pod natpisom „Individualizam u starih Germana", koja još nije štampana, dokazuje, da je u starih Germana pa i u franačkoj državi sve tamo do vremena Arnulfingâ, dakle za vlade Merovingâ, gospodovala samo prosta sila, anarhija ili skrajni despotizam. Pravni historici Maurer, Gierke, Brunner i Schröder prikazuju, kao da je u najstarije historijsko vrijeme u Germana postojala jednakost svih članova naroda; državni funkcionari, pa i sami kraljevi, da su bili samo organi volje naroda, koji je o svim važnim stvarima odlučivao u različitim skupštinama. Ali to je, veli Strohal, u direktnom protivurječju sa vrelima. Upotrebljujući priču o zlatnoj prvobitnoj dobi nastojali su i njemački učenjaci što ljepše iskititi svoju prošlost, a potaknulo ih je na to i hvalisanje slavenofila iz prve polovice XIX. vijeka. Germanofili dali su se na posao, veli Strohal, da dokažu, da su takove uredbe — prirodeni demokratizam i konstitucionalizam —, kakve su se u Slavena do najnovijeg doba sačuvale, postojale u svih primitivnih naroda. Ne ću dalje duljiti, budi još samo istaknuto, da po Strohalovu mišljenju Germani u prvom svijetlu historije — kako to nauča i za Slavene — nemaju još nikakve državne organizacije. Concilia civitatum, što ih spominje Tacit u svojoj „Germaniji", da su naprosto noćne pijače, na kojima se dogovara o razbojničkim pohodima. Franački kraljevi da vladaju posve despotski, neograničeni nikakvim ustavom ni uopće svjetovnim pravom. Gregorije Tourski ne prikazuje ni užasna nedjela kakova

Chilpericha kao povrede ustava. Samo crkva i njezini službenici bar donekle ograničuju u franačkoj državi samovolju kraljeva.

U glavnom dakle posve tako, kako je i u nas bilo. Ipak Strohalova historija prikazuje Germane još u mnogo gorem svijetlu negoli Slavene. Još u doba Merovingâ, veli on, nije kršćanstvo i romanska kultura, kako to domaća vrela prikazuju, svladala „prirođenu germansku ćud, napose ono mitološko obožavanje, koje su stari Germani prikazivali spram perfidnoga, bezobzirnoga, nemilosrdnoga razarača svakoga kulturnog napretka — kult perfidije personificirane u najvišem bogu, zmiji: Wodanu". Naprotiv za Slavene ističe da se odlikuju altruizmom napram drugim narodima. Nema sumnje, da su u narodu, u kom se je tako dugo održala porodična imovinska zajednica — ako i ne postoji od najstarijih vremena, kako se to krivo uči — i općinske zemljišne zajednice s periodičkim prerazdjeljivanjem, altruistička čuvstva jamačno dosta jaka, da svladavaju egoizam, koji se protivi takovim zajednicama: pravne uredbe, koje postoje i u drugih naroda, imadu u Slavena svoj posebni altruistički karakter. Danas, kada je egoizam, a s njime druge vrste status naturae, našao u filozofu Nietzscheu osobitoga branitelja, pojavila se nova pangermanska teorija, koja uči, da su plavokosi, dugoglavi Germani po svojoj naravi egoistički nadljudi, kojima je suđeno, da vladaju nad altruističkim Slavenima [1]

Koliko je meni poznato, malo se tko dosada u literaturi osvrnuo na Strohalovu Pravnu povijest dalmatinskih gradova. Od naših stručnjaka brani vladajuće i svoje mnijenje u nekim osnovnim pitanjima Vladimir Mažuranić u svojim „Prinosima za hrvatski pravno-povjestni rječnik" (osobito kod riječi „kupiti") i u članku „Nešto o bratstvu i braći" (Mjesečnik. 1914. I. str. 481.) protiv naučanja Strohalova u starijim njegovim publikacijama i u Pravnoj povijesti dalmatinskih gradova.

Kerubin Šegvić ne slaže se s mišljenjem Strohalovim o narodnosti starih Spljećana, jer da su Spljećani u razdoblju od svršetka devetoga pa do konca dvanaestoga vijeka Romani. Strohal je na to odgovorio u Ljetopisu Jugoslavenske akademije sv. 31.: „Romanstvo starih Spljećana i Toma Arhidakon". — Protiv nauke Strohalove, da nije bilo posebnoga dalmatinsko-romanskog jezika, izjavio se Ivan Milčetić u Ljetopisu Jugoslav. akad., sv. 30.:

[1] Životopis Valtazara Bogišića. Mjesečnik 1908, II. str. 864.

„O narodnosti stanovnika grada Krka". Dr. Petar Skok u svojoj raspravi „O vulgarnom latinskom jeziku na natpisima rimske provincije Dalmacije" obećao je, da će se na to pitanje osvrnuti.

Što se napose čisto pravnohistorijske strane ovoga Strohalova djela tiče, usudio bih se ustvrditi, da ima svakako naučnu vrijednost kao kritika dosadašnjega shvaćanja i prikazivanja staroga našega prava. Ali gdje hoće da prikaže, kakove su po njegovu mnijenju — koje je obično u dijametralnoj opreci s naukom, koja vlada, — postojale pravne prilike u starih Hrvata, tu, držim, nije uspio. Tako ćemo mu primjerice pravo dati, kada tvrdi, da država nije bila organizovana po načelima reprezentativnoga sustava pa ni stalnoga kraljevskoga vijeća, komu bi kralj bio samo neki eksekutivni organ. Ali nema pravo, kad izvodi: da nije bilo nikakvih svjetovnih sabora: da savjet, koji se redovno spominje u kraljevskim ispravama, pravno ništa ne vrijedi; da kralj nije bio vezan na nikakvo svjetovno, naročito ni na običajno pravo, ukratko: da je narod prema kralju bio bespravno roblje. Iz vrela se doista ne može izvesti, pa nije dakako moglo uspjeti ni Strohalu dokazati, da su u Hrvata IX.—XI. stoljeća postojale takve prilike. A nije mu po mojem mnijenju uspjelo dokazati ni to, da bi u vrijeme Petra Črnoga (1065.–1086.) otac obitelji, pače uopće stariji rodak, po pravu mogao raspolagati (prodavati, darivati ....) i osobama slabijih rodaka. Uopće moglo bi se, što se porabe vrela tiče, mnogo prigovoriti Strohalu, i to ne samo s obzirom na Pravnu povijest dalmatinskih gradova, nego i na sve druge njegove pravnopovijesne radnje. On prigovara pristalicama legalne teorije (u opravdavanju vlasnosti) slavenofilima, a i germanofilima, da su a priori postavili tezu o prvobitnoj zajednici dobara pa da, preokupirani tom tezom, nalaze u najstarije historijsko vrijeme svagdje tu zajednicu i u protuslovlju s vrelima. Ali po mome mnijenju može se i Strohalu prigovoriti, da je preokupiran svojom teorijom gospodstva proste sile u primitivnom društvu. Dopuštamo, da nije a priori postavljena ta teorija, da se došlo do nje tek, kako on to veli u jednom svom spisu, po antropologijskim studijama o tjelesnom ustrojstvu pračovjeka, po životu i osjećanju maloga djeteta imajući na umu, da se u njemu ponavlja filogeneza ljudskoga roda, po podacima o karakteru najprimitivnijega divljaka i t. d. Ali pristalice te teorije, pa s njima i Strohal, traže, pa, kako su mršava vrela za najstarije historijsko vrijeme, i doista nalaze bar ostatke toga prvobitnoga

društvenoga stanja negraničenoga individualizma i gospodstva surove sile. Gdje pak najstarija vrela prikazuju druge prilike, ta oni onda nastoje tumačenjem, dokazivanjem nevjerodostojnosti i t. d. ukloniti, da bi tako spasli svoju teoriju. Tako, budi samo primjerice navedeno, pobija i Strohal (sa istomišljenicima) one Cezarove i Tacitove vijesti o zajednici zemljišta u starih Germana, a u svojoj Historiji dalmatinskih gradova navodi u dokaz svoje tvrdnje, da je otac obitelji bez svakog obzira raspolagao svojim nekretninama, vrlo mnogo isprava, kojih tu nikako ne bi smio navesti (str. 191.). Posve pak krivo tumači neke isprave, koje baš govore za zajednicu zemljišta, baš u smislu t. zv. slavenofilske škole (n. pr. Smičiklas, Codex II. str. 267., 268.; vidi Pravna povijest dalm. gradova str. 194. bilj. 4.). — Još prije nego što je bila publicirana ta radnja, izvijestio sam Akademiju o njoj u glavnom, što sam sad ovdje izložio, pa sam isto priopćio usmeno i pokojnomu prijatelju.

Preostaju nam još Strohalovi zadružnopravni spisi. Držim, da nijesmo imali i da nemamo boljega poznavaoca južnoslavenskih seljačkih zadruga, a napose hrvatskoga zadružnoga prava, nego što je bio pokojnik. Mnogo godina radio je praktično (1902.—1913.) kod zemaljske vlade u tom predmetu, pa ga je savjesno dogmatski i historijski proučavao. Najvažnije njegove literarne radnje iz tog predmeta jesu: „O uzrocima pojavi zadruga“ (Mjesečnik, 1903.), „Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji“ (Mjesečnik, 1904., 1905., 1906., 1907.) i „Postanak i vrijednost sada valjanih zakona o zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji“ (Mjesečnik 1908.).

Najprije budi istaknuto, kako Strohal shvaća biće zadruge. I on drži (kako to i Kadlec uči), da je ograničenost oca obitelji, ili kuće gospodara, u raspolaganju porodičnom imovinom glavna i bitna karakteristika zadružnoga života; ali se ne sastoji, veli on, zadruga samo u toj karakteristici. Za pojam zadruge treba još i to, da se manje ili više ljudi u zajedničku korist bavi obrađivanjem zajedničkih nekretnina. A treće, traži se još, da bude zajedničarima oduzeta vlast, da raspolažu zajedničkom imovinom, dotično svojim idealnim dijelovima, tako da se u vanjskom svijetu zajednica prikazuje kao posebna osebnost, dakle juristička osoba. Ne traži se naprotiv nipošto, kako je to Bogišić s prvine učio, ali kasnije od toga odustao, da bude zajedno više porodica, a nije ni nedjeljivost karakterno svojstvo naše zadruge. Zadruge su se uvijek dijelile, pa su pojedini dijelovi pridržavali pravni karakter zadruge.

Strohal a limine zabacuje mišljenje u nauci, koje vlada, da su jugoslavenske zadruge ostatak prastare uredbe, koja je postojala kod svih Slavena. Ova je nauka, veli on, u vezi s nazorima slavenofilske škole. Njoj je glavno dokazalo zlosretni kraljičinodvorski i zelenogorski rukopis . . . Tu Strohal opet razlaže svoje nazore o utjecanju te škole na našu pravnu historiju, kako smo to već dovoljno isticali. Pristajući uz Peiskera[1] nastoji pobiti protivno mišljenje Kadlecovo,[2] da je u Slavena od starine postojala zadruga, a uz to mišljenje pristaju Balzer,[3] Bogišić,[4] Boguslawski,[5] Smirnov i Mil. Marković.[6] Osvrće se u svojim radnjama i na starija naučanja zapadnih historika (francuskih, njemačkih pa i engleskih), koji drže također jugoslavensku zadrugu prastarom institucijom. Napose se mnogo bavi spisom Laveleyevim „De la propriété et de ses formes primitives", u kojem da je ekscerpirano djelo našega Utješenovića: „Die Hauskommunion dor Südslaven", koje je pisano posve u slavenofilskom duhu. Zadruge, koje nalazimo u mnogih naroda Evrope, pa i do novijih vremena (u Francuskoj bilo ih je primjerice još godine 1860.), razvile su se po Strohalovu mnijenju u kasnijem Srednjem Vijeku pod utjecajem feudalizma ili pod pritiskom poreznoga sustava ili nužde, da se brani od neprijatelja. Napose u gradanskoj Hrvatskoj razvila se zadruga iz odnosa podanika seljaka prema vlasteli. Francuz Doniol u svom djelu „Histoire des classes rurales en France et de leurs progrès dans l'égalité civile et la propriété" izvodi, veli Strohal, da su u Francuskoj zadruge nastale kao korelat lena; isto su tako u nas nastale kao posljedica donacionalnog sustava i s njim skopčanoga nevoljništva poljodjelskoga stališa. Zemaljskoj gospodi pripadale su već po Verböczyjevu Tripartitu naslijedene nekretnine, ako ne bi iza kmeta ostao

[1] Slovo o zádruze u Narodopisnom Sborniku československom IV.: Die serbische zadruga, Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte VII.: Die altslovenische Župa (Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Slaven).

[2] Rodinný nedíl čili zadruha v právu slovanském i Rodinný nedíl ve světle dat srovnavacich dějin právnich. K „Slovu o zadruze". Narodopisny Sbornik českoslov. VI.

[3] O zadrudze słowiánskiej — uwagi i polemika.

[4] U Věstniku Slovanských storožitností. 1899.

[5] Metoda i środki poznania czasow przedhistoryrznych w przeszłośći Słowian 1901.

[6] Die serbische Hauskommunion und ihre Bedeutung .... 1903.

nasljednik, a nasljednici bila su samo djeca pokojnikova. Zato je seljak, veli Strohal, bio prinuđen, da živi u zajednici s rodacima, ako im je htio sačuvati zemljište, jer je vlastelin — kako je bila nestašica kmetova — rado ostavljao zemljište ukućanima pokojnikovim, da nastave gospodarstvo. A bilo je i inače u interesu zemaljskoga gospodina, a i kmetova, da ovi žive u zadrugama, jer su tako lakše mogli nositi terete, a gospodaru je veće jamstvo davala za podmirenje dužnosti zadruga negoli pojedinac seljak. Što se pak vojne krajine tiče, to su oblasti svim sredstvima podržavale zadruge, jer je bilo uz njih bolje osigurano izvršivanje vojne dužnosti i obradivanje zemljišta.

Dosta su mršava vrela, kojima se služi Strohal za svoje prikazivanje postanja i razvitka zadruga od najstarijih vremena. Nekoliko ugarskih zakona, Verbőczyjev Tripartitum, u kom, kako ističe, nije još potpuno provedena ideja zadružnog života, urbar Marije Terezije i zakonski čl. VI. od god. 1836. — to su mu sva vrela za stariju periodu. (Za krajiško područje služio se je najviše djelom: Vaniček, Spezialgeschichte der Militärgrenze). Trebalo bi svakako za to pitanje proučiti i mnoga druga vrela, napose zaključke hrvatskih sabora, starije urbare, a i u drugim bi se ispravama našlo bez sumnje i za taj predmet materijala. Što se napose najstarije historije zadruga tiče, to ćemo dati pravo Strohalu, da u najstarijim spomenicima ne nalazimo zadruge sa svim onim oznakama, koja po njegovu mnijenju čine biće današnje zadruge; ali se odatle ipak ne može izvoditi, da kasnija zadruga (s tim oznakama) nije ipak kasniji stadij razvitka kakova ranijega kolektivističkoga vlasništva.

Ali je Strohal skupio silan materijal za novije vrijeme, osobito za doba poslije zak. čl. 1840 : VIII., po kojem bi ženska djeca bila posve uspoređena muškoj, te se zajednička imovina imala dijeliti po lozama, a ne po glavama, protiv kojega su ustala zemaljska gospoda i oblasti, jer da se ta načela protive običajnomu pravu, koje u toj zemlji vlada. Od toga vremena pa do najnovije dobe sakupio je Strohal sve, što bi moglo ikako služiti, da rasvijetli najnoviji razvitak zadružnoga prava. Taj dio Strohalove historije zadruga ima bez sumnje znatnu vrijednost, samo način prikazivanja nije zgodan; sve se to odviše razvlači tako, da čitanje umara, pa i teško je gdjekad naći i slijediti autorove misli o glavnoj stvari.

Godine 1905. držao je Strohal u Pravničkom društvu niz predavanja o tom, kako bi se imali zakonom jedinstveno urediti imovinskopravni odnosi seljaka u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, te je konačno predložio osnovu takova uređenja, pa da društvo zamoli kr. zemaljsku vladu, da podnese saboru prema tomu sastavljenu zakonsku osnovu. Držim, da su ova Strohalova predavanja vrlo dobra. I ja mislim, da je naš narod gospodarski mnogo stradao od toga, što već preko pol stoljeća za veći dio seljačkog posjeda vrijedi opći austrijski građanski zakon. Po mnijenju Strohalovu bolje bi bilo, da se na sav seljački zemljišni posjed protegnu odredbe sadašnjega zadružnog zakona, koje da i mnogo bolje odgovaraju pravnomu uvjerenju naroda negoli odredbe općega austrijskog građanskog zakona. Ima doduše taj zadružni zakon mana, te da bi ga trebalo donekle promijeniti i popuniti, da bude valjani jedinstveni zakon za uredenje imovinskih odnosa seljačkog staleža. Ne mogu ovdje navoditi ni podvrganiti kritici pojedinih odredaba Strohalove osnove; ističem samo glavni princip, na kojem bi imao biti osnovan po Strohalovu prijedlogu taj zakon, t. j. da bi kao osnov imalo „služiti načelo, da se vlasnikom seljačkoga dobra nema smatrati otac dotične šire i uže porodice, koja na tom dobru živi, a i niti svi članovi ove porodice kao suvlasnici, nego samo cijela porodica kao juristička osoba".[1]

Strohalov prijedlog nije ipak Pravničko društvo prihvatilo; digli su se prigovori sa strane odličnih pravnika; najmanje osnovanim čini mi se prigovor, da bi trebalo za rješenje toga pitanja tek skupljati podatke, da se stvar uzmogne potpuno proučiti. Dobro je, mislim, na to odgovorio Strohal, da je on već skupio podatke te da ih već kroz godine publicira u društvenom časopisu. Razvila se polemika, koja nije donijela nikakvih plodova, te je stvar posve zaspala. Taj neuspjeh nije pokojnik lako podnio. Kad mu je godine 1909., kako smo već gore spomenuli, povjereno, da za to društvo izradi osnovu, kako bi se imala izgraditi hrvatska pravna terminologija, veli u svom izvješću, da bi „s obzirom na to, kako su u pravničkom društvu bili svojedobno primljeni njegovi prijedlozi o zakonu, kojim bi se jedinstveno uredili imovinskopravni odnošaji seljačkoga stališa u Hrvatskoj i Slavoniji, premda je stvar, koje su se ticali ovi prijedlozi, proučio .... do najtanjih sitnica,

[1] Mjesečnik Pravničkog društva, 1905. br. 7—9.

bilo bi, držim, odviše preuzetno, kad bih najednom došao s gotovom osnovom". — Držim, da je tomu neuspjehu mnogo kriv teški način Strohalova usmenog i pismenog prikazivanja temata, koji obrađuje tako, da je jedva mogao i u predmetu, kojim je potpuno vladao, ikoga predobiti za svoje mnijenje. Najbolje to pokazuje polemika, koju smo ovdje spomenuli.[1] Pokojnik bio je vrlo osjetljiv, osobito kad bi se ikako dirnulo u pitanje vrijednosti njegovog rada. Pod kraj života porasla je ta osjetljivost; iz zadnjega se njegova spisa vidi, da je prešla svaku mjeru, i da je postao jedljiv — bez sumnje posljedica bolesti.

* * *

Polje literarnoga rada pokojnoga Strohala za jednoga je radnika, kako vidimo, neobično široko. Samostalno je po vrelima obrađivao ne samo pravnu nego i opću narodnu hrvatsku povijest najstarije periode; isto tako izučavao je i germansku pravnu povijet najstarijih vremena. Mnogo je nastojao oko rješavanja pravno-filozofijskih osnovnih pitanja te je za to, kako sam ističe, izučavao rezultate antropologije i biologije. Bavio se nadalje pravnom stranom naše folklore, a osobito pomnjivo i svestrano proučavao je jugoslavensku zadrugu, naše zadružno pravo i pitanje reforme seljačkoga posjedovnog prava. Ne smijemo konačno zaboraviti, da je pomnjivo pratio modernističku literaturu te marljivo kritički referirao o literarnim publikacijama modernistâ, dok nije konačno i sam zaplovio strujom slobodnoga prava. Obilan doista program i za najduži ljudski život!

Pa ako uvažimo, da je uza sve to još predavao rimsko pravo kao privatni docenat i vršio državne službe, koje nijesu bile nipošto sinekure, moramo se u čudu pitati, kako je na sve to dospio za kratkoga svoga vijeka. U tome mu je svakako i glavna pogrješka, da se naime nije više ekonomski služio svojim silama, da nije svoj rad ograničio na uže područje — ukratko: da je odviše radio. Rijetki su doista, koje možemo prekoriti s takve pogrješke, jer je u našem prijekoru sadržano i zahvalno priznanje, da je pokojnik, ne štedeći zdravlja ni života, sve svoje sile posvetio javnoj službi i nauci.

[1] „O zakonu, kojim bi se jedinstveno uredili . . ." Mjesečnik, 1906. str. 502.: „Posljednja u prigovorima proti mojim prijedlozima" i t. d. Mjesečnik, 1907. br. 5., 6.

Hronologijski popis Strohalovih radnja:[1]

Miraz u rimskom pravu za vrijeme braka. Habilitacijska rasprava otisnuta kao prilog „Mjesečniku pravničkog društva", 1898.

Poznaje li naš o. g. z. pismene ugovore? Mjesečnik pravničkoga društva. 1898.

Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci. Rad Jugoslavenske akademije, knj. 150. i 152.: 1902.

O uzrocima pojavi zadruga. Mjesečnik 1903. br. 10.—12.

Sprega kao argumenat prvobitne zajednice dobara. Mjesečnik 1904. br. 4—5.

Razvitak zadružnog prava. Mjesečnik 1904. br. 6—12., 1905. 1—12., 1906. 1—6., 1907. 2—4.

Opravdanost vlasnosti. Rad knj. 156., 157., 160., 1904. i 1905.

Milan Wlaissatz, Die agrar.-rechtl. Verhältnisse des mittelalt. Serbiens. Mjesečnik 1904. br. 8., 9., 10., 11.

O zakonu, kojim bi se jedinstveno uredili imovinsko-pravni odnošaji seljačkoga stališa u Hrvatskoj i Slavoniji. Mjesečnik god. 1905. br. 7. 8. 9. i 1906. 7—12.

Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft. Mjesečnik 1905. br. 1.

Publikacije prvoga znanstvenoga kongresa čeških pravnika. Mjesečnik 1905. br. 4.—12.

Ludw. Gumplovicz, Grundriss der Soziologie. Mjesečnik 1905. br. 6.

Mattyasovsky, Törzsöröklési jog és szokás. Mjesečnik 1905. br. 6.

L. Kuhlenbeck, Natürliche Grundlagen des Rechts und Politik. Mjesečnik 1905. br. 12.

Judikatura i pravna svijest u narodu. Mjesečnik 1906. br. 4.

Legislativna i sudačka vlast. Mjesečnik 1906. br. 10.

Paul Willutsky, Vorgeschichte des Rechts. Mjesečnik 1906. br. 1.

Stefan S. Bobčev, Сборникъ на български юридически обичаи.

Hans Scherrer, Soziologie und Entwickelungsgeschichte der Menschheit. Mjesečnik 1906. br. 2.

Giov. Amadori-Virgili, L'istituto famigliare nelle società primordiali. Mjesečnik 1906. br. 6.

Max Kovalewsky, Le clan chez les tribus indigènes de la Russie. Mjesečnik 1906. br. 10.

Dr. Julije Golik, O jeziku u pravnika Julija Paula. Mjesečnik 1906. br. 12.

Razvitak vlasnosti, I. Dio. Današnje stanje nauke o razvitku vlasnosti. Rad, knj. 164.; 1906.

Posljednja o prigovorima proti mojim prijedlozima o uredenju imov. selj. prava. Mjesečnik 1907. br. 5. i 6.

[1] Još se jedna ili dvije nalaze u rukopisu, neizdane dosad.

Pravo domaje u Francuskoj. Mjesečnik 1907. br. 9., 10.

Imade li zadruga u gorskom kotaru? Mjesečnik 1907. br. 11.

Primjer agregacionalnog lista iz dobe prije razriješenja podaničkih odnošaja. Mjesečnik 1907. br. 12.

Emancipacija sudca od zakona. Mjesečnik 1907. br. 4.

L. Woltmann i njegova politička antropologija, pogled na današnju antroposociologiju u Njemačkoj. Mjesečnik 1907. br. 8.

Pančenko, Крестьянская собственност въ Византіи. Mjesečnik 1907. br. 1.

Sturm, Revision der gemeinrechtlichen Lehre vom Gewohnheitsrecht. Mjesečnik 1907. br. 6.

Gaeus Flavius, Kampf um die Rechtswissenschaft. Mjesečnik 1907. br. 7.

Fritz Litten, Röm. Recht und Pandekten-Recht und Forschung. Mjesečnik 1907. br. 9.

Postanak i vrijednost sada valjanih zakona o zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji. Mjesečnik 1908. br. 1—12.

Životopis dra. Valtazara Bogišića. Mjesečnik 1908. br. 10.

Bobčev, Българската челядна задруга. Mjesečnik 1908. br. 4—6.

Gojko Niketić, Pravna bibliografija. Mjesečnik 1908. br. 5.

Dragolioub Novakovitch, La zadrouga. Mjesečnik 1908. br. 5.

Živojin Perić, Jedan pogled na evoluc. pravnu školu. Mjesečnik 1908. br. 6.

K. Jowanowitsch, Die Heimstätte oder Unangreifbarkeit des ländlichen Grundbesitzes. Mjesečnik 1908. br. 9.

M. E. Mayer, Rechtsnormen und Kulturnormen. Mjesečnik 1908. br. 11.

Heumann, Taschenwörterbuch zum corpus juris civilis Mjesečnik 1907. br. 9.

Peisker, Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turko-Tataren. Mjesečnik 1907. br. 1.

O hrvatskoj pravnoj terminologiji. Mjesečnik 1909. br. 7—9.

Ustanovljenje prava, koje u narodu živi. Zbornik 1909. knj. 14.

Osnova za sabiranje grade o pravu, koje u narodu živi. Zbornik 1909. knj. 14.

Značenje riječi u pravu. Zbornik, 1909. knj. 14.

Zadruge u južnih Slavena. Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini 1909. br. 1., 2.

Slobodno pravo. Mjesečnik 1909. br. 3.

Dr. A. Stanischitsch, Über den Ursprung der zadruga. Mjesečnik 1909. br. 11.

Vrv = međa, mjera. Mjesečnik 1910. br. 6.

Individualna vlasnost u starih Germana. Rad, knj. 184., 1910.

Gospodar kuće u starih Germana. Mjesečnik 1910. br. 12.

Priroda i država. Rad, knj. 184. 1910.

Seljačko imovinsko pravo. Općinar 1910. br. 27.

Pravo, koje u narodu živi. Zbornik 1910. knj. 15.

Živko Milosavljević, Rimsko privatno pravo. Mjesečnik 1910 br. 11. i 12.

Životopis Hermenegilda Jirečeka. Ljetopis 1910. knj. 25.

Fuchs, Die Gemeinschädlichkeit der konstruktiven Jurisprudenz. Mjesečnik 1910. br. 3., 4.

R. Gounard, Les communautés paysannes en Croatie. Mjesečnik 1910. br. 5.

Somló, Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. Mjesečnik 1910. br. 8. i 9.

Životopis Jaromila Hanela. Ljetopis 1910. knj. 25.

Art. Mayer, Die bäuerl. Hauskommunionen in Kroatien. Mjesečnik 1910. br. 11., 12.

St. M. Mijatović, Iz života našega naroda s pravnoga gledišta. Mjesečnik 1910. br. 11.

O zadruzi u staroj dubrovačkoj republici. Mjesečnik 1911. I. br. 4.

Nešto o tobožnjem survivalu zadruge sprezi. Mjesečnik 1911 II. br. 4.

Novi francuski zakon od 12. VII. 1909. o porodičnim dobrima, na koja se ne smije uzeti ovrha. Općinar 1911. br. 8.

O t. z. seljačkom nasljednom pravu. Općinar 1911. br. 10.

O t. z. težnji za individualizacijom imovine našega seljačtva u Zagorju. Općinar 1911. br. 14., 15., 16.

Pravo izudatih seljakinja na imovinu kuće, u kojoj su se rodile. Općinar 1911. br. 20.

Životopis dra Jar. Hanela. Mjesečnik 1911. br. 1.

Veda, dvomesečnik za znanost in kulturu. Mjesečnik, 1911. I. br. 5.

Dardel, Les communautés et indivisions de famille en France. Mjesečnik 1911. II. br. 1.

Otkupno pravo u starih Hrvata. Rad, knj. 189. 1911.

Josip Gelčić; Dubrovački arkiv. Mjesečnik 1911. II. br. 5.

R. Gounard; Entre Save et Drave. Mjesečnik 1911. II. br. 2. 3.

Mošćenički statut. Mjesečnik 1912. br. 2., 3.

Die Hauskommunionen (zadrugas) bei den Südslaven. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina. XII. 1912.

Koloniziranje u Hrvatskoj i Slavoniji. Općinar 1912. br. 14.—17.

Očinska vlast i seljačko imovinsko pravo. Općinar 1912. br. 21.

Statuti primorskih gradova i općina. Bibliografski nacrt. Zagreb 1912.

O gruntovno neprovedivim razdiobama sunasljedjenih dobara. Općinar 1912. br. 22.

Primjena zakona. Mjesečnik 1912. II. br. 2., 3.

Opet jedan hrvatskim jezikom pisani statut. Mjesečnik 1913. I. br. 3, 4.

O uredenju težačke domaje u Bosni i Hercegovini. Mjesečnik 1913. I. br. 6.

Nenamišljeno uzrokovanje smrti u starom trogirskom statutu. Mjesečnik 1913. II.

Životopis dra Frana Vrbanića. Ljetopis 1913. knj. 27.

Pravna povijest dalmatinskih gradova. Zagreb 1913.

O starim Hrvatima. Mjesečnik XL. 1914.

Hrvatskim jezikom pisana pravila nekih bratstva u Dalmaciji. Mjesečnik 1914.

VII.

INI ČLANCI.

Rad naše akademije i odnos njezin prema narodu.

Napisao pravi član i tajnik dr. Juraj Majcen.

Ovakova tijela, kao što su Akademije, opredijeljena su, da budu neumrla, pa zato imadu svoj pogled upraviti i na daleku budućnost. *Fr. Rački.*

Kad sam prigodom 50-godišnjice naše akademije u god. 1917. pripredivao svoj izvještaj za svečanu sjednicu, morao sam često posegnuti za starim edicijama, spisima i računima, a i mnogo zagledati u pravila i poslovnik Akademije. Tako sam imao priliku opaziti mnogo toga, što nije posve u skladu sa ciljevima i poželjnim napretkom Akademije. Ona svečana prigoda nije bila podesna, da se iznesu bilo kakovi prijedlozi ili istaknu čak i prigovori, no kako je svakako potrebno, da se u našoj zajedničkoj težnji za što jačim i uspješnijim procvatom našega visokoga zavoda čuju mnijenja i misli, koje bi mogle unaprediti život i djelovanje Akademije, slobodan sam iznijeti ove pripomene na pragu drugih pedeset godina s molbom, da se saslušaju i uzmu u obzir, ako od njih može biti koristi. Mnoga će pitanja biti ovdje samo nabačena, no sva bi se mogla pobliže ocijeniti, proučiti i obrazložiti.

Temeljna tendencija ove studije nije kritiziranje, nego živa želja, da se uspoređenjem prilikâ, kakove jesu i kakove bi mogle biti, dođe do novih putova, na kojima bi Akademija mogla stupati sve jača i savršenija.

*

Naša akademija ima prema drugim svojim družicama položaj nešto teži, uvjetovan već u njezinu osnutku. „Njezina svrha —

kako kažu Pravila — „jesu samostalna istraživanja na polju znanosti i umjetnosti, svestrano unapređenje istih, a osobito njegovanje jugoslavenskog jezika i književnosti," drugim riječima: rad na polju znanosti i umjetnosti u najširem značenju, a onda napose intenzivan rad u smislu narodnom.

Usporedi li se ova zadaća sa zadaćom, kakova je namijenjena na pr. Akademiji znanosti u Beču (§ 2.)*, vidjet će se, da je formuliranje gotovo jednako. Pogleda li se pak na smjer rada u jednoj i drugoj akademiji, opazit će se općenitost naučnih istraživanja kud i kamo jače zastupana u akademiji bečkoj negoli u našoj; naprotiv je kod nas narodni karakter u naučnom radu osobito istaknut.

Općeni naučni rad kod nas je slabije zastupan u I. razredu Akademije, gdje se nijesu u većoj mjeri razvila istraživanja ni o općoj historiji, ni o arheologiji, ni o klasičnoj i modernoj, napose slavenskoj filologiji. Isto se može reći za filozofijska a onda i za općena pravnička istraživanja u II. razredu, u koliko nijesu u vezi s narodnim pitanjima. Ovom općenom naučnom istraživanju ne će se moći oteti ni IV. razred, koji će se po prirodi svoga zadatka svakako upirati na nauku, i pri tome tražiti dodira i sa svim vremenima i s različnim tuđim narodima.

Intenzivnije je Akademija obavljala drugi dio svoje zadaće Ona je neprestano svraćala svoju pažnju narodu — njegovu jeziku i književnosti, povijesti, etnografiji, umjetnosti i prirodnim osobinama zemlje. Za taj se rad zanimao osobito vanjski znanstveni svijet i upoznao tako o hrvatskom i srpskom narodu iz kompetentnoga vrela znatne podatke za različna područja narodnog prošloga i sadašnjega života.

Je li ovaj smjer rada u „općoj znanosti" prema radu s obzirom na „narodni moment" opravdan, o tome nemam namjeru ovdje pobliže govoriti; samo mi se čini, da bi opći naučni rad morao biti širi, a rad u smislu narodnom jači i dublji.

Taj drugi smjer rada u nastojanju Akademije morao bi biti izrazitiji, ne samo pogledom na onaj naučni dio, koji u smislu narodnom obavlja Akademija, nego osobito pogledom na suradnju, na potporu i na tjesniju vezu uopće svih narodnih inteligentnih krugova s našim zavodom. U vanjskome se svijetu rad naše akademije i poznaje i priznaje, naprotiv to za narod naš ne možemo

* Almanak za god. 1917.

reći. Naučni bi radnici u većem broju imali sudjelovati u izgradivanju naše nauke, a širi bi prosvijetljeni krugovi imali pokazivati življi interes za taj rad i u svakom smislu priklanjati mnogo više pažnje zadaći, općem djelovanju i napretku naše akademije.

Lijepo kaže Rački u svome osvrtu na prvo 25-godišnje djelovanje Akademije: „Ona ima u jednu zadrugu, u jedno bratstvo, pribrati najbolje umne sile; u njezinu kolu i pod zajedničkim vodstvom imadu ove sile dogovorno i složno promicati nauke prema potrebi i zahtjevu naroda i dobe“[1].

U drugu ruku nije dosta, da radove tih umnih sila upoznavaju samo pojedinci, nego je za volju što jačeg i dubljeg narodnog rada Akademije nužno, da njezin rad proučavaju rodoljubni širi narodni slojevi.

Kako u tome pogledu stojimo sada i što bi sve trebalo učiniti za budućnost, o tome bih ovdje nanizao svoje misli u tri dijela, koji slijede.

I.

Poznavanje rada Akademije raznosi se svijetom njezinim izdanjima. U idealnom smislu treba da se ta izdanja rašire u one krugove, koji po svome položaju podržavaju veze s naukom i koji mogu upoznavanjem naučnoga rada izravno ili neizravno koristiti napretku nauke i onom rodoljubnom nastojanju, koje je najdublja podloga toga rada. U materijalnom smislu podupire se Akademija tvorno nabavom njezinih izdanja, da joj se tako dadu sredstva za neprekidno djelovanje.

Po tim izdavanjima — pogotovu koliko se bave narodnim pitanjima — doznaju širi krugovi za naučne rezultate, razbiraju potrebe u razvoju različnih naučnih smjerova i zadataka, ostaju u trajnom dodiru s naučnim napretkom, a pomažu Akademiji u izvršivanju onih namjera, kojima ona nastoji usavršiti narod kao kulturni faktor.

Prema vrsti s naučnoga stajališta možemo edicije naše Akademije podijeliti na tri kategorije: na strogo stručne (kao „Rad“, „Codex diplomaticus“, „Pravno-povjesni rječnik“), zatim na takova naučna djela, koja mogu zanimati i nestručnjake (kao „Rječnik hrv. ili srb. jezika“, „Građa“, „Stari Pisci Hrvatski“ i dr.), napokon na takove knjige, kojima se mogu baviti i najširi krugovi („Zbornik

[1] Ljetopis za god. 1892., str. 131.

za narodni život", „Djela za opću naobrazbu", pojedini svesci posebnih „Djelâ" i dr.).

Treba nažalost konstatirati, da su djela Akademije u narodu veoma slabo poznata; ima često prilikâ, gdje se pokazuje, kako ni u onim krugovima, od kojih bi se to najmanje očekivalo, nema ni poznavanja zadaće Akademije i njezina ustrojstva i načina rada, a prema tome ni razumijevanja za njezino djelovanje i znatnost njezinu za naučni i narodni napredak. Teško je uopće razumjeti taj nemar narodni, koji stoji u očitoj opreci prema prirodnoj nadarenosti naroda i prema živoj, toliko puta dokumentiranoj želji njegovoj za kulturnim tečevinama.

Djela druge, a pogotovu treće od navedenih kategorija morala bi biti u narodu obilno rasprostranjena. Za „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena" očekivao bi svatko, da će se za nj zanimati svećenici, učitelji, škole i privatnici. Oni bi studijem te publikacije mogli i trebali aktivno sudjelovati u unapređenju folklorističkih znatnijih pojava pojedinačnim i skupnim prikazivanjem običaja u svim našim zemljama i krajevima. Pa ipak pripada ta publikacija onima, koje se najmanje nabavljaju, dakle i najmanje proučavaju.

Još je u tom pogledu gore s „Djelima za opću naobrazbu". Ma da publikacije te vrste ne pripadaju pravo u akademiju znanosti i umjetnosti, ipak se pokrenulo njihovo izdavanje upravo zato, da se najširim slojevima poda pouka, osnovana na strogo naučnim temeljima, a obrađena ipak u takvom obliku, da bude pristupačna svakomu, koji mari za poznavanje nauke. Od te su vrste publikacija izišle dosada 3 knjige historičkoga sadržaja, 1 o narodnoj epici, a 2 knjige prirodoslovnoga sadržaja (3. je takva knjiga sada dovršena). U krugove, kojima je ta publikacija namijenjena, prodire ona od svih izdanja Akademije u najmanjem broju primjeraka![1]

S obzirom na različne interese uvela je Akademija nabavu pojedinih serija svojih izdanja prema određenim smjerovima, kao na pr. „Stare Pisce hrvatske" (24 sveska), ili „Građu za povijest hrvatske književnosti" (8 sveska), ili „Monumenta historica" (42 sveska) i t. d., odredivši za svaku seriju pogodovne uvjete za nabavu. Isto je tako podijelila svaku godišnju ediciju na dvije grupe: na knjige

[1] Akademija se nedavno obratila s molbom na zem. vladu, da svim školama preporuči nabavu djelâ pomenute 2. i 3. kategorije, kako bi se raširilo poznavanje onoga rada, u kojem su momenti narodnoga života tako istaknuti.

historičko-filološkog i filozofičko-juridičkog sadržaja, a napose na knjige matematičko-prirodoslovne zato, da olakša nabavu djelâ naučnih struka odijeljeno.

Njezina se očekivanja u tome pogledu nijesu ispunila u dostatnoj mjeri. U smislu idealnih ciljeva Akademije bila je opravdana nada, da će se pravnici zanimati za „Pravno-povjesni rječnik“, za „Monumenta juridica“ i dr., profesori već prema struci za filološke, historičke i matematičko-prirodoslovne serije izdanja, da će dalje knjižnice, županijske i gradske, školske i privatne prihvatiti tu prigodu i u dvojakom smislu poduprijeti nauku i Akademiju, pa ipak se ni ta nada nije ispunila ni iz daleka u onoj mjeri, kako se moglo s pravom očekivati.

Kao što je bilo za posljednih 20 godina, tako je i za god. 1917. broj nabavljača godišnjih izdanja dosegao samo 171.

Od tih je bilo:	u Hrvatskoj i Slavoniji . .	74	159
	u Dalmaciji	51	
	u Bosni-Hercegovini . . .	28	
	u Istri	6	
	u Austriji	8	
	napose u Češkoj i Moravskoj	2	
	u Ugarskoj	2	
		171	

Iz toga pregleda izlazi: 1. U svim navedenim zemljama, u kojima se može čitati hrvatski ili srpski, i u kojima ima oko 6,000.000 duša, Hrvata, Srba i Slovenaca, zanimalo se samo 159 interesenata za rad naše Akademije. 2. U Zagrebu, u središtu kulturnoga života svih južnih Slavena, u kojemu stalno živi oko 100.000 žitelja, bilo je svega 18 oficijelnih i privatnih interesenata, koji se zanimaju za naučni rad Akademije. 3. U zemlji naše braće Slovenaca, koji inače tako intenzivno prate naš napredak, nije se našla n i j e d n a korporacija i n i j e d a n se privatnik nije javio, koji bi bio željan upoznati znanstveni rad našega zavoda.

Rasporedaju li se nabavljači edicija za god. 1917. po staležima, izlazi, da su knjige nabavili:

Knjižnice srednjoškolske, samostanske, pa uredske općinske i zemaljske	92
Svećenici	21
	113

Prenos . . .	113
Odvjetnici	12
Profesori i učitelji	10
Pučke škole	1
Građanske škole	1
Drugi pojedinci	34
	171

Odbiju li se knjižnice i škole, koje nabavljaju izdanja već poradi kontinuiteta u svojim zbirkama, dakle 94 njih, ostaje privatnih podupiratelja nauke u svim zemljama, u kojima se čita hrvatski ili srpski: 77.

Badava tražimo među nabavljačima većinu hrvatskih gradova, imovne općine, vlastelu, visoko svećenstvo svih vjeroispovijesti, novčane zavode, kulturna društva i t. d. A svi bi ti krugovi mogli unapređivati idealnu stranu nastojanja Akademije time, što bi mogli i sami pratiti i upoznavati naš naučni rad ili omogućiti drugima, da ga prate i upoznavaju. Naprotiv ne može Akademija računati ni na materijalnu potporu tih krugova.

Akademija daje od svojih godišnjih izdanja oko 200 primjeraka za zamjenu s publikacijama znanstvenih korporacija, oko 170 primjeraka izdaje godišnjim nabavljačima, a ostale primjerke, više od polovine cijele naklade, meće u zalihu knjiga, ne znajući, kad će doći čas, da se i taj veći dio privede svojoj pravoj svrsi. Istina je, da se iza više godina traže prije već izišli svesci, no i to je rijetka pojava. To su razlozi, što je koncem g. 1917. Akademija imala u svojoj zalihi oko 147.000 svezaka, a taj je broj novo nadošlim svescima za god. 1918. narastao na preko 155.000.

Uza sve te prilike ne može se Akademija služiti običnom reklamom, koja bi značila, da se ide za raspačavanjem knjiga samo poradi utrška. Takva nastojanja ne bi odgovarala ni zadaći ni položaju Akademije u naučnom svijetu. No idealni bi se ciljevi Akademije snažnije poduprli, kad bi narodni krugovi nastojali sami, da upoznaju rad svoga najvišega kulturnoga zavoda u njegovim izdanim djelima. Ne bi li bilo potrebno, da se u tome smislu štogod poduzme, kako bi se ova sveza među narodom i Akademijom učinila sve tjesnijom?

No i u materijalnom pogledu smije Akademija iščekivati potporu naroda. Na takvu je potporu ona računala od svoga početka. Kod otvorenja Akademije god. 1867. rekao je predsjednik Rački:

„...uzdajuć se u dosada iskazano požrtvovanje i u domoljubnu darežljivost našega naroda ne sumnjamo, da će akademijska zaklada rasti od dana do dana". Kakove su prilike danas, lako se može pokazati, da Akademija upravo u obilno nabavljanje svojih starijih izdanja polaže nade, da se popravi njezino materijalno stanje. Evo zašto!

Akademija ima tri vrela stalnih godišnjih dohodaka: Kamate od temeljne zaklade, koje iznose oko 22.000 K; neke druge kamate i to od blagajničke zalihe oko 8.000 K; napokon dohodak od svojih kuća, koji iznosi otprilike čistih 18.000 K. Sav stalni prihod čini dakle oko 48.000 K godišnjih.

Ako se uzme na um, da je Akademija u godini 1917. izdala samo za književni rad preko 76.000 K, pa da je njezin ukupni rashod iznosio oko 95.000 K, vidi se, da se ukazuje manjak od 47.000 K. Kako zemaljska vlada podupire Akademiju godišnjim iznosom od 35.000 K, ostaje još uvijek manjak od 12.000 K.[1] Taj se pak manjak mora pokriti jedinim još mogućim vrelom prihoda, t. j. prodajom izdanjâ. K tome treba uzeti u obzir, da će poradi nepovoljnih ratnih prilika trošak oko štampe i honorara za tekuća izdanja g. 1918. biti znatno veći, t. j. oko 90.000 K, a sav rashod po prilici 120.000 K. Izlazi dakle, da će se u ovoj godini morati pogotovu nastojati oko što življega raspačavanja edicija tekućih i starijih. Zaliha neprodanih knjiga ima sad vrijednost po knjižarskoj cijeni od po prilici 550.000 K, dakle duševno i materijalno *mrtvo* blago, koje bi moglo djelovanje Akademije u obadva smisla i te kako unaprediti, kad bi postalo *živom* svezom imedu Akademije i narodnih naših krugova.

Opaziti treba još i to, da sadašnje a i buduće prilike iziskuju u djelovanju Akademije sve *veće* žrtve, a da su njezini stalni dohoci od godine do godine gotovo uvijek *isti*.

Dok dakle Akademija čedno nastoji, da i izdašnijom prodajom svojih edicija doskoči prijekim svojim potrebama i tako složi kraj s krajem, čuju se s nekih strana, pa još u ovim nesnosnim novčanim prilikama, u kojima živimo, prigovori, da Akademija ide za gomilanjem dohodaka!

Sve kad bi i bilo tako, ne bi taj prigovor bio opravdan, jer bi Akademija, makar koliko bilo to „nagomilano blago", upotrebila sve opet za one ciljeve, koji su njezina zadaća: unapređenje

[1] Stalna godišnja subvencija bečke Akademije iznosi 220.000 K.

znanosti i umjetnosti. No kad je naprotiv skrb za dohotkom potrebna, da se bar potpuno namire sve potrebe, onda je ovaj prigovor posve oboren. Spomenuo sam ovo zato, jer držim, da onakovo prigovaranje može djelovati štetno na napredak Akademije i na sveze njezine s narodom, jer se takvim glasovima od nje odbijaju oni, koji bi je inače možda htjeli poduprijeti, a nije im poznato pravo i istinito stanje akademičkih sredstava.

Onima, koji su pripravni u tome smislu prigovarati, moramo reći, da je efektivno imutak Akademije samo onaj, koji se može trošiti, jer se u temeljnu zakladu ne smije dirati. Kako se pak ta zaklada samo veoma polako povećava, to i dohodak od nje od godine do godine raste samo neznatno.

Izdaci će postati znatno veći još i novim smjerom rada, kojim je Akademija započela, t. j. istraživanjem i publiciranjem u razredu za umjetnosti. Tu treba istom stvoriti sve uvjete za mogućnost uspješnoga napredovanja, no bez potpore širih krugova nije to lako moguće. Izdanja umjetničkoga razreda iziskivat će znatno veće troškove poradi skupocjenijih istraživanja, putnih potpora, umjetničkih priloga i t. d.

Umjetnost je namijenjena još široj javnosti negoli znanost; Akademija mora dakle u tome umjetničkom svojem djelovanju iščekivati još kud i kamo veće zanimanje javnosti negoli je ono, koje bi se moralo javljati za znanost i uz najpovoljnije prilike.

Tko pravo prati rad Akademije, moći će se uvjeriti, da ona ne stoji uvijek samo na istoj radnoj osnovi, nego da svoj rad neprestano proširuje u svim područjima znanja i umijenja. Taj napredak u radu ne čini ona dakle samo zavisnim o sredstvima, što bi značilo, da joj je materijalno blagostanje glavna briga, nego ona upravo obrnuto nastoji postići nužna sredstva zato, da njima može ispuniti one zadaće, koje je ona sebi, svjesna svojega položaja i značenja, sama postavila.

Ideal svoje zadaće ne će dakle Akademija nikad smetnuti s uma, samo želi za budućnost, da svi, koji su zvani, njezin rad a prema njemu i potrebe uvažavaju i podupru.

II.

Kad se utemeljitelj Akademije biskup Strossmayer počeo oko g. 1860. baviti mišlju, da udari temelj zajedničkom znanstvenom i umjetničkom zavodu svih južnih Slavena, imao je na umu, da će se u

takvom zavodu zaista koncentrirati rad u znanostima i umjetnostima, i tako stvoriti ogledalo svega duševnoga blaga, što ga može ponosno dati narod pred strani svijet, da se afirmira kao kulturno znatna jedinica. Ta je zamisao bila opravdana i poradi toga, što se moglo predmnijevati, da brojno nevelik narod ne može imati veći broj različnih kulturnih institucija a za istu svrhu, nego da će se sve, što je znatno u znanostima i umjetnostima, okupljati na istome mjestu.

Pravo se ta namjera nije izvršila, jedno za to, što su Srbi i Bugari stvorili svoje vlastite akademije, i što Slovenci, ma da nemaju svoje posebne akademije, nijesu pravo prionuli uz rad naše akademije.

U svakome je smislu interes Slovenaca za našu zajedničku akademiju bio dosada tako minimalan, da to treba iskreno požaliti. Od Slovenaca, koji ne žive kod nas, sarađuju danas samo dvojica u Akademiji (članovi dop. Murko i Ilešić), a slovenski narod ima umnih i vrsnih radnika na različnim naučnim poljima! Kad bi se u tome smjeru prilike poboljšale, možda bi i slovenski narodni krugovi jače prionuli uz zajedničku stvar oko izgrađivanja kulturnoga rada.

Iz Dalmacije se javlja malo radnika, a obrnuto baš naši naučenjaci priklanjaju radovima o Dalmaciji mnogo pažnje i mara. Bosna i Hercegovina ne učestvuje gotovo nikako u našem radu, valjada zato, jer se tamošnji radnici okupljaju oko posebnih svojih kulturnih institucija, koje opet s našom akademijom nemaju baš nikakvih dodira. Uza takve prilike stezao se rad u jugoslavenskoj akademiji u glavnome na Hrvatsku i njezine naučne radnike.

No i u tome smislu možemo poći još dalje. Kad je Akademija bila osnovana g. 1866., bila je ona gotovo jedini zavod u Hrvatskoj, koji se bavio naukom. Istom kasnije počela su se stvarati različna udruženja, koja su postavila sebi zadaćom i njegovanje nauke i umjetnosti. Postalo je Pravničko društvo, Društvo liječnika, Arheološko i Umjetničko društvo, Društvo inžinira i arhitekta, Prirodoslovno i Profesorsko, Društvo hrvatskih književnika i t. d. Gotovo svako od tih društava izdaje i svoj list, u kojemu se ne pretresaju samo staleška pitanja, nego se priopćuju i strogo naučni i umjetnički stručni radovi. Osim toga se naučno radi u drugim publikacijama: u „Vjesniku zem. arkiva“, u publikacijama zem. statističkog ureda, u „Vijestima geološkoga povjerenstva za kralj. Hrv. i Slav.“ i t. d.

U Akademiji nije dakle mogao bit koncentrirani naučni rad na svim područjima znanosti i umjetnosti. Tako je upravo bilo moguće, da u Akademiji za prvih 50 godina njezina opstanka nije izišla nijedna radnja liječničkih struka, a niti iz područja tehničkih nauka; veoma malo radova zastupa u Akademiji pravničke nauke, umjetnost i dr.

Rasprave iz područja prirodnih nauka podijeljene su na Akademiju i na „Glasnik hrv. prirodoslovnoga društva", gdje je u 29 svezaka publiciran cijeli niz vrsnih naučnih radova. Isto se pogledom na različne struke može reći i za list „Nastavni vjesnik", organ hrv. profesorskog društva, od kojega je izišlo 26 knjiga. Arheološko društvo i njegov časopis nalazi se s Akademijom pod istim krovom, pa ipak je dodir između toga društva i Akademije bio posve nedostatan. „Vjesnik zemaljskoga arkiva" (dosada 19 svez.), koji priopćuje vrijedne historijske radnje, ne stoji u nikakvom dodiru s Akademijom, a možda bi se tjesnijim vezama prištedjelo na vremenu i na ekonomiji rada u svakom pogledu. Umjetničko se društvo bavi gotovo već 40 godina umjetničkim pitanjima, a nije nam poznato, jesu li polučeni resultati takovi, da mogu služiti kao predradnja za umjetnički razred Akademije, koji bi se tako mogao upirati na stečena iskustva, da mu djelovanje započne na sigurnome putu.

Posljedica takvog zasebičnog rada u jednu je ruku ta, da se u Akademiji ne nalazi sjedinjeno sve ono, što bi po duhu i po prirodi pripadalo zajedno, a onda i ta, da cijepanjem interesnih područja zanimanje za rad Akademije mora biti razmjerno slabije, a po tome radno i materijalno podupiranje nepotpunije.

Da bi i u tome pogledu moglo drugačije biti, predviđaju već Pravila naše Akademije u § 16., gdje se kaže: „Akademija može, držeć se zakonitih ustanova, stupiti u savez s inim znanstvenim i umjetničkim društvima i s njima dopisivati, što joj se svidi za shodno". (U § 8. Poslovnika kaže se, da se u skupnim sjednicama vijeća „o savezu s inim društvima"). U § 17. navodi se i to, da „Akademija može zaklade i zbirke inih književnih i znanstvenih društava sebi pridružiti, ako ova u to privole, i ako su u tom slučaju zakonite ustanove obdržavane". — Te odredbe daju dakle m o g u ć n o s t, da se s drugim udruženjima stvore kooperacije, koje bi mogle služiti za što jači razvoj znanosti i umjetnosti pod okriljem

Akademije, koja bi kao najviše naučno tijelo imala voditi i sjedinjivati sve, što unapređuje osobito narodnu nauku i umjetnost.

Ta namjena, izrečena u Pravilima prije 50 godina, nije ni danas nesavremena; obrnuto se pojedina udruženja, koja imaju slične svoje ciljeve i putove, upravo u novije doba ujedinjuju u nove saveze, koji mogu zajednička nastojanja bolje pregledati i ravnati, odredivati putove, obazirati se na sredstva i potrebe, a da uza to ona pojedinačna udruženja ipak ne postanu zališna.

Sve što se tiče općene i narodne nauke i umjetnosti, a kadro je bitno unaprediti poznavanje i razvoj različnih grana, trebalo bi da uđe u radno područje Akademije, koja bi tako dobila prilike. da preuzme skrb za usavršenje svih mogućih smjerova prema odredenim osnovama a u svrhu jedinstvenosti naučnoga i umjetničkoga nastojanja.

Nema sumnje, da će se prilike za ovakov razvoj podavati i same od sebe. S otvorenjem medicinskoga fakulteta na našem sveučilištu pojavit će se s vremenom cijeli niz naučnih radnika i radova, kojima će biti mjesto u Akademiji. Isto se može reći i za tehničke nauke, spojene s tehničkom visokom školom, kojoj se svi tako sigurno i nestrpljivo nadamo. I lijepe umjetnosti moraju naći svoje najviše zaklonište u Akademiji, koja već toliko vremena nastoji, da im priredi sigurne uvjete razvitka.

Takovim će načinom porasti interes svih struka i krugova za rad Akademije, koja će osvježena proširenim djelovanjem i novim uspjesima postati još znatnijim ognjištem svega duševnoga blaga narodnoga.

I oko dublje unutarnje sveze sa sveučilištem uopće mora se nastojati. Moderna su sveučilišta prestala biti škole za predaju gotovih naučnih resultata; ona su zadobila oblik radionica, u kojima se u svim strukama i profesori i slušači bave *istraživanjem* prošlih stanja nauke kao i *stvaranjem* novih vidika. Takav rad u sveučilišnim zavodima mora roditi plodovima, koji se kao neprolazno blago za nauku i za narod pohranjuju u Akademiji. A dužnost je Akademije, da taj rad potiče i potpomaže u smislu svoje zadaće, jer i sveučilište i akademija imaju iste ciljeve, samo je izvođenje i namjena rada u jednom i drugom zavodu različna.

Akademija je zaista g. 1913. udesila program rada u *prirodoslovnom* istraživanju zemlje, nastojeći oko sebe okupiti što više stručnih suradnika. To se istraživanje — koje podupire

zem. vlada novčanom potporom — proteže u prvome redu na Hrvatsku i Slavoniju, no radilo se već i u Istri i Dalmaciji. U jednu se ruku u tome poslu nastoji oko potpunog upoznavanja naših zemalja u prirodoslovnom pogledu, a u drugu se ruku podaje našim stručnjacima prilika, da naše zemlje svestrano prouče i svijetu prikažu. No već u prvome početku toga rada nijesu se nastojanja Akademije potpuno ispunila. Zastupnici su naime jedne prirodoslovne struke posve otklonili sudjelovanje s razloga, što je navodno naša zemlja u toj struci potpuno istražena, pa da zato nema više što istraživati. Tako ta struka nije u istraživanjima nikako zastupana.

Tečajem g. 1918. uznastojala je Akademija, da stupi u uži dodir s drugom jednom naučnom korporacijom, kako bi se rad i oko te druge prirodoslovne grane što više pospješio. Akademija je bila pripravna i na znatnije novčane žrtve, samo da poluči što veće uspjehe u smislu pomenutoga programa oko istraživanja zemlje; no i ti su se pregovori bez krivnje Akademije razbili poradi razlogâ koji nijesu ni najmanje znanstvene naravi.

U takvim se nastojanjima nailazi dakle i na teškoće, no možda bi se s vremenom i promjenom različnih prilika mogle i one savladati.

Na prigovor, da kod drugih naroda postoje akademije, a uza njih djeluju posve samostalno naučno još i posebna udruženja, možemo uzvratiti, da drugdje ima i više radnika i više potpore za naučne svrhe, a da akademije nemaju onako naglašen narodni karakter, kao što ga ima naša, koja uza sve ostalo mora ostati reprezentant svega naroda i njegove duševne jakosti.

I određenje radnih osnova za umjetnički naš razred zadavati će teškoća. Tu Akademija treba da prije svega i sama bude na čistu, što ima poduzimati, a onda treba da se i javnost priredi pogledom na ciljeve i putove toga novoga rada. I o tim bih pitanjima ovdje pribilježio neke pripomene, kakovima ću u Akademiji zastupati svoje mnijenje o uređenju IV. razreda.

O zadaći umjetničkoga razreda govore „Pravila“ Akademije u čl. 3., gdje se kaže: „Krasne umjetnosti sa njihovom književnošću i znanstvenim na njih se odnosećim raspravama“, dalje u čl. 4., da Akademija „nabavlja umotvorine i priugotavlja izložbe istih“. U § 20. Poslovnika spominje se u točki a), da

Akademija izdaje na svijet izvješća, u kojima se štampaju „spomenici starinarski i umjetnički".

Iz navedenih mjesta izlazi dvoje: 1.) da se krasne umjetnosti imaju naslanjati tijesno na znanosti, a 2.) da se pod „krasnim umjetnostima" razumiju u prvome redu likovne umjetnosti: slikarstvo i kiparstvo (event. graditeljstvo u svezi s obje ove grane umjetnosti).

Što se tiče sveze sa znanostima, mogu se istaknuti ovi momenti u gojenju umjetničkih pitanja: Istraživanja o umjetnosti (o njezinoj historiji) i o umjetničkim smjerovima, o umjetninama samima i o radu, znatnosti, značenju i životu umjetnikâ, dalje estetički moment, koji se ističe u stvaranju, u upoznavanju i u kritici umjetnina, napokon reprezentacija specifičnoga umjetničkoga izražaja jednoga skupa (narodni moment).

Podupiranje umjetnosti „savjetom i novcem", kako navode Pravila u čl. 4., pa nabavljanje umjetnina i priređivanje izložbâ o njima, stavlja se u zadaći umjetničkoga razreda u onaj isti red, u kojemu se već odavna nalazi akademijska galerija slikâ, dakle kao pomoćno sredstvo u znanstvenom obrađivanju umjetničkih pitanja.

Da se tako zadaća IV. razreda već isprva shvaćala, svjedoče ove riječi Račkoga prigodom otvorenja galerije slikâ g. 1884.: „imao si (t. j. Strossmayer) za cijelo pred očima usku svezu između znanosti i umjetnosti i blagotvorni zajednički im upliv na prosvjetu i naobrazbu naroda"[1], pa onda na drugome mjestu: „od danas u tom se hramu rukuju znanost i umjetnost; danas sklapaju ove dvije blizanke božjega i čovječjega daha nerazdruživi savez i na hrvatskoj zemlji"[2].

Što se pak tiče gojenja različnih umjetničkih grana, mogla bi se istraživanja o slikarstvu i kiparstvu (uz graditeljstvo) proširiti još i na lijepu književnost (beletristiku) i glazbu, ali u većoj mjeri istom onda, kad za tu svrhu bude posebnih sredstava. No i te bi obje grane imale tražiti sveza sa znanošću: glazba u onome opsegu, kako ga označuje njem. nazivlje „Musikwissenschaft" uz osobiti obzir na historiju i na studij osobina narodne glazbe, a lijepa književnost po estetičkim prikazima, po historijskim razvojima, po upoznavanju modernih struja i njihovih zastupnika, pa po kritičkim ocjenama.

---

[1] Rad, knj. 73., str. 155. — [2] ibid. str. 157.

Stvaranje u ovim dvjema granama, t. j. izdavanje ili čak izvođenje glazbenih kompozicija, pa objelodanjivanje produkata lijepe književnosti, ne može doći u IV. razredu Akademije u obzir, osim možda u rijetkim izuzecima, gdje bi onda bio nuždan dodir s hrv. konservatorijem i s književnim udruženjima[1]. Namjena rada u umjetničkom razredu mora ostati u prvome redu ona, kako ju je dao osnivač Akademije, a proširenje te namjene može doći istom u drugome redu u obzir.

Znanstveno obrađivanje svih umjetničkih smjerova moglo bi za prvi početak imati na raspolaganje slične publikacije, kao i prva tri razreda Akademije, t. j. „Rad umjetničkoga razreda", u kojem se objelodanjuju rasprave o umjetnostima, dalje posebna „Djela" Akademije, koja bi sadržavala oveće umjetničke monografije s umjetničkim prilozima, a onda u svezi s Ljetopisom — ili još bolje posve odijeljenu — Reviju s kraćim crticama, bilješkama, ocjenama, prikazima, pregledima o napretku umjetnosti, referatima o izložbama umjetnina i sličnim drugim sadržajem. Ta bi se revija morala povjeriti posebnoj redakciji, a imala bi zadaću, upućivati i upozoravati šire krugove pogledom na razvoj umjetnosti u prošlosti i sadašnjosti.

To bi bile osnovne crte onoga programa, kako si ga zamišljam za rad IV. razreda, i kojim će se u najkraće vrijeme baviti odbor za umjetnički razred. I taj će program trebati da ima na umu one iste momente, koje sam u svezi s naučnim radom sprijeda naglašivao, t. j. nastojanje oko što življega zajedničkoga nastojanja Akademije s narodom u upoznavanju i prikazu umjetničkih osobina narodnih.

Da se opet povratim na niz onih misli, koje idu za tim, da se naučno djelovanje Akademije što više rasprostrani i upozna, spomenuo bih, da rad oko znanstvene publicistike nije u Akademiji dosada bio dovoljno zastupan. U § 20. našega Poslovnika predviđeno je, da se u Ljetopisu štampaju „kritike svih znamenitijih domaćih i inostranih knjiga". U tome se smislu bilo počelo raditi, pa su mnoge znatne kritike i prikazi izneseni u prvim knjigama „Rada"; no kad je počeo izlaziti „Ljetopis", iščeznulo je takovo prikazivanje u „Radu", a nije se prenijelo ni u „Ljetopis". Takovim se načinom priopćivanja kritikâ i prikazâ čine mnoga znatna naučna djela

[1] Gl. o tome i potkraj III. dijela ove studije.

lakše pristupačnima, upozorava se na napredak pojedinih naučnih struka, a u svemu se pomnožava interes za nauku i njezine tečevine.

U Vjesniku praške Akademije iznose se na pr. kraći naučni članci, izvještaji o prihvaćenim akademskim radnjama, pregledi o naučnim resultatima za pojedine struke u određenim odsjecima vremena, raspisi natječaja za znanstvene radnje prema različnim namjenama, i dr. Takov bi sadržaj učinio i naš „Ljetopis" zanimljivijim i znatnijim, okupio bi oko sebe veći broj čitalaca, a tim bi se načinom ciljevi Akademije u svakom smislu potpomogli.

„Ljetopis" bi mogao postati središnjim organom za izvješćivanje o svim znatnijim radnjama i djelima, koja su kod nas izišla, a izvan Akademije. Obrnuto bi se u pregledima mogla podati slika svega napretka, što ga je postigla Akademija u znanostima i umjetnostima u pojedino doba. Malo ima slučajeva, gdje su se postignuti resultati naših istraživanja unijeli kao općena svojina u svijet. Ti bi se rezultati, bar koliko se naših narodnih pitanja tiče, imali poznavati i rasprostraniti bar kod nas i prihvatiti u naše knjige različnih struka, da se tako svi, kojih se tiče, upute u stanje nauke, pa da se upozna i ocijeni sav rad Akademije i njezino značenje za nauku i za narod.

Od svjetskih naučnih djela trebalo bi izdati hrvatske prijevode, da se potpuno, a ne samo po izvacima upoznaju. O takovom je izdavanju bilo već govora u Akademiji, no zapreka će biti u nestašici radnika i sredstava.

Jedan način, kojim se jača sveza među radom Akademije i širom javnošću, jesu predavanja pisaca o svojim raspravama. Ne samo što takva javna predavanja traži Poslovnik u § 3., 9., 14. i 20., nego se uopće može reći, da se predavanjima oživljuje interes u stručnim krugovima, a pisac dovodi bliže zastupnicima srodnih struka. Treba uzeti u obzir, da se predavanja sastavljaju po drugim principima, negoli spisi, koji su namijenjeni samo štampanom izdanju, pa da je prema tome udešena i obradba i način, kojim se rezultati iznose. U § 14. Poslovnika predviđeno je pače i to, da se „čine primjedbe na upravo pročitane rasprave" u sjednicama. Tim se upravo hoće naznačiti potreba naučnoga kontakta između istraživača i drugih stručnjaka. Autori bi o svojim čitanjima mogli prirediti izvještaje i za novine i za „Ljetopis", tako da se svatko uzmogne brzo i sigurno orijentirati u pitanju, koje ga zanima. I takvo izvješćivanje traži Poslovnik u § 17.; sad se mjesto tih

izvještaja o predavanjima, kojih ima vanredno malo, saopćuju u novinama natpisi rasprava, koje je Akademija prihvatila za publiciranje, pa već i ti sami natpisi pobuđuju dosta interesa. Akademija u Beču određuje unaprijed rokove za obdržavanje sjednica; tako je za god. 1918. određeno pedeset i šest razrednih sjednica, od kojih je većina spojena s javnim predavanjima o prihvaćenim raspravama.

Mjesto predavanja iznose se kod nas često preopsežne rasprave štampom, pa je ta prevelika širina možda i razlogom, da se takve rasprave i djela ne proučavaju temeljitije i da zato ne prodiru dublje u slojeve, kojima su namijenjeni.

Akademija izdaje svake godine oko 15 knjiga različnih struka, no veoma se rijetko kad dogodilo, da bi stručni listovi objavili ili prikazali akademička izdanja, premda bi se tim načinom više raširilo poznavanje naučnoga rada, a iskazivala bi se Akademiji i znatna moralna potpora. Možda bi Akademija dobro učinila, kad bi se pobrinula, da svako njezino izdano djelo prikaže i ocijeni koji stručnjak, tako da bi za svaku godinu otpalo na svakoga jedno ili najviše dva izdanja. Ti bi se prikazi mogli štampati i u „Ljetopisu". Uloženi trud pisca i žrtve, koje pridonosi Akademija, zavrijedili bi, da se njezinim izdanjima posveti ozbiljan studij i stvarna ocjena. A svi oni, koji žele upoznati koje izdano djelo, našli bi u takvim ocjenama orijentaciju za naučnu dobit i za značenje takovog djela uopće.

Nažalost se sada o pojedinim akademijskim izdanjima javljaju u dnevnim novinama prikazi i kritike, koje doduše nemaju gotovo nikakvu znatnost, ali imaju tu zlu stranu, da mogu nastojanjima Akademije naškoditi kod onih, koji ne traže ozbiljnih informacija o izdanim radovima. Rijetko se gdje događa, da o pitanjima znanosti izriču sudove ljudi, koji nijesu takvim pitanjima dorasli, kako se može kod nekih naših kritika opaziti. Ono, što takvi kritici misle da razumiju, prikazuju velikim brojem štampanih redaka; preko onih drugih izdanja prelaze pak naprosto tako, da se čini, kao da o njima nije vrijedno govoriti. Evo nekoliko primjera!

Već se u dva maha na istome mjestu ustvrdilo, da su „Prirodoslovna Istraživanja" publikacije, u kojima se početnici vježbaju u naučnom raspravljanju. Pa ipak od svih pisaca, koji su dosada u toj publikaciji sarađivali, ima 10 starijih poznatih radnika, a samo

*

su 2 mlađa, koji su svoje radnje izdali na temelju istraživanja u sveučilišnim zavodima! — O publikaciji „Izvješća o raspravama III. razreda", u kojoj se na njemačkom i francuskom jeziku štampaju izvaci iz rasprava toga razreda, nedavno se ustvrdilo, da je šteta za papir, koji se za tu svrhu upotrebio. Pa ipak ta publikacija prikazuje vanjskom naučnom svijetu pregled o našem radu i rezultatima u internacionalnim strukama, da se vidi, kako se i mi trudimo oko unapređenja nauke! Tako isto postupa i praška i krakovska Akademija, a Mađarska akademija znanosti izdaje s Teubnerom njemačke prijevode svojih matematičkih i prirodoslovnih radova. Pa to dosada nije nitko zamjerio. Tko ne pozna pravu tendenciju i razlog ovakovih prigovora, kao mi, može i zbilja posumnjati o potrebi takve publikacije.

Iz istoga se vrela nedavno iznio prigovor, da katalog naše galerije slikâ ne valja, jer ga nije sastavio slikar. A neopreznom kritiku nije poznato, da katalog potječe od uvaženoga našega slikara Nikole Mašića, pa da se kasnije samo po potrebi nadopunjivao. Taj kritik ne pozna razlike između potpunoga „djela s umjetničkim prilozima" i kratkoga vodiča po galeriji slikâ za orijentaciju gledalaca.

Nedavno su u jednim zagrebačkim novinama bile navedene ove tvrdnje o nastojanju Akademije oko umjetnosti: 1) Litografije i bakropisi porazbacani su bez ikakvog sustava u ladicama a r h i v a i k n j i ž n i c e (!!) jugoslavenske Akademije, pa jedva postoji popis svega, što je tu. 2) Naši filološki naučenjaci u Akademiji nisu ni prstom maknuli, da steku Krizmanove majstorska radirunge. 3) „Sada, kad se navršuje d o s k o r a[1]) pedesetogodišnjice osnutka Strossmayerove umjetničke zbirke, s a d a k a d a s e n e može p r e m a s a s t a v u n a š e A k a d e m i j e p o m i š l j a t i n a o s n u t a k u m j e t n i č k o g a o d j e l j e n j a n a š e A k a d e m i j e, sada bi se bar mogao učiniti p r v i k o r a k u o s n u t k u t o g a o d s j e k a osnovavši (!) jedan grafički kabinet." — Evo ovako se narodu prikazuje briga Akademije oko umjetnosti! To čini kritika, posve neupućena u pravo stanje stvari, previše komotna, a da se zainteresira, je li one tvrdnje bar izdaleka odgovaraju istini — kritika, mimo koje su nastojanja i rad Akademije zadnjih godina

[1] Galerija je otvorena g. 1884., dakle će se 50-godišnjica Galerije navršiti istom u god. **1934.**!

protekli posve neopaženo! Akademijska galerija ima već od g. 1916. svoj odsjek za grafiku; taj je odsjek potpuno uređen, no ne može se učiniti pristupačnim p u b l i c i poradi posve nedostatnog prostora u Galeriji slika. A naš kritik m i s l i, da se bakrorezi nalaze u a r h i v u i k n j i ž n i c i! Akademija je odredila nabavu Krizmanovih radirunga, o čem svjedoče sjednička izvješća u sv. 31. i 32. Ljetopisa, davno prije negoli je o tom mogao Akademiju poučiti naš kritik i umjetnički reformator. Potpuno nepoznavanje pokazuje taj kritik tvrdnjom, koja je ovdje navedena pod 3.) Je li moguće, da on ne zna za otvorenje umjetničkoga razreda, proglašeno svečano prigodom pedesetogodišnjice Akademije 28. julija 1917., o čem se izvijestilo u našim novinama i u Ljetopisu, od kojega se štampalo na stotine posebnih istisaka u D i o n i č k o j t i s k a r i, a ti su razaslani svim mogućim prijateljima znanosti i umjetnosti? Mjesto umjetničkog razreda traži kritik kao p r v i k o r a k grafički odio, a kad tamo umjetnički je razred već otvoren, a grafički je odsjek bio već p r i j e toga na životu! Diktira li ovakvu sistematski lakoumnu kritiku ljubav k istini ili k Akademiji, ili su možda po srijedi posebne namjere?!

Princip prigovaranja bez poznavanja pravih okolnosti svidio se onda i drugom jednom listu, koji Akademiji već u više navrata spočituje, što je iz VIII. knj. „Građe za povijest hrvatske književnosti" uklonila neke Frankopanove više nego lascivne stihove. Stručnjaci kažu, da ti stihovi nemaju ni filološkog ni literarnohističkog posebnoga znamenovanja. Tko se ipak ne ćuti potpunim čovjekom zato, što one stihove nije čitao, toga upućujemo na arhiv Akademije, gdje se čuvaju za svrhe naučnih istraživanja. isti je onaj list iz pomenutoga postupka Akademije izveo zaključak, da se ona klerikalizira! Međutim doznajemo od uredništva posebnoga broja „Savremenika", što ga izdaje Društvo hrvatskih književnika u spomen slikara Kraljevića, da će se taj broj izdati u posebnoj privatnoj nakladi od 200 primjeraka poradi 15 (zaista umjetničkih!) priloga, koji su takove vrste, da ne trebaju doći komugod u ruke. Akademiji može biti samo drago, što se našlo još jedno udruženje, koje s osobitih razloga hoće da ima obzira i prema sebi i prema publici. Konsekventan a neosnovan prigovor, koji ima očekivati „Društvo hrv. književnika", kao da se klerikalizira, smetati će ga valjada isto tako malo, kao što smeta i Akademiju u radu i obzirima.

Akademija može ustvrditi i svojim djelima dokazati, da se nije nikad miješala u nikakvu političku ili drugu koju socijalnu struju, nego da je svagda radila s potpunom objektivnošću prema svojem cilju, pazeći na svoj ugled i svoj položaj. A istim će putem poći Akademija bez ikakvih obzira i u buduće.

Tko može od toga iščekivati štogod dobra, ako se prigovara poradi prigovaranja samoga? Samo je ozbiljan, istinit i objektivan prigovor opravdan, ako mu je namjera, da u kojemgod smislu koristi Akademiji. U protivnom se slučaju mora uzeti, da postoji namjera, škoditi Akademiji i priječiti je u nesmetanom izvršivanju njezine zadaće.

Akademija s jedne strane, a sva naša rodoljubna javnost s druge strane, moraju nastojati, da se za svrhe pravoga kulturnoga napretka osigura suradnja i potpora, kako bi Akademija postala u sve većem stepenu reprezentant svega naroda i njegove prosvjete.

III.

Da se Akademija potpuno usavrši u svemu, što joj je nužno za rad na svim poljima, pa da steče što veću nezavisnost materijalnu, trebalo bi, da njezine z a k l a d e, f o n d o v i i g l a v n i c e, kojima se unapređuju različne struke znanosti i umjetnosti, budu što brojnije i što obilnije.

Takvo osnivanje zaklada s posebnim namjenama moguće je samo tim načinom, da se nađu narodni rodoljubni i imućni pojedinci, koji znatnijim svojim darovima doprinose razvoju znanosti i umjetnosti, a prema tome i jakosti Akademije. Isporedimo li naše prilike u tome pogledu s prilikama u drugih naroda, moramo reći, da smo daleko zaostali. Dobrotvorâ, koji većim poklonima i zapisima stvaraju priliku za rad, kod nas gotovo i nema. A za veća i znatnija poduzeća nužna su obilna sredstva, da se zasnovani i započeti radovi privedu kraju.

Neka bude kao primjer spomenut naš umjetnički razred. Odluka Akademije od 28. srpnja 1917., da se taj razred otvori, zahtijeva u prvome redu, da se temeljna zaklada za nov rad osigura poklonima imućnika i odličnika. Akademija se zato obratila na najpoznatije naše ličnosti, njih oko 150 na broju, nadajući se, da će svi najpripravnije poduprijeti naum Akademije. Ali se pozivu odazvalo samo 30 njih. Osobito je teško osjetila Akademija, što se od svih hrvatskih „velikaša“, koji su inače toliko skloni umjet-

nostima, odazvao tako malen broj, s tako malenim ukupnim prinosom, da ga ne ću ni spominjati. No ni hrvatski gradovi, općine, novčani zavodi i druge slične korporacije nijesu pokazali pripravnosti, da omoguće i uveličaju to novo nastojanje oko narodnih težnja.

Temeljna se glavnica za IV. razred doduše približila iznosu od 100.000 K, no ta svota ne dotječe ni iz daleka ni za prve potrebe, ako se uzme na um, da se za rad u IV. razredu može upotrebiti samo prihod pomenute glavnice, dakle nešto oko 4500 K godišnjih. Potrebe će pak godišnje u početku i uza sadašnje prilike iznositi po prilici oko 12—15.000 K samo za izdanja, a treba imati na umu, da će umjetnički radovi iziskivati i različnih drugih izdataka.

Pravila i poslovnik naše akademije govore na više mjesta o nagradnim zadaćama putem javnoga natjecanja na pr. u čl. 4., pa u § 8., 20. c) i 22.—25. Osim toga stavlja se u čl. 4. u izgled, da će Akademija podupirati mladiće, koji se žele naobraziti za umjetnike i to iz zaklade, naročito u tu svrhu opredijeljene, prema dotičnom zakladnom listu.

Nema sumnje, da bi način nagrađivanja zadaća potaknuo mnoge na rad već radi počasti, koja je spojena s takovim nagrađivanjem. No Akademija od svojih raspoloživih sredstava ne može oduzeti izdašnije svote za tu svrhu. U to bi ime morale postojati posebne osigurane glavnice, koje se mogu namaknuti samo namjenama darovatelja. Isto bi tako fondovi za obrazovanje i usavršenje umjetnika mogli nastati samo od poklonâ takvih imućnika, koji su zaneseni za umjetnost.

Primjera za takovo osnivanje glavnica s posebnim odredbama ima na pr. dosta u praškoj i budimpeštanskoj akademiji. Ma da se mi ne možemo posve uspoređivati s bečkom akademijom, prikazat ću kratko, koliko se ondje stvorilo zaklada, s kojima su se tečajem vremena postigli znatni naučni uspjesi.

Poznato je, da bečka akademija ima dva razreda, matematičko-prirodoslovni i filozofsko-historički. Zaklade (ili kako ih ondje nazivaju imenima: Widmung, Erbschaft, Legat, Stiftung i Fond) dijele se na takove, koje su namijenjene cijeloj akademiji uopće, a onda posebno još na zaklade I. ili II. razreda akademije.

Općene se zaklade sastoje od 8 zapisa, a namijenjene su subvencioniranju znanstvenih radnja i nagrađivanju osobitih izradaka u ukupnom iznosu od 1,117.488 K, napose pak naučnim putovanjima s glavnicom od 100.000 K.

Za svrhe I. razreda postoji 15 zaklada i to:
za matematičke, fizikalne i kemijske te geološke radnje s iznosom . . . . . 213.800·— K
za prirodoslovna istraživanja uopće . . . . . 386.818·— K
za mineraloške i kristalografske radnje . . . . . 44.600·— K
za fiziološke radnje . . . . . 46.000·— K
za istraživanja radija . . . . . 500.000·— K
za biološka istraživanja . . . . . 300.000·— K
za podupiranje radnja uopće . . . . . 200.000·— K
za nagrađivanje odličnih radova . . . . . 200.000·— K
osim toga ostavština Mojsisovich-eva, iz koje se svake treće godine nagraduju tri najvrednije radnje s nagradama od 10.000, 6.000 i 4.000 K, napokon glavnica za predavanja svake 2—3 godine iz područja prirodnih nauka, medicine i tehnike, u iznosu od 40.000·— K.

U II. razredu postoji ovih 7 zaklada:
za znanstvene radnje o međunarodnom pravu 16.436 prus. talira
za najbolju njemačku dramu (nagrada svake 3. god.) . . . . . 20.000 K
za znanstv. radnje iz romanističke filologije, literature i povijesti . . . . . 14.400 K
za pripomoć istraživačima iz klas. filologije i filozofije . . . . . 5.020 K
za istraživanja grčkih, asirskih i babilonskih starina . . . . . 35.400 K
za historičke radnje i izdanje „Regesta imperii“ 51.600 K
za arapske starine (iskopavanja i publikacije) 360.000 K.

Svi ti fondovi iznose ukupno oko 3,667.000 K.

Iz prihoda ove velike glavnice uzdržava se još i cijeli niz naučnih institucija, kao: izdavanje djela „Monumenta Germaniae historica“, arhiv fonograma, prehistorička komisija, antropološka istraživanja, balkanska komisija, geografska istraživanja, zoološka i geološka istraživanja, i dr.

S obzirom na naše prilike i to pogledom na umjetnički razred, vrijedno je napose istaknuti spomenutu „Grillparzerovu nagradu“ za najbolju njemačku dramu; tom nagradom upravlja u bečkoj akademiji filozofsko-historički razred, dotično njegov posebni odbor.

Raspoređaju li se osnivači nabrojenih zaklada prema svojem položaju u javnom životu, otpadaju na dostojanstvenike 4 osnivača,

na članove bečke akademije 7, na ostale 19. Među tim posljednjima ima advokata, profesora, industrijalaca, trgovaca i drugih privatnika.

Svaka zaklada ima osim zakladnice ili pravilnika još i posebni kuratorij, sastavljen od članova Akademije, koji ima zadaću, da prema naučnim potrebama određuje upotrebu dohotka i da u godišnjim izvješćima polaže račun o radu, o potporama, nagradama i o imovini zaklade. Takvi kuratorij od 3—4 člana može se zaista življe zauzimati za izvršenje namjene darovateljeve i za usavršenje dotične naučne grane, kojoj je zaklada namijenjena, pa može naći i poticati naučne radnike savjetom i novcem.

Upravo ova organizacija rada na temelju obilnih zaklada dovela je bečku akademiju do velikoga ugleda i značenja u učenom svijetu.

Kod nas je za prošlih 50 godina — otkako postoji Akademija — živjelo mnogo i mnogo imućnika, kojima nije zapelo oko o Akademiju i o njezinu zadaću ni izdaleka u onoj mjeri, kako je to moglo biti.

U našoj akademiji postoje sad ove zaklade i glavnice, namijenjene znanstvenom radu:

1. Fond Račkoga i Smičiklasa u iznosu od 60.000 K za priprave i za istraživanja oko hrvatskog jezika i povijesti. Zakladu Račkoga stvorila je Akademija od prinosa, koji su isprva bili namijenjeni spomeniku Račkoga.

2. Glavnica za izdavanje djela za opću naobrazbu u iznosu 59.400 K.

3. Glavnica generalmajora M. pl. Czerliena za Jugoslavenski enciklopedički rječnik, sada u iznosu od 16.000 K (početni iznos 20.000 K).

4. Glavnica na uspomenu Petra Drag. Turkovića za nagradivanje djela financijalnoga i ekonomskoga sadržaja, u iznosu od 20.000 K.

Drugi se neki darovi i zapisi ili mogu do kraja trošiti ili još za sada ne donose prihoda, ili nijesu sa znanošću u užoj svezi.

Pok. počasni član Akademije Dr. N. pl. Tomašić ostavio je Akademiji zakladu od po prilici 100.000 K za istraživanje hrvatskoga jezika i povijesti, no dohodak Akademija za sada ne uživa.

Uzme li se, da se i Czerlienova navedena glavnica može do kraja potrošiti, možemo reći, da Akademiji stoje sad u svemu na

raspolaganje tri stalne zaklade u ukupnom nom. iznosu od K 139.400 i to u većem dijelu za svrhe oko istraživanja hrvatskoga jezika i povijesti.

Iz ovoga našega stanja i iz primjera s bečkom akademijom izlazi, koliko toga moramo tražiti u nadi u budućnost, ako hoćemo, da naša Akademija ojača za nauku i za narod.

Pogotovu dolazi tu u obzir organizacija rada u našem umjetničkom razredu, gdje će osobito u početku biti potreba svake vrsti.

Da se vidi, kako radi češka akademija, koja ima i umjetnički razred, spomenut ću nekoliko primjera za nagrađivanje iz posebnih zaklada s određenom namjenom, kako sam ih našao u nekim godišnjacima Vjesnika češke akademije.

Iz tih se zaklada nagrađuju: slike (napose historičke), skulpture i plakete, nacrti za spomenike i druge arhitektonsko-kiparske umjetnine, spisi i studije (ujedno poduprte novčanim prinosima), kao na pr. Monografija o medaljerstvu za Rudolfa II., Studija o J. Vrhlickomu, Istraživanja o starim češkim domovima, Spis: La littérature tchèque contemporaine, Prijevodi Zeyerovih djela na njemački i francuski jezik, dalje Zbornik svjetskih (napose slavenskih) poezija, poduprto je izdanje češkoga rječnika i izdavanje niza Shakespearovih drama, nagrađene su češke drame i narodni igrokazi, zbirka, basnâ i dr.

U odsjeku za glazbu nagraduju se manje skladbe (suite, ouverture, simfonije, kantate), onda opere, popularna izdanja znatnih čeških skladatelja, pregledi o glazbenim djelima u različnim odsjecima vremena, i dr.

Ovi nam primjeri ne služe samo uzorom za rad u budućem našem umjetničkom razredu, nego oni pokazuju ujedno i to, kako je silno nastojanje svih slojeva češkoga naroda, da kreiranjem zaklada stvore svojoj akademiji sve uvjete, kako bi mogla što intenzivnije raditi u naukama i umjetnostima za narod i njegovo upoznavanje.

Takovoj se potpori mora nadati i naša Akademija, da sveza njezina s narodom bude sve čvršća. Rada, koji još čeka na svoje vrijeme, ima dosta! Arheološka istraživanja (hrvatskih spomenika), radovi na polju medicine, istraživanja u tehničkim naukama, geodinamička i klimatološka istraživanja, upotpunjenje prirodoslovnih istraživanja zemlje, napose mineraloških i petrografskih; niz općenih naučnih monografija: lingvističkih, historijskih, geografskih,

kemijskih, povjesno-umjetničkih; znanstvena obradba njemačko-hrvatskoga i francusko-hrvatskoga rječnika, rad za Jugoslavensku enciklopediju, prijevodi i obradbe znatnijih svjetskih znanstvenih, umjetničkih i književnih djela, i mnogo drugoga rada, kojemu će Akademija morati prikloniti svoju pažnju — sve to čeka i na brojne radnike i na brojnije mecene, koji će svojom odanosti prema Akademiji i narodu omogućiti procvat Akademije i zadovoljiti ponos narodni.

Kad se smire ova burna vremena, morat ćemo i mi pokročiti dvostrukom marljivošću, da radom nadomjestimo ono, što smo morali ratom propustiti. Zadaće, koje čekaju našu akademiju u budućem mirnom znanstvenom i umjetničkom radu, velike su i znatne, a nema sumnje, da će i značenje naše akademije biti u budućnosti, napose u narodnom smislu, daleko veće i izrazitije, negoli je bilo u prvome njezinom životnom poluvijeku. Narodna će oznaka Akademije biti opravdana ne samo njezinim vlastitim radom, nego i pouzdanjem, koje narod prema njoj goji, jakošću svezâ i pomoću svake vrste, koje joj daje. Takvu joj je oznaku dao na put u život veliki njezin osnivač, takovu je oznaku imala Akademija dosada uvijek na umu, a u budućnosti će trebati da sav narod pridonosi tome, da ta oznaka bude sve opravdanija!

U Zagrebu, 21. oktobra 1918.

Pravni temelji upravne statistike Hrvatske i Slavonije.

Napisao pravi član dr. Milan Kreser.

Na ovu me je raspravu potakla što praksa ugarskoga središnjeg statističkog ureda u Budimpešti, koja se za Hrvatsku i Slavoniju provodila prema zajedničkim zakonskim člancima, koji nijesu bili u skladu sa bivšim temeljnim nagodbenim ugovorom između Hrvatske i Ugarske, što opet činjenica, da se nesamo naš stati-

stički zakon od 18. veljače 1875. izdao u provedbu protunagodbenoga zajedničkog zakonskog članka XXV : 1874. o ustroju zemaljske statistike u zemljama ugarske krune, nego da se i novom osnovom zakona o zemaljskom statističkom uredu u Zagrebu, izradenom za banovanja baruna Skerlecza, s naše strane htjela sankcionirati još pojačana protunagodbenost zajedničkoga zakonskog članka XXXV : 1897. o ugarskom središnjem statističkom uredu u Budimpešti; no do toga, s otpora hrvatsko-srpske koalicije kao saborske većine, ipak nije došlo.

Pravni temelj upravne statistike Hrvatske i Slavonije čini zakon od 18. veljače 1875. o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji, dopunjen zakonom od 16. veljače 1895. o naslovu statističkog ureda i osobnim odnošajima činovništva tog ureda. Ali budući da je naš statistički zakon od 18. veljače 1875. izdan u provedbu zajedničkoga zakonskog članka XXV : 1874., a budući da se i osnova zakona o zemaljskom statističkom uredu u Zagrebu, koju ćemo također podvrći kritici, poziva na zajednički z. čl. XXXV: 1897., osvrnut ću se u raspravi i na te zajedničke zakonske članke, to više, što su ti zakoni bili na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru stvoreni uz sudjelovanje hrvatskih delegata i što se i od naše službene strane vazda držalo i tvrdilo, da su nas oni kao zajednički zakoni bezuvjetno vezali.

Ova je radnja, za koju sam još početkom 1918. godine spremio gradu, imala već u srpnju te godine biti dovršena, ali je poradi moje bolesti zakasnila. Tako me je u ovom radu zatekla i historijska sjednica sabora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 29. listopada 1918., u kojoj su jednodušnim zaključkom prekinuti svi državopravni odnosi s Ugarskom i Austrijom. Ma da spomenuti zajednički zakonski članci, o kojima će biti govora u ovoj radnji, za nas više ne postoje, nijesam ipak odustao ni od radnje ni od prvotno naumljenoga opsega njezina, držeći, da će ona biti ne samo ogledalo naše prošlosti na statističkom polju, nego ujedno i prijekor ugarskomu središnjem statističkom uredu u Budimpešti, da je kao naučni zavod podavao za Hrvatsku i Slavoniju krive informacije.

I.

Informacije, koje nam na osnovu sustavnoga brojevnog promatranja socijalne mase podaje statistika, ne služe samo naučnim svrhama, nego i praktičnim potrebama javne uprave. Upravna je

svrha danas pače gotovo jedini ili bar glavni motiv statističkih istraživanja, a statistika je samostalna grana upravne djelatnosti. Velika se većina statističkih podataka zato i osniva na službenim izvidima, koji im, rekli bismo, podavaju i „dublju istinu i veću moralnu snagu."

Da može udovoljavati svomu zadatku, upravnoj se statistici zakonskim ustanovama stvaraju i zajamčuju uvjeti uspješna rada. Sekundarna upravna statistika, gdje je upravna djelatnost prius, a statistička spoznaja posterius, nema posebna, samostalna pravna temelja, jer se njena provedba oslanja o razno upravno poslovanje. Primarnoj statistici, gdje je statističko promatranje jedina svrha specifično-statističke upravne djelatnosti, stvara pravnu podlogu specijalni statistički zakon. Takav zakon ima sadržavati: odredbe o centraliziranom vođenju službene statistike po posebnom stručnom organu javne uprave s dovoljnim brojem stručno obrazovanog osoblja; odredbe o području takova organa, o općenoj dužnosti podavanja statističkih podataka i o pravu pitanja upravnih organa; odredbe o ograničenju upravnih svrha (da statistički podaci ne će rabiti u druge, napose ne u porezne svrhe, i da se ne će priopćivati individualno, nego samo u svotama po područjima ili predmetima); napokon kaznenopravne odredbe za one, koji ne bi dali podataka ili bi iskazivali krive podatke ili pak otegoćivali ili sprječavali statističke izvide.

U Hrvatskoj i Slavoniji (i u građanskoj Hrvatskoj i u nekadašnjoj hrvatsko-slavonskoj Vojnoj Krajini) djelovala je službena statistika već prije, nego što se u zemlji stvorio za nju posebni centralni statistički organ. Razne upravne oblasti sabirale su statističke podatke za posebne svoje administrativne svrhe, ali su ih zbog daljne izradbe i publiciranja dostavljale do 1867. godine centralnoj statističkoj komisiji u Beč, a od godine 1867. (t. j. od godine kad je sklopljena austro-ugarska nagoda) pa do osnutka centralnog izvršnog organa hrvatske zemaljske statistike, naime statističkog ureda hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, ugarskoj statističkoj sekciji u Budimpeštu.

Pošto je zakonskim člankom XXV : 1874. bivšeg zajedničkog ugarsko-hrvatskog sabora bila definitivno organizirana zemaljska statistika Ugarske i za nju ustrojen poseban ugarski statistički ured i posebno ugarsko statističko vijeće kao pomoćni zbor vještaka, pristupilo se napokon i u Hrvatskoj i Slavoniji k organizaciji

službene statistike, to više, što je spomenuti zak. čl. XXV : 1874., na koji ćemo se kasnije još osvrnuti, u početnoj alineji §. 1. određivao „držanje u očevidnosti javnoga stanja kao i godinu za godinom mijenjajućih se odnošaja sveopćeg interesa zemalja krune ugarske", dakle ne samo Ugarske, nego i Hrvatske i Slavonije.

Prije nego što razmotrimo zakonske temelje naše autonomne statistike, i one statistike, koja je i Hrvatskoj i Ugarskoj bila zajednička, prenijet ćemo se duhom u sjednicu sabora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, u kojoj je na dnevni red stavljena i raspravljena zakonska osnova o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji. Zanimljiva debata, koja se tim povodom razvila u hrvatskom saboru, a koju ćemo ovdje sad u kratko prikazati, poslužit će donekle i razumijevanju kasnijih izvoda.

II.

U devedesetosmoj sjednici sabora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 5. siječnja 1875., stavio je tadašnji saborski predsjednik Nikola Krestić na dnevni red zakonsku osnovu o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji i zamolio izvjestitelja, da zauzme svoje mjesto.

Saborski izvjestitelj dr. Franjo Rački pročitao je najprije izvješće zakonodavnoga odbora, a zatim osnovu zakona o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku, te ju saboru preporučio na prihvat ovim obrazloženjem: Misli, da će ga kuća riješiti dužnosti opširna razlaganja potrebe zemaljske statistike, pošto se višeput za vijećanja uvjerila, od kolike bi joj potrebe bili razni statistički podaci. Dandanas da je svaki državnik, činovnik, publicist, svaki obrazovan čovjek uvjeren o potrebi te nauke i o podacima te nauke, koja društvene odnošaje označuje brojevima u pregledu. Zato da je više pitanje o tom, kako da zemlja najbolje i najcjenijim načinom dođe do tih podataka, i to da je upravo predmet ove zakonske osnove.

Do godine 1868. imali smo, nastavlja dr. Rački, priliku upoznati statističke podatke naše zemlje preko statističke komisije, koja je u Beču bila osnovana i koja je redovno izdavala statističke podatke. Godine 1868. nastupio je u tom pogledu preokret u našoj zemlji, može se kazati, na gore, jer je bečka komisija prestala izdavati podatke za našu zemlju kao i za Ugarsku, pošto z ovih zemalja, ne imajući ovdje nikakova organa, nije ništa više

dobivala. Ugarska je 1868. godine privremeno stvorila svoj organ za sabiranje statističkih podataka i od tog vremena u tom obziru izdaje neke publikacije. Razlog, što se mi tim podacima, jer su izdani u tuđem nam jeziku, okoristiti ne možemo, zatim jasna potreba ovakova organa, napokon i zak. čl. XXV : 1874. zajedničkoga sabora potaknuo je našu zemlju, da takav organ sada uvodi u život. Zak. čl. XXV : 1874. određuje, da se u Pešti ima stvoriti osrednji statistički ured (sa statističkim vijećem), koji će izdavati statističke podatke u pogledu na državne struke zajedničke svim zemljama ugarske krune. Dakle već tim da smo potaknuti, da za našu domovinu ustrojimo organ, koji će raditi i izdavati statističke podatke u jednu ruku naših autonomnih, a u drugu ruku zajedničkih struka, koje će (t. j. ove zajedničke) priopćivati središnjemu organu u Peštu. Statistikom stupaju sve države u neki doticaj. Kad bismo mi nastojali, veli Rački, statistički ured ustrojiti samo za struke naše samouprave, tad bi naša statistika bila posve jednostrana; stoga treba da stojimo u nekoj vezi s osrednjim uredom. Naš statistički ured i vijeće imaju taj dvostruki zadatak, pa misli, da će ga riješiti na korist zemlje i nauke. Preporučuje saboru, da primi osnovu za podlogu specijalne debate.

Iza ovog obrazloženja uzeo je riječ narodni zastupnik dr. Mijo Posilović: Primio bi osnovu podlogom specijalne debate, da je izrađena u onom smislu, kako ju je izvjestitelj obrazložio. Kod ovakove osnove ne može biti za to. Prema nagodbi treba da potpuno čuvamo dostojanstvo naše zemlje. Kod osnove on toga ne nalazi, jer § 1. osnove kaže: „ . . . . . i za provedbu zak. čl. XXV : 1874. ugarsko-hrvatskog sabora o zemaljskoj statistici ustrojava se kod hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu statistički ured i statističko vijeće“. Dr. Posilović drži, da je sasvim nedostojan način za našu zemlju, da mi za ugarske zakone ovdje stvaramo provedbene zakone, a u §. 1. osnove našega zakona da je to izričito izraženo. On je čuo i učio, da se za provedbu zakona čini naredba, a ne zakon. Ako naša zemlja nema drugoga posla, nego da za provedbu zajedničkih zakona izdaje zakone, naša je autonomija onda vrlo žalosna. Predlaže, da se riječi „ . . . . . i za provedbu zak. čl. XXV : 1874. ugarsko-hrvatskoga sabora o zemaljskoj statistici“ iz osnove, kao suvišne, uopće posve izostave, a § 1. da glasi: Za rukovođenje službene statistike u Hrvatskoj i Slavoniji ustrojava se kod hrvatsko-sla-

vonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu statistički ured i statističko vijeće". U osnovi ne vidi dr. Posilović ni izražene ideje, koju je inače vrlo dobro istakao izvjestitelj rekavši, da će ono, što pada na našu autonomiju, potpadati apsolutno i neposredno u područje hrvatskoga statističkog ureda, a u onom, što pada na zajedničke poslove, da ima naš ured podupirati i izvršivati ono, što traži osrednji statistički ured. U §. 4. napokon se kaže, da će područje statističkog ureda posebnim naputkom urediti ban; to da je upravo važno, te bi se moralo zakonom odrediti, da što našoj samoupravi pripada, to da pada neposredno pod hrvatski statistički ured. Ni sa državopravnoga ni sa naučnoga gledišta nije opravdana ovakova osnova, koja ne čuva mede našeg prava po nagodbi. Osnova da je manjkava i da povređuje dostojanstvo zemlje. Otklanja je.

Daljni govornici, koji su još sudjelovali u raspravi osnove o statističkom uredu i vijeću u Hrvatskoj i Slavoniji, predstojnik unutarnjega odjela hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade Jovan Živković, narodni zastupnici dr. Napoleon pl. Špun-Strižić, dr. Stjepan pl. Vučetić, Stjepan Hervoić i Mato Mrazović, te hrvatski ban Ivan Mažuranić, izjaviše se za zakonsku osnovu onako, kako je predložena zakonodavnim odborom, a protiv predloga narodnog zastupnika dra. Mije Posilovića. — Na njihove bilo važnije bilo značajne izjave osvrnut ćemo se tečajem daljnoga raspravljanja, pošto je govorima narodnih zastupnika dra. Franje Račkoga i dra. Mije Posilovića u glavnom i onako iscrpena rasprava o osnovi statističkoga zakona.

III.

I izvjestitelj dr. Franjo Rački a i druga dva još govornika u generalnoj debati, dr. Špun-Strižić i Jovan Živković, nalazili su, da je zajednički zak. čl. XXV : 1874. ugarsko-hrvatskog sabora o ustroju zemaljske statistike — koliko se on odnosio na Hrvatsku i Slavoniju — u sebi sadržavao odredbe samo o onim poslovima, koji su po temeljnom nagodbenom zakonu bili zajednički i Hrvatskoj-Slavoniji i Ugarskoj. Po mišljenju Špun-Strižića trebalo je naš institut metnuti u savez uz ugarski bureau, koji će voditi iskaz fakata o odnošajima, nama i Ugarskoj zajedničkima. U tom on ne nalazi pogibi, nego pače upravo jamstvo za uspješni rad i bolji uspjeh hrvatskoga statističkog bureau-a. I odjelni predstojnik Jovan

Živković izjavljuje u saboru u ime vlade da je prirodno, dok u nekim stvarima pripadamo opsegu ugarske države, da zak. čl. XXV : 1874. veže i ovu zemlju u pogledu onoga državnog okvira.

Da se uzmogne prosuditi, je li interpretacija zajedničkoga zak. čl. XXV : 1874., u čiju je provedbu izdan naš autonomni statistički zakon od 18. veljače 1875., po gospodi od većine, koja su u hrvatskom saboru sudjelovala u toj raspravi, bila ispravna i je li se osnivala na jasnom slovu zakona, pokazat će nam najbolje sam zakonski članak XXV : 1874., koji je u glavnom sadržavao ove važnije odredbe:

§ 1. određuje držanje u očevidnosti javnoga stanja zemalja krune ugarske i odnošaja sveopćeg interesa, koji se godinu za godinom mijenjaju.

§ 2. prenosi ravnanje zemaljske statistike, sabiranje u području državnom, priređivanje, sastavljanje i proglašivanje statističkih podataka na osrednji statistički ured, koji je neposredno podređen ministru za poljodjelstvo, obrt i trgovinu.

§-om 3. ustraja se uz osrednji statistički ured kao zbor stručnjaka zemaljsko statističko vijeće.

Po §-u 5. dužni su vladini organi, oblasti crkvene, građanske i vojne, dobavljati podatke nužne za cilj istaknut u §-u 1., te ih odašiljati svojim putem osrednjemu statističkom uredu. Javni zavodi i društva, koja se zanimaju svrhama javnoga interesa, obvezani su na poziv statističkoga ureda njemu neposredno pošiljati za spomenute svrhe nužne podatke iz svoga područja.

§ 9. povjerava izvršenje toga zakona ministru za poljodjelstvo, obrt i trgovinu, a u Hrvatskoj i Slavoniji banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

IV.

Prije nego što dademo odgovor na već stavljeno pitanje o ispravnosti interpretacije zajedničkoga z. čl. XXV : 1874. po gospodi od saborske većine, koju su 5. siječnja 1875. sudjelovala u raspravi o osnovi našeg autonomnoga statističkog zakona, dolazi načelno pitanje, je li taj zakonski članak zajedničkoga ugarsko-hrvatskog sabora o ustroju zemaljske statistike, u smislu nagodbenog ugovora, koji sklopiše s jedne strane Ugarska, a s druge Hrvatska i Slavonija za „izravnanje postojavših između njih državopravnih pitanja“ i doista bio zajednički zakon, t. j. je li predmet

na koji se odnosio taj zajednički zakonski članak, doista pripadao zajedničkim poslovima, s drugim riječima: je li zajedničko zakonodavstvo pri stvaranju toga zakonskog članka ostalo u granicama, koje joj je postavljao nagodbeni zakon, jednako obvezatan kako za Hrvatsku i Slavoniju (z. čl. I: 1868.), tako i za Ugarsku (z. čl. XXX: 1868.)?

Da odgovorimo na to pitanje, treba da nam je jasan pojam „zajedničkoga" zakona. Dr. Josip Pliverić, profesor državnoga i međunarodnog prava hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu, u svojoj je knjizi „Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte" na str. 345. ovako odredio pojam zajedničkoga zakona u smislu tadašnjega nagodbenog zakona: u materijalnom su smislu zajednički očito samo takovi zakoni, koji sadrže odredbe o predmetima, kod kojih je Hrvatska dijelom već na temelju pragmatičke sankcije, dijelom pak na temelju nagodbenoga ugovora privoljela na zajedničku legislativu; u formalnom su pak smislu zajednički takovi zakoni, koje stvara zajednički sabor zemalja ugarske krune unutar svoje kompetencije."

S gledišta tako formuliranoga zajedničkog zakona ne nalazimo kod zajedničkoga zak. čl. XXV: 1874. o ustroju zemaljske statistike, kako ćemo to odmah vidjeti, ni s materijalne a ni s formalne strane onih bitnih rekvizita, što ih prof. Pliverić određuje.

S materijalnoga gledišta određivao je zajednički zak. čl. XXV: 1874. u §. 1., kako to već spomenusmo, držanje u očevidnosti javnoga stanja zemalja ugarske krune, kao i odnošaja sveopćeg interesa, koji se godinu za godinom mijenjaju. „Javnim stanjem zemalja ugarske krune" i „mijenjajućim se odnošajima sveopćeg interesa" može se samo razumijevati masa socijalnih i gospodarskih pojava svih upravnih grana, što ih je u području Hrvatske i Ugarske službena statistika uopće brojevno promatrala, dakle ne samo masa predmeta, koji su po §§-ima 6.—10. nagodbenoga ugovora bili zajednički Hrvatskoj i Ugarskoj, nego i masa svih onih predmeta, koji nagodbenim ugovorom nijesu bili priuzdržani zajedničkomu saboru i središnjoj vladi, nego o kojima je Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji pripadalo pravo potpune samouprave (autonomije), kako u području zakonarstva, tako i izvržbe.

Zajednički z. čl. XXV: 1874. o ustroju zemaljske statistike u zemljama ugarske krune, u čiju je provedbu izdan naš auto-

nomni statistički zakon, morao bi bio, za područje Hrvatske i Slavonije, s materijalnoga gledišta sadržavati odredbe o sabiranju, izradbi i publiciranju statističkih podataka samo onih predmeta, koji su u §§-ima 6.—10. nagodbenoga ugovora bili izričito navedeni kao zajednički Hrvatskoj i Ugarskoj. To su bili poslovi: određivanja troškova za kraljevski dvor, dozvoljavanje novaka, zakonarstvo za obrambeni sustav i vojnu dužnost, potom financijalni poslovi, novčarstvo, kovani novac i bankarstvo, ustanovljivanje novčanoga sustava i mjerila, ispitivanje i odobravanje onih trgovačkih i državnih ugovora, koji su se jednako ticali svih zemalja krune sv. Stjepana ili se odnosili na zemljišnu promjenu, odredbe o bankama, zavoda za veresiju i osiguravanje, povlastice, mjere i vage, zaštita maraka i muštara, punciranje, vlasništvo književnih i umjetnih proizvoda, pravo pomorsko, trgovačko, mjembeno i rudno, te uopće trgovina, mitnice i malte, brzojavi, pošte, željeznice, luke, brodarstvo i one državne ceste i rijeke, koje su se Hrvatske i Ugarske jednako ticale. Napokon je po §-u 10. nagodbe bilo zajedničko samo zakonodavstvo (izvržba bila je pridržana Hrvatskoj i Slavoniji) o odredbama o obrtima, razumjevajući ovamo i kućarenje, o odredbama o društvima, kojima nije bila svrha zajedničkoga tečenja ili dobitka, o putnim listovima, o redarstvu nad inostranima, o državljanstvu i domaćinstvu.

Kako vidimo, nije se zajednički z. čl. XXV: 1874., uređujući područje ugarskog statističkog ureda kao središnjeg izvršnog organa o statistici, koja je Hrvatskoj i Ugarskoj bila zajednička, u §. 1. bio ograničio na sabiranje, izradbu i objavljivanje statističkih podataka samo netom navedenih predmeta, nego je na nj bio prenio ravnanje statistike i o nezajedničkim, za Hrvatsku i Slavoniju sasvim autonomnim predmetima, što očito nije bilo u skladu s nagodbenim zakonom, koji je poznavao samo neke određene, izričito i taksativno nabrojene zajedničke predmete.

V.

U sjednici hrvatskoga sabora od 5. siječnja 1875., u kojoj je raspravljena zakonska osnova o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji, stavio je narodni zastupnik dr. Stjepan pl. Vučetić, u specijalnoj debati, kod §. 1. ovaj upit: „Visoki sabore! U nagodbenom zakonu izbrojeni su svi objekti, koji spadaju na zajedničko zakonarstvo, a pod ovim objektima ne

navada se zemaljska statistika. Zašto je ovaj predmet tamo izostao, to ja dakako znati ne mogu, nu svakako se zemaljska statistika po svojoj naravi mora protezati na cijelu zemlju, kako na Ugarsku, tako i na Hrvatsku.“

Ne poznavajući bitnost statistike, polazili su i drugi, a i dandanas neki još polaze s pogrješna gledišta, da je statistika predmet, u kojem nema diferensiranja socijalne mase. Službena statistika sabire građu i uglavljuje podatke odjelito za svaku pojedinu vrstu ili skupinu pojavâ. Na taj način možemo u jednu ruku iz svih statističkih promatranih pojava sastaviti sistem statistike, a u drugu opet iz skupa pojava, iz sistema, izlučiti pojedinu vrstu ili skupinu pojava. Primijenjeno na predmete, kako ih je lučio bivši nagodbeni zakon, dali su se pojavi lučiti statistički ne samo na zajedničke i autonomne, nego i u samoj toj podjeli još detaljnije i na svaku pojedinu vrstu pojava; to je s razloga, da statistički podaci imaju služiti i praktičnim potrebama javne uprave, i posve razumljivo. Ako su sad u §§. 6.—10. nagodbenog ugovora bili izričito i taksativno kao zajednički navedeni samo neki predmeti, tad je i statistički obuhvat samo tih predmeta u velikom broju, t. j. i masa samo tih predmeta mogla biti zajednička, pošto se statistički obuhvat po ugarskom statističkom kao bivšem središnjem izvršnom bureau-u u predmetima zajedničke statistike, kao upravni akt orijentacije, nije mogao na području Hrvatske i Slavonije kretati izvan onoga okvira, koji je nagodbenim zakonom (§§ 6.—10.) bio uopće postavljen zajedničkim organima. Naprotiv je kod predmeta, koji nagodbenim ugovorom nijesu bili priuzdržani zajedničkomu saboru i zajedničkoj (središnjoj) vladi, nego o kojima je po §. 47. nagodbe pripadalo Hrvatskoj i Slavoniji pravo potpune autonomije u području zakonarstva i izvržbe, i statistički obuhvat tih predmeta u velikom broju, t. j. i masa tih predmeta, morala biti autonomna, pošto statistički obuhvat autonomnih hrvatskih predmeta po hrvatskom statističkom uredu, kao upravni akt orijentacije, nije bio izvan okvira one djelatnosti, koja je Hrvatskoj i Slavoniji pripadala po pravu samouprave.

Dok su u područje potpune autonomije koje države, bilo sad to Hrvatska, bilo Ugarska, padali n. pr. poslovi nastave i zavoda naučnih i umjetničkih ili priredivanje zakonskih osnova iz područja pravosuda i administrativna uprava i nadziranje svega kolikoga pravosuda, to se i statistički obuhvat takovih predmeta — recimo:

statistički izvidi o broju škola, učiteljskog osoblja, školskih obvezanika i polaznika, ili izvidi o poslovanju sudbenih oblasti, o osobama pravomoćno osuđenima zbog zločina ili prestupaka i prekršaja — morao kao upravni akt orijentacije staviti u područje samo autonomnoga statističkog ureda, a nipošto zajedničkog, jer je te podatke samo dotična savezna država, t. j. samo Hrvatska ili samo Ugarska, trebala na području svoje autonomije a za svrhe svog posebnog zakonodavnog ili upravnog djelovanja.

Neshvatljivo je potom, da je sabiranje, izrađivanje i objelodanjivanje statističkih podataka o autonomnim predmetima — n. pr. podataka za statistiku školstva ili statističkih podataka potrebitih za nastavnu politiku u Hrvatskoj i Slavoniji — dakle taj čisto informativni upravni akt o sasvim autonomnim predmetima, — potreban za spoznaju faktičnoga stanja osobito ondje, gdje se stvaranje ili izvržba autonomnih zakona ima osnivati na statističkim odnosima — z. čl. XXV : 1874. stavio u područje ugarskoga statističkog kao bivšeg zajedničkog izvršnog bureau-a, ma da je u smislu nagodbenog zakona moglo to pripadati samo području hrvatskoga statističkog ureda. Dok ni zajednički ugarsko-hrvatski sabor, a ni zajednička vlada nijesu imali nikakova područja u pitanjima unutarnjih posala, bogoštovlja i nastave i pravosuda Hrvatske i Slavonije, nije bilo razloga, da bi jedini ugarski statistički ured, kao bivši središnji izvršni organ u nekim samo zajedničkim poslovima, na području Hrvatske i Slavonije bio imao pravo sabiranja, izradbe i publiciranja statističkih podataka i o predmetima, koji su sasvim bili autonomni. Statistika kao takova nije već time bila zajednička, ako je brojevno promatrala i zajedničke predmete. Upravna se statistika nije mogla po sebi držati ni autonomnom ni zajedničkom, nego je za takovo lučenje bila odlučna priroda objekta, koji se statistički promatrao. Samo su neke grane ili skupine ili pojedini predmeti upravne statistike mogli biti autonomni ili zajednički, ali ne upravna statistika kao takova, kao skup brojevnih promatranja preraznih socijalnih elemenata, koji je u sebi uključivao statističke podatke o predmetima i autonomnima i zajedničkima.

VI.

Pošto smo utvrdili, da zajednički z. čl. XXV : 1874., u čiju je provedbu izdan naš autonomni statistički zakon od 18. veljače

1875., nije imao rekvizita zajedničkoga zakona, kako ga je s materijalnoga gledišta a u smislu nagodbenog zakona formulirao prof. Pliverić, vidjet ćemo sada, da taj zajednički zakonski članak nije ni s formalne strane odgovarao uvjetima, kako ih je u smislu hrvatsko-ugarske nagode postavio profesor Pliverić za zajedničke zakone, t. j. da taj zajednički zakonski članak nije zajednički sabor zemalja ugarske krune stvorio u svojoj kompetenciji. Evo što to ima da znači.

Po ugarsko-hrvatskom nagodbenom su zakonu Hrvatskoj i Ugarskoj bili samo neki poslovi zajednički. Dakle samo su ti neki, u nagodi izričito i taksativno navedeni zajednički poslovi potpadali pod kompetenciju zajedničkoga sabora i zajedničke vlade, kao što je, i opet obratno, zajedničkomu saboru pripadala legislativa, a zajedničkoj vladi eksekutiva samo u zajedničkim taksativno navedenim predmetima. Dok po §§ 29., 60. i 70. nagodbenoga zakona, kako to na str. 353. „Beiträgä" ističe prof. Pliverić, postoji poseban hrvatski i poseban ugarski sabor, a po § 31. nagode i zajednički ugarsko-hrvatski državni sabor, logički je posljedak iz prirode tog odnosa, da posebna zakonodavstva mogu donositi samo zakone o posebnim (autonomnim) poslovima, a zajedničko zakonodavstvo samo zakone o zajedničkim.

S formalne strane bilo bi dakle udovoljeno uvjetima, koji su se u smislu nagode tražili od zajedničkoga zakona, da je zajednički zakon uređivao samo zajedničke poslove, t. j. one, za koje je kompetentan bio zajednički sabor, koji ga je stvorio. „S gledišta nagode", veli Pliverić*, „nije moglo nikako doći do sastava zakonâ, koji bi sadržali ustanove i zajedničke i autonomne prirode, jer je zajednički državni sabor vršio po § 31. nagode legislativu samo u zajedničkim poslovima, dok je ustanove autonomne prirode bio ovlašten stvarati za Hrvatsku i Slavoniju hrvatski, a za Ugarsku ugarski sabor."

Unatoč spomenutih jasnih odredaba nalazimo kod zajedničkoga z. čl. XXV: 1874. o ustroju zemaljske statistike u zemljama ugarske krune, u čiju je provedbu izdan naš autonomni statistički zakon od 18. veljače 1875., da su uz odredbe autonomne ugarske u nj bile umetnute i odredbe zajedničke prirode. Izim odredaba §. 1., kojima se određuje držanje u očevidnosti javnoga stanja zemalja ugarske

* Cit. djelo str. 346.

krune, i posljednjega (9.) paragrafa, kojim se izvršenje toga zakona povjerava ministru za poljodjelstvo, obrt i trgovinu, a u Hrvatskoj i Slavoniji i banu Hrvatske i Slavonije i Dalmacije, sve ostale odredbe zak. čl. XXV : 1874. ne daju ni naslućivati, da bi on bio zajednički zakon, što više, sve su ostale odredbe posebne, autonomne prirode, koje padaju u djelokrug posebnoga ugarskoga sabora, a nipošto zajedničkog. Tako se primjerice odredbe skroz autonomne prirode, koje padaju u područje autonomnoga ugarskog sabora, nalaze u §. 3.; ovaj glasi: „Uz osrednji statistički ured stoji kao zbor strukovnjaka zemaljsko statističko vijeće, koje je sastavljeno iz zastupnika pojedinih strukovnih ministarstva, kao što i iz strukovnjaka imenovanih po ministru za poljodjelstvo, obrt i trgovinu. Predsjednik vijeća je ovaj ministar ili njegov zamjenik.“ Takovih sasvim autonomnih ustanova ima i § 7.: „Djelokrug osrednjeg statističkog ureda i vijeća kao što i statističkih povjerenstva pojedinih municipija uredit će potanko posebni napuci. Naputke ove ustanovljuje ministar za poljodjelstvo, obrt i trgovinu, saslušavši zemaljsko statističko vijeće.“ Tim je odredbama zak. čl. XXV : 1874. normirao postupak, koji se u Hrvatskoj i Slavoniji nije mogao izvesti. Po svemu se vidi, da je ugarski statistički zakon postao zajedničkim time, što je Ugarska u zakon, kojim se ustrajao ugarski statistički ured i vijeće i ugarska zemaljska statistika, umetnula odredbu o sabiranju statističkih podataka na području zemalja ugarske krune.

Na to se odstupanje od zakonskih odredaba u formalnom pogledu osvrće i nuncij kraljevinskoga odbora hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga sabora od 28. ožujka 1886., ali on ne ustaje i protiv sadržaja zak. članka XXV : 1874. i ne ističe svoj nazor, da bi taj zajednički zakonski članak imao i materijalno biti potpuno ispravan.

„Prepustivši (po § 45. nagodbenog zakona) stupiti u sporazum s autonomnom vladom i upitati u hrvatsko-slavonskom odsjeku, moglo se je“, kaže nuncij, „dogoditi, da je ..... zak. čl. XXV : 1874. o ustroju statistike (uz druge još neke zakone) stvoren i proglašen jednostavno kao zajednički, premda donaša zakonske ustanove i zajedničke i autonomne prirode, u samim pak zakonskim člancima nigdje se na ovu razliku ne označuje, niti se određuje, da ustanove autonomne prirode, za Hrvatsku i Slavoniju, može donijeti samo sabor ovih kraljevina i izvršiti samo njihova autonomna vlada.“

„Istina je", nastavlja nuncij, „da su spomenuti, nedostaci o navedenim zakonskim člancima samo formalne naravi i da dosad nijesu nanijeli ni najmanjeg uštrba autonomnomu pravu sabora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ili autonomnomu djelokrugu njihove autonomne vlade. U tim kraljevinama . . . . . autonomni statistički ured u Zagrebu obavlja svoje dužnosti po propisima autonomnog zakona . . . . . Ali s druge strane valja na to misliti, da zakonski članci imaju biti sasvim točni i da ne smiju sadržavati ni formalnih nedostataka u nijednom slučaju, osobito pak, kada se ti zakoni tiču zemalja, stojećih u državopravnom odnošaju." Nuncij traži, da se u buduće ne proglasuju kao zajednički takovi zakoni, koji nijesu zajednički.

Prof. Pliverić* drži, da Hrvatska nagodbenim ugovorom (§§ 5. i 31,) nije ništa drugo priznala, nego potrebu, da zakonodavstvo u nekim zajedničkim poslovima za Hrvatsku i Ugarsku izvršuje zemljama ugarske krune zajednički ugarsko-hrvatski državni sabor. Hrvatska da po tom nije priznala, da i pojedine odredbe u zakonima, ako se odnose na predmete nabrojene u §§. 3. 6.—10. nagode, vrijede kao zajedničke, a da nije ni Ugarskoj stavila na volju, da takove odredbe donosi pomiješane s odredbama autonomne prirode. To da napose slijedi iz §. 38. nagode, koji glasi: „Zajednički će se poslovi na zajedničkom saboru, u koliko je moguće, raspravljati prije svega i uzastopce . . . . . ." Kad bi bilo dopušteno kumuliranje zajedničkih i nezajedničkih ustanova, ta odredba da ne bi imala smisla. U nagodi da je upravo svagdje bilo predvideno, da će zajednički zakon uredivati samo zajedničke poslove, a odredbe o nezajedničkim poslovima da su pripadale pred posebne sabore jedne ili druge zemlje.

Ne može se reći, nastavlja Pliverić, da nije bilo moguće razlučiti odredbe obiju vrsta (zajedničke i autonomne); jer isto tako kao što je Hrvatska u svojem autonomnom zakonodavstvu mogla stvoriti zakone, koji nijesu stajali ni u kojoj vezi sa zajedničkim poslovima, mogla je to i Ugarska učiniti, i ne uvidamo, zašto se posebne odredbe i u Ugarskoj nijesu donosile u posebnim ugarskim zakonima, i s kojim su se pravom s gledišta nagodbenog zakona mogle kumulirati s takovima, koji su Hrvatskoj i Ugarskoj bili zajednički; uslijed toga da je zajednički državni sabor, kod

* Cit. djelo str. 346.—354.

istog zakona, kod jednog paragrafa ili ća kod jedne alineje fungirao kao zajednički sabor, a kod ostalih paragrafa kao čisto ugarski. Dok je § 38. nagode propisivao, da se u zajedničkom saboru imaju prije svega raspravljati zajednički poslovi, te je samo o tim zajedničkim poslovima bio dopušten izuzetak u slijedu raspravljanja, i dok je § 63. nagode određivao, da se za raspravljanja zajedničkih posala imala uz ugarsku zastavu razviti na zgradi zajedničkoga sabora zemalja ugarske krune i sjedinjena zastava Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, da se tim odredbama bezuvjetno pretpostavljalo, da je rasprava o zajedničkim poslovima imala biti zasebna i da se nije imala kumulirati s raspravom o nezajedničkim poslovima. S drugim riječima: ugarski parlamenat da je samo onda bio zajednički, kad su u njemu po §-u 35. nagode i zastupnici sabora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije vršili osobno „pravo raspravljanja i odvjetovanja", koje su po istom paragrafu mogli vršiti samo u onim poslovima, koji su u prediućim paragrafima nagode (§§ 5., 6.—10.), bili pripoznati zajedničkima. U drugim poslovima, koji u prediućim paragrafima nagode nijesu bili pripoznati zajedničkima, ugarski parlamenat da nije bio zajednički, nego autonomni ugarski, u kojemu Hrvati nijesu imali „prava raspravljanja i odvjetovanja". Uostalom da ne bi ni vrijedio takav zakon o nezajedničkim poslovima, gdje bi Hrvati to učinili, kao što se to desilo već više puta, pa i kod zakonskih članaka XXV : 1874. XXXV : 1897. i o statistici.

Te formalne povrede nagode ili, kako kaže nuncij, „nedostatke" u zajedničkim zakonima, kojima je pripadao i zajednički z. čl. XXV : 1874. o ustroju zemaljske statistike za zemlje ugarske krune, priznao je i renuncij ugarskog kraljevinskog odbora od 12. listopada 1886., dok veli:

„Nuncij štovanoga hrvatsko-slavonskoga kraljevinskog odbora navađa zatim cijeli niz takovih zakona, o kojima tvrdi, da su isti kao zajednički stvoreni i proglašeni, premda sadržavaju zakonskih ustanova zajedničke i autonomne prirode. Ugarski kraljevinski odbor ne namjerava ove zakone pojedince ispitivati, u svrhu, da razjasni, da li je spomenuta tužba štovanoga hrvatsko-slavonskoga kraljevinskog odbora u svakom pojedinom slučaju osnovana ili ne; a to ne namjerava učiniti tim manje, što štovani hrvatski kraljevinski odbor i sam priznaje, da su ovi po njemu spomenuti nedostaci samo formalne naravi i da dosad nijesu nanijeli ni

najmanjega uštrba autonomnomu pravu hrvatsko-slavonskog sabora ili autonomnom krugu autonomne vlade"; a zatim potanko dokazuje da su kod uporabe ovih navodno formalno nedostatnih zakona autonomna prava Hrvatske, Slavonije i Dalmacije uvijek štovana.

„Kraj svega toga prihvaća ugarski kraljevski odbor onaj nazor štovanoga hrvatsko-slavonskog kraljevinskog odbora, da zakoni moraju i formalno biti potpuno ispravni, a i vlada izjavila se pripravnom, da će u tom pogledu na provedbenu zaporku u takovim zakonima najveću obraćati pozornost. No može se dogoditi i u buduće — da se ne događa iz zle namjere i ne u svrhu, da se autonomna prava Hrvatske, Slavonije i Dalmacije povrijede, pokazuje i dosadašnji postupak kod provedbe — moglo bi se, kažimo, i u buduće dogoditi, da bi mogla nastati neka razlika mnijenja glede toga, da li se koji zakon ili pojedini dijelovi istoga imaju smatrati zajedničkima ili ne. Ugarska vlada i ugarsko zakonodavstvo mogu u tom obziru naravno samo svoje nazore slijediti, nu ondje se u ugarskoj zastupničkoj kući nalazi 40 hrvatsko-slavonskih zastupnika, koji bi u svakom slučaju bili zvani, da na hrvatsko-slavonsko stanovište, koje se od ugarskoga razlikuje, upozoruju i rješenje prepornog pitanja zakonitim putem isposluju. Ovako se može bez svake poteškoće ispuniti ona želja štovanoga hrvatsko-slavonskoga kraljevinskog odbora, da se u buduće kod zakona, koji sadržavaju ustanove zajedničke i autonomne prirode, ova razlika u zakonu izrično ustanovi i da se takovi zakoni, koji nijesu zajednički, ne proglašuju kao zajednički." Da ni zajedničko zakonodavstvo a ni zajednička vlada nijesu unatoč tih obećanja ni kasnije respektirali autonomna prava Hrvatske i Slavonije, vidjet ćemo kasnije, kad bude govora o zajedničkom z. čl. XXXV: 1897. o ugarskom središnjem statističkom uredu u Budimpešti, kojim je van snage stavljen zajednički z. čl. XXV: 1874. o ustroju zemaljske statistike u zemljama ugarske krune.

VII.

Uza spomenute nagodbene povrede, što ih nalazimo kod zajedničkoga zak. čl. XXV: 1874. (da je u jednu ruku na ugarski statistički, kao zajednički izvršni bureau, za područje Hrvatske i Slavonije prenio ravnanje statistike i za sasvim autonomne

hrvatske predmete, a u drugu ruku da je u sebi sadržavao odredbe i zajedničke i autonomne prirode), nalazimo kod zak. čl. XXV: 1874. još i to, da on u hrvatskom saboru nije bio proglašen u smislu §-a 60. hrv.-ug. nagode. O tom se povela riječ i u spomenutoj sjednici hrvatskoga sabora od 5. siječnja 1875., u kojoj je raspravljena osnova o ustroju našega autonomnog statističkog ureda. Dotični upit narodnoga zastupnika dra. Stj. pl. Vučetića u specijalnoj debati, a kod §-a 1. osnove o ustroju hrvatskog statističkog ureda i vijeća, glasi: „Paragraf 60. nagode kaže, da će se na zajedničkomu saboru stvoreni i po Nj. Veličanstvu sankcionirani zakoni izdati za kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u izvorniku hrvatskom i odaslati saboru tih kraljevina. Kako ja znam praksu ovog sabora, dosad je bivalo, da su se ovakovi ovamo poslani zakoni ovdje promulgirali. Ovo pak ovdje nije učinjeno sa zak. čl. XXV: 1874., na koji se § 1. osnove našega statističkog zakona poziva. Zato bih ja upitao vladu, da li se § 60. nagode ima tako razumijevati, da su ovakovi zakoni, koji su ovamo došli, valjani i da nijesu promulgirani, ili je za to nužno, da se promulgiraju. U ovom potonjem slučaju, mislim, morao bi se z. čl. XXV: 1874. prije promulgirati.“ U istoj sjednici ističe i hrvatski ban Ivan Mažuranić, da zajednički ugarsko-hrvatski zak. čl. XXV: 1874. o ustroju zemaljske statistike, koji je saboru prispio, još u saboru nije proglašen, to međutim da ne smeta, da ne bi bio već zakonom.

Takova nas izjava od strane hrvatske vlade — a i to, da se za rasprave, koja se godine 1870. (u 60—64. sjednici) u hrvatskom saboru vodila o tomu, kada i kako zajednički zakoni stupaju na snagu u Hrvatskoj i Slavoniji, nije postigao nikakvi rezultat — dovodi do pitanja, kako se imala tumačiti odredba §-a 60. hrv.-ug. nagode o dostavi zajedničkih zakona hrvatskomu saboru, dotično, kako su zajednički zakoni dobivali za Hrvatsku obaveznu moć. I na to nam je pitanje u svojim „Prinosima“* odgovorio profesor Pliverić. Po Pliverićevu mišljenju tek je proglašenje zajedničkog zakona, kao zakona dotične zemlje, davalo zajedničkomu zakonu snagu pravno obavezne norme. O tom vrlo važnom pitanju da hrv.-ug. nagoda ima o zajedničkim zakonima ove odredbe u §-u 60.: „Na zajedničkom saboru stvoreni i pot-

* Beiträge str. 354. i sl.

pisom Nj. c. i k. apoštolskog Veličanstva proviđeni zakoni izdavat će se za kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u izvorniku hrvatskom i odaslati saboru tih kraljevina." Pri tumačenju ovoga paragrafa ima po Pliveriću doći u obzir al. 3. §-a 2. i al. 2. §-a 4. nagode, koje govore o naknadnom odaslanju zajedničkih zakona u hrvatskom tekstu hrvatskom saboru u s v r h u p r o g l a š e n j a. Proglašenje da je značilo u juridičkom jeziku i Hrvatske i Ugarske n e jednostavno oglašenje ili objelodanjenje zajedničkih zakona, nego da je to bio onaj državopravni akt, kojim su već sankcionirani zakoni dobivali i za državljane i za monarha obaveznu moć. Odatle da slijedi, da nijedan zajednički zakon nije mogao u Hrvatskoj i Slavoniji stupiti na snagu prije nego što je bio proglašen u hrvatskom saboru. U nagodi propisana forma proglasivanja zajedničkih zakona da je uostalom imala dublje, prirodom hrv.-ug. unije uvjetovano značenje. Time naime, da je hrvatskomu saboru bila dana prilika, da se protiv svakoga prekoračenja kompetencije zajedničkoga sabora mogao braniti, t. j. protunagodbenim zakonima uskratiti proglašenje (kao što se to već i slučilo godine 1870.), § 60. tumači alinejom 2. §-a 4. bivše nagode na apsolutni način, koji svaku sumnju isključuje, da su se zajednički zakoni imali poslati hrvatskomu saboru u s v r h u p r o g l a š e n j a. Prema tomu da je svako drukčije proglašenje, napose ono određeno §-om 5. z. čl. XII : 1870. dotično zak. člankom LXVI : 1881. o proglašivanju zajedničkih zakona, po kojima je obavezna moć zajedničkih zakona počimala 15-ti dan iza proglašenja u zajedničkom saboru dotično iza proglašenja u „ugarskom zborniku državnih zakona", a na koji su način bili proglašeni i zajednički zakonski članci XXV : 1874. i XXXV : 1897.), bilo u protivnosti s §§. 4. i 60. hrv.-ug. nagode. Pošto da u jednoj zemlji, ističe Pliverić, ne mogu postojati dva proglašenja za jedan zakon, a nagoda je §§. 4. i 60. već odredila, da se za Hrvatsku imaju zajednički zakoni proglasiti u hrvatskomu saboru, to da se z. čl. XII : 1870. i LXVI : 1881. imaju smatrati protunagodbenima i kao takovi ništetnima, kao što je vladin zastupnik Robert Zlatarović rekao u sjednici hrvatskoga sabora od 27. travnja 1870., da se nagodbeni zakon na nikoji način nije mogao mijenjati specijalnim zakonom i da je po tome b i l o i p r o g l a š e n j e o n i h z a k o n a, k o j i n i j e s u v r i j e d i l i z a H r v a t s k u, b e z š t e t n i h p o s l j e d i c a.

VIII.

Pošto smo se uvjerili, da zajednički z. čl. XXV: 1874. o ustroju zemaljske statistike u zemljama ugarske krune nije nosio oznaku zajedničkog zakona, a da nije bio ni u skladu s temeljnim nagodbenim zakonom, pitamo, koji su motivi vodili tadašnju saborsku većinu i hrvatsku vladu, da su u odredbama zajedničkoga z. čl. XXV : 1874. htjeli vidjeti ono, čega taj zakon nije izražavao, te da su očite nagodbene povrede od strane zajedničkog zakonodavstva išli još sankcionirati autonomnim statističkim zakonom? Mogli bismo možda kao jedan razlog tomu spomenuti mišljenje saborske većine, da će hrvatski statistički ured samo provedbom zajedničkoga z. čl. XXV : 1874. po autonomnom statističkom zakonu doći do statističkih podataka i zajedničkih grana, bez kojih da bi naša statistika bila navodno manjkava i jednostrana; kao drugi razlog tomu mogli bismo navesti bojazan hrvatske vlade, da bi s druge stilizacije naš statistički zakon bio došao u pogibao, da ne bude sankcioniran. Puštajući po strani ovu drugu motivaciju, koja je jasno pokazivala na utjecaj ugarske vlade i kod autonomnih zakona, dosta je o prvoj pokazati na dojakošnju praksu, po kojoj je ugarski središnji statistički ured u Budimpešti vajkada za područje Hrvatske i Slavonije sabirao najveći dio statističkih podataka zajedničkih upravnih grana neposredno sam, ne objavljujući podatke mnogih takovih grana pače ni po državopravnim sastojinama, nego nerazlučeno i jedinstveno za cijelo područje „zemalja ugarske krune“, tako da je naša statistika, i poslije provedbe z. čl. XXV : 1874. po autonomnom statističkom zakonu, ostala u tom pogledu, unatoč izražene bojazni, jednako manjkava i prazna.

Odgovarajući na već stavljeno pitanje o ispravnosti interpretacije zajedničkoga z. čl. XXV : 1874. po našoj saborskoj većini, moramo reći, da se tvrdnja narodnoga zastupnika i izvjestitelja dra. Fr. Račkoga i ostalih govornika od saborske većine, da će po zajedničkomu z. čl. XXV : 1874. u kompetenciju ugarskog statističkog ureda u Budimpešti na području Hrvatske i Slavonije spadati samo statistički podaci zajedničkih upravnih grana i da će se ugarskom statističkom uredu odavle priopćivati samo statistički podaci zajedničkih grana, nije osnivala na odredbama toga zajedničkog zakonskog članka, a da nije ni u 43-godišnjoj praksi nikad došla do izražaja. Gore istaknuti izvodi Račkoga i zastup-

ničkih mu drugova mogli su se upirati samo o z. čl. I. o nagodi, čije je odredbe z. čl. XXV : 1874. međutim povrijedio i zbog čega se taj zakonski članak morao proglasiti ništetnim i za nas neobaveznim. Samo se s gledišta nagodbenog zakona dade objasniti inače sasvim ispravno stajalište dra. Račkoga, ali to stajalište — kako je to u sjednici hrvatskoga sabora od 5. siječnja 1875. bio vrlo dobro primijetio narodni zastupnik dr. Mijo Posilović — nije bilo izraženo ni u zajedničkom z. čl. XXV : 1874., a ni u našem statističkom zakonu od 18. veljače 1875., koji se poziva na taj zajednički zakon.

IX.

Unatoč tega, što je ugarski kraljevinski odbor bio prihvatio nazor hrvatskoga kraljevinskog odbora, da zajednički zakoni moraju i formalno biti potpuno ispravni i da se zakoni, koji nijesu zajednički, takovima ne proglasuju, a i unatoč izjave zajedničke vlade, da se na provedbenu zaporku u takovim zakonima obraćati najveću pažnju, dogodilo se ipak godine 1897., da je u zajedničkom saboru bio stvoren zajednički z. čl. XXXV. o ugarskom središnjem statističkom uredu u Budimpešti, koji je autonomna prava Hrvatske i Slavonije, zajamčena joj zak. člankom I : 1868. o nagodi, povrijedio još više negoli tim zakonom van snage stavljeni a doslije isticani z. čl. XXV : 1874. o ustroju zemaljske statistike za zemlje ugarske krune. S tim je zakonskim člankom ugarski statistički ured u Budimpešti htio da na još pregnantniji ali i nezakonitiji način, nego što je to učinio z. čl. XXV : 1874., odredi zadaću i područje ugarskog statističkog ureda.

Taj je zakonski članak izrijekom određivao (čega ipak nijesmo nalazili u z. čl. XXV : 1874. u tom obsegu i u tako izraženoj formi), da se područje ugarskog središnjega statističkog ureda u Budimpešti ima, i za sabiranje podataka i za njihovo priređivanje i objelodanjenje, protezati na cijelo područje zemalja ugarske krune, tako da je hrvatski statistički ured u Zagrebu imao i za sasvim autonomne predmete Hrvatske i Slavonije pravo sabiranja na području Hrvatske i Slavonije samo uslijed propusta od strane ugarskoga središnjeg statističkog ureda i pod uvjetom, da ih sabire i izrađuje sporazumno s ugarskim uredom i da mu ih stavlja na raspolaganje. Dok se nadalje provedba z. čl. XXV : 1874. u Hrvatskoj i Slavoniji povjerila banu Hrvatske, Slavonije

Dalmacije, provedba se z. čl. XXXV: 1897. i za Hrvatsku i Slavoniju povjerila ugarskomu ministru trgovine, koji u Hrvatskoj Slavoniji ima za statističke podatke autonomne prirode ili (kako je to u zakonskom članku ističe) „glede podataka, koji se nemaju podavati po organima zajedničke ugarske vlade", sporazumno potupati sa banom, ali za statističke podatke zajedničke prirode nije po tomu uopće trebalo sporazuma.

Pošto smo stoga, što je u njegovu provedbu izdan naš statistički zakon od 18. veljače 1875., opširno raspravili z. čl. XXV: 1874. o ustroju zemaljske statistike u zemljama ugarske krune i dokazali njegovu protunagodbenost i neobaveznost za područje Hrvatske i Slavonije, držim, da se u razmatranje samo pojačane protunagodbenosti zakonskoga članka XXXV: 1897. o ugarskom središnjem statističkom uredu u Budimpešti ne trebam upuštati. Ovdje mi je samo napomenuti, da i ovaj zakonski članak ima odredaba i zajedničke i autonomne prirode. Od 19 paragrafa, što ih sadržaje z. čl. XXXV: 1897., samo 4 paragrafa, i to 1., 2., 8. i 19., govore ili o zemljama ugarske krune ili o Hrvatskoj i Slavoniji. Ostalih njegovih 15 paragrafa ne daje ni naslućivati, da bi on bio zajednički. Takove su n. pr. odredbe o podredenosti ugarskog statističkog ureda ugarskomu ministru trgovine, o dužnosti polaganja stručnoga ispita iz statistike, odredbe o podavanju dužnosnih primjeraka knjižnici ugarskoga statističkog ureda u Budimpešti, odredba o sastavljanju radne osnove i podnošenju radne osnove ugarskomu saboru prigodom podnošenja državnog proračuna i t. d. I za zakonski članak XXXV: 1897. stoje svi oni izvodi o protunagodbenosti i potom neobaveznosti zu područje Hrvatske i Slavonije, koji stoje i za zak. članak XXV: 1874.

Prema svemu, što smo doslije istakli, nijesu se zajednički zakonski članci XXV: 1874. i XXXV: 1897., z. čl. XXV: 1874. unatoč provedbe po našem autonomnom statističkom zakonu od 18. veljače 1875.) s naprijed navedenih materijalnih i formalnih nedostataka s naše strane nikad ni smjeli a ni mogli smatrati pravnim temeljima upravne statistiké Hrvatske i Slavonije, nego su takovima samo zakon od 18. veljače 1875. o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji i dopunjujući zakon od

16. veljače 1895., kojim se određuje naslov našeg statističkog ureda i iznova uređuju odnošaji njegovih urednika. Pošto pak oba ta naša statistička zakona nijesu ništa određivala o statistici, koja je zemljama krune sv. Stjepana bila zajednička, to je u pitanju područja i opsega te statistike mogao biti odlučan samo temeljni nagodbeni zakon.

X.

Protiv jedino ispravnog stajališta, da je u pitanju područja ugarskog središnjeg statističkog ureda mogao u Hrvatskoj i Slavoniji biti odlučan samo nagodbeni zakon, po kojem se područje tog ureda u Hrvatskoj i Slavoniji imalo protezati na predmete, koji su u tom nagodbenom zakonu bili izričito navedeni kao zajednički, ugarsko je kao zajedničko zakonodavstvo protiv jasnih odredaba toga zakona, uz druge specijalne zakone, stvorilo i protunagodbene zajedničke statističke zakone (z. čl. XXV : 1874. i XXXV : 1897.) i po njima u Hrvatskoj i Slavoniji uvelo praksu, koja je stojala u tom:

1. da je uz neke izuzetke gotovo sve statističke podatke zajedničkih upravnih grana sabirao u Hrvatskoj i Slavoniji neposredno ugarski statistički ured, ma da bi ih po § 5. zakona od 18. veljače 1875. o ustroju statističkog ureda i vijeća u Hrvatskoj i Slavoniji bio bezizuzetno morao sabirati i ugarskomu statističkom uredu (nakon uporabe) dostavljati hrvatski statistički ured u Zagrebu;

2. da su se od hrvatskog statističkog ureda u Zagrebu na osnovu protunagodbenih zajedničkih zakonskih članaka tražili i statistički podaci upravnih grana, koji su za Hrvatsku bili sasvim autonomni, kao: podaci o sveukupnoj nastavi, o crkvenim prilikama, o pravosudu, podaci statistike žiteljstva, koja je po z. čl. II:1869. o ustrojstvu hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade izričito priuzdržana području hrv.-slav.-dalm. zemaljskog vladnog odjela za poslove unutarnje i financijske, podaci o prvotnoj produkciji, o zdravstvu, pače i podaci o broju izbornika i rezultati izbora za hrvatski sabor — ukratko rečeno: svi statistički podaci Hrvatske i Slavonije bez izuzetka;

3. da su se ti podaci, i to neki u posebnim publikacijama ugarskog središnjeg statističkog ureda u Budimpešti, a svi u njegovom statističkom godišnjaku pod natpisom „Magyar sta-

tisztikai évkönyv" za izvorno izdanje na mađarskom, a pod natpisom „Annuaire statistique Hongrois" dotično „Ungarisches statistisches Jahrbuch" za izdanja u franceskom ili njemačkom jeziku, priopćivali u neispravnoj formi i na način, koji nije odgovarao državopravnom položaju Hrvatske i Slavonije; napokon

4. da je ugarski središnji statistički ured u Budimpešti i posebnim sastavcima, namijenjenima historiji i teoriji statistike, nastojao, da svoju protunagodbenu praksu i u teoriji statistike fiksira.

Na ovo, što sam sada istaknuo, nadovezat ću redom primjere i primjedbe.

Da je uz neke izuzetke gotovo sve statističke podatke zajedničkih upravnih grana sabirao na području Hrvatske i Slavonije ugarski statistički ured u Budimpešti neposredno sam, najboljim je dokazom „Statistički godišnjak Hrvatske i Slavonije" I. 1905., u kojem se na mnogim mjestima izričito navodi, da su podaci iscrpeni iz statističkog godišnjaka zemalja ugarske krune, a to će reći, da ih hrvatski statistički ured na području Hrvatske i Slavonije nije sabirao, a da ih ni kasnije nije imao na raspolaganje. To su bili podaci o državnim šumama u Hrvatskoj i Slavoniji, o produkciji piva i pivovarama te o produkciji rakije i o pecarama u Hrvatskoj i Slavoniji, podaci o sađenju duhana i o tvornicama duhana u Hrvatskoj i Slavoniji, podaci o državnim cestama, o građevnoj dužini željeznica, o izravnim porezima, potrošarinama i porezu od pića u Hrvatskoj i Slavoniji. Uz te podatke, do kojih je hrvatski statistički ured ipak mogao, ako i nešto kasnije, doći kroz statistički godišnjak ugarskoga statističkog ureda, bilo je vrlo važnih podataka zajedničkih grana, do kojih hrvatski statistički ured nije mogao uopće doći, jer ih je ugarski statistički ured u svom godišnjaku priopćivao nerazlučeno i jedinstveno za cijelo područje Hrvatske-Slavonije i Rijeke i Ugarske. To su podaci o vanjskom trgovinskom prometu robom i podaci o svem kolikom željezničkom prometu. I statističke podatke o poštanstvu, brzojavstvu i telefonstvu priopćivao je ugarski statistički ured u svom godišnjaku jedinstveno, t. j. nerazlučeno po državopravnim sastojinama, pa su podaci za Hrvatsku i Slavoniju u hrvatski statistički godišnjak I. 1905. ušli iz godišnje statistike ugarskoga glavnog ravnateljstva pošta i brzojava u Budimpešti.

Statistički godišnjaci, što ih je ugarski središnji statistički ured u Budimpešti kroz godine izdavao za zemlje krune sv. Stjepana, a pod imenom „ugarskih" statističkih godišnjaka, sadržavali su, kako to već napred spomenusmo, i statističke podatke o predmetima Hrvatskoj i Slavoniji sasvim autonomnima. Uzroke tomu tražit nam je dijelom u poznatim već zajedničkim zakonskim člancima XXV : 1874. i XXXV : 1897., koji su bez obzira na temeljni z. čl. I. dotično XXX : 1868. u područje ugarskoga statističkog kao središnjega izvršnog ureda prenijeli i ravnanje statistike o predmetima, koji su za Hrvatsku bili sasvim autonomni, a dobrim dijelom pak u tome, što je i središnja i statistička naša uprava sa mnogo revnosti skrbila za unapređenje one t. zv. zajedničke statistike, kojom su se razumijevali i statistički podaci o predmetima, za koje je Hrvatskoj i Slavoniji pripadalo pravo potpune samouprave u zakonarstvu i u izvršbi.

I u posebnim statističkim publikacijama i u statističkom godišnjaku, što ih je izdavao ugarski središnji statistički ured u Budimpešti, sustavno se provodila praksa, koja je statističke podatke prikazivala u neispravnoj formi i na način, koji nije odgovarao državopravnom položaju Hrvatske i Slavonije. Te su neispravnosti ili neistine:

Ugarska sa Rijekom nazivala se samo „Ugarskom", u francuskom prijevodu kao „Hongrie proprement dite", ma da je Rijeka, kako znademo, po § 66. hrv.-ug. nagodbe bila posebno, sa zemljama ugarske krune (a ne s Ugarskom) spojeno tijelo.

Ugarska sa Rijekom te s Hrvatskom i Slavonijom nazivala se „kraljevinom Ugarskom", a gdjegdje i samo „Ugarskom", ma da se tim izrazima ima razumijevati samo jedan dio bivših zemalja krune sv. Stjepana. Naziv „Zemlje svete ugarske krune" rabio je ugarski statistički ured u posljednje vrijeme samo na natpisnom listu nekih publikacijâ. Hrvatsko primorje nazivalo se što „ugarsko-hrvatskim", što samo „ugarskim" primorjem.

Hrvatska se imena naših luka te imena prebivališta i upravnih područja u Hrvatskoj i Slavoniji — sve do autonomnoga našega zakona o nazivlju općina i prebivališta —, kolikogod se to dalo, u publikacijama iskrivljivala i mađarizirala. Zajedničke su se uredbe nazivale samo ugarskima, mnogi su se podaci industrijske i prometne statistike iskazivali jedinstveno za Hrvatsku i Rijeku i Ugarsku. Kod statistike veresijskih zavoda iskazivali su se napose vrijednosni

papiri budimpeštanskih zavoda, ali su se takovi papiri hrvatskih i srpskih zavoda iskazivali zajedno s onima ostale Ugarske kao vrijednosni papiri „provincijalnih" zavoda.

Hrvatski ili srpski jezik bio je razdvojen na posebni hrvatski i posebni srpski jezik, a usto su se, s razloga koje ne treba isticati, lučili još posebni materinski jezici: bošnjački, dalmatinski, ilirski, slavenski (uz slovenski) i šokački.

Ugarski središnji statistički ured u Budimpešti napokon je i u statističkoj literaturi u krivom svijetlu prikazivao pravne temelje upravne statistike Hrvatske i Slavonije, kao i njihov državopravni položaj. Tek za primjer navodim knjigu, što ju je pod natpisom „Geschichte und Organisation der amtlichen Statistik in Ungarn" (Budapest 1896.) izdao ugarski statistički ured u Budimpešti, a napisao član toga ureda Gustav Bokor, onda djelo bavarskoga statistika dra Georga Mayr-a „Statistik und Gesellschaftslehre" i napokon međunarodni statistički godišnjak, što ga je pod natpisom „Annuaire international de Statistique" izdao međunarodni statistički institut.

Službena publikacija ugarskoga statističkog ureda „Geschichte und Organisation der amtlichen Statistik in Ungarn" ovako opravdava pravo sabiranja svih statističkih podataka na području Hrvatske i Slavonije po ugarskom središnjem statističkom uredu u Budimpešti: Pošto je poželjno, da zajednička vlada ima statistiku onoga opsega, kojega je i njena uprava, zajednička vlada da se ni s onkraj Drave ne može odreći svoga prava na podatke, bez kojih po sudu znanosti i po stečenom iskustvu ne može biti nijedna moderna država. S obzirom na to zajednički da je z. čl. XXV : 1874. posve jasno odredio, da se službena statistika, kojom ima ravnati ugarski osrednji statistički ured u Budimpešti, ima protezati i na statističke podatke „posestrimih zemalja". Tumačeći potom pojedine paragrafe z. čl. XXV : 1874. zaključuje Bokor, da su sve oblasti, pa i one u „posestrimim zemljama", imale statističke podatke dostavljati ugarskom osrednjem statističkom uredu. Da je to u bilo kojem slučaju izostalo, da bi po § 8. z. čl. XXV : 1874. i oblasti „posestrimih zemalja" bile tako isto odgovorne kao i oblasti matere zemlje, te da bi ugarskomu statističkom uredu u Budimpešti bez sumnje bilo pristojalo pravo, da dotične podatke i u Hrvatskoj i Slavoniji na samome mjestu sabere po svojim organima.

*

Na osnovu podataka, što ih je za „Ugarsku“ podao bivši raznatelj ugarskog središnjeg statističkog ureda u Budimpešti Julije Vargha, govori se i u spomenutom Mayr-ovu djelu o ugarskim statističkim ekspoziturama, među koje se ubraja i hrvatski statistički ured u Zagrebu; ističe nadalje, da u Ugarskoj uz opći centralni statistički ured postoji i jedan opći statistički ured za Hrvatsku i Slavoniju, a napokon se u povijesti statistike navode zakonski članci XXV : 1874. i XXXV : 1897. Po tim zakonskim člancima da je ugarski središnji statistički ured u Budimpešti zapala zadaća držanja u očevidnosti javnoga stanja zemalja krune sv. Stjepana, t. j. cijele kraljevine Ugarske. Samo s razloga shodnosti da je izravno sabiranje podataka u Hrvatskoj i Slavoniji u praksi preneseno na hrvatski autonomni statistički ured. Ovo faktično stanje da je zak. članak XXXV : 1897. pretvorio u pravno. Hrvatski statistički ured da statističke podatke na području Hrvatske i Slavonije sabire po nalogu i naputku ugarskoga statističkog ureda i dostavlja centrali u Budimpeštu. Ugarski statistički ured da i izravno sabire podatke na području Hrvatske i Slavonije: takovi da su n. pr. podaci statistike prometa robom.

U međunarodnom statističkom godišnjaku, što ga međunarodni statistički institut izdaje pod natpisom „Annuaire international de Statistique“, iskazani su podaci popisa žiteljstva Hrvatske i Slavonije po saopćenju sadašnjega ravnatelja ugarskog statističkog ureda u Budimpešti, Ladislava Budaya, kao podaci Ugarske. Po tom međunarodnom godišnjaku Ugarska je godine 1910. brojila 20,886.487 žitelja, od toga 1,833.162 Hrvata i 1,106.471 Srba. I u popisu članova međunarodnoga statističkog instituta vrstani su alfabetskim redom zajedno članovi i Hrvatske i Ugarske pod zajedničkim natpisom „Hongrie“.

* * *

Iz svega onog, što smo o sadržaju bivših zajedničkih zakonskih članaka XXV : 1874. i XXXV : 1897. doslije istakli i naglasili, svakomu je jasno, da ni praksa ugarskoga statističkog ureda na području Hrvatske i Slavonije, a ni po njemu postavljena teorija o provincijalnom položaju Hrvatske i Slavonije i o području ugarskog središnjeg statističkog ureda u Budimpešti, nije imala drugoga osim protunagodbenog zakonskog temelja, koji je po svojem

hegemonijskom položaju uvela i podržavala Ugarska, ignorirajući nagodbeni ugovor, koji se po izričitoj odredbi §-a 70. toga ugovora nije mogao ni praksom ni specijalnim kakvim kasnijim zakonom mijenjati jednostrano, nego samo onim putem, kojim je nastao, t. j. novim ugovorom između Hrvatske i Ugarske, koji je i hrvatski i ugarski sabor imao još posebno prihvatiti i kralj sankcionirati. Upućujući u pitanju državopravnoga položaja Hrvatske i Slavonije spram Ugarske na već spomenute „Beiträge" prof. Plivarića, čije dokazivanje temeljito rješava to pitanje, stavit ću u okviru ove rasprave tek nekoliko primjetaba na neke izvode ugarskog statističkog ureda.

Prvo. Da je Hrvatska i Slavonija ugarska provincija, a hrvatski statistički ured ekspozitura ugarskoga statističkog ureda u Budimpešti, ne bi se kraj toliko naglasivanoga državnog jedinstva od strane Mađara bilo propuštalo hrvatskomu statističkomu uredu u Zagrebu sabiranje i izrađivanje statističkih podataka predmeta, premda autonomnih. Državno jedinstvo moralo bi bilo imati za posljedicu neposredno sabiranje podataka po ugarskom statističkom uredu i na području Hrvatske i Slavonije, a onda ne bi bilo ni trebalo za ovaj spram Ugarske za $6^1/_2$ puta manji teritorij ustrajati posebni statistički ured u Zagrebu. Budući da to sve nije bilo, moralo se raspolaganje sa statističkim podacima o predmetima, koji su padali u područje potpune autonomije Hrvatske i Slavonije, prepustiti hrvatskomu statističkom uredu u Zagrebu, koji je na sabiranje takovih podataka imao neposredno pravo, a ne tek posredno po kakovu izuzetnu propustu od strane ugarskoga statističkog ureda u Budimpešti.

Drugo. Moglo je možda kad i doći do toga, da je Ugarska osim statističkih podataka o zajedničkim poslovima — bilo radi uzročne veze, bilo za svrhe međunarodnog izporedivanja statističkih podataka — trebala i statističke podatke o predmetima, koji su bili autonomni Hrvatskoj i Slavoniji i prema tomu potpuno pridržani području hrvatskoga statističkog ureda u Zagrebu. Za te slučajeve mogli su se i takovi autonomni podaci podavati ugarskomu statističkom uredu, ali se pri tomu bio morao odabirati put, koji rabi u međunarodnom saobraćaju s drugim statističkim uredima — s drugim riječima: podavanje takovih podataka moralo se osnivati ili na specijalnoj zamolbi ugarskog statističkog ureda ili na posebnu vanzakonskom utanačenju između

obaju ureda, ali nipošto na specijalnim u tu svrhu po ugarskom zakonodavstvu stvorenim zakonima, koji su išli za narušenjem temeljnog nagodbenog zakona.

Treće. Statistički ured kao naučni zavod ima da za svrhe nauke i uprave donosi točnu i istinitu sliku faktičnoga stanja, naročito se čuvajući tendencioznosti i pretjerivanja. Da li je ugarski središnji statistički ured u Budimpešti, kao naučni zavod, u svom radu vazda udovoljavao tim osnovnim zahtjevima, neka sebi na osnovu ovdje podane građe svatko sam stvori sud!

XI.

Zakon od 18. veljače 1875. o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji glasi: § 1. Za rukovođenje službene statistike u Hrvatskoj i Slavoniji i za provedbu zakonskoga članka XXV: 1874. ugarsko-hrvatskoga sabora o zemaljskoj statistici, ustrojava se kod hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu statistički ured i statističko vijeće. — § 2. Statistički ured ravna zemaljskom statistikom i skuplja, reda, izraduje, sastavlja i objavljuje zemaljske statističke podatke. — § 3. Uz statistički ured postoji zemaljsko statističko vijeće kao zbor vještaka. Članovi toga vijeća jesu: zastupnici pojedinih upravnih struka i vještaci, koje imenuje ban. Predstojnik je vijeća ban, a namjesnik mu vazda zakoniti zamjenik. Članovi vijeća vrše svoje zvanje besplatno. — § 4. Djelokrug statističkoga ureda i statističkoga vijeća uredit će se posebnim napucima, koje će izdati ban, saslušavši o tomu statističko vijeće. — § 5. Sve oblasti državne (§ 5. zak. članka XXV: 1874. zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga sabora) i crkvene, zatim svi javni zavodi i sva društva u zemlji, dužna su na poziv zemaljske vlade, dotično statističkog ureda, podnašati točne i pouzdane statističke podatke, inače će se ti podaci sabrati o njihovu trošku. — § 6. Provedba ovoga zakona povjerava se banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Isporedimo li odredbe ovoga zakona sa zahtjevima, što ih teorijska statistika danas stavlja o njegovu sadržaju na statistički zakon, opazit ćemo, da je gornji zakon o ustroju statističkog ureda u Hrvatskoj i Slavoniji, koji u nas još i danas stoji na snazi, dosta manjkav.

U odnošaju prema zahtjevima teorijske statistike, koje smo nabrojili na početku ove radnje, nema gornji zakon prije svega

odredbe o području hrvatskog statističkog ureda u Zagrebu, a to je i u saborskoj sjednici od 5. siječnja 1875., u kojoj se raspravila osnova tog zakona, bio vrlo dobro primijetio narodni zastupnik dr. Mijo Posilović. Statistički bi zakon od 18. veljače 1875. upravo s obzirom na zajednički z. čl. XXV : 1874., koji je ravnanje statističkim podacima za sve zemlje ugarske krune stavio u područje ugarskoga središnjeg statističkog ureda u Budimpešti, bio morao izrijekom odredivati, da se područje hrvatskog statističkog ureda u Zagrebu ima protezati na cijelu Hrvatsku i Slavoniju glede sabiranja, izradivanja i publiciranja statističkih podataka kako onih predmeta, glede kojih je Hrvatskoj i Slavoniji pripadalo pravo potpune samouprave, tako i predmeta, koji su Hrvatskoj i Ugarskoj bili zajednički, time, da bi ove druge podatke zajedničke prirode hrvatski statistički ured imao nakon uporabe dostavljati ugarskomu središnjem statističkom uredu u Budimpeštu.

Ni odredbe o općenoj dužnosti podavanja statističkih podataka, sadržane u §. 5. zakona od 18. veljače 1875., nijesu potpune. Odredba §. 5. toga zakona nije — kako se to napominje u obrazloženju nove zakonske osnove o zemaljskom statističkom uredu u Zagrebu — potpuna ni za oblasti ni za razne oblike udrugarstva, a glavni da joj je u današnjim prilikama nedostatak, što pušta s vida privatne osobe. S razvitkom upravne statistike, te s novim potrebama zakonodavstva i uprave u pogledu pouzdanih statističkih podataka da učestavaju u novije doba sve to više izvidi, gdje se valovanja privatnika ne daju ukloniti. Svakako da je stoga nužno, da se već u samom zakonu o ustrojstvu upravne statistike općeno uvede dužnost i privatnih osoba, odgovarati zahtjevima upravne statistike.

Naš statistički zakon od 18. veljače 1875. ne sadržaje nadalje odredbu o ograničenju upravnih svrha, t. j. odredbu, da statistički podaci ne će rabiti u druge svrhe, napose ne u porezne, i da se ne će priopćivati individualno, nego samo u svotama po područjima ili predmetima, Takove bi odredbe imale prepriječiti krivo shvaćanje neupućenih o svrsi statističkih izvida i doskočiti krivomu valovanju i zatajivanju, koje bi eventualno moglo poteći od bojazni, da će statistički podaci služiti temeljem novoj odmjeri poreza.

U sadašnjem našem statističkom zakonu nema napokon ni potanjih odredaba o tom, kako da se i po komu — ako tko ne bi

htio podati statističkih podataka — dotični podaci saberu o njegovu trošku, a uopće nema kaznenopravnih odredaba za one, koji bi iskazivali krive podatke ili otegoćivali ili sprječavali statističke izvide. Sve se te odredbe po dojakošnjem iskustvu ukazuju potrebitima, te se danas već uvršćuju u statistički zakon, jer se njima ima statističkom uredu zajamčiti nesmetano djelovanje.

Te su praznine u sadašnjem našem statističkom zakonu od 18. veljače 1875. bile povodom novoj osnovi statističkog zakona, udešenoj prema zajedničkomu zakonskom članku XXXV: 1897. o ugarskom središnjem statističkom uredu u Budimpešti; no tu osnovu nije naš saborski odbor ni uzeo u pretres, jer se, kako to već istaknusmo, i njom htjelo područje hrvatskoga statističkog ureda u Zagrebu sapeti odredbama netom spomenutoga zajedničkog zakonskog članka. Predaleko bi nas vodilo, da cijelu osnovu zakona ovdje iznosimo. Dostajat će, držim, ako istaknemo, da ona u glavnom udovoljava zahtjevima, koji se danas traže od statističkoga zakona, i ako se, poslije nekih još općenitih primjetaba, ovdje stegnemo na onaj sadržaj osnove, za koji držimo da mu se priklonilo premalo pažnje.

XII.

Kad je 1897. godine zajedničkim zakonskim člankom XXXV. stavljen van snage zajednički zakonski članak XXV: 1874., nastao je, s gledišta našega zakonodavstva svakako položaj na bolje, jer je naš statistički zakon od 18. veljače 1875. glasio u provedbu zajedničkog z. čl. XXV: 1874., koji od godine 1897. nije više postojao, a novi z. čl. XXXV: 1897. nije mogao na njegovo mjesto ući automatski u naš statistički zakon. Tako smo mi od 1897. godine pa do prekinuća državopravnoga odnosa s Ugarskom imali statistički zakon, koji u pogledu zajedničkoga z. čl. XXXV: 1897. nije imao nikakovih obaveznih odredaba. Ako time i nije u Hrvatskoj i Slavoniji bila obustavljena praksa ugarskoga statističkog ureda u Budimpešti, osnovana na spomenutom protunagodbenom zajedničkom zakonskom članku, ipak tu praksu nijesmo mi našim zakonom sankcionirali.

Zato se tijem više ima osuditi postupak onih, koji su u novoj zakonskoj osnovi autonomnu statistiku Hrvatske i Slavonije htjeli svesti na temelj sličan onomu, na kojem je stajala od svoga osnutka pa do 1897. godine. Osnova zakona o zemaljskom stati-

stičkom uredu u Zagrebu na dva se naime mjesta poziva na zajednički z. čl. XXXV: 1897. o ugarskom središnjem statističkom uredu u Budimpešti: Prva alineja §. 2. osnove glasi: „Zemaljski statistički ured podređen je zemaljskoj vladi, odjelu za unutarnje poslove, koji o svakom statističkom izvidu izdaje naredbu, uočivši po smislu §. 3. zajedničkoga zakonskog članka XXXV: 1897. ustanovljenu i od zajedničkoga sabora prihvaćenu radnu osnovu središnjeg statističkog ureda.“ Paragraf pak 3. glasi: „Ban će zemaljskomu statističkomu uredu naredbom odrediti djelokrug i poslovnik, gledajući na njegov §-om 2. zajedničkoga zakonskog članka XXXV: 1897. ustanovljeni odnos spram ugarskog središnjeg statističkog ureda.

Evo, od kakova bi bilo zamašaja ovo pozivanje osnove statističkoga zakona na odredbe zajedničkoga zak. članka XXXV: 1897. o ugarskom središnjem statističkom uredu u Budimpešti.

Po §. 2. osnove imao bi bio ugarski statistički ured sastavljati potanku radnu osnovu, t. j. određivati nove izvide i sastavljati izvidne obrasce i za područje Hrvatske i Slavonije a o predmetima sasvim autonomne prirode. To bi bilo značilo hrvatskomu statističkom uredu oduzeti inicijativu za statističke izvide i učiniti ga prostim sabiračem statističkoga materijala za svrhe ugarskoga statističkog ureda.

§ 3. osnove, gdje se jednako kao i u sadašnjem zakonu od 18. veljače 1875. napominje, da će područje statističkoga ureda naredbom odrediti ban (ma da bi se to u osamoj osnovi zakona bilo moralo točno odrediti), ograničuje međutim i bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njegovoj naredbi. Ban je naime po osnovi statističkoga zakona u izdavanju naredbe o području i poslovniku hrvatskoga statističkog ureda vezan §-om 2. zajedničkoga z. čl. XXXV: 1897., koji određuje, da se područje ugarskoga središnjeg statističkog ureda u Budimpešti proteže i glede sabiranja podataka i glede njihova preradivanja i objelodanjenja na cijelo područje zemalja ugarske krune. Hrvatski bi ban dakle, određujući naredbom područje hrvatskoga statističkog ureda u Zagrebu, bio morao u takovoj naredbi tomu istom uredu odmah poreći područje i odrediti, da mu i za predmete, koji su za Hrvatsku i Slavoniji sasvim autonomni, pripada pravo sabiranja u Hrvatskoj i Slavoniji samo izuzetno, i to uslijed

propusta ugarskoga statističkog ureda u Budimpešti, a pod uvjetom, da ih sabire i izraduje sporazumno s ugarskim uredom i da ih ugarskomu statističkom uredu stavlja na raspolaganje.

Prelazeći na pojedine odredbe osnove statističkoga zakona moramo se zaustaviti već odmah kod naslova. Dok se po zakonu od 18. veljače 1875. naš statistički ured u Zagrebu nazivao „Statistički ured hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade", kasniji ga dopunjujući zakon od 16. veljače 1895. a i nova osnova zakona nazivaju „Zemaljskim statističkim uredom u Zagrebu". S istih razloga, s kojih se budimpeštanski statistički ured prozvao „ugarskim", u Njemačkoj jedan „pruskim", drugi „bavarskim" statističkim uredom, i t. d. morao bi se i naš statistički ured nazvati „hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim statističkim uredom", pa se nije smjelo ugarskim zahtjevima ići tako daleko u susret, da smo se odrekli imena. Oznaka „zemaljski" dala je samo povoda ugarskomu statističkom uredu u Budimpešti, da je za pobližu oznaku našega ureda rabio na njemačkom jeziku naziv „Zágráber (Agramer) statistisches Amt".

Određujući zadaću zemaljskoga statističkog ureda u Zagrebu, naglasuje osnova u §. 1., da je statistički ured pozvan, da za svrhe statistike Hrvatske i Slavonije što potpunije i pouzdanije sabire, ispituje, izraduje i objelodanjuje statističke podatke, kako će (ti podaci) služiti naučnim, javnim i inim praktičnim svrhama. Svi se ti zadaci, određeni §-om 1. osnove, odnose samo na statističku metodu i tehniku, pa osnova kao da posve zaboravlja na najvažnije — na naučni zadatak upravne statistike. Rad statističkoga ureda ne stoji samo u brojevnom promatranju društvenih pojava, u iscrpavanju materijala i publiciranju statističkih podataka, nego i u naučnoj upotrebi statističkih podataka u svrhu, da se utvrde oni zakoni, po kojima se pojavi kreću i razvijaju. Službena se statistika ne smije stegnuti na same brojke, nego mora i naučno obradivati statistički materijal. Zadaća je statistike, da brojevima dade život i duh. Naučna upotreba statističkih podataka nije po mišljenju bavarskoga statistika prof. Mayr-a doduše objektivna tehnička zadaća statističke uprave, ali je subjektivna počasna dužnost upravnih statistika, koji su svojemu položaju dorasli, a vode i naučno suraduju. Po mojem mišljenju imao bi ipak k zadatku sabiranja, ispitivanja, izrađivanja i objelodanjivanja statističkih podataka, u osnovu ući još i zadatak naučnoga obrađivanja. Znatan

bi posljedak bio takove zakonske odredbe, da bi se na čelo ureda postavljali ljudi dorasli svojemu položaju, ne bi li statistički ured kao naučni zavod bio tako očuvan od neuspjelih pokusa.

Zacijelo je u vezi s najvažnijim — naučnim — zadatkom upravne statistike i naša osnova statističkoga zakona usvojila odredbe o stručnoj kvalifikaciji statističkih činovnika. Paragraf 6. osnove glasi: „Statističko-tehnički činovnici i perovodni činovnici VIII. i nižih činovnih razreda, koji će se kod zemaljskog statističkog ureda imenovati nakon što ovaj zakon stane na snagu, dužni su najkasnije godinu dana iza dana, kojega su kod tog ureda nastupili službovanje, položiti stručni statistički ispit. Dok s uspjehom taj ispit ne polože, mogu biti samo privremeno imenovani, a ako ga za godinu dana ne polože, moći će biti riješeni službe kod zemaljskog statističkog ureda bez ikakove odštete. Predmeti stručnoga statističkog ispita, sastav ispitnoga povjerenstva i ispitni pravilnik odredit će se naredbenim putem."

Ovoj se odredbi osnove ima odlučno prigovoriti, što od činovnika VII. i viših činovnih razreda, uključivši ovamo i ravnatelja i podravnatelja statističkoga ureda, ne traži nikakvu kvalifikaciju. Ne mislimo, da bi se te osobe morale baš podvrgavati stručnomu ispitu, ali bi se od njih, a pogotovu od ravnatelja statističkog ureda — kojemu je povjereno vodstvo statističkog ureda, odgoj statističkih činovnika, zastupanje na sjedidbama međunarodnoga statističkog instituta, gdje dolazi do međunarodnih izmjena misli o statističkim problemima. — kao preduvjet za imenovanje imao tražiti solidni naučni statistički rad, koji bi eventualno imalo ocijeniti sveučilište ili akademija naukâ. Dašto, da bi se stručno obrazovanomu osoblju statističkoga ureda imalo zakonom osigurati i primjereno napredovanje u činovima, jer su, držim, neuređeni osobni odnošaji činovništva statističkog ureda dosta krivi, da se sposobniji ljudi tako malo posvećuju statističkoj službi.

* * *

Da završim! Osobite će zahtjeve na statistiku staviti nova država Srba, Hrvata i Slovenaca, jer s osnutkom države odmah dolazi i njena potreba, da radi svoje rođene eksistencije vodi za sebe točnu statistiku. Statistički će se obuhvatiti i žiteljstvo sa svom njegovom snagom i tlo sa svom njegovom produkcijom,

Trebat će relevantne društvene i gospodarske pojave uopće skupljati po kvantitetama i po njima izmjeravati jakost naše nove države. Tek na spoznaji faktičnoga stanja, koju će joj dati statistika, moći će se ta država dalje izgrađivati. „Naša narodna privreda, naša državna financija, naš celokupan narodni život — veli Raša Milošević u predgovoru srpskoga prijevoda Jansonove ‚Teorijske i praktičke statistike' — čeka vredne ruke naših statističara, da im pruže potrebne podatke za rešavanje mnogih i mnogih nerešenih privrednih, financijskih i društvenih pitanja."

Kako će biti uredena naša statistička uprava, stvar je zakona, a kod njegova će stvaranja trebati da sudjeluje što više stručnjaka. Glavna je želja, koju bih ovdje htio naglasiti, da bi naš budući državni statistički ured što više promicao naučni zadatak upravne statistike.

VIII.

PRILOZI
k oživotvorenju razreda za umjetnosti.*

1.

Predlog prihvaćen u skupnoj sjednici Akademije 10. junija 1917.

Pravila Akademije, osnivač njezin Strossmayer i svi, koji su novčano prilagali za nju, sabor hrvatski, i sav narod, koji je oduševljeno pozdravio naš zavod u njegovu porođaju, zamišljali su ga i kao akademiju umjetnosti. Kao takva ona je primila u svojinu svoju i Strossmayerovu galeriju slika, pa ju je povećala kupnjom ili primala umjetnine na dar, osobito od kr. zem. vlade.

No članovi Akademije sustezali su se do sada oživotvoriti razred za „krasne umjetnosti" poglavito s dva razloga: 1. zaradi financijalnih tereta, koji su vezani uz postojanje toga razreda, a uz oskudne dohotke Akademije; 2. zaradi toga, što se nije moglo predvidjeti, ne će li pridolazak novih zadataka i novih elemenata možda poremećivati dosadašnje funkcioniranje Akademije. Zato je, što se tiče prve bojazni, Akademija u svoje vrijeme zaključila, da će pristupiti oživotvorenju razreda za umjetnosti istom onda, kad će glavnica za taj razred narasti na 100.000 K tako, da bi se troškovi za njegov rad pokrivali samo dohocima te glavnice. Osim toga se stvorio neki odbor izvan Akademije, koji će raditi oko toga, da se ta glavnica skupi. Taj odbor skoro je zaspao, a može se ovdje primijetiti, da se ni Akademija nije trsila, da ga budna drži, baš s obzirom na onaj drugi gore istaknuti razlog.

No mi sada, koji smo se o oživotvorenju toga razreda razgovarali — preuzvišeni gospodin pokrovitelj, predsjednik, Musić, Majcen i ja —, uočili smo, da su u financijskom pogledu sada prilike Akademije mnogo bolje, nego što su bile prije. Ne samo da nam

* Ispor. str. 25. i 26. ovoga „Ljetopisa".

je sada gotovo stalno osigurana zemaljska pripomoć od 35.000 K, čim je dobro skrbljeno za potrebe sadašnjih razreda, nego je moguće zamisliti, da bi se ta zemaljska pomoć mogla s obzirom na novi razred i povisiti. Osim toga pošlo je lani i ove godine kupovanje naših serija publikacijâ (mjesto dosadašnjih pretplata) silnim korakom naprijed. A moguće je zamisliti i to, da bi se obaveznim godišnjim prinosima korporacija (gradova i općina) osigurao nov dohodak. Povrh svega trebalo bi da se podesnim načinom pobrine, da se darovima imašnika poveća glavnica za taj razred na 100.000 K. Za sve to bila bi briga odbora iz sredine naše, da stvori plan i da razvije akciju.

Pri tome pripominjem ovo: mi svi znamo visoki polet, plemenito srce i širom otvorene ruke našega pokrovitelja. No baš stoga izlučujemo unaprijed iz naših financijskih planova ikakav njegov dar za povećanje te glavnice, osim za jedini slučaj, da bi taj dar — nevelik — imao svrhu, da potakne imućnike izvan Akademije na što veće prinose. Ja to spominjem zato, da odbijem svaku i najdalju pomisao, kao da bismo htjeli ikako apelirati na njegovu darežljivost. Ponavljam naime: 4000—5000 K većega godišnjega dohotka (to bi odgovaralo kamatima od 100.000 K glavnice) lako će Akademija namaći što od već skupljene glavnice, što od pripomoći kr. zem. vlade.

Što se tiče druge bojazni, slobodan sam istaknuti ovo:

Članak 3. pravila navodi kao „glavne struke akademije“ i ovo: „Krasne umjetnosti sa njihovom književnošću i znanstvenimi na njih se odnosećimi raspravami“. Jasno se dakle vidi, da nije zadatak Akademije samo taj, da promiče produkciju umjetnina (najšire dakle rečeno: poeziju, arhitekturu, skulpturu, slikarstvo i muziku), nego i književnost, koja radi o umjetninama i umjetnostima. Prema tome ima Akademija i istraživati povijest umjetnosti, osobito u našem narodu i na njegovu zemljištu; ima i raspravljati o pitanjima i strujama umjetnosti; ima i otvarati i stvarati vidike na budućnost; uopće stvarati duševnu atmosferu za život umjetnosti u nas. Dakako da onda ima prema tome podupirati i umjetnike moralno i materijalno i produkcije umjetničke. Akademija bi dakle i u ovom IV. razredu „krasnih umjetnosti“ radila otprilike isto onako, kako radi i u ostalim razredima. Zato će biti sasvim razumljivo, ako bude Akademija za članove toga razreda birala ne samo aktivne umjetnike, nego i osobito umne i naučne glave, koji nijesu umjetnici.

Prema tome: ako će s/osnutkom IV. razreda ulaziti u Akademiju novi zadaci i novi elementi, ne će oni biti bitno različni od sadašnjih, pa će se moći skladno uvoditi u dosadašnji način i sustav rada.

G. Manojlović.

2.

Slavnoj Češkoj akademiji cara Franje Josipa

za

nauku, književnost i umjetnost

u

Pragu.

Naša je akademija u svojoj skupnoj sjednici dne 10. junija o. g. odlučila, a dne 28. julija o. g. u svojoj svečanoj vanrednoj sjednici u slavu pedesetogodišnjice svoga rada tu svoju odluku narodu i navijestila, da pristupa oživotvorenju svoga razreda za lijepe umjetnosti. Izahran je odbor pravih članova Akademije, koji se ima brinuti za pripravne radnje oko osnutka toga našega novoga razreda.

Povodom tim lijepo molimo svoju posestrimu Češku akademiju, da bi nam izvoljela pribaviti i poslati podatke o tome, kako li je ona postupala kod stvaranja svoga razreda za lijepe umjetnosti; kako taj razred sada funkcionira; kakov je zadatak sebi postavio i kako ga rješava; što uzima u kolo svoga rada; kako postupa kod biranja svojih članova i iz kojih ih krugova zanimanja uzima, t. j. da li same umjetnike ili još i druge istaknute ličnosti, teoretike, estetike, historike umjetnosti; koji pravilnik ili poslovnik ima taj razred; kako se taj razred odnosi prema aktivnim umjetnicima; koliko li se teoretička i historijska strana umjetnosti uzima u obzir, i t. d. A budući da u opseg rada toga našega razreda „za lijepe umjetnosti“ pripada i lijepa književnost (poezija), molimo, da se i ova uzme u područje informacijâ, za koje molimo svoju posestrimu Češku akademiju.

Mi doduše pratimo vijesti iz posestrime Češke akademije po njezinu „Věstníku“ i „Almanachu“, ali bi nam ipak trebala napose neka cjelovita uputa, recimo: kratak memorandum, kako da

udesimo svoj rad u području svojega razreda za „lijepe umjetnosti“. —

Unaprijed se srdačno zahvaljujemo za svaku uslugu i pažnju svojoj posestrimoj akademiji.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

29. decembra 1917.

Tajnik:
G. Manojlović.

3.

Gospodinu članu dopisniku

profesoru dru Karlu Kadlecu

u

Pragu

Kr. Vinohrady, Mánesova 41.

Češka.

Lijepo moleći Vas za dobrotu, da biste priloženi ovdje naš dopis izvoljeli sami predati našoj posestrimoj Češkoj akademiji, podjedno Vas molimo i to, da biste izvoljeli našu želju i protumačiti te se zauzeti, da po mogućnosti primimo što poučniji za nas odgovor.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

29. decembra 1917.

Tajnik:
G. Manojlović.

4.

(Upravljeno tajniku dr. G. Manojloviću.)

Velecijenjeni gospodine kolego!

Primivši Vaše cijenjeno pismo, predao sam smjesta Vaš upit generalnom tajniku Češke Akademije gosp. dv. savjetniku R. Dvořáku, koji je već na nj odvratio. Odgovor imate jamačno u rukama.

Danas si i sa svoje strane dozvoljavam nadodati nekoliko redaka. Četvrti razred naše Akademije, koji ima istu svrhu kao i

nov razred Vaše Akademije, što ga hoćete da otvorite, imade donekle drugojačiji temelj negoli ostala tri razreda. Dok naime 1., 2. i 3. razred objelodanjuje publikacije, četvrti se razred ograničuje samo na to, da podjeljuje nagrade i potpore. Jedinu iznimku čini „Zbornik inojezičnog pjesništva“, što izdava prijevode glasovitih inojezičnih pjesničkih djela. Ali niti ova zbirka nije vlastitim pothvatom Češke Akademije, nego je izdava sukromna naklada, a Akademija podjeljuje nakladniku samo potporu time, što honoruje prevodioca.

Ne ću doduše nikako da uplivam na ustrojstvo Vašeg novog razreda, ali ipak smatram svojom dužnošću, da o stvari iznesem svoje mnenje. Ne držim za shodno, što četvrti razred češke Akademije ne izdava publikacije poput svih ostalih razreda i da samo razdava potpore i nagrade. Mislim — dakako samo što se tiče lijepe knjige — da bi njegov rad bio kud i kamo blagodarniji, kad bi izdavao i pjesničke sastavke. Dakako da ne može izdavati djela likovnih umjetnosti kao što ni glazbena djela.

S potpunim poštovanjem odani Vama

Karlo Kadlec.

Kr. Vinohrady, dne 21. siječnja 1918.

5.

(Prijevod sa češkoga.)

Slavnoj

Jugoslavenskoj akademiji znanosti

u Zagrebu.

Na upit, koji nam je predao prof. Dr. Kadlec, na koga ste se izvoleli obratiti, dajemo iduće objašńeńe.

IV. razred Češke Akademije obuhvaća češku lijepu literaturu, likovne umjetnosti i kompozicije muzičke, osobito s obzirom na ńegovańe domaće umjetnosti (§ 3. statutâ).

Broji 15 članova redovitih (§ 8.), 15 izvanrednih (§ 9.) i 30 članova dopisnika (§ 10.) iz kola literatskoga i umjetničkoga. Teorija tih nauka, estetika, povijest umjetnosti i literature ne idu u područje IV. razreda, nego u I. resp. III. razred, premda uzajamno podupirańe zajedničkih zadataka nije nipošto isključeno. IV. razred ima svoje članove i iz krugova tehničkih (arhitektura).

Razredno predsjedništvo čini predsjednik i razredni tajnik, koje bira između članova redovitih na tri godine (na prijedlog razreda) glavna skupština. U upravnu komisiju šalje razred uz svoga tajnika dva člana redovita (može i počasna). Kao što za ostale razrede Akademije vrijede i za IV. razred Statuti i poslovnik, koje smo slobodni poslati. Svoj vlastiti regulativ imaju pojedini fondovi, kojima raspolaže IV. razred, i koje također prilažemo. Nemajući prava publicirańa raspisuje IV. razred samo godišńe nagrade za djela iz područja lijepe literature, likovnih umjetnosti i kompozicije muzičke, dotad drugdje novčanom nagradom nenagrađene, koliko se ńima u dotičnim područjima tvorba domaća doista obogaćuje (djela štampana, rukopise priređene za štampańe, u području likovnih umjetnosti djela potpuno dogotovljena in originali ili opis s fotografijom), zatim podjeljuje potpore za opsežne literarne i umjetničke radńe ili pothvate, sposobne, da uvelike potpomažu zadatke, što ih ima razred, napokon stipendije za studije, istraživańe ili putovańe. Djela literarna i umjetnička predlažu se s potpunim imenom autorskim. Pored toga djelovańa, koje podmiruje razred iz sredstava, koja mu Akademija jednako kao i ostalim razredima doznačuje, podjeljuje IV. razred i nagrade i stipendije iz fondova, koje su zakladatelji naročito za ń uredili, držeći se u svakom slučaju pravila dotičnoga fonda. Tu ima i fondova s pravom publicirańa (Zeyerov, Novákov). „Sborník světové poesie“ (Zbornik svjetske poezije) IV. razred samo vodi (redigira i plaća honorare), nakladnik mu je privatna firma. Isto vrijedi o prijevodu Shakespearovih djela, što još izlazi.

Za izbor razrednih članova vrijedi § 60.—63., za izbor razrednih funkcionara § 64.– 66. Poslovnika.

Pored spomenutih već zadataka određuje razred redovito potpore (iz Hlávkina fonda): „Društvu Vrchlickoga“ za izdańe godišńaka, „Umjetničkoj besjedi“ za izdavańe čeških muzičkih djela, „Filharmoničkom društvu“ za popularizirańe čeških muzičkih kompozicija, „Društvu likovnih umjetnika Manes“ za publicirańe; „Komitetu za podignuće spomenika Josipu Manesu“ u Pragu, „Arheologičkoj komisiji u Češkoj Akademiji“ za „Spomenike arheologičke“, za publikaciju o Vladislavskoj česti praškoga grada, za „Spomenike češke iluminatorske umjetnosti“, za „Etnografički popis“ i t. d. Potpun izvještaj sadržava „Almanach České Akademie“, gdje „Věstník“, kao zajednička publikacija cijele Akademije, do-

nosi autoreferate autorske o djelima i radńama, koje su dobile nagradu ili potporu od razreda. Jednako s ostalim razredima zastupan je i sudjeluje IV. razred i u radovima arheologičke komisije.

Prvi članovi Akademije bili su na prijedlog Zem. odbora kral. Češke imenovani od Ńegova Veličanstva. Bijahu to: graditeljski savjetnik Josef Hlávka, zakladatelj, prvi predsjednik IV. razreda i cijele Akademije, muzički kompozitor Antonin Dvořák, dosad živi kipar Josef Václav Myslbek, profesor na Akademiji umjetnosti, historički slikar Václav Brožík i pjesnik Jaroslav Vrchlický, prvi sekretar IV. razreda. Dalji su izbori provođeni već u smislu paragrafâ statutâ o izboru članova. Danas broji IV. razred, kojega je predsjednikom na novo trogodište upravo bio potvrđen romanopisac Alois Jirásek, potpun broj svojih članova, sve reprezentanata lijepe literature, likovnih umjetnosti i muzičke kompozicije. Među redovitim su članovima: kipar Myslbek, kipar Mander, slikari Hynais, Schikaneder, Švabinsky; literati: Jirásek, Heyduk, Herites, Rais, Svoboda, Holeček; muzici: Kovařovič, Novák, Suk, i prof. Češke tehnike arhitekt Fanta. Odlične članove nečeške bira i IV. razred za članove izvanjske. Izbor ńihov kao i izbor razrednoga predsjednika treba Previšńu potvrdu.

To, što je priopćeno, daje, popraćeno prilozima Statutâ, poslovnika kao i pravilâ pojedinih fondova, sliku, kakav je sada IV. razred Češke Akademije. Ako bi trebalo pobližih informacija iz samoga razreda, eventualna će želja biti uvijek rado zadovoljena.

Iz prezidija Č. A. C. Fr. J. za nauke, književnost i umjetnost.

U Pragu, 14. siječnja 1918.

K. Vrba,
predsjednik.

R. Dvořák,
generalni tajnik.

6.

Izvodi
iz
Statuta, Poslovnika i „Reda“ IV. razreda Češke Akademije s obzirom na umjetnički razred.

(U hrvatskom prijevodu.)

A. Iz Statuta Češke Akademije.

§ 1. Češka Akademija . . . samostalan je javan zavod, koji ima zadatak da njeguje i podupire nauke na češkom jeziku, češki

*

jezik i njegovu književnost, da se brine oko usavršavanja domaće umjetnosti i da širi na češkom jeziku rezultate svega toga djelovanja kao i rezultate naučnoga, književnoga i umjetničkoga djelovanja, objelodanjene u tudim jezicima.

§ 2. Da zadatak spomenut u § 1. izvrši, Akademija će:

a) podupirati neposredno one radnje naučne i djela iz područja lijepe književnosti, likovne umjetnosti i muzičke kompozicije, koja joj budu predlagali njezini članovi ili njihovim posredništvom češki naučnjaci, literati i umjetnici, koji nijesu članovi, i to tako, da će radnje na prvom mjestu spomenute, pošto budu od razreda primljene, biti honorirane i objelodanjivane; djela pak spomenuta na drugom mjestu bit će iza odluke dotičnoga razreda podupirana i odlikovana tako, da će se svake godine podijeliti nagrada u svakom od tri područja (odjela) umjetnosti, i da će biti objelodanjivana ili javno izvođena;

b) olakšati opsežne naučne, književne i umjetničke radnje i pothvate, koji u velike odgovaraju zadacima spomenutim u § 1., i to tako, da će se za njih po prijedlogu razredâ i prema pravilima, koja će se o tom odrediti, podjeljivati ili pribavljati potpore; takove potpore treba da budu dopuštene uvijek samo za jednu godinu;

c) poticati, voditi i podupirati naučno, književno i umjetničko djelovanje češkoga naroda uopće i to tako, da će podjeljivati prema prijedlogu svakoga razreda stipendiju za studije, za istraživanje ili putovanje za djelo, koje svake godine nađe za najbolje, raspisivati, kad bude prilika, putem javna anonimna natječaja nagrade za rješenje znatnih naučnih ili umjetničkih zadataka;

d) naučno i umjetnički ocijenjivati naučna, književna i umjetnička djela drugih naroda, i činiti ta djela na zgodan način pristupna i korisna češkom narodu;

e) čuvati starodrevne spomenike zemlje, njihovu povijest, spomenike književnosti i umjetnosti, i to tako, da će razredi nastojati, da budu objelodanjeni, istraženi i ocijenjeni, objelodanjivati, što se o njima dozna, i zauzimati se na kompetentnim mjestima za njihovo čuvanje;

f) pomagati zakonodavstvo, kao i državnu i zemaljsku upravu, i to tako, da će vazda biti pripravna, da na opravdan zahtjev izreče svoje mišljenje o naučnim, književnim i umjetničkim pitanjima, i da izvršuje i vodi dane joj zadatke, koji su u svezi s naukom, književnošću ili umjetnosti.

§ 3. Akademija se dijeli na 4 razreda. Njegovat će:

.....

u IV. razredu

češku lijepu književnost, likovne umjetnosti i muzičke kompozicije, osobito s obzirom na njegovanje domaće umjetnosti i s obzirom na istraživanje i poznavanje njezinih starih spomenika i povijesti.

§ 4. Akademija ima pravo na glavnim skupštinama i sjednicama razrednim držati javna predavanja, izdavati knjige, objelodanjivati nagrađena djela iz područja lijepe književnosti, likovne umjetnosti i muzičke kompozicije, izlagati ih ili priređivati njihovu javnu izvedbu, stupati u saobraćaj sa svima korporacijama, koje njeguju i šire nauku, književnost i umjetnost i dopisivati s njima.

B. Iz Poslovnika Češke Akademije.

§ 2. Za honoriranje i objelodanjenje prema smislu § 2. slovo a) statuta mogu biti primljene samo takve naučne radnje i dotad drugdje neobjelodanjene, kojima se nauka doista umnožava i usavršuje, nipošto dakle radnje u svom bitnom sadržaju već drugdje objelodanjene ili takve, koje daju samo rezultate tudega naučnoga istraživanja.

Godišnje nagrade za djela iz područja lijepe književnosti, likovne umjetnosti i kompozicije muzičke prema smislu § 2. slovo a) statuta mogu se podijeliti samo takvim izvornim radnjama, kojima se dotična područja domaće tvorbe doista obogaćuju. Djela iz područja lijepe književnosti i muzičke kompozicije, što se natječu za takvu nagradu, mogu se predlagati ili već štampana ili u rukopisu spremljenu za štampu. Iz područja likovne umjetnosti mogu se natjecati za nagradu samo djela potpuno dogotovljena, a dosta je predložiti ili original ili podroban opis — koliko je moguće s priloženom fotografijom, — a pored toga neka bude pouzdano spomenuto mjesto,

gdje je djelo izloženo. Ni jedno djelo književno, muzičko i likovno, koje ne odgovara tim uvjetima ili koje je već drugdje nagrađeno kakvom novčanom nagradom, ne može dobiti nagradâ, o kojima se ovdje radi.

§ 3. K molbama za potpore za opsežne naučne, književne i umjetničke radnje ili pothvate prema smislu § 2. slovo b) statuta — a među te idu dakako i potpore za njihovo objelodanjenje — treba da bude priložen ili program tako podroban i jasan, ili treba drukčije pokazati, da je izvedba toliko napredovala, da se može izreći stvaran sud uopće, napose pak da se može ocijeniti, jesu li ta djela ili ti pothvati takvi, da bi, kad se izvedu ili svrše, u velike odgovarali zadacima spomenutim u § 1. statuta.

§ 4. Naučna, književna ili umjetnička djela, kojih se autori natječu za stipendije određene za studije, istraživanje ili putovanja prema propisu § 2. slovo c) statuta, mogu biti predložena ili štampana ili u rukopisu spremljenu za štampu; što se pak tiče djela iz područja likovne umjetnosti, ono treba da se predloži kao djelo umjetničko već izvedeno onako, kako je rečeno u § 2. odj. 2., ili kao nacrt u crtežu potpuno dogotovljen.

Djela naučna, književna ili umjetnička, koja se natječu za nagrade, koje su za rješenje zadataka naučnih ili umjetničkih u smislu § 2. slovo c) statuta raspisane javnim natječajem, treba da se predlažu točno prema odredbama, koje su zajedno s raspisom natječaja proglašene.

§ 6. Djela književna, naučna ili umjetnička treba da se predlažu, ako ne bude u određenom slučaju drukčije određeno, s punim imenom svojih autora.

§ 7. Vidi li se već prema spoljašnosti predloženih radnja, da ne odgovaraju propisanim uvjetima, može se predana radnja s privoljenjem predsjednikovim isti dan vratiti predatelju, da može ukloniti nedostatke, ako je to moguće s obzirom na rok, do kojega treba predati radnju. U slučajima § 4. odj. 2. vrijedi ta odredba samo onda, ako je dopuštaju uvjeti raspisanoga natječaja.

§ 13. Radnje iz područja lijepe književnosti, likovne umjetnosti i muzičke kompozicije, koje sa svrhom spomenutom u § 2. slovo a) statuta (§ 2. odj. 2. poslovnika) u godini dođu, predložit će predsjednik IV. razreda u najbližoj raz-

rednoj sjednici i izložiti ih u dvorani, gdje se drže sjednice, svima razrednim članovima na ogled.

Autor djela ili njegov zastupnik može u toj razrednoj sjednici djelo ili sam predložiti ili o njemu izvijestiti.

Za ocjenu radnja tako predloženih izabrat će razred za svako od spomenuta tri područja po dva referenta; oni će podnijeti razredu o stvari pisan izvještaj i prijedloge, i to vazda najdulje do konca oktobra.

O izvještajima i prijedlozima može se vijećati. Iza vijećanja glasa se ceduljicama, i jednostavnom većinom odlučuje se o tome, koja se od radnja iz spomenuta tri područja, koje su u godini predložene, drži za najbolju, i prema kojem će se od tri stepena[1], što se svake godine odmjeruju (§ 33. poslovnika), djelo nagraditi. Ujedno će se i o tom odlučiti, hoće li se i kako će se radnje nagrađene štampati ili drukčije predati javnosti.

§ 16. Naučne, književne i umjetničke radnje, koje stignu na natječaj raspisom prema propisu § 2. slovo c) statuta, izložit će se u dotičnom razredu odmah iza istekla roka na ogled, a onda će razred za svako od raspisanih pitanja izabrati ceduljicama tročlanu porotu, kojoj će se odrediti rok, do kojega ima podnijeti izvještaj i prijedloge.

Porota će u svome izvještaju izlučiti između predanih radnja one, koje ne odgovaraju određenim uvjetima, i spomenuti, zašto ih je izlučila, pa onda ocijeniti ostale radnje, koje odgovaraju uvjetima, i naznačiti s potrebnim obrazloženjem one, koje najbolje odgovaraju određenom zadatku. Napokon će predložiti, ima li se uopće i kojoj između tih radnja podijeliti raspisana nagrada.

O izvještaju i tima prijedlozima dopušta se rasprava u razredu, a iza rasprave glasa se ceduljicama.

Razredni se zaključak podnosi glavnoj skupštini, da ona konačno odluči u smislu § 20. odjelj. 3. statuta.

Razdijeliti raspisanu nagradu na jednake ili nejednake dijelove među nekoliko natjecatelja nije dopušteno; samo onda, ako bi dvije radnje jednako odgovarale zadatku, može se nagrada na prijedlog porote razdijeliti.

[1] „stepen“ je tu uzeto za *iznos nagrade.*

§ 18. Briga oko čuvanja starodrevnih spomenika zemlje, njihove povijesti, književnosti i umjetnosti (§ 2. slovo e) statuta), predat će se posebnoj stalnoj komisiji sastavljenoj u tu svrhu (§ 50. poslovnika).

§ 33. Godišnje nagrade prema § 1. slovo a) statuta za djela razmjerno najbolja iz područja lijepe književnosti, likovne umjetnosti i muzičke kompozicije (§ 13. poslovnika) određuje za svaku godinu razredna sjednica u tri različna stepena za svako od spomenutih područja.[1]

Pri tim djelima određuje razred točno visinu honorara za referate, predane prema zaključku razredne sjednice.

C. Red,

prema kojem IV. razred Češke Akademije raspisuje i podjeljuje godišnje i ostale razrede, stipendije i potpore.

I. Godišnje nagrade.

Statut Češ. Akademije u § 2. a) određuje Akademiji da podupire neposredno ona djela iz područja lijepe književnosti, likovne umjetnosti i muzičke kompozicije, koja joj budu predavali članovi ili njihovim posredništvom češki literati i umjetnici, koji nijesu članovi, i to tako, da će spomenuta djela po razrednoj odluci biti podupirana i odlikovana tako, da će svake godine biti podijeljena nagrada u svakom od tri područja (odjela) umjetnosti, i da će djela biti objelodanjivana ili javno izvođena.

Da izvrši taj svoj zadatak, raspisuje IV. razred Češke Akademije redovito svake godine uvijek u januaru javan natječaj na godišnje nagrade, i to za svako od svoja tri područja (književno, muzičko i likovno)

jednu I. nagradu (danas obično) 2000 K,
jednu II. „ „ „ 800 K,
jednu III. „ „ „ 500 K,

Za nagrade mogu se natjecati članovi Akademije i njihovim posredništvom (dosta je da molbu potpiše koji član Akademije kojegagod razreda) također nečlanovi (češki književnici, likovni umjetnici i muzički kompozitori) i to isključivo radnjama, koje su minule godine izdane (knjige

[1] Stepeni nagrada danas su obično ovakvi: I. 2000 K, II. 800 K, III. 500 K

i muzička djela), izvedene ili svršene (djela likovnih umjetnika), izvođene (drame i muzičke kompozicije), koje nijesu bile dotad drugdje nagradene. Umjetnik je dužan izrijekom spomenuti, da je djelo, kojim se natječe, nastalo ili dovršeno minule godine, koliko to nije na samom djelu naznačeno; knjige s brojem tekuće godine, ako su bile štampane doista na koncu minule godine, mogu biti primljene u natječaj.

Natjecati se mogu i rukopisne književne i muzičke radnje za štampu potpuno spremljene i pisane čitko perom ili na stroju.

Natjecati se za nagradu mogu samo potpuno dogotovljena djela.

Likovna djela neka se predlažu u originalu, ili može se također podnijeti njihov podroban opis i priložiti fotografija djela, koliko je to moguće, i spomenuti, gdje se u to doba nalazi original. Zgodnije je i za porotu i za umjetnika, kad je predložen original.

Rok, do kojega se imaju predati djela, traje u svima područjima do 31. maja one godine, u kojoj je u januaru bio natječaj javno proglašen.

Na djela, koja budu kasnije predana, ili koja se ne budu držala valjanih odredaba, neće se obazirati.

U porotu bira IV. razred po tri člana iz svakoga od svoja tri područja: dvije trećine članova porote moraju biti izmedu redovitih ili izvanrednih članova, predsjednik ili njegov zamjenik mora biti redoviti član (§ 49. poslovnika).

Porote moraju podnijeti najdulje do 15. oktobra iste godine zapisnički napisane prijedloge, koji će se pismeno priopćiti svima članovima IV. razreda najmanje nedjelju dana prije razredne sjednice, koja se uvijek drži u drugoj polovini mjeseca oktobra, i u kojoj će se ceduljicama glasovati o prijedlozima porotâ.

Izuzetno se može nagrada dosuditi također za sabrana djela kojega umjetnika, kadšto također za cjelokupno umjetničko djelovanje.

Za natječaj može umjetnika kojega, makar se on sam ne javio, prijaviti IV. razred ili pojedini njegov član, ipak sa znanjem prijavljenoga i vazda samo prije, nego što je rok istekao.

Nagrade se mogu podijeliti samo takvim radnjama, kojîma se dotična područja domaće tvorbe doista obogaćuju, i koje dotad nijesu dobile drugdje nikakve nagrade.

Razdijeliti raspisanu nagradu na jednake ili nejednake dijelove među nekoliko natjecatelja nije dopušteno; samo onda, kad bi dvije radnje jednako odgovarale zadatku, može se na prijedlog porote razdijeliti nagrada.

Razredni se zaključak prijepisom zapisnika o razrednoj sjednici mora za pet dana obznaniti predsjedniku Češke Akademije.

Podjeljenje nagrada od razreda uzima na znanje glavna skupština Češke Akademije, koja se drži prije svečane decembarske sjednice.

Predsjednik Češke Akademije ima pravo obustaviti svaki zaključak glavne skupštine, sjednice upravne komisije ili sjednice razredne, koji se protivi zakonu ili statutu, ili bi bio Akademiji na očitu štetu (§ 22. statuta)

Umjetnička se djela, koja se natječu za nagrade, moraju predlagati, ako u određenu slučaju ne bude drukčije određeno, s punim imenom svojih autora.

Godišnje se nagrade, kao i ostale nagrade pravilno raspisivane, proglašuju javno u svečanoj glavnoj skupštini Češke Akademije, u decembru svake godine.

Djela predana, a nenagrađena, vratit će po odluci na danu adresu predsjedništvo Akademije s dopisom o tome.

[II., III., IV., V. Odredbe za nagrade i potpore iz fonda M. Havelke, iz fonda L. Schmidta, iz fonda J. Zeyera i iz fonda J. Haňke].

VI. Stipendije.

Da bi Češka akademija izvršivala svoj zadatak u § 1. c) statuta: poticati, voditi i podupirati književno i umjetničko djelovanje češkoga naroda uopće, raspisuje i podjeljuje IV. razred svake godine po jednu stipendiju za studije, za istraživanja ili putovanje u iznosu od 400 K za svako od svoja tri područja, i to na temelju djelâ, koja nađe za najbolja.

Djela treba predati onako, kako je pri nagradama rečeno: u likovnom području dovoljan je i nacrt u crtežu potpuno gotov.

Molbe za stipendije treba podnijeti do 15. maja. Stipendije se podjeljuju u razrednoj sjednici, koja se drži prije glavne skupštine prije velikih praznika, i glavna skupština uzima na znanje to podjeljenje.

Komisiju za rasuđivanje molbi za stipendije sastavljaju iz svakoga područja razreda dva člana, koji podnose svoj prijedloge.

Nađe li komisija, da ni jedna od predloženih radnja ne zaslužuje stipendije, može predložiti, da se te godine stipendija ne podijeli nikomu.

VII. Potpore.

Prema svrsi u § 1. b) statuta Češke Akademije: olakšavati književne i umjetničke radnje i pothvate, *koji uvelike odgovaraju,* podjeljuje IV. razred i potpore.

Takve se potpore podjeljuju samo za jednu godinu, i to redovito na početku mjeseca julija.

Molbe treba vazda predati do 1. maja.

Ako kojemu području IV. razreda pretječe sredstava za to, može također u jeseni podjeljivati potpore na molbe podnesene do 30. septembra.

K molbama neka bude priložen ili program tako podroban i jasan ili ogled djela, koje je toliko napredovalo, da se može izreći stvaran sud uopće, osobito pak da se može rasuditi, jesu li te radnje ili ti pothvati takvi, da bi, kad se izvedu ili svrše, uvelike odgovarali zadacima spomenutim u § 1. statuta Akademije.

Na svima radnjama, potporom Akademije izvedenima, dovršenima ili objelodanjenima, prema prilikama javno izloženima, treba to naznačiti (na publikaciji ili u katalogu izložbenom) bilješkom: *Izvedeno (ili dovršeno) s potporom Češke Akademije;* treba ipak, kad je djelo dovršeno, obavijestiti IV. razred Češke Akademije, koji će onda odlučiti o tom spomenutom uvjetu.[1]

[VIII. Potpora za studije Klemente Kalašove.

.....(nema za nas vrijednosti).]

IX. Opća pravila.

Tko u isto doba traži pored godišnje nagrada drugu koju u isto vrijeme raspisanu nagradu, stipendiju ili pot-

[1] t. j. hoće li na djelo doći spomenuta bilješka.

poru, neka u svakom slučaju načini poseban podnesak obložen kako treba.

Molbe, koje dodu kasno, ili koje se ne drže valjanih odredaba, bit će odmah prema prijedlogu IV. razreda vraćene, da se i ne predlože poroti ili komisiji.

7.

Izvodi

iz Pravita i poslovnika Jugoslavenske Akademije

a) Iz pravila.

Članak 1., *al. 2.* Njezina [t. j. *Jugoslavenske akademije*] svrha jesu samostalna istraživanja na polju znanosti i umjetnosti, svestrano unapređenje istih, a osobito njegovanje jugoslavenskoga jezika i književnosti.

Al. 3. Ona potiče i potpomaže djela inih [t. j. istraživanja], zajamčuje korisna znanja i iskustva, dočim napretke i izume ispituje i poučne radnje oglašuje, a podupire svrhe vladine odgovarajuć na zadaće i pitanja, tičuća se strukâ znanosti i umjetnosti.

Članak 3. Glavne struke Akademije jesu:

I. Jugoslavenska književnost i jezikoslovlje, povijest sa svojima pomoćnim znanostima uopće, a osobito povijest i starine Jugoslavena;

II. Mudroslovlje i pravoslovlje, ovo sa osobitim obzirom na povijest pravâ u Jugoslavena;

III. Matematika i prirodoslovne znanosti;

IV. Krasne umjetnosti sa njihovom književnošću i znanstvenima na njih se odnosećim raspravama.

Po tom dijeli se ona u četiri razreda, naime u razred:

povijesni i jezikoslovni,
mudroslovni i pravoslovni,
matematični i prirodoslovni,
i umjetnički.

Članak 4., *al. 2.* Ona [t. j. *Akademija*] stavlja iz pridijeljenih joj struka, na koliko joj sredstva dopuštaju, nagradne zadaće za rješenje putem javnoga natjecanja i dosuduje nagrade.

al. 6. Ona potpomaže članove pri znanstvenim i umjetničkim poduzećima savjetom i novcem, podupire mladiće nade

pune, koji se za umjetnike spremiti žele, iz akademičke, naročito u tu svrhu opredijeljene zaklade po glasu dotičnoga zakladnoga lista.

al. 7. Ona nabavlja umotvorine i priugotavlja izložbe istih.

Članak 9., *al. 2.* Ine [t. j. *osim „izvrsnih znanstvenih i umjetničkih djela“, ispor. al. 1.]* zasluge za znanost i umjetnost mogu se samo naimenovanjem za počasnoga člana ocijeniti i priznati.

Članak 16., *al. 1.* Akademija može, držeći se zakonitih ustanova, stupiti u savez sa inim znanstvenim i umjetničkim društvima i s njima dopisivati, što joj se svidi za shodno.

b) Iz Poslovnika.

§ **8.** *al. 1.* U skupne sjednice dužni su dolaziti svi pravi članovi, koji su u Zagrebu. Ovdje se vijeća: o svim predmetima, koji se tiču akademije kao cijeloga zavoda; o poslovima novčanim; o raspisu nagrada; o savezu s inim društvima; o izboru članova.

§ **31.** *al. 2.* Nagrade ovećih djela ustanovljuju se u skupnoj sjednici po predlogu odbora, kojemu je djelo na presudu povjereno bilo.

al. 3. Potpore za izdavanje samostalnih djela kao i za ina znanstvena i umjetnička poduzeća ustanovljuju se također u skupnoj sjednici po predlogu odbora.